

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

1(45)
2022

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)
2022. № 1(45)

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)
2022. № 1(45)

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)
2022. № 1(45)

Душанбе – Dushanbe - 2022

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Начмиддинӣён Асадулло Мирзо

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
 муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода	доктори илмҳои
Олимҷон Обидҷон	филологӣ, профессор
Саломӣён	доктори илмҳои
Муҳаммадҷон Қайюм	филологӣ, профессор
Ҷамшедов	доктори илмҳои
Парвонахон	филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон	доктори илмҳои
Мелибоевич	филологӣ, профессор
Восиева Рухшона	доктори илмҳои
Қурбоновна	филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият	номзади илмҳои
Ҳоким	филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои
	педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло	доктори илмҳои
Эргашевич	педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар	номзади илмҳои
Ҳасан	педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда	номзади илмҳои
Мусулмоновна	педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз	доктори илмҳои
Басарович	таърих, профессор
Муллоҷонов	доктори илмҳои
Сайфулло	таърих, профессор
Кучакович	
Рачабов	номзади илмҳои
Саиднеъмун	таърих, дотсент
Муллоҷонович	
Икромов Ғайбулло	номзади илмҳои
Холович	таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомилӣ пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷон қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20,
 10.02.22.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷонӣ дар сомонаи
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих.
 – 2022. – № 1 (45). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Шаҳодатномаи №189/МҚ-97 аз 19.02.2021 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев,
 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2022

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:

Гулназарзода Жило Бури

доктор филологических наук, профессор, ректор
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Наджмиддиниён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук, доцент,
проректор по науке и инновации Таджикского
государственного института языков имени
Сотима Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	доктор филологических наук, профессор
Саломийён Мухаммадовуд Каюм	доктор филологических наук, профессор
Джамшедов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Олими Хосият Хоким	кандидат филологических наук, доцент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосайдзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан от 30.03.2021.

Журнал включен в «Российский индекс
научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной
электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).

Журнал принимает научные статьи по
следующим научным областям:

В области филологических наук:
10.01.01, 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01,
10.02.19, 10.02.20, 10.02.22.

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Журнал печатается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных
материалов размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.

Серия филологических, педагогических и
исторических наук. – 2022. – № 1 (45). ISSN
2226-9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 189/ЖР-97 от 19.02.2021 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

Е-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2022

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddiniyov Asadullo Mirzo

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbanovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Candidate of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22.

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.
The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2022. – № 1 (45). ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
Certificate № 189/JR-97 от 19.02.2021 г.
Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.
Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Tel.: (+992 37) 232-87-30

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2022

ТДУ: 809.155.0

ЯКЕ АЗ РОҲҲОИ МАЪМУЛИ ТАШАККУЛӢИ ИБОРАҲОИ ЗАРФӢ БО ЗАРФИ «БАӢД»

Чабборова Ш.С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ибораҳои зарфӣ дар забони тоҷикӣ хеле маъмул ва серистеъмоланд. Онҳо бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбанд ва таркибан мухталиф буда, мафҳумҳои гуногунро молиқанд. Зарф, асосан, хусусияти тобеъшавӣ дошта, бештар ба феъл тобеъ мешавад ва дар ҷумла муносибатҳои гуногуни грамматикиро ифода менамояд. Чунончи, дар ибораҳои **охиста шино кардан, ҳамроҳ рафтан, якҷоя зиндагӣ кардан, қасдан шикастан, ноилоч розӣ шудан** ва монанди инҳо зарфҳои **охиста, ҳамроҳ, якҷоя, қасдан, ноилоч** тобеи феълҳои гуногун мебошанд ва ҷузъи тобеи ибораҳои феълиро ташкил медиҳанд.

Зарф дар ҷумла хусусияти тобеъкунӣ низ зоҳир менамояд. Дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (ҷ.1.), зикр гардидааст, ки «зарф ҳамчун ҳиссаи нутқ хусусияти вобастакунӣ дорад. Он монанди дигар ҳиссаҳои мустақили нутқ калимаҳоро ба худ тобеъ карда, ибора месозад» [4, с. 198]. Зарфҳо низ тавассути алоқаҳои гуногуни синтаксисӣ калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ менамоянд ва ибораҳои зарфӣ аз ҷиҳати мафҳум ва сохту таркиб гуногунро ташкил медиҳанд. Ибораҳои зарфӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз рӯи маъно яке аз ҳелҳои маъмулу серистеъмоли ибора ба ҳисоб рафта, дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошанд. Ибораҳои мазкур мафҳумҳои мухталифро дар бар гирифта, дар ҷумла, асосан, ба вазифаи ҳолшарҳкунандаҳо меоянд ва муносибатҳои гуногуни грамматикии ҳолшарҳкунандагиро бо иловаи тобишҳои мухталифи маъноӣ равшантару возеҳтар ифода менамоянд: **аз ҳама пештар, аз дигарон зиёдтар, пеш аз Сафар, бо бародарам ҳамроҳ, бо занаш ду ба ду** ва монанди инҳо.

Ҷузъи асосии ибораҳои зарфиро зарфҳои тарзи амал, замон, макон, микдору андоза, зарфҳои ҳамроҳӣ ва ғайра ташкил дода метавонанд. Ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣ ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва таркибу ибораҳои мухталиф омада метавонанд.

Зарфҳои замон дар ташаккули ибораҳои зарфӣ хеле фаъоланд. Онҳо бо роҳҳои гуногун калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфӣ замониرو ташкил медиҳанд, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик васеъ корбаст мешаванд.

Дар тадқиқоти мазкур тавассути зарфи замони «баӢд» ва муодили он «пас» ташаккул ёфтани ибораҳои зарфӣ бо яке аз роҳҳои маъмул - тавассути алоқаи вобастагӣ ташаккул ёфтани онҳо баррасӣ мегардад.

Зарфи **баӢд** зарфи замон буда, вақту замони иҷро шудани амалро ифода мекунад ва дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меояд:

Карим каме андеша карду **баӢд** сар бардошт [11, с. 232]; Мирак дасту рӯ шуста, омаду бо падараш нону харбуза хӯрд ва **баӢд** омин гуфта ҳар ду аз ҷо бархостанд... [11, с.52]; Вай **баӢд** ҷавоб гирифта, ба шаҳри худаш – ба Қатақурғон рафт... [11, с. 32]; **БаӢд** ҳар ду ба нишебие баромаданд, ки аз он қуллаи кӯҳ пайраҳаи ҳақиқӣ тӯл кашида буд [13, с.265].

Зарфи замони **баӢд** дар ҷумла хусусияти тобеъкунӣ зоҳир менамояд. Зарфи мазкур тавассути алоқаҳои гуногуни синтаксисӣ калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфӣ замониеро ташкил менамоянд, ки замони иҷро шудани амалро аниқтару мушаххастар ифода менамояд ва ба он ягон тобиши маъноиро илова мекунад. Ибораҳои зарфӣ **баӢд аз рафиқонаш, баӢд аз рафтани меҳмонҳо, баӢд аз баромадани офтоб, омадан баӢд, гуфтан баӢд, баӢди намоз, баӢди дарс, баӢди омадан** ва монанди инҳо аз ҳамин қабиланд, ки мафҳуми замонӣ доранд.

Дар аксари сарчашмаҳои илмӣ ва китобҳои дарсии грамматика зикр шудааст, ки ибораҳои зарфӣ ду роҳи ташаккулёбӣ доранд. Онҳо тавассути алоқаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ташаккул меёбанд. «Яке аз хусусиятҳои ибораҳои зарфӣ ин аст, ки онҳо, одатан, дар таркиби ибораҳои феълӣ ташаккул меёбанд. Ибораҳои зарфӣ бо алоқаи ҳамроҳӣ ва пешояндӣ ташаккул меёбанд», - қайд мекунад забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов [7, с.118]. Бояд гуфт, ки ин ду роҳ роҳҳои маъмули ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ мебошанд.

Зарфи **баъд** ва муодили он **пас** узви фаъоли ибораҳои зарфӣи замонӣ мебошанд ва дар қолаби ибораи замони иҷроӣ амалро бо иловаи ягон тобиши маъноӣ боз ҳам равшантар ифода менамояд. Чунин ибораҳои зарфӣ бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбанд. Махсусан, тавассути алоқаи вобастагӣ ташаккул ёфтани ибораҳои зарфӣи замонӣ яке аз роҳҳои маъмул ба ҳисоб рафта, дорои мафҳумҳои гуногун мебошанд ва дар ҷумла муносибатҳои мухталифи замониرو бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ равшантару мушаххастар ифода мекунанд.

Зарфи мазкур бо ёрии пешояндҳо калимаву ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои аз лиҳози сохту таркиб гуногунро ташкил менамояд, ки муносибатҳои мухталифи замониرو бо тобишҳои махсуси маъноӣ ифода менамоянд. Ҷузъи тобеи чунин ибораҳо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва таркибу ибораҳои мухталиф шуда метавонанд.

Зарфи замони **баъд** ва муодили он **пас** калимаҳо ва ибораҳои дигарро бо ёрии пешояндҳо, махсусан пешоянди «аз», ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил медиҳанд ва ду тарзи ташаккулёбӣ доранд: **баъд аз Шодигул, баъд аз Сафар, баъд аз меҳмонҳо, баъд аз инқилоб, баъд аз дарс, баъд аз ин, баъд аз он, баъд аз вафоти падар, пас аз намози шом, баъд аз гуселондани меҳмон, пас аз рафтани онҳо** ва ғайра. Бояд таваҷҷуҳ кард, ки дар ин тарзи ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ бо зарфи **баъд (пас)** ҷузъи асосӣ пеш аз ҷузъи тобеъ меояд:

1. **Ў баъд аз омин** як сулфай гулдӯросӣ карду гуфт: ... [13, с.226];

2. **Баъд аз маҷлис** талабагон суханҳои аз директор шунидаашонро муҳокима мекарданд [11, с. 282];

3. **Баъд аз ин** Алимӯрзо ва Дониёл аскарони худро ба муқобили қрепост оростанд [18, с.354].

Мисолҳои боло ибораҳои **баъд аз омин** (ҷумлаи якум), **баъд аз маҷлис** (ҷумлаи дуюм), **баъд аз ин** (ҷумлаи сеюм) ибораҳои зарфӣи замонианд, ки дар онҳо зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, пеш аз ҷузъҳои тобеъ - исми **омин**, **маҷлис** ва ҷонишини ишоратии **ин** омадааст. Чунин ибораҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик хеле серистеъмоланд.

Чунин ибораҳо тарзи дигари ташаккулёбӣ низ доранд, ки вобаста ба он сохторашон дигар мешавад: - **аз падар баъд, аз рафиқонаш баъд, аз намози шом баъд, аз дигарон баъдтар** ва ғайра. Дар ин тарзи ташаккулёбии ибораҳои мазкур ҷузъи асосӣ баъд аз ҷузъи тобеъ меояд: **аз падарам баъд, аз рафиқон баъд, аз ин баъд, аз он баъд** ва ғайра.

1. **Аз он баъд** ҳоли Амон чӣ шуд, намедонам, аммо падарам таъсири мушти оҳанини ўро то охири умр ҳис мекард [12, с. 17];

2. **Аз он баъд** модарам дар сахни завод бе саргирак мегаштагӣ шуд [16, с. 108];

3. **Аз он баъд** рӯзи саҳти ятимии мо сар шуд [12, с. 172];

4. Маслиҳат ин, ки онро ҳарчи зудтар барои бачагон ҷоп карда барореду тарҷимонро **аз ин баъд** ҳам ба кор ҷалб карда, роҳбарӣ намоед [12, с. 325].

Дар мисолҳои овардашуда иборави **аз он баъд** (ҷумлаҳои якум дуюм сеюм), **аз ин баъд** (ҷумлаи чорум) ибораҳои зарфӣи замонианд, ки дар он зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ ибора, баъд аз ҷузъи тобеъ - ҷонишинҳои ишоратии **ин**, **он** омадааст. Бояд таваҷҷуҳ дод, ки ибораҳо бо чунин тарзи ташаккулёбӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик нисбатан камистеъмолтаранд ва бештар характери услубӣ касб кардаанд.

1. Зарфи **баъд (пас)**, пеш аз ҳама, исмҳо ва ибораҳои исмиро ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил менамоянд. Исмҳои гуногун ва ибораҳои аз ҷиҳати сохту таркиб гуногун ҷузъи тобеи чунин ибораҳоро ташкил дода метавонанд, ки баъзеи онҳо дар ин вазифа хеле серистеъмоланд.

а.Ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣ бо зарфи замони **баъд (пас)** исмҳои шахс меоянд, ки замони иҷрои амали субъектро баъд аз амали ашхоси дигар ифода менамоянд:

1.**Пас аз Куйбишев** ба пеши минбар зани фаранчиноке омад, ки он Фирӯза буд [11, с. 206];

2.Пагоҳӣ **баъд аз падарам** ба кор мебарояму пеш аз ӯ бармегардам [13, с. 124].

б.Ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замони, ки бо зарфи **баъд (пас)** бо ёрии пешоянди “аз” ташаккул меёбанд, исмҳои ғайришахс низ шуда метавонанд, Исмҳои мазкур дар ин вазифа дар забони адабии ҳозираи тоҷик хеле серистеъмоланд. Ибораҳои мазкур муносибати замони роиҷида намуда, замони иҷро шудани амалро баъди ин ё он воқеа нишон медиҳанд ва ба он тобиши таъкидӣ илова мекунанд. Яъне онро таъкид менамоянд, ки амал маҳз баъди ин ё он воқеа иҷро шудааст ва ё иҷро мешавад:

Охир, Карим ҳамаи пулашро сарф карда монад, **баъд аз тӯй** чӣ кор мекунад? [11, с. 170]; ...**Пас аз шом** мирихӯрбошии қозикалон ба ман одам ҳамроҳ карда, сикат саломат ба хонаам фиристод. [14, с. 179]; Ёдгор ҳар рӯз, **баъд аз машқ**, ҳаммолӣ, муздурӣ карда, ҳар ҳафта дар сари ваъда пули ҳиндуро додан гирифт [10, с. 19]; **Баъд аз соате** аз ошхонаи курғон табакҳои оши палов баромада, пасу дунбол ба меҳмонхона даромадан гирифтанд [10, с. 257]. Хусусан, **пас аз инқилоб** Фирӯза ба назари вай инқилобчиҳои аввалин, яке аз сардорони ҳукумати нав барин менамуд [11, с. 196]; ... **баъд аз кор** дар кӯча салангос карда нагард, кӯчагардӣ **баъд аз ҳӯрок** ҳам мешавад [13, с.11]; Шавҳари аввалии занак пештар элнукар будааст, **баъд аз инқилоб** милитсия шуда кор мекунад (Ҷалол Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, с. 41); Дар ҳақиқат ҳам, **баъд аз пурсуков** маълум шуд, ки он одам яке аз савдогориҳои пештара будааст... [10, с.281]; Вай рӯзи душанбеи ҳафтаи гузашта **баъд аз нонушта** аз ҳавлӣ якбора ғайб зада, кампирро ҳайрон карда монд [13, с.134]; Имом **баъд аз пурсупос** ояте хонда, дар ҳаққи бемор дуо кард [10, с. 114].

в. Ибораҳои исмии гуногун дар вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣ бо зарфи **баъд (пас)** хеле зиёд корбаст мешаванд. Онҳо бо ёрии пешояндҳо, махсусан, пешоянди “аз”, тобеи зарфи **баъд** - ҷузъи асосӣ мешаванд ва ибораро ташкил медиҳанд. Онҳо дар қолаби ибораи мураккаб замони иҷро шудани амалро бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ боз ҳам возеҳтар ва мушаххастар ифода мекунанд:

Пас аз намози шом амалдорони ҳокимхона, имом ва калоншавандагони маҳалла ба хонаи Қудрат омаданд [10, с. 150]; **Пас аз сарбозони савора** сарбозҳои пиёда ва тўпхона ҳам ба ҳамин тартиб машқ карда, саломӣ зада, бо саркардагони худ баромада рафтанд [10, с. 242]; Баҷаи доно **пас аз марғи падараш** дарнаме монад [11, с. 34]; **Пас аз адои намоз** пиёда-пиёда, ба пастхамиҳо руст шуда, ба Кармина нарафта, рост ба ин тараф гаштам [11, с. 45]; - Хайр, майлаш, “орзу дар ҷавонӣ айб не” гуфтаанд, - гуфт падар ва **пас аз андак фурсат** илова намуд... [11, с. 51]; **Баъд аз он гуфтугӯҳо** Саодатбибӣ трико ва астарбориро боз ҳам печонда басту ба сари мошинаи ҷокдӯзӣ омада нишаст [13, с. 129]; Хайруллоҳҷа **баъд аз андак вақт** дар райони ҳамсоя пайдо шуд [13, с.19]; Шодиамак, аз рӯи одат, **пас аз ҳӯроки бегоҳӣ** айнаки худро ба болои биниаш гузошта, газетаҳои ҳамонрӯзаро аз назар мегузаронд... [13, с.126]; **Пас аз адои намози ҷаноза** ... ҷиртиш ва хайрот тақсим шуд [10, с. 54];

2.Зарфи **баъд (пас)**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, ҷонишинҳои гуногунро, монанди ҷонишинҳои ишоратии **ин, он**, ҷонишини таъинии **ҳама** тавассути алоқаи вобастагӣ ба худ тобеъ менамояд ва ибораро ташкил медиҳанд, ки хеле зиёд ба назар мерасанд:

Пас аз он бо офтобаи ҷӯяӣ, ки дар он ҷо буд, дасташро шуст [10, с. 12]; **Пас аз он** пиёда меҳост дасту пойи зани беморро бандад [10, с. 86]; **Баъд аз ин** даста - даста сарбозони амир пайдо шудан гирифтанд [10, с. 242]; **Баъд аз ин** ... падари Зафар – Бақоро ба хизмати ҳарбӣ даъват карданд [13, с.136]; ...**Баъд аз ин** тағи ҷуворимаққаро каланд карданд [13, с.138]; **Баъд аз он** аз раҳмдилӣ ва шафқати аскарони сурх истифода бурдани шуда занон ва баҷаҳои асирфтодари маҷбуран пеш андохтанд... [14, с.281]; **Пас аз ин** ҳукумати мастабиддаи рус ба чӣ асбоб ин ҷоро тасарруф кард... [14,с.67]; Дар вақти ошхӯрӣ ва **пас аз он** ҳам вирди забони Асо ҳамеша фарзандаш буд [11, с. 220]; **Пас аз ин**

чанд гоҳ мардум номи Саидпахлавонро дар маърақаҳо настунида монданд [11, с. 48]; Аммо Ака Мирзо, ки **аз ҳама баъд** ба ҳона даромада буд, гуфт:.. [11, с. 17].

Бояд илова намуд, ки дар мисолҳои боло ибораҳои **баъди ин, баъди он, пас аз ин, пас аз он, баъд аз ҳама** ибораҳои зарфии замони буда, ҷузъи тобеи онҳо – ҷонишинҳои ишоратии **ин** ва **он** ва ҷонишини таъинии **ҳама** мебошанд ва онро таъкид менамоянд, ки амал маҳз баъди ин ё он воқеа ва ё баъди ҳама ба вуқӯ меафтад.

Баъзан ҷонишини ишоратии **ин** бо пасванди ҷамъбандии **–ҳо** омада, дар шакли **инҳо** ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замони ташкил медиҳанд. Дар чунин мавридҳо ҷонишини **инҳо** ба ашхосе ишора мекунад, ки амал баъди онҳо воқеъ мегардад:

Баъд аз инҳо якчанд даста навқарон пайдо шуданд... [10, с. 242]; **Баъд аз инҳо** тахминан панҷсад нафар одамони синну солашон гуногун (аз 16-сола то 70-сола) саллаву ҷомадор пайдо шуданд ... [10, с. 242].

3.Зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, масдарҳо ва ибораҳои масдариро бо ёрии пешоянди “аз” ба худ тобеъ намуда, ибораҳои аз лиҳози сохту таркиб гуногунро ташкил медиҳанд, ки замони иҷро шудани амалро баъди амали мушаххасе ифода мекунад. Масдар ва ибораҳои масдарӣ дар вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замони бо зарфи **баъд (пас)** дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба таври васеъ қорбаст мешаванд:

Хуб, **пас аз парондан** монда омадан мегирам [11, с. 3 91]; **Баъд аз омадани ту** ҳамаашро фаромӯш кардам [10, с. 132]; **Пас аз саранҷом додани ин қор** .. Гулнорро бо падару модар ва дигар наздиконаш ба Сари ҷӯй оварданд [10, с.148]; **Баъд аз рафтани ясаулбошӣ ва тӯпчибошӣ** мерғанон ҳобиданд [10, с. 251]; Иброҳим **пас аз тамошудани хат** халтаҷаи муҳрдони худро... ба пеши котиб ҳаво дод... [10, с. 412]; **Пас аз рафтани вай** падару писар ба рӯи ҳамдигар нигоҳ карданд [11, с. 9]; **Пас аз хӯрдани оши палав** Наим як ҷои талх дам карду онҳо ҳар ду ба суҳбат нишастанд [11,с. 14]; **Пас аз баргараф шудани ҷанг**... Мирак ҳам хараширо ҳай карда, ба роҳ даромад [11, с. 55]; **Баъд аз ҳеле роҳ гаштан** вай ба хотир овард, ки вайро дар меҳмонхона дида буд [11, с.328].

Инак, аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки зарфи **баъд (пас)**, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ, тавассути алоқаи вобастагӣ калимаву ибораҳои зиёдеро ба худ тобеъ менамояд ва ибораро ташкил медиҳанд. Ин яке аз роҳҳои маъмули ташаккули ибораҳои зарфӣ махсуб меёбад.

Бояд гуфт, ки ибораҳои зарфии замони бо зарфи **баъд (пас)** дар забони адабии ҳозираи тоҷик зиёд қорбаст шудаанд. Таҳлили маводи зиёди забонӣ аз осори нависандагони намоён, ки дар баррасии ибораҳои зарфии замони бо зарфи **баъд (пас)** бо алоқаи вобастагӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик маҷмӯи назаррас доранд. Ибораҳои маъмур дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон омада, замони ба вуқӯ пайвастанӣ амалро бо тобишҳои мухталифи маъноӣ ифода менамоянд. Ин роҳи ташаккули онҳо яке аз роҳҳои маъмули ташаккули ибораҳои зарфӣ махсуб меёбад.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 2.- Душанбе, 1986.- 372 с.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. – Душанбе, 1963.-267 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 (лексикология, фонетика, морфология). -Душанбе, 1973. - 481 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2 (синтаксис). - Душанбе, 1970.- 267 с.
5. Исмоилов, И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик / И. Исмоилов. - Душанбе, 1971.- 87 с.
6. Камолиддинов, Б. Роҳҳои гуногуни ифодаи як муносибати ҳоли дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Камолиддинов // Забоншиносии тоҷик. - Душанбе,1984. - С.110-120.
7. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (проект) / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1977. – 187 с.
8. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1988. - 344 с.

9. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе, 1964. – 31 с.
10. Айнӣ, С. Кулӣёт. Ҷилди 2. - Сталинобод, 1960. - 442 с.
11. Иқромӣ, Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. - Душанбе, 1984. - 432 с.
12. Улуғзода С. Субҳи ҷавонии мо. - Душанбе, 1962. - 360 с.
13. Раҳим Ҷалил. Ҳикояҳо. – Душанбе, 1958- 396 с.
14. Айнӣ, С. Кулӣёт. Ҷилди 6. – Душанбе, 1954. - 425 с.

ЯКЕ АЗ РОҲҲОИ МАЪМУЛИ ТАШАККУЛЁБИИ ИБОРАҲОИ ЗАРФӢ БО ЗАРФИ «БАӢД»

Дар мақолаи мазкур оид ба яке аз роҳҳои ташаққулёбии ибораҳои зарфии замонӣ - ташаққулёбии ибораҳои зарфии замонӣ тавассути алоқаи вобастагӣ сухан меравад. Зарфи замони **баӢд**, ҳамчун ҷузъи асосии ибора, калима ва ибораҳои дигарро бо ёрии пешояндҳо, махсусан, пешоянди «аз» ба худ тобеъ намуда, ибораҳои замониرو ташкил медиҳанд. Ҷузъи тобеи чунин ибораҳо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва ибораҳои мухталиф шуда метавонанд.

Ба андешаи муаллифи мақола, пеш аз ҳама, ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замонӣ, ки ҷузъи асосиашон зарфи замони **баӢд** мебошад, исм ва ибораҳои исмӣ меоянд, ки ду тарзи ташаққулёбӣ доранд.

Ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замонӣ бо зарфи замони **баӢд** ҷонишинҳои гуногун омада метавонанд. Махсусан, ҷонишинҳои ишоратии **ин**, **он**, ҳамчун ҷузъи тобеи чунин ибораҳо хеле серистеъмоланд.

Зикр гардидааст, ки масдар ва ибораҳои масдарӣ низ ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замонӣ бо зарфи замони **баӢд** омада метавонанд.

Ибораҳои зарфии замонӣ, аз он ҷумла ибораҳои зарфии замонӣ, ки ҷузъи асосиашон зарфи **баӢд** мебошад, дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон омада, муносибати замониرو бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ боз ҳам равшантару мушаххастар ифода менамоянд.

Ибораҳои мазкур дар забони адабии ҳозираи тоҷик хеле зиёд қорбаст мешаванд, махсусан, тавассути алоқаи вобастагӣ, ки яке аз роҳҳои маъмули ташаққулёбии ибораҳои зарфӣ махсуб меёбад.

***Калидвожаҳо:** зарф, зарфи замон, ибора, ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ, алоқаи вобастагӣ, исмҳо, ибораҳои исмӣ, ҷонишинҳо, масдар, ибораҳои масдарӣ.*

О СПОСОБЕ ОБРАЗОВАНИЯ НАРЕЧНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С НАРЕЧИЕМ ВРЕМЕНИ «БАӢД».

В данной статье рассматривается способ образования наречных словосочетаний со значением времени подчинительным типом связи. Наречие времени «**баӢд**», как главный компонент словосочетания, подчиняет слова и другие словосочетания с помощью приставок, в частности, приставкой «аз», в результате чего образуются словосочетания со значением времени. Зависимым компонентом таких словосочетаний могут быть части речи и другие словосочетания.

По мнению автора статьи, наиболее часто функцию зависимого компонента наречных словосочетаний со значением времени выполняют существительные и именные словосочетания, основным компонентом которых является наречие времени «**баӢд**».

В функции зависимого компонента наречных словосочетаний со значением времени с наречием времени «**баӢд**» могут выступать разные местоимения. В частности, очень продуктивны указательные местоимения «ин» и «он» в качестве зависимого компонента.

Отмечается, что инфинитив и инфинитивные словосочетания также могут функционировать как зависимый компонент наречных словосочетаний со значением времени с наречием времени «**баӢд**».

Наречные словосочетания времени, в том числе наречные словосочетания времени с основным компонентом «**баӢд**» в предложении наиболее четко выполняют функцию обстоятельства времени с добавлением разных оттенков значений.

Данный тип словосочетаний очень часто используется в современном таджикском литературном языке, в частности подчинительной связью, которая является одним из наиболее распространенных способов образования наречных словосочетаний.

Ключевые слова: наречие, наречие времени, словосочетание, основной компонент, зависимый компонент, подчинительная связь, имена существительные, именные словосочетания, местоимения, инфинитив, инфинитивные словосочетания.

ABOUT THE WAY OF FORMATION OF ADVERBIAL PHRASES WITH THE ADVERB OF TIME OF "БАЪД" (THEN).

In this article the way of formation of adverbial phrases with value of time subordinative type of communication is considered. An adverb of time "баъд (then)" as the main component of a phrase, subordinates words and other phrases by means of prefixes, in particular, the «аз» (from) prefix therefore phrases with value of time are formed. Parts of speech and other phrases can be a dependent component of such phrases.

Most often function of a dependent component of adverbial phrases with value of time is performed by nouns and personalized phrases which main component is the adverb of time "баъд".

As a dependent component of adverbial phrases different pronouns can perform with value of time with an adverb of time "баъд". In particular, demonstrative pronouns "ин" and "он" as a dependent component are very productive.

The infinitive and infinitive phrases can also function as a dependent component of adverbial phrases with value of time with an adverb of time "баъд".

Adverbial phrases of time, including adverbial phrases of time with the main bajd component in the offer most accurately perform function of an adverbial modifier of time with dobavleny different shades of values.

This type of phrases is very often used in the modern Tajik literary language, in particular by subordinative communication which is one of the most widespread ways of formation of adverbial phrases.

Keywords: adverb, nerechy time, phrase, main component, dependent component, subordinative communication, nouns, personalized phrases, pronouns, infinitive, infinitive phrases.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҷабборови Ш.С.** – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. **Нишони:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 917125555

Сведения об авторе: **Джабборови Ш.С.** - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 917125555

Information about the author: **Jabborova Sh. S.** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language department of the Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 917125555

**БАРРАСИИ МАФҲУМИ КАЛИМАҲОИ ХОСИ ШЕВА ВА ТАСНИФОТИ
МУХТАСАРИ ОН***Қурбонов С.***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Забони халқ ифодагари таъриху фарҳанг ва забони миллат ба шумор меравад. Дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои тоҷикӣ унсурҳои таърихиву шаклгирӣҳои навини савтиву сарфӣ ва нахвӣ фаровон ба назар мерасанд. Бо вучуди таҳқиқоти зиёд дар забоншиносии тоҷик таснифи қабатҳои луғавии лаҳҷаҳо ҳамоно ниёз ба омӯзиши илмӣ дошта, табиати забони зиндаи халқ аз шаклгирӣҳои таърихиву пайдоиши навгониҳо дар ҳамаи қисмҳои забонӣ бархӯрдор мебошад, ки маҳз ҳамин омилҳо чараёни тавсиф ва таснифи зергурӯҳҳоро дар доираи гурӯҳҳои алоҳидаи лаҳҷаҳои тоҷикӣ мураккаб мегардонад. Муқоисаи таркиби луғати лаҳҷа аз забони адабӣ шуруъ гардида, он дар доираи шеваҳои алоҳида, гурӯҳҳои алоҳидаи як шева ва ё лаҳҷаҳои ба ҳам наздики як зергурӯҳ идома пайдо мекунад.

Дар тадқиқи қабатҳои луғавии лаҳҷаҳо истилоҳоти зиёд: лексикаи умумихалқӣ, лексикаи лаҳҷавӣ, калимаҳои хоси шева, диалектизмҳо (фонетикӣ, морфологӣ, семантикӣ, этнографӣ), диалектизмҳои лексикӣ – диалектизмҳои лексикӣ пурра ва нопурра [14, с. 57], калимаҳои сирф шевагӣ [9, с.200], луғати пурраи лаҳҷаҳо, луғати шевагии хоса [5], диалектизмҳои “васеъистеъмол” ва “маҳдудистеъмол” [12], калимаҳои лаҳҷавӣ [2, с. 52] ва ғайра ба кор бурда мешаванд, ки ин худ бозгӯи таҳқиқталаб будани қабатҳои луғати лаҳҷаҳо мебошад.

Дар таҳқиқоти соҳаи лаҳҷашиносӣ қабати луғати лаҳҷаҳоро, асосан, дар ду гурӯҳ тасниф намудаанд: умумихалқӣ ва хоси шева. Ҳангоми баррасии мафҳумҳои “калимаҳои умумихалқӣ” ва “калимаҳои хоси шева” ихтилофи назарро дар адабиёти соҳа мушоҳида менамоем. Масъалаи мазкур дар соли 1964 диққати муҳаққиқони русро ба худ ҷалб намуда буд, ки дар мавриди таҳқиқи муқоисавии лаҳҷаҳо бо забони адабӣ луғати лаҳҷаҳоро ба се гурӯҳ тасниф намуда буданд: калимаҳои умумистеъмол; калимаҳои маҳдудистеъмоли дар забони адабӣ корбастшаванда ва калимаҳои маҳдудистеъмоле, ки дар доираи лаҳҷаҳои муайян истифода гардида, онҳо хоси забони адабӣ нестанд [10, с. 201].

Аз ин нуктаи илмӣ бармеояд, ки тафриқа миёни калимаҳои хоси шева ва лексикаи умумихалқӣ ба шарҳи илмӣ ниёз дорад. Калимаҳои умумихалқӣ аз нигоҳи шакл ва маъно барои соҳибони забон фаҳмо буда, тағйироти савтию сарфии дар онҳо баамаломата барои дарки маъно халал эҷод намекунад.

Бояд дар хотир дошт, ки маҳз калимаҳои хоси шева дар шинохти меъёрҳои забонии калимаҳои умумихалқӣ замина фароҳам меорад, яъне “дар ҳар лаҳҷа (ё шева) унсурҳои хоси лексикӣ мавҷуданд, ки онҳо яқоя бо аломатҳои фарқгузори системаҳои дигар (фонетикӣ, грамматикӣ)-и он лаҳҷа (шева)-ро аз байни силсилаи лаҳҷаҳои дигари як забон ҷудо мекунад, бо таъбири дигар, он лаҳҷаҳоро бо лаҳҷаҳои дигар ва забони адабӣ муқобил мегузоранд” [14, с. 18].

Дар забоншиносии тоҷик ба тадқиқи калимаҳои умумихалқӣ корҳои зиёди илмӣ бахшида шудаанд, вале нуктаи мусаллам он аст, ки айният ва фарқи калимаҳои хоси шева ва лексикаи умумихалқӣ камтар диққати забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Дар забоншиносии рус низ ба айният ва фарқи калимаҳои умумихалқиву хоси шева таваҷҷуҳ камтар зоҳир шудааст. Гурӯҳе аз забоншиносон бар он ақидаанд, ки калимаҳои умумихалқӣ бо вучуди тағйироти шакливу маъноӣ барои соҳибони забон фаҳмо буда, “онҳо дар доираи шоҳаҳои мухталифи забони миллии истеъмол гардида, аз ҳудуди “як калима” берун намеоянд” [1, с. 39].

Барои таснифоти таркиби луғати лаҳҷаҳо ба назар гирифтани табиати забони зиндаи халқ – лаҳҷаҳо муҳим ба шумор меравад. Калимаҳои хоси шева бо гузашти вақт аз доираи забони адабӣ ва лексикаи умумихалқӣ ҷудо гардида, қабати махсуси луғавиро ташкил медиҳанд. Ба андешаи Р.Л.Неменова “лаҳҷа калимаҳои умумихалқӣ - адабию ба ҳоли худ

намегузорад. Балки ин қабил воҳидҳо як ҳиссаи асосии фонди луғавии ин ё он шеvaro ташкил дода, бештаринашон ба тағйироти фонетикӣ ва маъноӣ дучор мешаванд” [7, с. 93].

Тағйироти овозиву морфологӣ дар як сатҳ зоҳир намегарданд. Дар ин самт низоми мураккаби забонӣ амал мекунад, ки вобаста ба шаклгирии воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла калима, онро ба гурӯҳҳои зиёд метавон тасниф намуд:

1. Вобаста ба талаботи нутқ воҳидҳои забонӣ ихтисор мешаванд. Ҳангоми ихтисор гардидани калима дар забони адабӣ дарки маъно ҳалал намеёбад. Ин ҳодиса дар забоншиносии тоҷик мавриди тадқиқи пурра қарор нагирифтааст. Дар забони адабӣ, асосан, дар назм вобаста ба талаботи вазн шоирон калимаҳоро ихтисор менамоянд. Бояд қайд намуд, ки ихтисори калимаҳо дар назм меёри муайян дошта, равонии сухан дар ин самт мавқеи муҳим дорад. Ихтисори калимаҳо дар назм дар се зина сурат мегирад: ихтисораҳои якқарата: Буумар (Абуумар), Бин Муҳаммад (Бинни Муҳаммад), Жанг (Аржанг); ихтисороти дуқарата: ди-ш (деҳаш); ихтисороти сеқарата:

В-ар-м заифию бебудим набудӣ,

В-он-к набуд аз амири машиқ фармон [8, с. 32]

Дар забони халқӣ-гуфтугӯӣ тарзи сода ва муъҷазбаёӣ мавқеи муҳимро дорост. Ихтисоршавии калима, асосан, ба лаҳҷаҳо хос мебошад, ки он боиси аз таркиби калимаҳои умумихалқӣ ҷудо шуда, заминаи ба қатори калимаҳои хоси шева гузаштани воҳидҳои луғавиро фароҳам меорад.

Баръакси забони адабӣ дар лаҳҷаҳо барои талаффузи осон калимаҳо ихтисор мешаванд, яъне ин ҷой ҳодисаи ихтисоршавӣ чун гуфтори адабӣ на ба таври сунӣ, барои дурустии вазни шеър (в-ин, з-он, в-ар), балки табиӣ ва то андозае мураккабнизоми сурат мегирад:

а) афтидани садонокҳо: ҳамаш // ҳам(а)аш, хонам // хон(а)ам ва ғайра;

б) афтидани ҳамсадоҳо: са // сад, дар // дард, ҳами // ҳамин, чомағ // чормағз, чормағ // чормағз, хуш // хушк, ма // ман (лаҳҷаҳои Бойсун); амун // ҳамун, аво // ҳаво, амро // ҳамроҳ, аку // акнун (лаҳҷаҳои ҷанубӣ- Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз) ва ғайра;

в) афтидани садоноку ҳамсадоҳо дар шакли омехта: ношат // набошад, сор // савор, нарем // наравем, ком // кадом, мерам // меравам ва ғайра.

г) ихтисоршавии таркибҳо: ита // ин тавр, чиқа // чӣ қадар, чанқа // чӣ қадар, иқа // ин қадар, чум // чӣ медонам, рафсодай, рафтесдай, рафсосақай // рафта истодааст, рафтойсай, рафтойсост; карасас // карда истодааст ва ғайра.

ғ) ихтисори ҷумлаҳо дар шакли калима: чум // чӣ медонам ва ғ.

Зинаи аввали тағйироти овозӣ барои дарки маъноӣ калима ҳалал эҷод намекунад: кърта-курта, нон – нун, гап –гав ғ. Аммо зинаҳои дуюм ва сеюми тағйироти савтӣ дар шакли калима тағйироти назаррас ба амал меорад. Маҳз низоми мураккаби ихтисоршавии воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла калимаҳо дар лаҳҷаҳо боиси аз доираи лексикаи умумихалқӣ берун шудани онҳо гардида, дар асоси тағйироти чандинқарата дар шакл ва маъноӣ онҳо дигаргунии кулӣ ба амал меояд – (**муррук**– лаҳҷаи Қўрғонча) шакли ихтисоршудаи калимаи **мурданивор** бо иловаи пасванди -ук дар маъноӣ лоғар) ва ин омил боиси маҳдудистеъмолии калимаҳо шуда, заминаи ба қатори калимаҳои хоси шева гузаштанашонро фароҳам меорад.

2. Бо вучуди умумиятҳои зиёд шаклгириҳои морфологӣ калимаҳо низ дар лаҳҷаҳо дорои як қатор хусусиятҳо, ки дар ин замина шакл ва маъноӣ онҳо тағйироти кулӣ дучор гардида, онҳо аз доираи калимаҳои умумистеъмоли берун мешаванд:

а) бо пасвандҳо: **лавак** (Кулумбаи Боло) хурмаи калони якгӯшаи дастадор; **лушък** (Ҷануби Кӯлоб) пистони гов; **ръндък** (Шимоли Кӯлоб) қирмоч, таҳдегӣ (сӯхтаи таом дар таги дег); **попаник** (Кӯлобии Ҳисор) поймонак (зинаоя) дар баландӣ, суфакӯҳ; **дангала**: дангала қардан (Хумдон) ҳаво додан, партофтан; **баргӣ** (Қўрғонча) гӯсфанду буз ва ғ.

б) чанд зинаи калимасозиро гузаштани калима боиси тағйироти ҷиддӣ дар ифодаи маъноӣ ва шаклии он мегардад: **баргъндашапак** (Ҷануби Кӯлоб) барфбозӣ; **хафкашак** (Шўрообод) як навъи таоми парҳезӣ; **ғўлобак** (Қўрғонча) чароҳат ва ғ;

г) рехташавии калимаҳо боиси маҳдудистеъмол ва ба қатори калимаҳои хоси шева гузаштани онҳо мегардад: **исфарза** (Дараи Ниҳон) гиёҳ; **пазала** (Қаротегин) калон; **чагана**

(Шимоли Кӯлоб.) бегона; **чакала** (Лахш) хушк; **тотала** // **тотали** (Хуфар; Қўрғонча) гиёҳ; **хабата**//**хабата** (Шк.) // **абота** (Бадахшон) чиркин; бадахлок; (Ғарбии Кӯлоб) безеб, зиштрӯй; (Қаротегин) нообод; **owa** (Чануби Кӯлоб) теғ, дами ҳар навъ олоти буранда (мисли корд, шамшер, табар) ва ғ;

3. Вобаста ба муҳити ҷуғрофӣ ва урфу одати мардумони маҳал калимаҳои хоси шева дар ҳудуди муайян пайдо шуда, аз доираи лаҳҷаи муайян ва ё гурӯҳи лаҳҷаҳо берун намешавад: – **чарғоба** (Қўрғонча) ба маънои обсабз; **патфар** (точикони Вахону Ишкошим) оши худой, ки ба ҳамдеҳагон ва дӯстону хешон аз ҷониби ақрабони майит дода мешавад ва ғ. Дар зербоҷҳои алоҳидаи диссертатсия ин масъаларо ба таври мукамал бозгӯй менамоем.

4. Як гурӯҳ калимаҳои адабии китобӣ бо мурури замон хусусияти архаистиро касб намуда, дар доираи муайяни лаҳҷаҳо бо тағйироти савтӣ ва маъноӣ корбаст мешаванд, ки онҳоро наметавон ба қатори калимаҳои умумихалқӣ ворид намуд: гандидан, полондан: хинг, калахч ва ғ. Заминаҳои асосии дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ мавқеи устувор касб намудани ин қабил калимҳо дар боби алоҳидаи рисолаи илмӣ бозгӯй шудааст.

Аз таҳлили илмӣ ин қабатӣ луғавӣ бармеояд, ки агар ҳамаи калимаҳои мавҷудани забонро чун анбори луғавӣ тасвир намоем, калимаҳои хоси шева шаклҳои ба тағйироти куллии савтӣ, сарфӣ ва нахвӣ дучоршуда аён мегардад, ҳамзамон, рехташавии унсурҳои умумихалқӣ дар шакли калима, вобаста ба урфу одат арзи ҳастӣ намудани калимаҳои хос, хусусияти архаистӣ пайдо кардани шаклҳои китобӣ боиси пайдоиши қабати махсуси луғавӣ дар лаҳҷаҳо мешавад. Дар асоси гуфтаҳои боло заминаҳои асосии шаклгирии калимаҳои хоси шеваро дар доираи таркиби луғавии забон чунин метавон тасвир кард:

КАЛИМАҲОИ УМУМИХАЛҚӢ

КАЛИМАҲОИ КИТОБАӢ

КАЛИМАҲОИ ХОСИ ШЕВА

Ҳамин тавр, ба назар гирифтани ин омилҳои муҳимми забонӣ барои муайян намудани зинаҳои гузариши калимаҳои адабӣ ва умумиистеъмоли ба қатори калимаҳои хоси шева асос ба ҳисоб мераванд.

Ҳангоми баррасии хусусиятҳои луғавии лаҳҷаҳо муҳаққиқон ба қабати луғати хосаи лаҳҷаҳо камтар таваҷҷуҳ намудаанд ва ё баъзе ҷиҳатҳои забонии онро ба таври умумӣ зикр кардаанд, ки ин омил барои бозгӯии қараёни шаклгириҳои гуногуни сарфиву нахвии забон мушкилӣ эҷод менамояд.

Ин тарзи тадқиқи таркиби луғати лаҳҷаҳо бесабаб нест. Барои тадқиқи луғати хосаи лаҳҷаҳо зарурати баррасии чанд нуктаи муҳимми илмӣ пеш меояд:

1. Дар забоншиносии рус, ки забоншиносии тоҷик дар баррасии шаклгириҳои воҳидҳои забонӣ ва меъёрҳои шинохти онҳо бештар ба он таъяс менамояд, масъалаи калимаҳои хоси шева дар таркиби луғати лаҳҷаҳо ба таври пурраи илмӣ ҳаллу ҷасл нашуда, қараёни тадқиқи он гуногун ба назар мерасад.

2. Бо вучуди он ки қисмати лексикаи лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба таври васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, таҳияи луғатномаҳо ноқис ба назар мерасанд. Барои тасниф ва омӯзиши қабатҳои луғавии лаҳҷаҳо маҳз луғатномаҳо раҳнамои асосӣ буда, тавассути онҳо вазъи воқеии таркиби луғати лаҳҷаҳои тоҷикӣ бозгӯй мегардад.

3. Чанбаи назариявии ин мавзӯ мукамал баррасӣ нашуда, таснифоти ин қабати луғавӣ ҳамоно баҳсталаб мебошад. Дар меъёрҳои шинохти он бояд ҳаҷ гузошта шавад, яъне заминаҳои ташаккули калима дар забони зиндаи халқ аз омилҳои гуногун баҳрабардорӣ

шуда, дар муқоиса бо забони адабӣ шаклгириҳои воҳидҳои забонӣ аз навгониҳо бархӯрдоранд ва унсурҳои таърихӣ вобаста ба табиати лаҳҷаҳо дергоҳ боқӣ мемонанд.

4. То ҳол дар забоншиносии тоҷик кори мукаммали илмӣ, ки ба омӯзиши хусусиятҳои хоси калимаҳои хоси шева бахшида шуда бошад, ба назар намерасад ва дар ин асос таваҷҷуҳи олимони ба ин самт камтар сурат гирифтааст.

Бо дарназардошти ин гуфтаҳо, зарурати шарҳи илмӣ мафҳуми калимаҳои хоси шева ва бозгӯии ҷанбаҳои ташаккули ин қабати лексикӣ пеш меояд. Шарҳи илмӣ калимаҳои хоси шева дар забоншиносии тоҷик диққати олимони камтар ҷалб намудааст. Калимаҳои хоси шева қабати устувор дар таркиби луғати лаҳҷа буда, истилоҳи “калимаи хоси шева” бо шарҳу эзоҳи зиёдатеъ зоҳиран эҳтиёҷ надорад. “Таҳти мафҳуми истилоҳ калимаҳоеро фаҳмидан мумкин аст, ки ин ё он шеvaro аз шеваҳои дигар ва забони адабӣ фарқ мекунонад” [14, с. 62]. Дар баррасии мафҳуми калимаҳои хоси шева ифодаи маъноӣ ва маҳалли қорбасти онҳо аҳамияти муҳимро касб менамояд.

Тадқиқи ҷанбаи назариявӣ ин қабати луғати лаҳҷаҳо аз солҳои 50-уми асри гузашта шуруъ гашта буд [16, с. 547]. Дар забоншиносии тоҷик Т.Мақсудов мафҳуми “калимаи хоси шева”-ро мухтасаран шарҳ дода бошад ҳам, меъёрҳои шинохти онро бозгӯӣ нанамудааст [6, с. 16]. Ин масъала дар шакли мукамал дар асарҳои Ғ. Ҷӯраев [13;14] тадқиқ гардида, аломатҳои асосии ин қабати луғавӣ бо далелҳои илмӣ зикр ёфтаанд.

Барои ифодаи калимаҳои хоси шева дар забоншиносӣ бештар мафҳуми диалектизми лексикӣ қорбасти шуда, ин истилоҳ дар тадқиқоти ба омӯзиши забон ва услуби шоирону нависандагон бахшидашуда ин вазифаро надорад, яъне дар ин маврид баррасии унсурҳои шевагӣ ба таври умумӣ сурат мегирад. Дар асарҳои соҳаи лаҳҷашиносӣ мафҳуми илмӣ он мушаххас буда, дар ин самт танҳо калимаҳои ба ин ё он шева хос мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Дар тадқиқоти профессор А.В. Калинин аломатҳои фарқкунандаи калимаҳои хоси шева бештар дар муқоиса ба забони адабӣ арзёбӣ шуда, пайдоиши тафовутҳои шакливу маъноии онҳо ва доираи қорбасти онҳо шеваҳо, гурӯҳҳои ба ҳам наздики як шева ва лаҳҷаҳои алоҳида камтар акс ёфтааст [4, с. 122]. Муҳаққиқи дигар Н. М. Шанский қорбасти нашудани калимаҳои хоси шеvaro дар забони адабӣ қайд намуда, муҳимияти маҳалли истифодаи онҳоро зикр менамояд, ки ақидаи ӯ то андозае мукамал мебошад [15, с. 117].

Ба андешаи забоншиноси рус Ф.П.Филин, “меъёри муайян қардани калимаи шевагӣ на дар реализе, ки онро ифода менамояд ва на дар тасаввуроти мо, ки бо он реализ алоқаманд аст, балки дар ҳуди калима, дар ҷое, ки он дар таркиби луғати забон ишғол менамояд, мавҷуд мебошад” [12, с. 35].

Таснифоти маъноии калимаҳои хоси шева дар забоншиносӣ гуногун ба назар мерасад. Таснифоти А.В.Калинин, ки диалектизмҳои лексикӣ ба диалектизмҳои этнографӣ ва ҳоса [4, с. 124-126] ҷудо кардааст, моҳиятан баҳсталаб буда, калимаҳои ифодагари мафҳумҳои этнографӣ фарогири тамоми мафҳумҳои мавҷудаи забон набуда, ӯ дар қатори диалектизмҳои ҳоса калимаҳои ифодагари чизу ҳодисаҳо мекӯрад, ки онҳо низ метавонанд ба урфу одати мардум вобаста бошанд.

Аз таҳқиқи адабиёти илмӣ бармеояд, ки таснифоти ин қабати луғавӣ ягона набуда, гурӯҳбандиҳои зиёд ниёз ба таснифоти дақиқи илмӣ дорад. Забоншинос Н.М. Шанский ин қабати луғавиро дар 5 гурӯҳ: диалектизмҳои ҳоса, диалектизмҳои лексикӣ-фонетикӣ, лексикӣ-калимасозӣ, семантикӣ ва этнографӣ [15, с. 118] баррасӣ менамояд, ки ин тарзи тасниф доираи омӯзиши масъаларо боз ҳам мураккабтар мегардонад. Дуруст аст, ки тағйироти савтии ҳосса дар ташаккули ин қабати луғавӣ нақши муассир доранд. Дар ин маврид набояд фаромӯш кард, ки на ҳамаи тағйироти овозӣ дар таркиби калима боиси пайдоиши калимаҳои хос дар шеваҳо мегарданд, яъне танҳо он тағйироти ҷиддиро, ки бо гузашти вақт шакли зоҳирии калимаро ба дигаргунӣ рӯ ба рӯ карда, ҳатто соҳибони забон дар муайян қардани шакли нахустини он душворӣ мекашанд, метавон дар доираи масъалаи диалектизмҳои лексикӣ баррасӣ намоем, ба монанди калимаи зағома (*зах + оба*) ба маънои моҳихона ва ғ. Маҳз ҳамин нуктаи муҳим дар тадқиқоти лаҳҷашиносӣ мадди назар гирифта

нашудааст ва забоншиносон ҳангоми тадқиқи хусусиятҳои фонетикӣ ба ин ҷиҳати шаклгирии калимаҳо камтар таваҷҷуҳ кардаанд ва дар таснифоти диалектизмҳои лексикӣ ба қатори лексикӣ-фонетикӣ духӯрагӣ ба миён омадааст. Ин нуктаро дар таснифоти ин қабати луғавӣ ба қатори лексикӣ-калимасозӣ метавон қайд намуд. На ҳамаи унсурҳои калимасоз дар ташаккули калимаҳои ҳоси шева нақш доранд. Аз омӯзиши роҳҳои ташаккули калимаҳои ҳоси шева бармеояд, ки дар шаклгириҳои морфологӣ калимаҳои ҳоси шева нисбат ба калимаҳои адабӣ ва умумиистеъмоли маҳдудият ба назар расида, унсурҳои калимасоз аксаран, дар ин шаклҳо хусусияти устувористеъмоли доранд. Масалан, дар калимаи туркии **ол** (аз маънои гирифтани, сар задани маънои маҷозии гиро, ҷаҳон, хушёр ва ғ) пасванди -ак мавқеи устувор дошта, калимаи **олак** ба маъноҳои **бад** (Муминобод), **нопойдор** (Даҳана), **ноҷоиз** (Лангар) хусусияти рехташавиро ифода намуда истодааст. Дар калимаи мураккаби **ҷолдӯзакчушм** ҷараёни мураккаб ва ба табиати лаҳҷаҳо ҳоси калимасозиро (ҷол/ҷувол – ҳалтаи калон+дӯз=сӯзани калонҳаҷм; ҷолдӯз+ак= як навъи ҳашороти хурд; ҷолдӯзакчушм муодили ибораи изофии озои шахси ҷашмонаш шабеҳи ҷашмони ҷолдӯзак) мебинем, ки баррасии ин қолбаҳои аз унсурҳои мураккаби калимасозӣ бархӯрдор дар доираи калимаҳои ҳоси шева бояд сурат гирад, яъне ин калимаҳо бо шакли ягона ва ифодаи маъноҳои ҳос маҳалли муайяни қолбаҳои дошта, тамоми аломатҳои фарқкунандаи калимаҳои ҳоси шеваро дороанд. Маҷдиди назар нагирифтани ин нуктаи муҳимми илмӣ боиси гуногунандешӣ дар таснифот ва шинохти меъёрҳои забонии калимаҳои ҳоси шева гардида, дар ин замина, таҳқиқи ҳамаҷонибаи хусусиятҳои забонии ин қабати луғавӣ дар асарҳои лаҳҷашиносӣ номукамал ба назар мерасад.

Баррасии калимаҳои ҳоси шева танҳо дар доираи этнографизмҳо тарафҳои мусбат ва манфӣ дорад. Дар ҳар як маҳалли муайян дар ифодаи мафҳумҳои мансуб ба урфу одат калимаҳои ҳосса низ ба қол бурда мешаванд. Нуктаи муҳим дар мавриди омӯзиши ин қабил калимаҳо он аст, ки калимаҳои умумихалқӣ асоси этнографизмҳоро дар таркиби луғати лаҳҷа ташкил медиҳад.

Бо дарназардошти аломатҳои фарқкунанда ва меъёрҳои забонӣ ду таснифоти бештар мавқеъ пайдо кардаанд:

1. Дар забоншиносии рус соли 1961 Ф.П.Филин ин қабати луғавиро ба ду гурӯҳ дохил намуда буд. Ў дар қатори аввал ҳангоми таснифоти калимаҳои ҳоси шева меъёри асосиро дар фарқияти пурраи овозиву морфологии онҳо нисбат ба шаклҳои адабӣ донистааст. Дар қатори дуюм унсурҳои умумихалқӣ аз забони адабӣ бо тобишҳои маъноӣ фарқкунандаро дохил намудааст.

2. Таснифоти саҳеҳи диалектизмҳои лексикиро аз ҷониби профессор Ғаффор Ҷӯраев мушоҳида менамоям. Бояд қайд намоям, ки ин муҳаққиқи маъруф дар асару мақолаҳои сершумори худ қисмати назариявии ин қабати луғавиро бозгӯӣ намудааст [13, 14]. Ҳангоми баррасии таснифоти забоншиносии рус Ф.П. Филин андешаҳои илмӣ ӯ аз ҷиҳати назариявӣ дақиқ ба назар мерасад: “Бояд гуфт, ки ин таснифот хубтар ба назар мерасад ва табиати захираи луғавии ҳоси шеваро бештар ифода карда метавонад. Бо вучуди ин, истилоҳҳои нисбатдодашуда мақсадро пурра фаҳмонда наметавонанд. Мувофиқи ин истилоҳи дуюмро ба ҷумлаи диалектизмҳои лексикӣ мансуб доништан мумкин нест. Бинобар он, барои аниқтар тасаввур кардани ҳудуди ду навъи диалектизмҳо истилоҳҳои “диалектизмҳои лексикӣ пурра” ва “диалектизмҳои лексикӣ нопурра”-ро шартан истифода мекунем” [14, с. 67]. Забоншинос дар қатори “диалектизмҳои лексикӣ пурра” омӯзиши унсурҳои бо як шаклу маъно ҳоси лаҳҷаҳои муайянбударо ба назар мегирад.

Профессор Ғ. Ҷӯраев ба қатори “диалектизмҳои нопурра” калимаҳоро мансуб медонад, ки шаклан бо забони адабӣ ва лексикаи умумихалқӣ мувофиқат дошта, дар лаҳҷаҳои муайян маънои нави забониро (**адл** –рост ба нишон гирифтани; **пошикаста** – духтари қадрас ва ғ.) касб намудааст.

Бояд зикр намоям, ки ба ин навъи таснифоти калимаҳои ҳоси шева профессор Ш.Исмоилов пайравӣ дошта, ба андешаи забоншинос “Диалектизмҳои лексикӣ тамоми

соҳаҳои ҳаёту ғайриҷаҳонӣ аҳолии маҳаллиро фаро мегиранд. Аз ҷумла, як қабати ҷуғрофии маҳаллӣ низ аз ҳисоби диалектизмҳои лексикӣ ба амал омадаанд” [3, с. 182].

Аз таҳлили ҳамаҷонибаи андешаҳои муҳаққиқон оид ба масъалаи калимаҳои ҳоси шева метавон натиҷагирӣ кард, ки дар муайян намудани меъёрҳои забонӣ ва аломатҳои фарқкунандаи калимаҳои ҳоси шева мадди назар гирифтани ин нуктаҳои илмӣ муҳим мебошад:

1. Яке аз сабабҳои ба қатори диалектизмҳои лексикӣ гузаштани калимаҳо ин тағйироти савтии мебошад, ки дар натиҷаи он шакли калима ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардида, ҳатто соҳибони забон дар муайян кардани шакли аслии душворӣ мекашанд. Дар ин маврид сарфи назар кардани ҳодисаҳои савтии монандшавӣ, дуршавӣ, ҷойивазкунӣ ва ғ. духӯрагиро ба миён меорад. Ихтисоршавии овозҳо низ барои шаклан тағйир ёфтани калима ва ибора боис мегарданд. Яке аз омилҳои асосии ба таври васеъ мавриди омӯзиш қарор нагирифтани калимаҳои ҳоси шева дар лаҳҷашиносӣ ба инобат нагирифтани ва ба таври васеъ тадқиқ нагардидани ҳодисаҳои савтӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ мебошад. Муҳаққиқони лаҳҷашинос дар баррасии хусусиятҳои савтии ин ё он лаҳҷа ба таври анъанавӣ баъзе ҷиҳатҳои умумии савтиёти онҳоро номбар кардаанд, ки он ҳолати воқеии шаклгириҳои фонетикиро акс накарда, ин мавзӯ ҳамоно тадқиқталаб боқӣ мемонад.

2. Дар омӯзиши хусусиятҳои морфологӣ ҳангоми баррасии шаклгириҳои сарфӣ бо калимаҳои ҳоси шева ташаккул ёфтани калимаҳо аз таваҷҷуҳи забоншиносон дур мондааст. Дар таркиби луғати лаҳҷа омезиши шаклгириҳои сарфӣ ва нахвири мушоҳида менамоям, ки он, пеш аз ҳама, ба табиати шеваҳо алоқамандӣ дошта, акси нахвониҳо дар забони зиндаи халқ аксаран аз меъёрҳои забони адабӣ берун сурат гирифта, унсурҳои калимасоз дар тарҳбандии забонӣ маҳдудистеъмол мебошанд. Маводи зиёд аз лаҳҷаҳо далолат медиҳанд, ки рехташавии калимаҳои сохта ва мураккаб дар лаҳҷаҳо вусъат пайдо карда, онро танҳо дар тадқиқоти мукаммали илмӣ фарогири ин мавзӯ метавон баррасӣ намуд. Дар тадқиқоти мансуб ба хусусиятҳои морфологӣ ин ё он лаҳҷа муҳаққиқон ба таври умумӣ баъзе паҳлуҳои ин масъаларо бозгӯӣ менамоянд, ки он дар муайян намудани хусусиятҳои сарфии лаҳҷаҳо нокифоя ба назар мерасад. Як роҳи ташаккули калимаҳои ҳоси шева дар қолибҳои сарфӣ шаклгирии онҳо ба шумор меравад, ки дар сурати нокифоя баррасӣ шудани ин масъала дар забоншиносӣ моро ба мушкилӣ рӯ ба рӯ месозад.

3. Як хусусияти муҳими лаҳҷаҳо ниғаҳдошти хусусиятҳои таърихӣ дар онҳо ба шумор меравад. Бо гузашти вақт доираи истифодаи калимаҳои адабӣ, ки таърихан дар забони мо қорбасти ғайб доштанд, маҳдуд мегардад, ҷойи онҳоро калимаҳои дигар, аксаран калимаҳои иқтибосӣ, мегиранд. Вобаста ба табиати худ лаҳҷаҳо ин нахви калимаҳоро ҳазорсолаҳо маҳфуз нигоҳ медоранд, ки он ҷанбаи муҳим дар ташаккули диалектизмҳои лексикӣ ба ҳисоб меравад.

4. Калима дар таркиби луғати лаҳҷа ҳамеша ҳудуди интишор дорад. Вобаста ба ҳудуди интишор доираи қорбасти калима васеъ ва маҳдуд буда метавонад. Дар қабати луғати лаҳҷа диалектизмҳои лексикӣ худ доираи танги қорбасти дошта, муайян намудани ҳудуди интишори ин калимаҳо ба таври умумӣ сурат мегирад, яъне ҳангоми омӯзиши лаҳҷаҳои муайян мо ба таври қотеона ҳукм карда наметавонем, ки гурӯҳи калимаҳое танҳо дар гуфтори мардуми ҳамин маҳал ба қор бурда мешаванд. Як нуктаи муҳим дар ин самт маъноҳои нави забониро ифода намудани калимаҳо вобаста ба маҳалли интишорашон буда, дар шаклгириҳои савтии онҳо низ ягонагӣ ба назар намерасад.

5. Омӯзиши калимаҳои иқтибосӣ дар таркиби луғати лаҳҷаҳо дар забоншиносии тоҷик мукамалтар ба назар мерасад. Дар ин маврид таъсири забонҳо ба қабати устувори луғати лаҳҷаҳо – диалектизмҳои лексикӣ аз омилҳои зиёди забонӣ бархӯрдор буда, муҳити ҷуғрофӣ, таъриху фарҳанг ва урфу одати мардум низ ба раванди иқтибосшавии калимаҳои бегоназабон таъсири назаррас мегузорад. Ин нукта мусаллам аст, ки дар минтақаҳои кӯхистон таркиби луғати лаҳҷа аз иқтибосот камтар бархӯрдор гашта, дар онҳо нишонаҳои шаклгириҳои сарфиву нахвии мансуб ба забонҳои қадимаи форсии тоҷикӣ, инчунин, унсурҳои забонҳои бо мо ҳеш ҳамоно устувор ба назар мерасад. Табиати лаҳҷаҳо боиси дар

таркиби луғати лаҳча шаклан тағйир ёфтани иқтибосот ва тобишҳои нави маъноиро соҳибгаштани онҳо мегардад.

Ҳамин тавр, баррасии мафҳуми илмӣ калимаҳои ҳоси шева ба омилҳои зиёди забонӣ алоқамандӣ дошта, ба инобат гирифтани шаклгириҳои мураккаби савтиву сарфӣ ва нахвӣ дар забони зиндаи халқ, урфу одати мардуми ҳар як маҳал, инчунин, ҳудуди интишори калимаҳо дар таснифоти ин қабати устувори луғати лаҳчаҳо муҳим ба шумор мераванд.

Адабиёт:

1. Блинова, О.И. Введение в современную региональную лексикологию / О.И.Блинова. – Томск, 1973. – 258 с.
2. Исмоилов, Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт / Ш.Исмоилов. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 332 с.
3. Исмоилов, Ш. Топонимияи водии Рашти Тоҷикистон / Ш.Исмоилов. – Душанбе, 2019. – 508 с.
4. Калинин, А.В. Лексика русского языка / А.В.Калинин. – М., 1971. – 232 с.
5. Ларин, Б.А. Инструкция Псковского областного словаря / Б.А.Ларин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1961.
6. Максудов, Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т.Максудов. – Душанбе, 1977.
7. Неменова, Р.Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Р.Л. Неменова, Ғ.Ҷӯраев. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1983. – 288 с.
8. Осори Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 543 с.
9. Раҳматуллозода, С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳча / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Маориф, 2014. – 234 с.
10. Русская диалектология / под редакцией Р.И.Аванесова И.В. Г.Орловой. – М., 1964. – 159 с.
11. Филин, Ф.П. Проект. «Словаря русских народных говоров» / Ф.П.Филин. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – 198 с.
12. Ҳусейнов, Х. Диалектизмҳо дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим // Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1964. – С. 38-72.
13. Ҷӯраев, Ғ. Калимаи ҳоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он / Ғ.Ҷӯраев // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 123-139.
14. Ҷӯраев, Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ / Ғ.Ҷӯраев. – Душанбе: Эр-Граф, 2017. – 320 с.
15. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М.Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 328 с.
16. Энциклопедический словарь. Т.1 / гл. ред. Б. А. Введенский. – М., 1953. – 719 с.

БАРРАСИИ МАФҲУМИ КАЛИМАҲОИ ҲОСИ ШЕВА ВА ТАСНИФОТИ МУХТАСАРИ ОН

Дар мақола зикр гардидааст, ки забони халқ ифодагари таъриху фарҳанг ва забони миллат ба шумор меравад. Дар таркиби луғавии лаҳчаҳои тоҷикӣ унсурҳои таърихиву шаклгириҳои навини савтиву сарфӣ ва нахвӣ фаровон ба назар мерасанд. Бо вучуди таҳқиқоти зиёд дар забоншиносии тоҷик таснифи қабатҳои луғавии лаҳчаҳо ҳамоно нӣз ба омӯзиши илмӣ дошта, табиати забони зиндаи халқ аз шаклгириҳои таърихиву пайдоиши навлониҳо дар ҳамаи қисматҳои забонӣ бархӯрдор мебошад, ки маҳз ҳамин омилҳо чараҳои тавсиф ва таснифи зергурӯҳҳоро дар доираи гурӯҳҳои алоҳидаи лаҳчаҳои тоҷикӣ мураккаб мегардонад. Муқоисаи таркиби луғати лаҳча аз забони адабӣ шуруъ гардида, он дар доираи шеваҳои алоҳида, гурӯҳҳои алоҳидаи як шева ва ё лаҳчаҳои ба ҳам наздики як зергурӯҳ идома пайдо мекунад. Дар мақола мухтасаран оид ба мафҳуми калимаҳои ҳоси шева ва меъёрҳои таснифоти онҳо масъалагузорӣ шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар таҳқиқи қабатҳои луғавии лаҳчаҳо истилоҳоти зиёд: лексикаи умумихалқӣ, лексикаи лаҳҷавӣ, калимаҳои ҳоси шева, диалектизмҳо (фонетикӣ, морфологӣ, семантикӣ, этнографӣ), диалектизмҳои лексикӣ – диалектизмҳои лексии пурра ва нопурра, калимаҳои сирф шевагӣ, луғати пурраи лаҳчаҳо, луғати шевагии ҳоса,

диалектизмҳои “васеъистеъмол” ва “маҳдудистеъмол”, калимаҳои лаҳҷавӣ ва ғайра ба қор бурда мешаванд, ки ин худ бозгӯи таҳқиқталаб будани қабатҳои луғати лаҳҷаҳо мебошад.

Дар асоси таҳқиқ, муаллиф зикр менамояд, ки баррасии мафҳуми илмии калимаҳои ҳоси шева ба омилҳои зиёди забонӣ алоқамандӣ дошта, ба инобат гирифтани шаклгириҳои мураккаби савтиву сарфӣ ва нахвӣ дар забони зиндаи халқ, урфу одати мардуми ҳар як маҳал, инчунин, ҳудуди интишори калимаҳо дар таснифоти ин қабати устувори луғати лаҳҷаҳо муҳим ба шумор мераванд.

Калидвожаҳо: шева, луғат, ихтисоршавӣ, морфология, забон, маъно, шакли калима, урфу одат, интишор, калимасозӣ.

РАССМОТРЕНИЕ ПОНЯТИЯ ДИАЛЕКТНАЯ ЛЕКСИКА И ЕГО КРАТКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ

В статье отмечается, что язык является выражением истории и культуры нации. Лексический состав таджикских диалектов богат историческими элементами и новыми фонетическими, морфологическими и синтаксическими формами. Несмотря на многочисленные исследования таджикского языкознания, классификация диалектной лексики до сих пор нуждается в научной проработке, а природа живого языка народа характеризуется историческими изменениями и новшествами во всех уровнях языка, и именно эти факторы усложняют процесс описания и классификации подгрупп внутри определенных пластов таджикских диалектов. Сопоставление состава лексического словаря начинается с литературного языка и продолжается в рамках отдельных диалектов, отдельных групп диалекта или близких друг другу диалектов в подгруппу. В статье кратко рассматриваются понятие диалектной лексики и критерии их классификации.

По мнению автора статьи, при изучении лексических пластов диалектов используется множество терминов: общенародная лексика, диалектная лексика, лексика говоров, полные и неполные лексические диалектные слова, диалектизмы (фонетические, морфологические, семантические, этнографические), широкоупотребительные диалектизмы и диалектизмы ограниченного употребления, что само по себе является повторным рассмотрением лексики диалектов.

На основании проведенного исследования, автор отмечает, что рассмотрение научной концепции конкретных диалектных слов связано со многими лингвистическими факторами. Важно учитывать сложные фонетические и грамматические образования в живом языке народа, обычаи народа каждой местности, а также пределы распространения слов при классификации этого устойчивого пласта лексики.

Ключевые слова: диалект, словарь, диэреза, морфология, язык, значение, словоформа, традиции, публикация, словообразование.

THE STUDY OF DIALECT VOCABULARY AND ITS BRIEF CLASSIFICATION

The study of the formation of dialect vocabulary is of paramount importance, and in this context the historical process of the language and its novelty is determined. In Tajik linguistics, the level of use and criteria for recognizing dialect vocabulary seem to be contradictory. Despite numerous studies in Tajik linguistics, the classification of the lexical layers of dialects still needs scientific study. Comparison of the structure of the vocabulary of dialects begins with the literary language and continues within individual dialects, individual groups of the same dialect, or dialects of similar subgroups. The article briefly discusses the concept of dialect vocabulary and the criteria for their classification.

When studying the lexical layers of dialects, many terms are used: dialect vocabulary, folk vocabulary, vocabulary of dialects, dialectism (phonetic, morphological, semantic, ethnographic), opposed and non-opposed vocabulary, which is a reflection of the need to study the layers of the lexical dictionary of dialects.

The study of lexical dialectisms in Tajik dialects shows that, due to the vastness of the lexical system, it is difficult to fully reflect the systemic nature of the vocabulary of dialects of a

particular national language, and in this case it is necessary to take into account important factors of the language, historical elements and the emergence of new phonetic and morphological forms in the language and its branches. An extensive study of this important issue in the field of dialectology is of current importance. Based on a comprehensive study of the lexical features of the Tajik dialects, we can adequately express the practical and theoretical aspects of this important topic.

Keywords: *dialect, vocabulary, morphology, language, meaning, usage, custom, distribution, word formation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбонов Содик Ҳамроқулович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ факултети филологияи тоҷик. Суроға:* 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: kurbonzoda 64 @mail.ru

Сведение об авторе: *Курбонов Содик Ҳамроқулович – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики обучения таджикскому языку и литературе филологического факультета. Адрес:* 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: kurbonzoda 64@mail.ru

Information about the author: *Kurbonov Sodiq Hamroqulovich – Tajik National University, Candidate of Philology, Associate professor, Department of Tajik Language, literature and methodology, Faculty of philological sciences. Address:* 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: kurbonzoda 64@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ДАРАҶАИ МУТОБИҚАТИ ВОҲИДҲОИ ЛЕКСИКИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР МИСОЛИ АСАРҲОИ С. АЙНӢ)

Соҳибназарова Ҳ.Т., Зарипов Қ.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳангоми тарҷумаи матн аз як забон ба забони дигар яке аз масъалаҳои муҳимтарин ва душвор барои тарҷумон ин интиҳоби дурусти мазмуну муҳтавои калима маҳсуб меёбад.

Душвории ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки хусусиятҳои лексикии калимаю ибораҳои дохили забон аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа дар ҷойи аввал меистанд.

Мавриди зикр аст, ки барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал ба маънои лексикии тарҷума бояд диққати бештар дод, чунки масъалаи мазкур ба тарҷума ва ҷаъолияти тарҷумонӣ робитаи бештар дорад. Дар бисёр мавридҳо ҳангоми тарҷума интиҳоби калима метавонад ба таҳлил ё дар заминаи маънои лексикии калима ба роҳ монда шавад, ки ин яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Дар қатори ин ҳолатҳо мутобиқат ё мувофиқ омадани мазмуни асосии калима дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ё баръакс мушоҳида карда мешавад.

Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи матн ҳолатҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки «мутобиқати пурра ва комили тамоми унсурҳои забон (лексика, грамматика, семантика...)» хеле кам ба назар мерасанд. Бинобар ин, масъалаи мувофиқати байни ин ё он қисми матни асл ва матни тарҷума ва роҳҳои ҳалли номувофиқатиҳо ба миён меояд» [12, с. 137].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мазмуни калимаҳо дар матн дар сатҳи воҳидҳои лексикӣ на ҳамеша ба ҳам мувофиқ меоянд. Баъзан дар калимаву ибораҳои дохили ҷумлаи забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохтор ва семантика дар забони англисӣ хусусиятҳои фарқкунанда ба назар мерасанд. Масалан, дар баъзе маврид як калимаи содаи забон ба забони дигар на дар шакли сода, балки дар шакли калимаи мураккаб, ҳатто як ибора ифода ёфта, мутобиқат карда метавонад:

Масалан, «ширинкор, базлагӯ», «весельчак» — merry chap; «бекорхӯча, танбал», «бездельник» — dead-beat» ва баръакс: to see — ба ғайр аз «дидан» боз «тасаввур кардан», «представлять себе» тарҷума карда мешаванд.

Ба ақидаи олимони соҳа, ба ҷойи мафҳуми калима - «вожа», «воҳиди лексикӣ» ва ҳатто «ибора» мавриди истифода қарор мегирад, ки ин ақидаро мо низ ҷонибдорӣ менамоем [5, с. 18].

Воҳиди лексикӣ (калима, иборати устувор) он воҳиди забоние ба ҳисоб меравад, ки ашӯ, ҳодиса ва хусусияти онҳоро ифода карда метавонад [7, с. 96].

Мувофиқати воҳидҳои грамматикӣ матни асл дар бисёр маврид аз воҳидҳои лексикӣ асари тарҷумавӣ фарқ мекунад [8, с. 8].

Масалан, мазмуни асосии калимаи «still» ва «боз» ба ҳам мувофиқат мекунанд. Аммо дар забони тоҷикӣ калимаи «боз» ба маънои як навъи парандаи шикорӣ низ кор фармуда мешавад ва калимаи мазкур ба забони англисӣ «hawk» тарҷума карда мешавад. Аз тарафи дигар, маъноҳои дигари калимаи still – диаграмма ё ором дар забони тоҷикӣ вучуд надошта, дар шакли дигар мавриди ифода қарор дода мешаванд.

Маънои асосии лексикӣ калима метавонад озод ё вобаста бошад. Маънои озоди лексикӣ калима новобаста аз ҳамбастагии ӯ бо дигар калимаҳо вучуд дорад. Маънои вобастаи калимаҳо танҳо дар ибораҳои муайян ба вучуд меояд. Масалан, pawns and pieces - пиёда ва муҳраҳо (пешка и фигури - дар шохмот) тарҷума шуда, калимаҳо аз ҳам ҳангоми тарҷума вобастаанд, аммо дар шакли озод маънои калимаҳои мазкур ба кулӣ фарқ карда, *пиёда/гарав* ва *қисмҳо* тарҷума карда мешаванд.

Ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ ба мазмуни калима диққати бештар дода мешавад. Дар баъзе мавридҳо ҳатто як калимаи забони англисӣ, ки як маъно дорад, метавонад дар маъноҳои гуногун дар шакли ҳамбастагӣ истифода бурда шавад.

Масалан, калимаи young – ҷавон;
a young man — ҷавонмард;

a young child — кӯдаки хурд;

young in crime — ҷинояткори бетаҷриба;

The night was young — аввали шаб буд; нав шаб шуда буд.

Калимаи «key» дар луғати Audio Dictionary from English to Simple English version ба маъноҳои tonality, samara, key, say, paint, winder омадааст.

Аммо дар тарҷумаи тоҷикӣ калимаи мазкур дар ҳамбастагӣ маъноҳои гуногунро ифода мекунад, ки бо сифатҳои махсус мавриди истифода қарор мегирад:

Key club - клуби махсус бо доираи маҳдуди одамон;

Key imports - молҳо (матҳо)-ҳои хориҷӣ;

Key map - харитаи ангорӣ (харитаи бематн);

Key money - пора, ришва;

Keyboard - клавиатура.

Аз ин рӯ, чӣ тавре ки қайд гардид, яке аз хусусиятҳои асосӣ ва муҳимтарини лексикии тарҷума ин интиҳоби маънои дурусти калима ба шумор меравад ва ҳамзамон, вазифаи тарҷумон низ дар ин ҷода бо он шарт назаррас арзёбӣ мегардад, ки калимаи мувофиқро, ки дар матни асл вучуд дорад, бо ҳамон тобиши услубӣ интиқол дода, ба хонанда таъсири эмотсионалӣ расонида тавонад.

“Чун қоида ба ҳайси воҳиди забонии матни асл ҳуди ҳамон воҳиди забонӣ мувофиқат мекунад. Аммо воҳиди нутқ дар асоси таъсири мутақобилаи воҳидҳои сатҳи гуногун сохта мешавад ва дар ҷараёни тарҷума пешакӣ муайян карда нашудааст, ки воҳиди лексикии матни асли мазкур дар тарҷума тавассути кадом сатҳ тарҷума карда мешавад. Аз ин рӯ, гуфтан ба маврид аст, ки дар баъзе ҳолатҳо мувофиқати тарҷумаи байнисатҳӣ имконпазир мегардад [8, с. 7]”.

Дар раванди тарҷума дар забони асл, аслан калима ва ибораҳои вучуд доранд, ки онҳоро дар матни тарҷумавӣ пайдо намудан мумкин аст, яъне дар дигар забон муодил доранд. Масалан, калимаи англисии girl, mountain, text, young, to read ва амсоли инҳо дар забони тоҷикӣ муодили худро доранд, аммо дар баъзе маврид дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бисёр калима ва ибораҳо муодили пурраи худро пайдо карда наметавонанд: маҳсӣ, оши бурида, бучулбозӣ, бузқашӣ, hot dog, fast food, Halloween ва ғайраҳо. Дар ин ҳолатҳо тарҷумонро зарур аст, ки мазмуни калимаи англисиро пайдо намуда, муодили тоҷикии онро, ки ба калимаи англисӣ мазмунан мувофиқ аст, муайян намояд. Пас, тарҷумонро лозим аст, ки тавассути забони миёнарав ба тарҷумаи забони англисӣ шуруъ намояд, то ки ин мушкилиҳоро бартарф карда тавонад, ё ин ки калимаи иловагии забони тарҷумашударо ворид намояд, то ки муҳтавои пурраи матни асло дода тавонад. Масалан, калимаи *бучулбозии* забони тоҷикӣ, ки дар асари С.Айнӣ ба забони англисӣ *knucklebones* тарҷума шудааст, таҳлил мекунем:

Ғайр аз ин ӯ боз як роҳи дигари ғоидаро ёфт: бо бачагони гузараш ҷӯра шуда, онҳоро ба қиморбозӣ ташвиқ кард, барои онҳо *бучул* ва қарта ёфта оварда дод (Марги судхӯр, 89).

He began to find other ways of making money: befriending with the teenagers on his street, he taught them to gamble, and once they were addicted, provided them with cards and *knucklebones* for their games (The Death of Money-Lender, 257).

Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки калимаи мазкур дар забони тоҷикӣ дар шакли танҳо омада бошад ҳам, дар забони англисӣ дар шакли ҷамъ мавриди истифода қарор дода шудааст. Хусусиятҳои лексикии ин калима дар он зоҳир мегарданд, ки гарчанде *бучул* як қисми устухони бадани ҳайвон маҳсуб ёбад ҳам, онро барои бозӣ истифода мебаранд ва ин як навъи бозии миллии мардуми тоҷик маҳсуб меёбад, вале дар забони англисӣ ин калима дар шакли танҳо чун *knucklebones* (*бучул-бабка*) ва дар шакли ҷамъ *knucklebones* (*як навъи бозӣ -игра в бабки, игральная кость*) тарҷума карда мешавад. Мафҳуми ин ду калима ба ҳам монанд буда, дар умум бозиро ифода кунанд ҳам, вале навъҳои бозӣ аз ҳам бо хусусиятҳои миллий ба кулӣ фарқ мекунанд: ***Knucklebones*** – *бучулбозӣ* – бозии қимор, ки дар он бучулро ҳамчун муҳра истифода мебаранд [11, с. 250]. Гарчанде дар луғати забони русӣ калимаи мазкур чун *бучул* [9, с. 43] тарҷума шуда бошад ҳам, чӣ тавре зикр кардем, ин навъи бозиҳо

бо хусусияти милли аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ин навъи бозӣ - **knucklebones** дар забони англисӣ намуди дигар дорад, ки онро **dice** низ мегӯянд. Калимаи **dice** дар фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ чун *муҳраи бозиш нард, тос* [6, с. 243] тарҷума шудааст, аммо калимаи **knucklebones** дар луғати мазкур дар шакли танҳо бо дигар маъно вучуд дорад.

Аслан, барои пайдо намудани муодили хос тарҷумон бештар ба синонимҳои рӯ меорад ва ин ба тарҷумон имконияти фароҳам овардани тарҷумаи мукамалро медиҳад. Масалан,

... мулоҳиза карда дар шубҳа афтод, «мабодо, дар зерини ин коса нимкосае бошад» мақсади ҳарифон ба даст афтондани ман бошад» гуфта, дар дили худ андешид ва бо ҳамин мулоҳиза аз деҳқон пурсид (Марги судхӯр, с. 106).

Might there not be some trick here? To dispel his doubts, he asked... (The Death of Money-Lender, 274).

Дар ҷумлаи мазкур *мабодо дар зерини ин коса нимкосае бошад* интиқол ва муҳтавои худро дар ҷумлаи англисии асари тарҷумашуда, ба монанди *there not be some trick here* ёфтааст, аммо дар шакли сохтори ҷумлаҳо фарқ мушоҳида карда мешавад, чунки ҷумлаи асари тарҷумашуда шакли инкорӣ дорад.

Дар раванди тарҷума бештари калимаҳо ба ғайр аз маънои предметӣ-мантиқӣ боз маънои эмотсионалиро доро мебошанд. Дар робита ба ин, дар баъзе калимаҳо дар баробари маънои асосӣ маънои эмотсионалӣ низ қорбурд мешавад. Барои мисол, калимаҳои англисии *mother* - *модар* ва *love* - *муҳаббатро* мегирем, ки дар ду забон барои тамоми одамон ҳиссиёти яхела доранд.

Ҳамин тавр, дар робита бо маънои эмотсионалӣ калимаҳо метавонанд бо роҳҳои гуногун тарҷума шаванд.

Калимаю ибораҳое, ки мафҳуми предметӣ-мантиқӣ доранд дар забонҳои гуногунсохтор маъноҳои гуногуни эмотсионалиро ифода карда метавонанд, ки инро дар раванди тарҷума ҳатман бояд ба инобат гирифт.

Масалан, худат рафтаи гир! *Туро гург намеҳӯрад*, ёбон пур аз бача, дар лаби руд Эргашакаат ҳам будагист, ӯ подаи худро бештар дар ҳамон ҷоҳо мечаронад (Ёддоштҳо, 28).

You can go by yourself - *don't be afraid*... (Bukh. Rem. , 30).

Дар ҷумлаи мазкур ибораи *гург наҳӯрдан* маънои эмотсионалии манфиро ифода карда метавонад, ки ба забони англисӣ дар шакли *don't be afraid*-бо як калима *натарс* ифода ёфтааст. Хусусияти лексии ин ифодаҳо дар он зоҳир мегардад, ки дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ истифода шуда, дар забони англисӣ ба маънои асли қорбурд шудааст.

Аз ин рӯ, тарҷумон ҳамеша ба матн барои қушодани мафҳуми асосии калимаҳо ва интиқоли мукамал дар раванди тарҷума рӯ меорад. Вучуд доштани синонимҳои лексикӣ дар назди тарҷумон вазифаи махсусро мегузорад. Синонимҳои комил, ё пурраи калимаҳо дар забон ба таври қам мавриди истифода қарор мегиранд. Ғайр аз ин, синонимҳо на ҳамеша вазифаи ивазшавандагиро иҷро мекунад. Онҳо дар баъзе маврид метавонанд дар як вақт, дар як ҷумла истифода бурда шаванд. Синонимҳо бо хусусиятҳои худ бо тобишҳои услубӣ ва ҳамбастагӣ аз калимаҳои дигар фарқ мекунад.

Бояд зикр намуд, ки ҷуфтҳои синонимӣ дар раванди тарҷума бештар маъфуз нигоҳ дошта намешаванд. Аксаран ҳангоми тарҷума ду калима дар як шакл истифода бурда мешаванд:

Масалан,

... аз Когон омадани мудирӣ банкрот нигарон шуд, то ки аз вай «*хабарҳои хуши пухта*» – ро шунида, осуда гардад... (Марги судхӯр, 176).

Kori Ishkamba settled himself on the marble slab at the bank entrance to await the return of the director from Kagan, so he could find out the truth once and for all and relax after hearing *the good news* (The Death of Money-Lender, 370).

Дар ҷумлаи мазкур ибораи *хабарҳои хуши пухта* ба забони англисӣ дар шакли *the good news* ифода гардидаанд, ки ҷуфтҳои синонимии *хуши пухта* дар шакли танҳо як калима *good* инъикос гардидааст.

Дар ташаккул ва тақвияти нутқ дар раванди тарҷума пайвастаҳои устувори калимаҳо дар шакли ибора ва ифодаҳо мавриди истифода қарор дода мешаванд. Чунин пайвастагиҳо ва унсурҳои нутқро воҳидҳои фразеологӣ меноманд, ки дар илми тарҷумашиносӣ яке аз мушкилоти лексикӣ тарҷума интиқоли ҳамин гуна унсурҳо ба шумор меравад.

«Дар ҷадвали «тарҷуманопазир» ё «мушкилтарҷума» фразеологизм ё воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) мавқеи аввалиндараҷа надоранд: «тарҷуманопазирӣ»-и воҳидҳои фразеологиро ҳамаи мутахассисон чун воҳиди устувор нишон додаанд; ба мушкилии тарҷумаи ВФ дар ҳар як қадам тарҷумоне рӯ ба рӯ мешавад, ки бо матн саруқор дорад, на бо назария [5, с. 179].

Аз ин рӯ, воҳидҳои фразеологӣ, ё ин ки фразеологизмҳо аз унсурҳои мураккабтарини забон ба шумор рафта, дар раванди тарҷумаи асарҳои бадеӣ барои тарҷумон мушкилӣ эҷод мекунанд.

«Як идда воҳидҳои фразеологӣ ҳар як забон бо компонентҳо (ҷузъҳо)-и милли-фарҳангии забон алоқаи зич дошта, метавонанд ба гурӯҳи воҳидҳои бемуодил дохил шаванд» [10, с. 182].

Таҳлил ва таҳқиқи масъалаи мазкур барои равшанӣ андохтан ба як қатор проблемаҳои лексикӣ дар раванди тарҷумаи асарҳои бадеӣ нақши бориз доранд.

Аз нуқтаи назари тарҷумашиносӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо ба се гурӯҳ чудо мешаванд. Ба гурӯҳи якум бояд он воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои англисиро дохил намуд, ки аз ҷиҳати сохтор, мазмун ва мундариҷа ба воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ мувофиқ бошанд.

Масалан,

«... инҳо монанди сагу гурба ҳамеша ба якдигар душман мебошанд ва ба болои устухон мечанганд...» (Марги судхӯр, 140)

«... they are natural enemies like dogs and cats and fight over every bone» (The Death of Money-Lender, 321).

«Ростовщики всегда враждуют, как кошка с собакой» (Смерть ростовщика, 109).

Дар ҷумлаи мазкур ибори фразеологӣ монанди сагу гурба дар забони англисӣ мутобиқати лексикӣ худро ёфта, дар шакли *like dogs and cats* тарҷума шудааст, ки аз ҷиҳати мазмун ва сохтор ба ҳам монанданд. Ибори мазкур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хусусияти лексикӣ худро нигоҳ дошта, дар доираи ду забон ба маънои якхела қорбурд мешавад.

Ба гурӯҳи дуюм зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ дохил мешаванд, ки мазмунан ба ҳам шабеҳ буда, аз ҷиҳати сохтор ба кулӣ фарқ мекунанд.

Масалан,

«... ширинкорон ва ҳангоматалабон ҳар хабарро дучанд калонтар карда, ба Қорӣ – Ишкамба мегуфтанд ва ба ӯ маслиҳат медоданд, ки аз банк дар эҳтиёт бошад, аҷаб нест, ки он шикаста монад ва пулҳояш, ки «бо ҳазорон хуни ҷигар ғундоштааст», сӯзанд» (Марги судхӯр, 168).

«... They told him that if the Russian Empire were defeated in the war, he could kiss his hard-earned money good-bye» (The Death of Money-Lender, 360).

«... шутники и озорники передавали их Кори Ишкамбе, и, преувеличивая опасность, грозящую банку, и советуя остерегаться и беречь деньги: ведь очень может статься, что Государственный банк лопнет, и тогда – прощай капиталы, «собранные потом и кровью» (Смерть ростовщика, 132).

Дар сохтори ифодаи мазкур дар забонҳои муқоисашаванда дигаргунӣ ба вучуд омада бошад ҳам, он дар раванди тарҷума мазмун мундариҷаи матни асло дода метавонад. Воҳиди мазкури забони тоҷикӣ бо ҳазорон хуни ҷигар ғундоштааст дар забони англисӣ мутобиқати мазмунии худро дар шакли *hard-earned money* пайдо намудааст. Воҳидҳои лексикӣ дохили фразеологизми мазкур дар доираи ду забон мазмунан мутобиқат намоянд ҳам, сохторан онҳо фарқ мекунанд. Воҳидҳои лексикӣ мазкур дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ назар ба забони англисӣ ба ҳам сохторан ва мазмунан мувофиқанд. То кадом дараҷа мутобиқат намудани ифодаи мазкур аз тарҷумон вобастагии комил дорад, чунки дар баъзе мавридҳо тарҷума

тахтуллафз сурат мегирад, ҳол он ки шояд дар забони тарҷумавӣ муодили ифодаи мазкурро пайдо намудан мумкин бошад. Дар сурати нодуруст интиқол ёфтани воҳиди мазкур, ба хонанда он таассуроте, ки матни асл медиҳад, асари тарҷумавӣ дода наметавонад.

Ба гурӯҳи сеюм зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологие дохил мешаванд, ки дар забони англисӣ муодили худро надоранд. Онҳо метавонанд танҳо тавассути тарҷумай тасвирӣ, ё бо роҳи шарҳ додан аз ҷониби тарҷумон ба забони англисӣ интиқол дода шаванд.

Масалан,

– Ҳанӯз аз даҳонат бӯйи шиш меояд, аммо ту худро сисола мегӯӣ? – гуфт – Қорӣ - Ишкамба (Марги судхӯр, 127).

“*You’re still wet behind the ears, and here you are pretending to be thirty!*” piped up Kori – Ishkamba (The Death of Money-Lender, 302).

Дар ҷумлаи мазкур номутобиқати лексикӣ пурра мушоҳида карда мешавад, чунки воҳидҳои лексикӣ ҷумлаи мазкур дар алоҳидагӣ пурра сохторан ва мазмунан аз ҳам фарқ карда бошанд ҳам, ҳангоми тарҷума дар шакли ифода мазмунан муодил ҳам шуда метавонанд. Дар ҷумлаи тоҷикӣ аз даҳонат бӯйи шиш меояд ба ҷумлаи англисии *you’re still wet behind the ears* мазмунан ба ҳам муодиланд, вале дар хусусиятҳои лексикӣ онҳо фарқиат мушоҳида карда мешавад.

Мисоли дигар.

Бо шунидани ин гуна «тасаллӣ» алами ӯ дучанд мешуд, ва «ба болои сӯхта намақоб» рехтагӣ барин фарёд мекашид ва шунавандагонро дашном дода, барои ёфтани шунавандагони дигар ба роҳаш давом мекард (Марги судхӯр, 162).

Similar comforting did not ease his pain but increased his grief considerably, agitating him like salt poured on an open wound (The Death of Money – Lender, 350).

Таҳлилҳо дар ҷумлаи мазкур нишон доданд, ки воҳиди фразеологӣ ба болои сӯхта намақоб ба забони англисӣ дар шакли тарҷумай тасвирӣ ифода ёфта, дар шакли *like salt poured on an open wound* интиқол дода шудааст. Тарҷумай мазкур дар ҳолате ба амал оварда мешавад, ки тарҷумон аз ёфтани муодил дар забони асари тарҷумавӣ оқиз мекӯнад. Хусусиятҳои лексикӣ ибораи мазкур дар доираи ду забон аз ҷиҳати сохтор ва мазмун мувофиқат мекунанд, танҳо ягона камбудӣ дар он мушоҳида карда мешавад, ки он таъсири эмотсионалие ибораи матни асл ба хонанда медиҳад, хонандаи асари тарҷумавӣ онро дарк карда наметавонад.

Одатан зарбулмасалу мақолҳо, дар баъзе маврид, хусусияти милли дошта, бештар дар тарҷума истифода бурда намешаванд, новобаста аз он ки онҳо пурра аз ҷиҳати мазмун ба ҳам мувофиқат мекунанд. Масалан, зарбулмасали тоҷикӣ аз номади кор атола дандон шишканаду шиша сандон (поел, доел, когда не везёт, пох) ё дар табақи касе ҳамроҳ шуданро ба забони англисӣ тарҷума намудан имконнопазир аст, чунки ин хусусияти милли забони бегонаро ифода мекунанд. Воҳидҳои лексикӣ дохили ифодаҳои мазкур, ба монанди атола (похлебка) ва табақ (деревянное блюдо или тарелка) хусусияти сирф милли дошта, реалиҳои милли тоҷикӣ ба шумор мераванд. Калимаҳои мазкур тобиши милли дошта, дар забони англисӣ дар шакли умуман дигар plate (тарелка) ва soup (похлебка) интиқол меёбанд, ки ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ маъно ва муҳтавои дигар доранд. Дар ин маврид, тарҷумонро зарур аст, ки ӯ тарҷумай ба матни асл наздик мурочиат кунад ё онро аз рӯйи мазмун тарҷумай тахтуллафзӣ намояд.

Дар мисоли англисии *from soup to nuts*, ки хусусияти фразеологӣ дорад, ҳангоми тарҷума мушкилиро мушоҳида кардан мумкин аст, чунки воҳидҳои лексикӣ ифодаи мазкур дар забони тоҷикӣ маънои аслии худро дар шакли аз шӯрбо то чормағз ёфта метавонад. Ҳол он ки ибораи мазкур танҳо дар шакли аз аввал то охир (с начала до конца) мавриди истифода қарор мегирад.

Дар байни воҳидҳои лексикӣ бемуодил, ё дар шакли кӯтоҳ онҳоро ВЛБ меномем, ҷойи махсусро калимаҳои ишғол намудаанд, ки дар асари тарҷумавӣ бо сабабҳои гуногун мутобиқати лексикӣ надоранд: одатан онҳо истилоҳоте мебошанд, ки маънои каннотативӣ ҳам надоранд [5, с. 43]. Ба ақидаи Л.С. Бархударов: «Воҳидҳои лексикӣ, ки мо онҳоро

“лакунаҳои тасодуфӣ” меномем, он воҳидҳои лексикии лексикаи як забон, ки бо ягон сабаб (на ҳамеша мафҳум аст) дар таркиби дигар забон мутобиқати лексикӣ надоранд [4, с. 95]. Аз ин рӯ, онҳо истилоҳоте ҳастанд, ки ба назар номувофиқанд [5, с. 43].

Аз ин бармеояд, ки дар ҳақиқат мафҳуми тарҷуманашавандаи баъзе воҳидҳои лексикӣ ва мутобиқат накардани баъзе унсурҳои онҳо дар назария ва амалияи тарҷума мавқеъ ва мақоми махсус касб карда, дар илми тарҷумашиносӣ нақши муассир дорад. Нуқтаи назари тарҷумашиносии хориҷию ватанӣ низ оид ба ин масъала гуногун аст. Ба ақидаи С. Влахов ва С. Флорин, дар умум дар доираи асар «тарҷуманопазир» ҳам тарҷумашаванда аст [Ҳамон ҷо, с. 5].

Ин гуфтаҳо далели онанд, ки «тарҷуманопазир» будани воҳидҳои мазкур маънои онро надорад, ки онҳо тарҷуманашавандаанд, балки тарҷумон бояд воҳидҳои лексикии матни аслро ба асари тарҷумавӣ мувофиқи қонуну қоида ва меъёрҳои илми тарҷумашиносӣ мутобиқ созад, то ки мазмуну мундариҷа ва мукаммалии матни асл нигоҳ дошта шавад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ақидаи мутахассисони соҳа роҷеъ ба дохил намудани воҳидҳои лексикӣ ба истилоҳот гуногун аст. Танҳо хусусияти фарқкунанда дар он зоҳир мешавад, ки истилоҳот мафҳуми муайяну мушаххасро ифода менамоянд, ки барои равшанӣ андохтан ба мафҳуми ашё, ҳодиса равона шуда, танҳо як маъноро ифода мекунанд ва онҳо аз доштани маънои синонимӣ маҳруманд.

Аз таҳлили мисолҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки ҳангоми тарҷумани мутобиқати воҳидҳои лексикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тарҷумонро лозим меояд, ки ҳамаи он нозукӣ ва қонуну меъёрҳои тарҷумаро истифода барад, то ҳама ин нуқсон ва камбудии ҷойдоштаро бартараф карда тавонад.

Масъалаҳои дараҷаи мутобиқати воҳидҳои лексикии ду забони мавриди назарро дар доираи як мақола баррасӣ намудан имконнопазир аст. Аз ин рӯ, ба ин масъала баргаштан ва ҳаллу фасл намудани паҳлуҳои дигари он, аҳамияти илмию амалиро молик аст.

Адабиёт

1. Айни, С. Марги судхӯр / С. Айни –Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1961. -350 с.
2. Айни, С. Энциклопедияи насри муосири тоҷик. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб/ С. Айни. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
3. Айни, С. Смерть ростовщика (Повесть) / С. Айни; пер. с тадж. О. Сухорева.-Душанбе: Адиб, 1987.-224 с.
4. Бархударов, Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)/ Л.С. Бархударов. -М.: Междунар. отношения, 1975. -240 с.
5. Влахов, С., Флорин С. Непереведимое в переводе/ С. Влахов, С. Флорин. –М.: Международное отношение, 1980. -340 с.
6. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ/ А. Мамадназаров. –Душанбе, 2015. -1016 с.
7. Нелюбин, Л.Л. Толковый переводческий словарь/Л.Л. Нелюбин. -4-е изд., испр. –М.: Флинта: Наука, 2006. -320 с.
8. Паршин, А. Теория и практика перевода/ А. Паршин. –М., СПб: СГУ, 1999. -202с.
9. Русско-таджикский словарь: Свыше 72 000 слов/ С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди и др. – М., 1985. -1280 с.
10. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков): Монография / Ф.М. Турсунов. –Душанбе, 2015. - 432с.
11. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ.1.-Душанбе, 2008. -950 с.
12. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. М.: Воениздат, 1973. – 278 с.
13. Aini, S. Bukhara/ S. Aini// Reminiscences; translated into English by Holly Smith.-Moscow: Raduga, 1986.-389 p.
14. Aini, S. The death of money - lender/ S. Aini. -Moscow: Raduga, 1986.-321 p.

ТАҲЛИЛИ ДАРАҶАИ МУТОБИҚАТИ ВОҲИДҶОИ ЛЕКСИКИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР МИСОЛИ АСАРҶОИ С. АЙНӢ)

Мақолаи мазкур ба масъалаи таҳлил ва тарҷумаи баъзе хусусиятҳои дараҷаҳои мутобиқати воҳидҳои лексикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, доир ба хусусият, умумият, тафовут ва роҳҳои ифодаи онҳо дар асарҳои бадеӣ сухан меравад. Ҳамчунин, муаллифон дар мақола бо мисолҳои мушаххаси ду забон роҳҳои интиқоли воҳидҳои лексикӣ онҳоро нишон додаанд.

Раванди тадқиқ нишон дод, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хусусияти лексикӣ баъзе воҳидҳо гуногун арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс, дар доираи қонунҳои грамматикӣ ҳар як забон тағйироти сохторӣ ва маъноӣ ба амал меояд.

Аз таҳлили мисолҳои дар мақола овардашуда бармеояд, ки ҳангоми тарҷумаи мутобиқати воҳидҳои лексикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тарҷумонро лозим меояд, ки ҳамаи он нозукӣ ва қонуну меъёрҳои тарҷумаро истифода барад, то ҳамаи нуқсон ва камбудҳои ҷойдоштаро бартараф карда тавонад.

Ба андешаи муаллифон, барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал бояд воҳидҳои забонӣ аз ҷиҳати сохт ва маъно ба ҳам мувофиқат кунанд.

Калидвожаҳо: воҳидҳои лексикӣ, фарқ, умумият, роҳҳои тарҷума, мувофиқат, воҳидҳои грамматикӣ, интиқол, хусусияти тарҷума.

АНАЛИЗ СТЕПЕНИ СООТВЕТСТВИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С. АЙНИ)

Данная статья посвящена анализу и переводу некоторых особенностей степени сочетаемости лексических единиц в таджикском и английском языках, а также рассмотрены сущность, сходство, различие и способы их выражения в художественных произведениях. Авторы показывают способы передачи лексических единиц на конкретных примерах таджикского и английского языков.

Процесс исследования показал, что в таджикском и английском языках лексические особенности некоторых единиц оцениваются по-разному. Поэтому при переводе с английского на таджикский язык и наоборот структурные и семантические изменения происходят в рамках грамматических законов каждого языка.

Анализ приведенных в статье примеров показывает, что при переводе лексических единиц таджикского и английского языков переводчику необходимо использовать все тонкости и правила перевода, чтобы устранить все эти недостатки.

По мнению авторов статьи, для достижения адекватного перевода языковые единицы должны быть совместимы по структуре и значению.

Ключевые слова: лексические единицы, различия, сходства, способы перевода, соответствие, грамматические единицы, перевод, особенность перевода.

ANALYSIS OF CONSISTENCY LEVEL OF LEXICAL UNITS OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF THE WORKS OF S. AINI)

The article deals with the analysis and translation of some features of the level of consistency of lexical units of the Tajik and English languages, and here also considers the features, similarities, differences and the ways of expressing them in works of art. The authors also show the ways of transferring lexical units of two languages on specific examples.

The research process showed that the lexical features of some units are assessed differently in the Tajik and English languages. Therefore, while translating from English into Tajik and vice versa, structural and semantical changes occur within the framework of the grammatical laws of each language.

The analysis of the examples given in the article shows that while translating lexical units of the Tajik and English languages, the translator must use all the subtleties and translation rules in order to eliminate all these mistakes.

It should be noted that in order to obtain a complete translation, language units must be compatible in structure and semantic.

Keywords: lexical units, differences, similarities, the ways of translation, corresponds to, grammatical units, translation, characteristics.

Маълумот дар бораи муаллифон: Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)937-00-04-37; E-mail: havas3001@mail.ru

Зарипов Қобилҷон Ашуралиевич – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи филологияи англис. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)901060990, E-mail: qobiljonzaripov79@mail.ru

Сведения об авторах: Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, заведующая кафедрой сравнительного языкознания и теории перевода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 937-00-04-37; E-mail: havas3001@mail.ru

Зарипов Қобилҷон Ашуралиевич – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры английской филологии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 901060990, E-mail: kabeljonzaripov79@mail.ru

Information about the authors: **Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philology, Head of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 937-00-04-37; E-mail: havas3001@mail.ru

Zaripov Qobiljon Ashuralievich - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior Lecturer of the Department of English Philology. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 901060990, E-mail: kabeljonzaripov79@mail.ru

ПРИЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИДОВ ГЛАГОЛА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Давлатов М.И.

Дангаринский государственный университет

Как известно, категория вида является одной из самых важных категорий в системе глагола. В зависимости от того, как будет усвоена эта категория в процессе обучения, находится правильность образования многих глагольных форм, а также умение студентов с большей или меньшей степенью правильности и точности определять смысловые и стилистические оттенки в глаголах, а отсюда - обогащение речи, ее гибкость, меткость, выразительность.

Еще А.М. Пешковский писал, что «виды - главное грамматическое и стилистическое богатство нашего языка, и сознательное пользование ими, во-первых, обогатит и уточнит стиль учащегося и понимание им литературного текста, а во-вторых, поднимет его на такую грамматическую высоту, с которой все остальные грамматические различия будут казаться ему элементарными, ибо виды, несомненно, труднейшие из них» [10, с. 12].

Именно в определении видов студенты часто допускают ошибки. Даже после окончания средней школы многие не имеют достаточно твердого представления о видовых различиях глагола, не умеют производить каких-либо сопоставлений, чтобы (хоть без глубокой дифференциации) установить вид глагола и оттенки в значениях.

Это непонимание глагольных видов и неумение анализировать приводит к тому, что при образовании причастий, деепричастий, форм будущего времени и т.д. студенты не сохраняют вид того глагола, от которого образуют названные формы [9, с. 69].

Так, например, от глагола **бросать** (несовершенного вида) образуют причастие **бросивший** деепричастие **бросив** (совершенного вида) вместо **бросавший** и **бросая**; образуют страдательное причастие с суффиксом **-ЕНН-** - **брошенный**, т.е. от основы **броси-**. Наблюдается и обратное явление: от глаголов совершенного вида типа **бросить** приводятся деепричастия типа **бросая** и т. п. Происходит это отчасти потому, что студенты не учитывают одного из важных моментов в образовании глагольных форм, а именно: причастие и деепричастие должны быть того же вида, что и глагол, от которого они образуются; отчасти потому что, зная это положение и пытаясь его применить, студенты нередко неправильно определяют вид глагольной формы [8, с. 67].

Научить студентов правильному определению видов глагола - важная задача, стоящая перед преподавателем. Это позволит в дальнейшем перейти к углубленному изучению видов глагола не только на занятиях русского языка, но и на внеаудиторных занятиях, где представляется большая возможность использовать контекст для определения глагольных видов и для установления различных оттенков значения, какие получает глагол при видовом образовании.

В методической литературе по русскому языку указываются некоторые практические приемы, посредством которых можно было бы противопоставить глаголы разных видов. В данной статье сделана попытка обобщения этого материала с некоторыми дополнениями.

Наиболее распространенным способом определения видов глагола является постановка вопросов **что делать?** (к глаголам несовершенного вида) и **что сделать?** (к глаголам совершенного вида). Именно этот прием и используется большинством преподавателей. Но постановка таких вопросов к глаголам не всегда достигает цели, потому что, как показывает практика преподавательской работы, не все студенты в достаточной степени развивают в себе способность выбрать правильный вопрос. Поэтому очень часто к глаголам прошедшего времени несовершенного вида (**прилетал, прибежал, отмечал, указывал** и др.) ставится второй из отмеченных вопросов, потому что смешивая время и вид, студенты считают действие, обозначенное глаголом прошедшего времени, уже совершенным. Кроме того, в русском языке есть такие глаголы, видовое значение которых

устанавливается только в соответствующем контексте (*казнить, женить, обещать, ранить, исследовать, использовать, телеграфировать* и др.). К таким глаголам, взятым вне контекста, возможна постановка обоих вопросов [1, с. 54].

Таким образом, для определения вида глагола в некоторых случаях большое значение приобретает контекст, например: *Врач обследует больного; он внимательно его выслушивает.*

В этом предложении глагол *обследует* несовершенного вида; действие, обозначенное глаголом, не совершено, на это указывает глагол-сказуемое второго предложения *выслушивает*. При глаголе совершенного вида *обследует* во втором предложении был бы употреблен глагол *выслушает* (тоже совершенного вида).

Ср. другой пример:

Охотник ранит, а не убивает птицу.

Охотник ранит, а не убьет птицу.

В первом предложении глагол *ранит* несовершенного вида, что устанавливается вторым глаголом несовершенного вида (*не*) *убивает*; во втором предложении глагол совершенного вида соотносится с глаголом совершенного же вида *убьет*.

Такая же картина наблюдается и тогда, когда глаголы будут употреблены в форме прошедшего времени:

Охотник ранил, а не убивал птиц.

Охотник ранил, а не убил птиц.

Можно использовать и другой материал, где для пояснения приводятся примеры двувидовых глаголов.

Со значением несовершенного вида:

Пушки с пристани палат, кораблю пристать велят. (Пушкин, «Сказка о царе Салтане»).

Томский произведен в ротмистры и женится на княжне Полине. (Пушкин, «Пиковая дама»).

Со всех сторон атакуют совершенно посторонние болезни (Салтыков - Щедрин, Письмо Михайловскому).

Ночью минируем берег. Валера, мой связной, копает ямки. Бойко, сержант, закладывает мины и маскирует их. (В. Некрасов, В окопах Сталинграда).

Враги мира широко используют печать, радио, кино для своей пропаганды новой войны, систематически отравляя сознание людей ядом этой пропаганды. (Из газет).

Со значением совершенного вида:

Не прикажете ли, я велю подать коврик? (Гоголь, «Ревизор»)

Поверь мне, что он женится на Чебоксаровой и увезет ее в Чебоксары (А. Островский, «Бешеные деньги»)

Сегодня же его найдут и арестуют, - сказала барыня и всхлинула... (Чехов, «Хористка»)

Когда раздадутся взрывы гранат, бронепоезд (из четырех платформ), с вооруженными рабочими и частью только что сформированного крестьянского полка, двинется через мост и атакует городской вокзал (А.Н. Толстой, «Хмурое утро»).

Третий прием распознавания видов глаголов заключается в том, что к глаголам несовершенного вида, обозначающим длительные, нерезультативные действия, можно подставить такие слова, лексическое значение которых говорит о длительном действии: *всегда, долго, часто, систематически, изо дня в день, из года в год* и др. [11, с. 98].

Если такие слова стоят в предложении перед двувидовыми глаголами, то они указывают на несовершенный вид, например:

Водолазы долго исследовали грунт реки. Производитель работ ежедневно телеграфировал в трест, сообщая о ходе строительства.

К глаголам совершенного вида отмеченные слова подставить нельзя.

Глаголы совершенного и несовершенного вида различаются по образованию форм времени. Глаголы несовершенного вида могут иметь форму настоящего времени, которой не имеют глаголы совершенного вида, например: *писать - пишу, читать - читаю, просить - прошу*.

Глаголы совершенного вида имеют форму будущего времени простого: *написать - напишу, прочитать - прочитаю* и т.п., тогда как глаголы несовершенного вида имеют будущее сложное: *буду писать, буду читать* и т. д.

Если глагол употреблен в форме прошедшего времени и студент затрудняется в определении вида, необходимо образовать неопределенную форму (инфинитив), а затем форму будущего времени. Если образуется будущее простое, то глагол в форме прошедшего времени - совершенного вида; если образуется будущее сложное, то глагол в форме прошедшего времени - несовершенного вида: читал - читать - буду читать; писал - писать - буду писать и т.д. (несовершенный вид); *написал - написать - напишу, прочитал - прочитать - прочитаю* - и т. д. (совершенный вид).

При применении этого способа можно использовать следующую схему.

Вид	Инфинитив	Прошедшее время	Настоящее время	Будущее время
Несовершенный	петь	пел	пою	буду петь
Совершенный	спеть	спел	-	спую

Ко всем глаголам несовершенного вида можно подставлять слова *начать-начинать, кончить-кончать, прекращать, продолжать*, т.е. такие слова, которые входят в качестве вспомогательных глаголов в составное глагольное сказуемое. Инфинитив не претерпевает изменения в зависимости от того, какой глагол (совершенного или несовершенного вида - *начать* или *начинать* и т.д.) присоединяется к нему; оставаясь глаголом несовершенного вида, инфинитив в составном сказуемом вместе с вспомогательным глаголом обозначает или результативное или нерезультативное действие. В данном случае все зависит от вида вспомогательного глагола; ср.: *начинал читать* (несов. вид) - *начал читать* (сов. вид); *продолжал читать* (несов. вид), *прекратил читать* (сов. вид); *кончал читать* (несов. вид) - *кончил читать* (сов. вид) и т. п. и т. д.

Глаголы совершенного вида не объединяются с этими вспомогательными глаголами; нельзя, например, сказать: *начинал прочитать - начал прочитать; продолжал прочитать - продолжил прочитать* и т. п.[12, с. 36].

Только с глаголами несовершенного вида объединяется в составном глагольном сказуемом глагол *стать*, обозначая прошедшее или будущее время: *стал писать - стану писать; стал говорить - стану говорить*.

Результативность и нерезультативность действия ярче всего проявляется при противопоставлении глаголов разных видов, имеющих один и тот же корень. Для такого противопоставления употребительны противительные союзы **НО, ОДНАКО, ДА** (в значении **НО**) вместе с отрицательной частицей **НЕ**. Отрицательная частица показывает, что действие, обозначенное глаголом, не находит своего завершения. Можно составить такие ряды глаголов разных видов: *нести, но не донести, не принести, не унести* и т. д.; *бежать, но не прибежать, не добежать, не забежать* и т. д. *играть, но не сыграть, не подыграть, не отыграть* и т. д.; *читать, но не прочитать, не дочитать, не перечитать* и т.д.; *белить, но не забелить, не добелить, не выбелить* и т. д.; *рисовать, но не дорисовать, не нарисовать, не перерисовать* ...[11, с. 97].

Такого противопоставления не допускают глаголы совершенного вида, так как действие, обозначенное ими, достигло своего предела, результата и больше продолжаться не может. Отсюда - невозможность такого рода противопоставления: «*прочитать, но не читать*»; «*написать, но не писать*» и т. д.

Именно в связи с таким противопоставлением следует говорить студентам о той роли префиксов, какую они выполняют в образовании глаголов совершенного вида, а также о тех изменениях, какие происходят в значении глагола с присоединением того или иного префикса, например: *нести, но не донести* (до определенного места); *нести, но не вынести* (откуда-то изнутри); *нести, но не внести* (куда-то внутрь); *рисовать, но не дорисовать* (т. е. не окончить картину); *рисовать, но не перерисовать* (т. е. не нарисовать заново); *рисовать, но не пририсовать* (т.е. не нарисовать отсутствующее на рисунке) и т. д. [9, с. 54].

Противопоставление или сопоставление позволяет рассматривать и те суффиксы, которые служат для образования глаголов совершенного или несовершенного вида. Например, суффикс **-НУ-** встречается в глаголах совершенного вида (исключая глаголы, указывающие на состояние: *вянуть, стынуть, мерзнуть* и некоторые другие, являющиеся глаголами несовершенного вида); образуем такие ряды сопоставлений: *глотать - глотнуть, зевать - зевнуть, капать - капнуть, кричать - крикнуть, топтать - топнуть, стучать - стукнуть* и т. д.

Здесь мы и отмечаем значение мгновенности действия, которое вносится суффиксом **-НУ-**.

В связи с таким противопоставлением рассматриваются и чередования звуков в корнях слов при образовании того или иного вида: *предлагать, но не предложить; стирать, но не стереть, запира́ть, но не запереть; отмеча́ть, но не отметить* и др.

Пары эти включаются в предложения, например: *Дважды **предлагал**, но по-настоящему не **предложил**. Долго **запира́л** дверь, но все же не **запер**.* и т. д.

Такую же работу проводим с глаголами, вид которых образуется путем изменения ударения: *рассыпа́ть, но не рассы́пать; засыпа́ть, но не засы́пать, обреза́ть, но не обреза́ть* и др.

Таким образом, для различения глаголов совершенного и несовершенного вида используются следующие приемы:

1. вопросы что делать? (*читать*) и что сделать (*прочитать*);
2. анализ контекста;
3. подстановка слов определенного лексического значения к глаголам несовершенного вида;
4. способы образования форм времени;
5. подстановка слов *начать - начинать, кончить - кончать, продолжить - продолжать; стать;*
6. противопоставление и сопоставление глаголов разных видов.

Изучение видов глагола и их употребление в речи представляет для студентов большие затруднения. Поэтому необходимо провести ряд практических упражнений для более прочного усвоения этого трудного раздела русской грамматики.

При изучении видов, их различении студенты должны иметь в виду следующие моменты: 1) смысловые признаки; 2) наличие у данного глагола двух времен (прошедшего и будущего простого) или трех (настоящего, прошедшего и будущего сложного); 3) словообразовательные признаки (наличие префиксов или определенных суффиксов).

Как примерные образцы практических упражнений можно предложить ряд заданий для этой цели.

Задание 1.

Образовать глаголы совершенного вида от следующих глаголов несовершенного вида:

<i>играть</i>	<i>рвать</i>
<i>носить</i>	<i>портить</i>
<i>работать</i>	<i>чувствовать</i>
<i>красить</i>	<i>зеленеть</i>
<i>дрожать</i>	<i>строить</i>
<i>шить</i>	<i>гордиться</i>

Задание 2.

От данных глаголов совершенного вида образовать глаголы несовершенного вида при помощи суффиксов -ЫВА(-ИВА-), -ВА:

<i>вымыть</i>	<i>сознаться</i>
<i>испытать</i>	
<i>высказаться</i>	<i>закрыть</i>
<i>выписать</i>	<i>развить</i>
<i>забыть</i>	
	<i>всплыть</i>
	<i>оглядеться</i>

Задание 3.

От данных глаголов совершенного вида образовать глаголы несовершенного вида, указав чередование согласных звуков в основе:

<i>соорудить</i>	<i>сгустить</i>
<i>спросить</i>	
<i>поразить</i>	<i>сократить</i>
<i>встретиться</i>	<i>нарядить</i>
<i>возмутить</i>	
<i>снабдить</i>	<i>унизить</i>
	<i>укротить</i>
	<i>посетить</i>

Образец: соорудить — сооружать (Д — Ж).

Задание 4.

От данных глаголов несовершенного вида при помощи префиксов образовать глаголы совершенного вида, лексическое значение которых изменилось бы, и составить ряд простых предложений:

<i>видеть</i>	<i>играть</i>
<i>трогать</i>	<i>крыть</i>
<i>писать</i>	<i>гулять</i>
<i>править</i>	<i>следовать</i>
<i>брать</i>	<i>сидеть</i>

Образец. Ученик *писал* товарищу письмо. Ученик в сочинении *описал* свое пребывание летом в летнем лагере.

После проработки этих заданий полезно предложить студентам тексты для той же цели.

Среди ночи разыгралась метель. Зашевелились, тревожно зашумели, застонали, заскрипели над головой сосны. Тучи колючего снега поволокло по земле. Шелестящий мрак заплясал над ухающим, искрящимся пламенем. Но снежная буря не встревожила Алексея. Он спал сладко и жадно, окутанный благотворным теплом костра.

(Б. Полевой, Повесть о настоящем человеке).

Задание по тексту: Выписать из данного текста глаголы совершенного вида и составить ряд простых предложений с этими глаголами.

Но ползти было уже трудно. Руки дрожали и, не выдерживая тяжести тела, подламывались. Несколько раз он ткнулся лицом в талый снег. Казалось, земля во много раз увеличила силу своего притяжения. Невозможно было преодолевать ее. Неудержимо хотелось лечь и отдохнуть хоть немного, хоть полчаса. Но сегодня Алексея с особой неистовостью тянуло вперед. И, преодолевая вяжущую усталость, он все полз и полз, падал, поднимался и снова полз, не ощущая ни боли, ни голода, ничего не видя и не слыша, кроме звуков канонады и перестрелки.

(Б. Полевой, Повесть о настоящем человеке).

Задание по тексту: Выписать из данного текста глаголы несовершенного вида и образовать от них глаголы совершенного вида.

К полудню, когда тени под деревьями стали черными, а солнце заглянуло через вершины на просеку дороги, Алексей смог сделать всего около тысячи пятисот шагов и устал так, что каждое новое движение доставалось ему напряжением воли. Его качало. Земля выскальзывала из-под ног. Он поминутно падал, мгновение неподвижно лежал на вершине сугроба, прижимаясь лбом к хрустящему снегу, потом поднимался и делал еще несколько шагов. Неудержимо клонило в сон. Тянуло лечь, забыться, не двигать ни одним мускулом.

(Б. Полевой, Повесть о настоящем человеке).

Задание по тексту: Выписать из данного текста все глаголы, причем от глаголов несовершенного вида образовать глаголы совершенного вида и наоборот.

Странное состояние переживал Алексей. С тех пор как он поверил, что путем тренировки может научиться летать без ног и снова стать полноценным летчиком, им овладела жажда жизни и деятельности. Теперь у него была цель: вернуться к профессии истребителя. С тем же фанатическим упрямством, с каким он обезножев, выползал к своим, стремился он и к этой цели.

Еще в ранней юности привыкший осмысливать свою жизнь, он прежде всего точно определил, что он должен сделать, чтобы достичь этого как можно скорее, не трата попусту драгоценного времени.

(Б. Полевой, Повесть о настоящем человеке).

Задание по тексту: Выписать из данного текста все глаголы и указать, к какому виду относится каждый глагол.

Мы здесь затронули только незначительную часть проблем, связанных с преподаванием видов глагола в вузе. Еще очень многие другие вопросы ждут своего решения. Среди них основным является вопрос о значении темы «Виды глагола» для общего

развития студентов, для повышения культуры речи, особенно для орфографической грамотности, а также для дальнейшего изучения вузовского курса грамматики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авилова, Н.С. Развитие видовых соотношений глагола / Н.С.Авилова II Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX века: Глагол, наречие, предлоги и союзы в русском литературном языке XIX века. - М., 1962. - С.34-44.
2. Бондарко, А. В. Вид и время русского глагола (значение и употребление) / А.В.Бондарко. - М.: Просвещение, 1971. - 387 с.
3. Белошапкова, В.А. Современный русский язык: Синтаксис. Учебное пособие / В.А.Белошапкова. - М.: Высшая школа, 1977. -415 с.
4. Валгина, Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. Учебник / Н.С.Валгина, Д.Э.Розенталь, М.И.Фомина. - М.: Логос, 2002. - 528 с.
5. Виноградов, В.В. Русский язык. Учебник / В.В.Виноградов. - М.: Наука, 1972. - 370 с.
6. Винокур, Г.О. Форма слова и части речи в русском языке // Избранные работы по русскому языку / Г.О. Винокур. - М: Знание, 1959. - 685 с.
7. Галкина-Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка / Под ред. Виноградова В.В. - М.: Знание, 1950. - 478 с.
8. Гвоздев, А.Н. Современный русский язык. В 2 частях / А.Н. Гвоздев. - М.: Просвещение, 1973. - 573 с.
9. Петрухина, Е.В. Русский глагол: категории вида и времени / Е.В. Петрухина. - М.: МАКС Пресс, 2009. - 208 с.
10. Петрухина, Е.В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками / Е.В.Петрухина. - мМ.: Изд. Моск. ун-та, 2000.-255 с.
11. Соколов, О.М. О значении и функциях русских глагольных префиксов / О.М. Соколов II Труды Томского гос. ун-та: лингвистический сборник-Томск, 1964.- С.8-19.
12. Тихонов, А.Н. О подаче двувидовых глаголов в толковых словарях / А.Н.Тихонов II Труды Самаркандского гос. ун-та. Новая серия. Вып. 170: Вопросы языкознания и литературы. - Самарканд: Изд-во Самарк. ун-та, 1969. - С. 169-174.
13. Тихонов, А.Н. Русский глагол: проблемы теории и лексикографирования / А.Н.Тихонов. — М.: Academia, 1998. - 280 с.

ПРИЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИДОВ ГЛАГОЛА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье отмечается, что научить студентов правильному определению видов глагола - важная задача, стоящая перед преподавателем. Это позволит в дальнейшем перейти к углубленному изучению видов глагола не только на занятиях русского языка, но и во внеаудиторных занятиях, где представляется большая возможность использовать контекст для определения глагольных видов и для установления различных оттенков значения, какие получает глагол при видовом образовании.

По мнению автора статьи, в системе русского глагола вид охватывает все глагольные формы. Нет ни одной грамматической формы, которая не выражала бы видового значения. Этим вид отличается от остальных категорий глагола - наклонения, времени, лица, числа, рода, присущих лишь отдельным разрядам глагольных форм. Виды русского глагола представляют собой семантически сложную и по оформлению многообразную грамматическую категорию. Вопрос о категории вида в русском языке всегда представлял наиболее трудную лингвистическую проблему и до последнего времени является дискуссионным (например, о количестве видов, значении их, о том, являются ли виды разными формами одного слова, или разными словами, образованными от одного корня, и т.д.). Но несмотря на это, устоявшимся является членение всех глаголов на два вида: совершенный (включая в него значение однократности, мгновенности) и несовершенный, в который включается и значение многократности.

В методической литературе по русскому языку указываются некоторые практические приемы, посредством которых можно было бы противопоставить глаголы разных видов.

Ключевые слова: прием определения, русский язык, глагол, инфинитив, совершенный вид, несовершенный вид, время, префикс, суффикс, наклонение.

УСУЛҲОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ НАМУДҲОИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУС

Дар зикр гардидааст, ки таърифи дурусти навъҳои феъл ба хонандагон аз вазифаҳои муҳимми омӯзгор ба ҳисоб меравад. Ин имконият медиҳад, ки дар оянда на танҳо дар дарсҳои забони русӣ, балки дар машғулиятҳои беруназсинфӣ низ ба омӯзиши амиқи намудҳои феъл машғул гардид. Чунин ҳолат имконияти бузурги истифодаи контекстро дар муайян намудани навъҳои феъл ва тобишҳои гуногуни маъно таъмин менамояд.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар системаи феълҳои русӣ, намуди феъл ҳама шаклҳои феълро фаро мегирад. Ягон шакли грамматикӣ вучуд надорад, ки маънои намуди феълро ифода накунад. Бо ин намуди феъл аз дигар категорияҳои феъл бо сифа, замон, шахсият, шумора, чинс, ки танҳо дар категорияҳои муайяни шаклҳои феъл вучуд доранд, фарқ мекунад. Намудҳои феъли русӣ як категорияи грамматикӣ аз ҷиҳати маъно мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошанд. Масъалаи категорияи намуदҳо дар забони русӣ ҳамеша мушкилтарин мушкилоти забонӣ ба ҳисоб рафта, то ба наздикӣ баҳсангез буд (масалан, дар бораи шумораи намудҳо, маънои онҳо, оё намудҳо шаклҳои гуногуни як калима ё калимаҳои гуногун мебошанд) ки аз як реша ташаккул ёфтаанд ва ғайра). Бо вучуди ин, тақсимои ҳама феълҳо ба ду намуд собит шудааст: мукамал (аз ҷумла маънои ҷудогона, ғаврӣ) ва нокомил, ки он ҳам маънои чандкаратаро дар бар мегирад.

Дар адабиёти методӣ оид ба забони русӣ баъзе усулҳои амалӣ нишон дода шудаанд, ки ба воситаи онҳо феълҳои навъҳои гуногунро муқоиса кардан мумкин аст.

Калимаҳои калидӣ: *усули таъриф, забони русӣ, феъл, масдар, шакли комил, шакли номукамал, замон, префикс, суффикс, сифа.*

METHODS FOR DEFINING TYPES OF VERBS IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE

The article says that teaching students the correct definition of the types of the verb is an important task facing the teacher. This will allow in the future to move on to an in-depth study of the types of verbs, not only in the classroom of the Russian language, but also in extracurricular classes, where there is a great opportunity to use the context to determine the verb species and to establish the various shades of meaning that the verb receives in the specific education.

In the Russian verb system, the view covers all verb forms. There is not a single grammatical form that does not express specific meaning. In this, the view differs from the other categories of the verb - mood, tense, person, number, gender, which exist only in certain categories of verb forms. The types of the Russian verb represent a semantically complex and diverse grammatical category in design. The question of the category of a species in Russian has always been the most difficult linguistic problem and until recently has been controversial (for example, about the number of species, their meaning, whether the species are different forms of one word, or different words formed from the same root, and etc.). But despite this, the division of all verbs into two types is well-established: perfect (including the meaning of singularity, instantaneousness) and imperfect, which also includes the meaning of multiple.

In the methodological literature on the Russian language, some practical techniques are indicated by which one could oppose verbs of different types. In this article, an attempt is made to generalize this material with some additions.

Keywords: *method of definition, Russian, verb, infinitive, perfect form, imperfect form, tense, prefix, suffix, mood.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатов Мақсадҷон Изатуллоевич – Донишгоҳи давлатии Данғара, муаллими калони кафедраи забони русӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, н. Данғара, кӯчаи И. Шариф-3. E-mail: akila.ru@mail.ru*

Сведения об авторе: *Давлатов Мақсадҷон Изатуллоевич - Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры русского языка. Адрес: Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. И. Шариф-3. E-mail: akila.ru@mail.ru*

Information about the author: *Davlatov Maksadjon Izatulloevich - Dangara State University, Senior Lecturer of the Russian Language Department. Address: Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara district, st. I. Sharif-3. E-mail: akila.ru@mail.ru*

**ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЯ И СЛОВОСЛОЖЕНИЯ
ФИТОНИМОВ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ**

Султонзода М.

Таджикский государственный институт языков имени Сотим Улугзода

Лингвистическая типология исследует не частные, обособленные или единичные случаи сходств и различий в структуре языков, а лишь те, что охватывают широкий круг однородных признаков. Типологические исследования фитонимической лексики в разноструктурных языках могут стать одним из наглядных примеров такого рода исследований в таджикском языкознании.

Само уровень и степень изученности фитонимической лексики в таджикском языкознании недостаточно. За последние десятилетия в таджикском языке неактивно проводится типологические исследования флористической лексики, но их маленькое число лингвистических исследований фитонимов именно в сопоставительном аспекте на материале разноструктурных языков.

Особый интерес к типологическим связи с этим в свет выходит ряд фундаментальных лингвистических трудов иностранных языковедов, их работа охватывают сопоставительного характера.

Среди таких работ можно отметить «Ботанический русско - английско -немецко-французско - латинский словарь» Давыдова Н.Н. [2, с. 31]. Словарь охватывает спектр сопоставлении флоронимов в ино-системных языках.

В диссертации В.В. Копчевой «Соотношение искусственной и естественной номинации (на материале названий растений)» рассматривается проблемы дифференциации искусственной и естественной номинации фитонимов в русском языке. В ходе исследования обозначены аспекты номинативной деятельности, а также определены понятия народной и научной номенклатуры, в том числе отдельно выделен термин «условно символическое наименование», систематизированы принципы и способы номинации в селекционный номенклатуре [5, с. 145].

Диссертация Колосовой В.Б. по теме «Лексика и символика народной ботаники восточных славян на общеславянском фоне) Этнолингвистический аспект», охватывает большую интерес и заслуживает похвалы. В данной диссертации автор даёт основную черту самого мотивационного признака, при котором можно отражать названных растений, в очерках основных и наиболее распространенных лекарственных растений, которые выращиваются и произрастают в России и других странах Европы [7, с. 141].

Результатом дальнейших исследований по теме диссертации стала публикация в 2009 году одноименной монографии, включающей раздел «Взаимодействие кодов традиционной культуры» [9, с. 142].

Лексикографический анализ фитонимической лексики английского и русских языков в электронных глоссариях, принципы построения многоязычных словарей подробно описаны и систематизированы в научной работе Сиваковой Н.А. в электронном виде. [10, с. 191]. Как мы уже знаем XXI век является веком информационных и коммуникационных достижение в технологии, и все больше словарей по лингвистических аспектов представлено в электронном виде или размещено в сети Интернета.

По вопросам исследования этимологии элементов сакральности во флоронимах русского языка посвящена работа Т.Н. Бурмистровой и И.В. Родионовой.

Медицина разнообразна, если говорить о народной медицине, то она имеет глубокие корни, которые на протяжении многих веков из поколения в поколение люди передавали свой опыт о целебном воздействии лекарственных растений [6, с. 12]. Информация о целебных свойствах и лекарственных растениях давала человечеству и самому миру возможность применять многие из них в качестве основного лекарственного средства. Многовековой народной опыт врачевания в современной медицине стал источником знаний.

Даже сейчас фототерапия по-прежнему является одним из актуальным и ведущим способов лечения заболеваний различной этимологии.

Лексико-семантическая группа фармако-фитонимов в разноструктурных языках могут быть выделены, по отдельным подгруппам.

В таджикской, русской и английской медицине независимо от географического и национально-культурного различия терминология употребляется одинаково и основана на самом флорониме *flower*: к нашему сведению термин, *'marble-flower'* [14, с. 45] – (мак опийный) в таджикском языке переводится как *кӯкнордона* (моддаи мадҳушкунанда) *'poison flower'* [13, с. 46] – (наслён сладко-горький), *'lime flower'* – (липовый цвет), *'Elder Flower'* – бузина чёрная (входит в состав продуктов Unicity Network TM), *'hibiscus flower'* [13, с. 20] – (цветы китайской розы) входит в состав продуктов Unicity Network TM, *'passion flower'* – (страстоцвет) входит в состав продуктов Unicity Network TM, *'yellow flower'* – (горчица полевая), тадж. *'хардал'* *'verb scum flowers'* – (цветки коровяка).

Эти термины указывают и доминируют как компонент значения самого флоронима – и они даются как конкретное название то или иного растения, употребляемого в медицине в качестве лекарства.

Основной способ словосложения во всех языках является словообразование наименований новых лекарственных растений. С точки зрения ученых более половины (около 55%) слов в разноструктурных и точнее в сопоставляемых языках являются самими сложными словами. В их число в данных языках входят сложные сращенные и сложные расчлененные наименования, причем оба эти вида являются одинаково продуктивными в образовании таджикских и английских названий растений. В обоих исследуемых языках преобладает словосложение, состоящее из двух, реже трех компонентов, в основном, с атрибутивным характером отношений. < *'fern'*, *'фарн'* (папоротник).

Следует сказать, что в английских названиях растений представлено больше типов словосложения, чем в таджикских. Они менее продуктивны по сравнению с именным словосложением, хотя довольно интересно с помощью словосложения выделяется больше признаков членения окружающей действительности, в частности, растительного мира, что свидетельствует о том, что словосложение играет большую роль в формировании языковой картины растительного мира в таджикском и английском языках с точки зрения структуры и семантики их составляющих.

Диапазон действия словосложения распределяется также неравномерно по различным группам растений в обоих языках. Сравнительно небольшое, особенно в таджикском, количество названий деревьев образовано способом словосложения. С его помощью актуализированы следующие признаки деревьев – характерные особенности окраски тир+ак (синий + тополь) – *'black poplar'*, (черный + тополь), (осокорь), *'сафедори + сиёх'* [11, с. 23], (тополь черный); *'тал'*, *'талнык'* (синий + ива), *'дарахти бед'* [11, с. 23], (верба), *'pussy willow'*, (черный + колючка) *'blackthorn'*, (терн, терновник), *'олучабандак'* и др.; особенности структуры (игла + цветок), *'дарахти сарв'* [11, с. 24], (туя), *'stone pine'* и др;

Ассоциация, уподобление, (собачья черемуха), *'хулон'*, (крушина), *англ. 'arboe vitae'*, *'tree of life'*, (дерево жизни), *'сарвиноз'*, (туя) и др; место произрастания тадж. *'ларзи даштӣ'*, (степной вяз), *'elm tree'*; *'сада'*, *'гучум'*, *'норвай'*, *'норвай'*, (берест), (карагач), *'mountain ash'*; *'ғубайро'*, *'rowanberry'*, (гора + ясень), (рябина), и др.

В отличие от таджикского языка, в английских сложных названиях деревьев актуализируются такие признаки, как особенности формы (*англ. big+tree*, (секвойя), (навье аз дарахтони бисёр калони сӯзанбарги ёбой дар Америкаи Шимолӣ), (большой + дерево), *'навъи сарв'*.

Обращая внимание на запах растений *'noble fir'*, (пихта благородная), (статная, величественная + пихта); запах *'шоҳбулут'*, *'кастона'*, *'sweet+chestnut'*, (каштан), (душистый + каштан) и др.

В ходе исследования выявилось, что словосложение является более продуктивным способом образования названий кустарников в английском языке, по сравнению с

таджикским.

В таджикских примерах очень мало сложных названий кустарников с помощью которых в словообразовании подчеркиваются такие признаки, как характерные особенности окраски *'wineberry', 'kom'*, (смородина), (черный + ягода) и др; особенности структуры *'sweet brier', 'настапан'*, (шиповник), (цветок + плод) и др; уподобление *'дафна'*, (волчегородник) и др; Место произрастания *'zarafshanian cedar', 'арчаи зарафшонӣ'*, (Зеравшанский можжевельник), и др.

В английском языке подобные признаки кустарников тоже выделяются с помощью словосложения подчеркивающиеся такие признаки, как характерные особенности окраски – *'whitethorn', 'дўлона'*, (боярышник), *'red+cedar', 'бурс', 'ардач'*, (можжевельник виргинский) и др; особенности структуры *'woodbine', 'мушол'*, (жимолость вьющаяся), *'hawthorn', 'дўлона'*, (боярышник), и др;

Место произрастания:

'japanese quince', 'себи биҳиш японӣ', (японская айва) и др.

В отличие от таджикского, в английском языке с помощью словосложения отмечается запах кустарника *'sweet bay', 'барги хушбуйкунанда'*, (лавр), (лавровый лист); *'sweet gale', 'гули мӯрд'*, (восковник обыкновенный) и др.

Наибольший удельный вес словосложения, как применение и новый способ образования новейших слов, приходится на названия различных растений (трав, цветов, грибов) как в таджикском, так и в английском языках.

Если сложные таджикские и английские названия деревьев и кустарников в обоих языках образуются сложением двух именных основ и связаны они атрибутивными отношениями, то сама структура непосредственно составляющих компонентов сложных названий различных растений в обоих языках несколько разнообразна.

Это связано, в первую очередь, с их несравненно большим количеством, а также, по-видимому, с тем, что они появлялись в языке позднее, по мере расширения человеческих знаний об окружающей ее природе.

Системный подход к исследованию признаков, выделяемых в таджикских и английских названиях различных растений с помощью словосложения позволяет сделать определенные выводы.

В обоих сопоставляющиеся языках сложные слова составляют около 90% названий различных растений и трав в данных языках, набор мотивировочных признаков их наименований почти полностью совпадает и охватывает весь перечень мотивировочных характеризующих признаков, представленных в данных группах названий, а именно:

1. Качественные признаки, указывающие на физические свойства растений:

а) характерные особенности окраски *'марҷумак', 'beakwheat'*, (черный + пшеница), (гречиха); *'бобуна', 'бобунач', 'самотиле', 'chamomile', 'daisy wheel'*, (ромашка); *'алаф', 'гиёҳи яксола'*, (сон-трава), *'салиба'*, (навьи алафи бегона), (крестовник обыкновенный), *'common groundsel'* и др; *'orange melon', 'харбуза'*, (дыня цукатная); *'orange lily', 'савсани сурх'*, (красная лилия) и др.

б) особенности формы *'ошиқпечон', 'гулипечон', 'ишқдарпечон', 'smilax ily'*, (плющ); букв. *'алафи пошанда', 'quaking grass', 'dithering grass'*, (короставник полевой), (трясунка) и др; *'панчагул', 'five finger'*, (лапчатка); *'боимчон', 'egg-plant'*, (баклажан); *'панҷиалӣ', 'finger-flower'*, (наперстянка), и др.

в) особенности структуры *'пахта+зор', 'майдони пахта', 'cotton plant'*, (хлопчатник); *'алафи печак', 'зарпечак', 'dodder'*, (повилика), (мелкий сочный) и др; *'knot-grass', 'торонаки кухистонӣ'*, (горец птичий); *'stinging nettle', 'сӯзғиёҳ', 'крапива жгучая'; 'sugar beet', 'лаблабуи шакарӣ', 'лаблабуи қандак'*, (сахарная свекла) и др.

г) запах растений *'mint', 'spearmint', 'пудина', 'наъно', 'хулбуй', (мята); 'meadow sweet', 'табулға'*, (таволга), (лабазник вязолистный) и др.

1. Локативный признак места произрастания тадж. *'марминчон'*, (кӯба), - *'cloudberry'*, (морошка); *'кӯкнор', 'лоласурхак', 'cop-rose', 'copper rose'*, (дикий мак); *'ушина'*,

'reindeer' 'moss', 'cupmoss', 'reindeermoss', (ягель); 'зуф', 'plantain', (подорожник), и др; 'meadowgrass', 'чорӯбак', (мятликлуговой), 'sandflower', 'гули+хамешабахор', 'тузмагул', 'everlasting', 'immortelle', (иммортель); 'гули барфак', 'lily-of-the-valley', (ландыш) и др.

2. Темпоральный признак, указывающий на время появления или время посева растений 'хушбуй' 'муаттар', 'sweet+woodruff', (подмаренник душистый); 'гули барфак', англ. may-lily, (ландыш); 'winter wheat', 'гандуми тирамоҳӣ', (озимая пшеница); 'гандуми бахорӣ', 'summer wheat', (яровая пшеница) и др.

3. Функциональный признак, актуализирующий сему «назначение растения» 'хулон', 'common buckthorn', (жостер слабительный); 'melampyrum', 'алафи яксолаи гулдор', (марьянник полевой); 'растаниҳои табобатиҳои гулкунанда', 'celandine', (чистотел); и др; 'sowbread', (дикий цикламен); 'goose-grass', 'барги зуф', (подорожник большой); 'duck's meat', 'тайласон', 'тахлаб', (ряска) и др.

4. Акциональный признак, указывающий на действие, оказываемое травой 'вероникаи табобатӣ', 'drug speedwell', (вероника лекарственная) и др; 'dogbane', 'wolfs-ban', 'аҷалғиёҳ', (аконит), 'henbane', (белена), (черная) < bane (отрава) и др.

5. Признак реляционный, который указывает на отношения, подобия сходства или самого ассоциации в сложных названиях растений - очень продуктивный признак в обоих языках 'растаниҳои гулкунанда', 'atropa', (арника горная); 'растаниҳои бисёрсолаи алафӣ', 'Symphytum', (окопник лекарственный), (луговик дернистый); 'сабзии даштӣ', 'беҳии ёбӣ', (дикая морковь); 'шилха', 'шулха', 'турушак', (конский щавель) и др; 'horse-tail', 'чилбугум', (хвощ лесной); 'sheepnoses', 'шоҳтутӣ заминӣ', (земляника лесная), (канадская); 'maidenhair', 'растаниҳои тунукбарг дар мамлакатҳои гарм мерӯяд', (адиантум), 'foalfoot', 'шанбалид', (мать-и-мачеха); 'angel's eyes', букв. 'чашимони фаришта' 'фариштачаши', (вероника дубравная), (дубровка); 'devil's apple', 'мотула', 'мотура', (дурман); 'Madonna lily', 'савсани сафед', (белая лилия) и др.

1. При помощи соединения атрибутивной связи сложные слова, состоящие из простых основ двух имен существительных, букв. 'чанголи хирс', (медведь + лапа) — 'foxbane', букв. 'рӯбоҳ+дум', (лиса + яд), 'биш', 'аҷалғиёҳ', (аконит высокий); 'rosebay', букв. 'оҳу+алаф', 'алафи бисёрсолаи табобатӣ', (олень + трава), (кипрей); 'willow-herb', букв. 'бед+алаф', 'иван+чай', (ива + трава), (кипрей узколистный), (иван-чай); (овес + голова) — 'meadow-grass', 'алафи марғзорӣ', (луг + трава), (мятлик луговой), букв. (вата+голова) — 'cotton-grass', букв. 'пахта+алаф', (хлопок + трава), (пушица) и др;

2. Из простых основ прилагательного и существительного букв. (белый + цветок), (ветреница); 'марчумак', (гречиха), (черный + пшеница), (черный + голова), (кровохлебка лекарственная) и др; 'southern-wood', букв. 'чангали + чанубӣ', буттазори явшон', 'дармана', (южный + лес), (кустарниковая полынь), 'sweet-berry', 'буттаи мевадори калина', (сладкий + ягода), (калина) и др.

3. Сложные составные или расчлененные наименования, образованные путем лексикализации словосочетаний, состоящие из двух компонентов (имен существительных и или прилагательных):

а) без связи морфологических показателей букв. (трава + цветок) — англ. 'king cyp', букв. 'шоҳ+салтанат', 'чинорак', 'гули арӯсӣ', (король + чаща), (лютик болотный); англ. 'black poplar' 'сафедори сиёҳ', (осокорь), (тополь черный); 'red bilberry', 'меваи брусника', (брусника); 'cat mint', букв. 'гурба + алаф', 'алафи яксолаи гоҳе бисёрсола', (котовник) и др;

б) с морфологически выраженной атрибутивной связью (очень продуктивный тип) - в таджикском языке «спорным компонентом - существительным, наращенным аффиксом категории принадлежности 3-го лица; в качестве первой уточняющей и конкретизирующей основы используются основы существительных» [4, с. 114]; - в английском языке два компонента (имена существительные), первое из которых стоит в притяжательном падеже [3, с. 220] букв. 'гули + говак', 'shepherd's club', (коровяк+обыкновенный); букв. 'гуши+хирс', 'хирсакгулак', 'bearberry', 'barrenmyrtle', 'cow's lungwort', (коровяк - обыкновенный); (медвежье + ухо); 'cock's head', букв. 'сапи + хурӯс',

‘алафи хӯроки чорво’, (эспарцет); ‘shepherd’s purse’, букв. ‘қапчуқи + занона’, ‘чаг-чаг’, (пастушья сумка); ‘cock’s foot’, букв. ‘пойи+хурӯс’, ‘янтоқ’, (ежа сборная); ‘lady’s slipper’, букв. ‘мӯзача’, (венерин), (башмачок); ‘dog’s tail’, букв. ‘саг + дум’, ‘tamarix’, (гребенщик) **и др.**

Это наиболее эффективные типы сложных наименований, встречающихся в обоих языках. Наряду с ними имеются и менее продуктивные сходные типы словосложения. Это сложные слова, один из компонентов которых является сложным словом букв. (белохвост), (мать-и-мачеха), ‘cattail flag’, (камыш), ‘spring snowflake’, (подснежник), ‘meadow buttercup’, (лютик болотный) и др.

Кроме сложных слов в обоих языках имеются малопродуктивные типы сложных атрибутивных названий растений, которые состоят из числительного и существительного букв. ‘панч + ангушт’, ‘панчагул’, ‘five-finger’, (кроваголебка лекарственная), (лапчатка) **и др.**

Подводя итоги можно сказать, что с помощью этих способов словосложения в обоих сопоставляемых языках образовано основное количество наименований растений. Во время анализа разнообразных сложных слов, можно охарактеризовать их следующими критериями:

- 1) число основ компонентов, образующих сложное слово - двухкомпонентные в обоих сопоставляемых языках;
- 2) при способах объединения компонентов – агглютинативный, и с помощью соединительных морфем;
- 3) синтаксический характер связи, с помощью которой формируется более сложное слово - атрибутивная;
- 4) основные и второстепенные положение компонентов - в постпозиции.

В каждом из сопоставляемых языков имеются свои специфические типы образования сложных слов. Независимо от сходных эффективных типов сложных слов, таджикских названий растений сталкиваются определительные составные или расчлененные наименования, образующие с помощью причастия и существительного ‘сиёҳ + дона’, ‘caraway+seed’, ‘cumin’, ‘cummin’, букв. (бессмертник, тмин песчаный) и др. В английском языке весьма популярен подтип сложных слов с соединением служебных слов ‘sweet + woodruff’, букв. ‘ширин+шакар’, ‘найшакари табобат’, -(сахарный тростник) и др. Однако сравнительно небольшое их число и отсутствие моделей образования придают им случайный характер, что лишает возможности говорить о какой-либо системе в способах их образования. «Тем не менее сам факт возможности их возникновения отражает одноморфемную структуру английских слов, что служит типологическим показателем» [8, с. 221].

Таким образом, основным способом создания наименований растений в таджикском и английском языках является словосложение. Остальные относятся к дополнительным, периферийным средствам. Поскольку словосложение свойственно далеко не всем языкам, его изучению придается большое значение. Есть много языков, в которых нет этого способа словообразования. «В разных индоевропейских языках, которым присуще словосложение, наблюдается различная интенсивность процесса словосложения» [1, с. 15]. Естественно нельзя объяснить наличие словосложения как какой-то факт преимущества одного языка над другим. Это свидетельствует лишь о том, что с его помощью отражается национальная специфика разных языков и черты различия их словообразовательных систем.

Список использованной литературы:

1. Блинова, О.И. Явление мотивации слов // Лексикологический аспект // О.И. Блинова. – Томск. – 1984. – С. 231
2. Войшилло, Е.К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ / Е.К. Войшилло. – М.: МГУ, 1989. – 239с.

3. Голев, Н.Д. О соотношении семантических и мотивировочных признаков// Вопросы языкознания и сибирской диалектологии// Голев Н.Д. Вып 7.- Томск. Изд-во ТГУ, 1977. – С. 21-26.
4. Гафиятова, Э В. Фитономическая языковая картина мира /[Текст] Э.В. Гафиятова // Вестник ЧГПУ. - №4. - 2010.- 190 с.
5. Запрягаева, В.И. Лесные ресурсы Памиро – Алая / В.И. Запрягаева // .- Л.: Наука. -1976.- 593с.
6. Нуралиев, Ю.Н. Лекарственные растения. Целебные свойства фруктов и овощей/ Ю.Н.Нуралиев.- Душанбе, 1991.- 288 с.
7. Панасенко, Н.И. Когнитивно- ономазиологическое исследование лексики [Текст]/ Н.И. Панасенко.- М., 2000.-397с.
8. Рум, А.Р.У. Великобритания: Лингвострановедческий словарь [Текст] / А.Р.У. Рум.- М.: Рус.яз., 1999. - 560 с.
9. Серебренников, Б.А. Номинация и проблема выбора/ Б.А.Серебренников.- М., 1977. - С. 147-186.
- 10.Сетаров, Д.С., Именованье животных: принципы и типы мотивации в славянских и тюркских языках [Текст]: автореф. дисс.... д.ф.н. - М.,1992. - 48 с.
11. Азонзод, Ч. Рустаниҳои шифобахш/ Ч. Азонзод.- Душанбе: Адиб, 2010. -687 с.
- 12.Чаҳони, А., Абдулло С., Хоча М. Сад гиёҳи шифобахш / Азонзод А Чаҳон., С. Абдулло., М.,Хоча. - Душанбе: Ориёно, 1992.- 345 с.
- 13.Signs Encyclopedic Dictionary [Text] / Ed. and Comp. by N.A. Istomina. – М.: AST, 2003.
- 14.Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms Illinois, USA,1999 -157p.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЯ И СЛОВОСЛОЖЕНИЯ ФИТОНИМОВ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена типологическим особенностям мотивировочных признаков наименования и словосложения фитонимов в разноструктурных языках. Автор показывает важность исследования лексики флоры таджикского языка в том плане что она мало изучена, и в настоящее время существует ограниченное количество работ по сравнительно-типологическому исследованию.

Основными способами образования названий цветов, на наш взгляд, являются метафорический перенос, метонимический перенос и лексикализация. Само понятие метафорический перенос понимается как употребление слова (словосочетания, предложения), предназначенного для выявления одних объектов (ситуаций) действительности, для наименования или характеристики других объектов (ситуаций) на основании условной тождественности приписываемых им предикативных признаков. Часто разные растения, а иногда и целые группы называются одним словом, поэтому определить, почему растение получает то или иное название, бывает достаточно трудно, а иногда не представляется возможным.

В ходе исследования автор, раскрывает четыре группы метафор, которые являются основными по сходству функций предметов и объектов: антропоморфные, зооморфные, военные и предметные метафоры. Любая из этих групп может и в дальнейшем быть подразделена на подгруппы по дополнительным признакам.

Ключевые слова: языкознание, типология, именованье, фитонимы, цветы, растения, антропонимы.

ХУСУСИЯТҲОИ ТИПОЛОГИИ НОМГУЗОРӢ ВА СОҲТИ ФИТОНИМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР

Мақола ба принсипҳои номгузори лексикаи растаниҳои табобатӣ дар забонҳои гуногунсохтор бахшида шудааст. Муаллиф аҳамияти таҳқиқи мавзуи лексикаи гулхоро дар забони тоҷикӣ муҳим мешуморад, зеро дар равияи типологияи муқоисавии забони тоҷикӣ коркарди ин мавзӯ ҳанӯз каммушоҳида мешавад.

Роҳҳои асосии номгузори гулҳо ин интиқоли метафора, матнҳо ва лексикакунонӣ аст. Худи калимаи интиқоли метафорӣ ин истифодаи калима (ибора, ҷумла), барои муайян кардани ҳолатҳои объект истифода бурда мешавад. Одатан, растаниҳои гуногун, баъзан, тамоми гурӯҳҳо як ном мегиранд, аз ин рӯ муайян кардани ин хеле душвор аст.

Дар чараёни таҳқиқот муаллиф чор гурӯҳи калони метафараҳи асосиро муайян кардааст, ки ҳар як кадоми он дар алоҳидагӣ метавонанд ба гурӯҳҳои ҷудогона тақсим шаванд. ташбеҳҳои антропоморфӣ, зооморфӣ, ҳарбӣ ва предметӣ. Ҳар яке аз ин гурӯҳҳо аз рӯи хусусиятҳои иловагӣ ба зергурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: забониносии, типология, номгузорӣ, фитонимҳо, гулҳо, растаниҳо, антропоним.

TYPOLOGICAL FEATURES OF NAMES AND WORD STRUCTURE OF PHYTONYMS IN DIFFERENT STRUCTURELLY LANGUAGES.

The article is devoted to the typological features of the reasoning of the indication of the name and composition of Phytonyms in structurally different languages. The author shows the importance of studying the vocabulary the flora in Tajik language in the case that has been learned a little, and at present there is a limited number of works on comparative-typological researches. All this determines need for a comprehensive study of the names of plants in the language. However, not all real plants existing in nature have received and receive a linguistic designation or named. The main methods for the formation of flowers name, in our view, are metaphorical transfer, metonymic transfer and lexicalization. The words metaphorical transfer is understood as the use of a word (word combination, sentence) intended for the detection of certain objects (situations) of reality, for the name or characteristics of other objects (situations) on the basis of the conditional identity of the predicative attributes attributed to them. Often different plants and sometimes whole groups are called with one word, therefore it is difficult to determine why a plant gets this or that name, and sometimes it is not possible. Vocabulary, reflecting the plant world of difference-structured languages, acts as a component that forms a linguistic picture of the world and presupposes the study of its integral and differential features in comparable languages.

The main reason for this, in the socio- practical functional purpose of these natural realities in human life. Such a transfer can be carried out on the basis of the similarity of external characteristics: in form, location of objects, color, taste, and also by the similarity of the functions of objects, etc. During the course of the study the author, to disclose four groups of metaphors that are, basic on the similarity of functions of objects and objects: anthropomorphic metaphors, zoomorphic metaphors, military metaphors, objective metaphors. Any of this group can be further subdivided into subgroups on additional grounds.

Keywords: linguistics, typology, naming, phytonyms, flowers, plants, anthroponyms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонзода Мижгона – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми филология, дотсенти кафедраи филологияи англис. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 988998914 Email: mijgon-2809@mail.ru

Сведения об авторе: Султонзода Мижгона - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 988998914. E-mail: mijgon-2809@mail.ru

Information about the author: Sul-tonzoda Mizhgona - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of English Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 988998914 E-mail: mijgon-2809@mail.ru

**ПРОЯВЛЕНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ ПО ОТНОШЕНИЮ К МНОГОЗНАЧНЫМ
СЛОВАМ В ЯЗЫКОВОМ АСПЕКТЕ***Мирзоева Г. Х.***Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода**

«Толерантность» - в переводе от латинского слова - *tolerantia* означает терпение, терпеливость, способность переносить. Как термин она имеет социолингвистическое направление, обозначает терпимость к иному мировоззрению, образу жизни, поведению и обычаям. Понятие толерантности означает восприятие и уважение чужого выбора, чужих особенностей, мнения. Данное понятие может относиться к целому явлению, в философском характере это понятие обозначает уважение к чужому роду взглядов и убеждений, нравам и привычкам. Эти особенности современный человек может выявлять в обычных жизненных обстановках, в просмотре кинофильмов, в интернет-новостях, в чтении книг, в посещении культурных учреждений, в туристических походах или просто в общении.

Что же из себя представляет данное понятие в языковом аспекте, где исследуются слова, значение слов, семантические разновидности многозначных понятий и лексические средства выразительности? В данной статье мы рассмотрим вежливые слова, культивирующие в лингвистической науке. Они отражают свои значения в текстах художественных произведений, пословицах, крылатых выражениях и поговорках. Толерантность проявляется к культуре народа, к его образу жизни, менталитету, прикладному искусству и конечно же историческому развитию жизни человека. Толерантность проявляется к жизненным интересам или быту человека, как это чувство нашло своё место в жизни человека, как человек устремлялся вперёд, как он смог отличить неприязнь от толерантности, конечно же это зависит от его убеждений и самооценки.

Какие же понятия привлекают к себе уважение? Что стало причиной того, что человек приклоняет голову перед обычаями и традициями своего народа или всего человечества? Рассмотрим несколько значений к которым проявляется толерантность: свобода, воспитание, ум, честь.

“Свобода” – состояние субъекта в котором он является определяющей причиной своих действий во благо независимости своего существования в мире человеческого восприятия [9, с. 510]. Свободный человек, это умелый человек, это человек умеющий проявить себя как индивид в современном развивающемся обществе. Существует понятие свобода мысли, его мы можем показать в своих работах, изобретениях, открытиях, в профессиональных методических разработках.

Свобода мысли отражается в текстах философских и литературных трактатов. Это понятие притягивает человека к нечто прекрасному, свободному, независимому существованию. Писатели воспевают свободу в образе своих литературных героев, борцов за независимость и достойную человеческую жизнь. Русские писатели Л. Н. Толстой, М. Горький, Б. Полевой, таджикские писатели С. Айни, Х. Юсуфи, М. Каноат. Г. Сафиева, индийский писатель Р. Тагор, английский писатель Д. Лондон в образе своих литературных героев воспевали свободу и свободолюбие. Толерантность проявляется к понятию “свобода”, которая у каждого народа звучит с различными семантическими оттенками. Оскар Уальд писал: *“Нужно зависеть только от себя самого. Люди свободны, и привязанность – это глупость, это жалость”* Майя Плесецкая пишет: *“В этом мире на тебя наваливается столько разных проблем, а когда ты танцуешь, ты свободен”*. М. И. Цветаева писала *”Крылья – свобода, только когда раскрыты в полёте, за спиной - они тяжесть”*. Гёте писал о свободе такие строки: *“Лишь тот достоин жизни и свободы, кто каждый день за них идёт на бой”*, М. Ганди говорит: *“Свобода – это независимость мысли”*. И так мы рассмотрели множество цитат о свободе, каждый отмечая свою мысль предлагает свою версию понятия о свободе. Толерантность к этому понятию показывает паритет мнений, что данное понятие священна, она живёт в мыслях каждого человека, даже у ребёнка есть

желание и стремление к чему-то свободному, независимому. Как появилось это действие, что стало причиной того, что человек стремится к свободе? В. И. Ленин писал: *“Стремление к свободе появилось в результате физического и морального угнетения здравомыслящего человека, который целенаправленно влечёт себя к независимости”* [6, с. 54]. Не так уж давно среднеазиатские республики бывшего СССР пережили эпоху перестройки, которая стала историческим фактом. Они свободу жизни, счастливое будущее видели в дружбе народов пятнадцати государств, уважали героев в борьбе против фашизма, воспитывали молодое поколение с уважением к труду. Проявляли чувство толерантности к достижениям многонационального государства. Эти традиции сохранились до настоящего времени уже в просторах независимых государств.

«Воспитание» – процесс обучения, защиты и заботы о детях с целью их свободного развития во взрослой жизни» [9, с. 470]. Все лирические и прозаические произведения в мировой литературе пронизаны цитатами и высказываниями о воспитании. Тенденция воспитания зависит от мировоззрения личности, созревшего в том или ином обществе. Выполнение обыкновенных человеческих требований это правильное поведение в обществе. Воспитание исходит от воспитателя, чрезмерная торопливость в воспитании является величайшей ошибкой, так как необходимо нужно думать о предстоящей старости.

Развитие общества во всём мире зависит от человека. Китайский мыслитель Сюн-цзы отмечал: *«Новорождённые всегда плачут одинаково. Когда же они вырастают, у них оказываются неодинаковые привычки. Это результат воспитания, передающееся от взрослых детям»*. Есть другая тенденция *«...воспитатель сам должен быть воспитан»*, [6, с. 54] обществом должен править воспитанный и морально-устойчивый человек. Воспитатель и руководитель имеют одинаковые цели, задачи и ответственность. Толерантность по отношению к воспитанию в атмосфере человеческого сосуществования единая и неизменная.

«Ум» - это способность человека мыслить, основа сознательной разумной жизни». Мысль создала речь человека, речь и мысль основали философию, желание оставить результаты своих мыслей потомкам стала основой появления пиктографии и письма. «Ум – это совокупность способностей к мышлению, познанию, пониманию, восприятию, запоминанию, обобщению, оценке и принятию решений» [9, с. 314]. Свобода и воспитание пересекаются в жизни сознательного человека, как нечто неделимое.

В научно-лингвистическом направлении ум приветствуется, как наивысшая категория достижения новейших вершин современных наук. Язык, логика, культура, воспитание, мораль, образование были выявлены и развиты в результате умственных привилегий человека. Ум даётся как физиологическое качество человеку природой, а развивать её необходимо самому человеку. Является ли умственно развитым человек, оценивается ли его поведение обществом и окружающими его людьми? На этот вопрос может ответить только воспитанный человек, имеющий позитивный жизненный опыт. Уважение к умному человеку проявляется во всём мире независимо от наций, рас, религий и ментальности в обществе. Толерантность к данному понятию проявляется во всём человеческом обществе. В жизни человека есть понятие умственные способности – основные, фундаментальные умственные способности, которые, как, предполагается, являются компонентами интеллекта. Этот термин происходит из исследований Л. Л. Терстоуна с использованием факторного анализа в результате, которого развивается вербальная способность, беглость речи и логическое мышление человека. Именно образовательная система стремится достичь этих целей, на основе обучения, превращающего простого человека в личность. Но способности, появившиеся в результате индивидуальных свойств личности, являются субъективными условиями успешного осуществления определённого рода деятельности – профессий. Все современные профессии появились в результате совершенствования классических наук, философии, педагогики, медицины, кибернетики, химии, математики и множества других наук, существующие в жизни человека многие тысячелетия. Они развивались и развиваются опираясь на свободу мысли человека, на его ум, честь и воспитание. Современный человек

зарабатывает на жизнь занимаясь своими профессиональными способностями, физический труд стал более лёгким, благодаря развитию науки и техники. Эти цивилизованные методы труда и деятельности человека появились благодаря образованию человечества, которая зависят от ума, воспитания, чести и свободы человека в обществе..

«Честь» - общественно моральное достоинство, то, что вызывает и поддерживает общее уважение, чувство гордости. Честь может отражать статус человека в его окружении. И. Л. Муханов отмечает: «В языковом аспекте честь, как понятие многозначна, используется в логическом направлении, он определяет человеческое «я» [8, с. 91]. «В научной учебной и лингвистической литературе уже неоднократно отмечалось, что в настоящее время во всех языках созданы многочисленные и разнообразные словари, в которых зафиксирована лексика данного языка с многозначными понятиями. Но до сих пор «ни для одного из наиболее распространённых современных языков не проведено хотя бы примерной инвентаризации составляющих многозначных понятий» [11, с. 74]. Это говорит о том, что все многозначные понятия имеют этимологическую особенность, а человека можно считать единственным умным существом, придерживающегося единых этических норм.

Честь, как многозначное слово отражается в лирических поэтических текстах великих русских поэтов, как элемент воспитания, гордости и чувства превосходства в жизни.

Николай Глазков писал:

Береги честь смолоду!-
Справедливо слово то
Было много раз оно
Там, где было сказано!..

В данном варианте «честь» показан, как элемент, проявляющийся в жизни человека с особой значимостью. Его необходимо беречь смолоду, о нём всегда говорят в процессе жизни, это слово проявляет к себе толерантность.

Софи Добролюбовская о чести воспевала следующее:

Честь и совесть
Честь и совесть...
Начинаем всё нуля.
Рассказать мы приготовясь,
О своих грешках не зря...
Честь всегда гласит, что есть он
Вдруг откликнется. Мы рады.

Добролюбовская в своём стихотворении говорит, честь и совесть взаимосвязаны, грехи людей всегда покрываются данными понятиями, с целью самозащиты.

Л. А Андреева о чести писала следующие строки:

Сегодня честь о чести
Положено стиху
Хвалу воздать невесте
И почести жениху.

Л.А. Андреева отмечает, что на свадьбах воспевают честь жениха и невесты, преподносят им хвалу и напутствуют на долгую, счастливую и добрую жизнь. К чести проявляется огромное уважение, его желают людям в самые памятные моменты жизни.

Михаил Лермонтов писал:

Погиб поэт невольник чести -
Пал оклеветанный молвой
С свинцом в груди и жаждой мести
Поникнув гордой головой!..

М. Ю. Лермонтов в стихотворении, посвящённом Пушкину описывал честь, как особую жизненную доблесть, при унижении, которого человек может пойти на дуэль или остаться в безвыходном положении. Вновь мы встречаемся с чувством толерантности по отношению к данному понятию.

В стихотворении Расула Гамзатова о чести звучит следующее изложение:

Честь великое богатство
Честь бесценный клад земной,
Честь беречь не столько легче
Чем сдружились мы с тобой.
Честью мы гордимся с детства
Честь и радость заодно,
Честь, как долг и как победа
Человечеству дано.

В стихотворении честь описывается как нечто наивысшее, дающееся человеку богом, как бесценный клад, как долг, радость и победа.

Рассмотрим следующие особенности по отношению к чести: - *Честь имею – показать себя;* - *считать за честь познакомиться с великими людьми своей эпохи;* - *считать за честь посещение исторически важных объектов в мире;* - *считать за честь, когда ты являешься потомком великих героев.* Эти и другие понятия украшают жизнь человека по отношению к слову «честь».

Лексико-семантические особенности распространения данных слов проявляются в текстах художественных произведений, в научно-популярных жанрах литературы.

С целью ознакомления преподавателей и студентов национальной аудитории со словообразовательной системой необходимо работать с ними в текстовом направлении, чтение книг, изучение научных статей, заниматься переводом. Это задача развивает в них семантическое проникновение с целью определения значения слов в языке. В научно-популярном направлении словарное богатство русского языка часто сравнивают с «океаном». Это океан множества тысяч слов и понятий, действующих в языке одного народа. Булаховский Л. А. отмечает: «...словообразовательные элементы и их комбинации обеспечивают почти бесконечное количество новых слов и новых оттенков, обогащение которыми отвечают серьёзным потребностям роста языка» [5, с. 63]. В данном варианте многозначные слова в языковом аспекте играют роль детонатора связей, они функционируют в разных языках, играют одну и ту же роль:

- в семантическом аспекте роль понятий, связывающих культуру народов;
- в лексическом аспекте роль ядерных основ, от которых появляются синонимические ряды однокоренных слов;
- в синтаксическом аспекте роль структурных стимуляторов, образующих мысль с его завершённым вариантом.

Возникновение и первоначальное развитие языка рассматривает различные варианты преобразования научных и многозначных слов в русском языке, исследует природу их возникновения и функционирования в природе человеческого мышления. «Генетические корни мышления и речи, связаны с трудом человека. Возникновение мышления и речи неотделимы от знаний предков человека, мышления древнейшего человека» [7, с. 39]. Так же нам необходимо исследовать предысторию языка, в которой вырисовывается внешняя предыстория языков человечества, развитие фонетической стороны языка, развитие грамматического строя языка, примитивные предрассудки о языке и рассмотреть вопрос, «Что такое язык и как происходит его эволюция?

В процессе исследования многозначных понятий, как свобода, воспитание, ум, честь, необходимо исследовать речевой этикет и общение, изучить слова с семантической точки зрения, ответить на такие вопросы, как:

- Какие семантические особенности представляют данные слова?
- Какую грамматическую роль играют в структуре языка?
- Как они могут повлиять на воспитание и мышление человека в современном обществе?

На эти и другие вопросы мы сможем ответить, если сами, как филологи будем исследовать значение каждого слова.

В первую очередь, русским филологам необходим материал, рекомендуемый для активного использования в речи иностранцев, изучающих русский язык, так и материал для пассивного восприятия, необходимый филологу для понимания текстов художественной литературы и устной речи носителей русского языка.

Некоторые теоретические обоснования общелингвистической проблемы речевого этикета, а также описания формул, выражений, употребляющихся в различных ситуациях общения, с более или менее подробным комментированием подлежат исследованию. Эти исследования могут исчерпаться из знаний речи, научных и художественных книг, газет и журналов. Понятия и многозначные слова зафиксированы в книгах, они используются, как справочный материал.

Проявление толерантности по отношению к многозначным словам в языковом аспекте имеет сложный процесс восприятия, они могут раскрывать и грамматический, и художественный статус языка.

Типы лексических значений многообразны. К вопросу определения основных типов лексических значений слова можно подойти с разных точек зрения. Если взять за основу номинативную роль слова и его связь с предметом в процессе познания объективной действительности, то следует выделить два типа лексических значений основное (прямое) номинативное значение и производно-номинативное.

- *Основным лексическим значением* может быть то, которое, “будучи свободным устойчивым для данного периода развития языка номинативным значением, выступает необходимым средством выражения понятия или отдельных его признаков” [11, с. 20].

- *Производно-номинативным значением* будет то, которое развивается на базе основного, представляющего собой так называемый семантический центр, семантическое ядро всех производных значений [11, с. 21].

Основное семантическое значение является первичным, вторым. Слова, обладающие таким значением, непосредственно указывают на тот или иной предмет, действия, качества, указывая на них. В производственно-номинативном значении соединяются, существует основное значение и новое, производное, появившееся в результате переноса название одного предмета на другой. Слова, обладающие подобным значением, называют предмет не прямо, а через возникшие в сознании носителей языка те или иные сравнения, ассоциации.

Многие слова в русском языке имеют одно прямое значение. Такие слова называются однозначными или моносемантическими

Итак, мы пришли к выводу, что носители языка объединены в социум, пользующийся широким набором как общеупотребительных, так и стилистически-ограниченных выражений речевого этикета. Анализируемые в статье многозначные слова свобода, ум, честь и воспитание, постоянно употребляются в речевом этикете, имеют лексический и грамматический статус, а в семантическом направлении являются словами, к которым проявляется толерантность, как к словам высокого стиля.

От этого зависит воспитание и культура народа, его историческое прошлое, его научные и литературные, технические и коммуникативные достижения в современном мире.

Многозначные слова свобода, воспитание, ум, честь, всегда функционируют в моральном облике человека, в его культурно-профессиональной ориентации.

Литература

1. Асими, М. Русско-таджикский словарь / М. С Асимов. - М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
2. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия, 1966. - 608 с.
3. Борунова, С.Н., Орфоэпический словарь русского языка / С.Н.Борунова, В.Л.Воронцова. - М.: Русский язык, 1983. – 701 с.
4. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия, 1966. - 608 с.

- 5.Булаховский, Л.А. Курс русского литературного языка Т. 1. / Л.А.Булаховский. – Киев, 1999. – 127 с.
- 6.Добролюбова, Д. И. Мысли великих людей: сборник / Д.И.Добролюбова. –Саратов, 2000.- 210 с.
7. Леонтьев, А.А. Первоначальное развитие языка / А.А.Леонтьев. – М.: Издательство Академии наук России, 2015. – 138 с.
- 8.Муханов, И.Л. Интонация. Практика русской диалогической речи. Учебное издание. –М., 2006.- 190 с.
- 9.Ожегов, С.И. Словарь русского языка: (53000 слов) / Под ред. Л. И.Скворцова. - 24-е изд., испр / С.И. Ожегов. - М.: Оникс, 2008. - 640 с.
10. Потиха ,З. А. Как сделаны слова в русском языке. – М.: Просвещение. 2009. -121с
- 11.Фомина, М. И. Лексика современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 149 с.
- 12.Формановская, Н.И. Употребление русского речевого этикета. – М.: Русский язык, 1984. – 191 с.
- 13.Шанский, Н.М. Очерки по русскому словообразованию. – М.: МГУ, 2001. – 160 с.

ПРОЯВЛЕНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ ПО ОТНОШЕНИЮ К МНОГОЗНАЧНЫМ СЛОВАМ В ЯЗЫКОВОМ АСПЕКТЕ

В данной статье рассматривается вопрос толерантного отношения к многозначным словам - свобода, воспитание, ум, честь. В языковом аспекте эти слова играют роль семантического словообразовательного элемента.

Изучение русского языка на современном этапе в условиях билингвизма является первичным и необходимым. Слова к которым в языковом аспекте проявляется толерантность, имеют ключевой характер в семантическом разнообразии, в них раскрывается богатство языка и его лингвокультурный статус.

Цель данной статьи исследование толерантности по отношению к многозначным понятиям свобода, ум, честь, воспитание, в которых раскрывается разнообразие проявления лексических, семантических, языковых и исторических значений. Методическое направление данной статьи стимулирует филологов на более доскональное, целенаправленное и серьёзное изучение языка на примере многозначных слов и понятий.

В статье рассматриваются аспекты выявления толерантности в языке на предмете исследования слов ум, честь, воспитание и свобода. Работа выполнена на базе изучения актуальной литературы использованной в процессе рассмотрения данного научно-лингвистического материала.

Ключевые слова: толерантность, язык, семантика, значение, ум, честь, воспитание, свобода, культура, уважение, филология, слово, человек, понятие, наука.

ЗУХУРОТИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ НИСБАТ БА КАЛИМАҲОИ СЕРМАӢНО ДАР ҶАНБАИ ЗАБОНӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи муносибати таҳаммулпазирӣ нисбати калимаҳои сермаъноӣ *озодӣ, тарбия, ақл ва шараф* меравад. Дар забоншиносӣ ин калимаҳо нақши калимасозии маъноиро мебозанд.

Омӯзиши забони русӣ дар марҳилаи муосир, дар шароити дузабонӣ муҳим ва аввалиндараҷа мебошад. Ба калимаҳое, ки нисбати онҳо дар ҷанбаи забоншиносӣ таҳаммулпазирӣ зоҳир мешавад, аз ҷиҳати семантикӣ нақши калидӣ дошта, дар онҳо бойигарии забон ва мақоми фарҳанги забонӣ мушоҳида мешавад.

Дар мақола масъалаи таҳаммулпазирӣ нисбат ба мафҳумҳои сермаъноӣ *озодӣ, ақл, шараф, тарбия*, ки дар онҳо гуногунии ҳислатҳои луғавӣ, семантикӣ, забонӣ ва таърихӣ ифода меёбанд, баррасӣ гардидааст. Самти методи ин мақола филологҳоро водор месозад, ки бо истифода аз вожаву мафҳумҳои полисемантикӣ забонро амиқтар, мақсаднок ва ҷиддӣ омӯзанд.

***Калидвожаҳо:** таҳаммулпазирӣ, забон, семантика. маъно, шараф, тарбия, озодӣ, маданият, ақл, мафҳум, эҳтиром, филология, калима, илм, инсон.*

MANIFESTATION OF TOLERANCE TOWARDS AMBIGUOUS WORDS IN THE LINGUISTIC ASPECT

This article examines the issue of a tolerant attitude towards ambiguous words freedom, education, intelligence, and honor. In the linguistic aspect, these words play the role of a semantic derivational element.

The study of the Russian language at the present stage in the context of bilingualism is primary and necessary. Words to which tolerance is manifested in the linguistic aspect have a key character in semantic diversity; they reveal the diversity of the language and its linguocultural status.

The purpose of this article is to study tolerance in relation to the ambiguous concepts of freedom, intelligence, honor, upbringing, in which the diversity of the manifestation of lexical, semantic, linguistic and historical meanings is revealed. The methodological direction of this article stimulates philologists to a more thorough, purposeful and serious study of the language on the example of polysemantic words and concepts. The article has scientific substantiation and research character.

Keywords: tolerance, language, semantics, meaning, mind, honor, education, freedom, culture, respect, philology, word, person, concept, science.

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Мирзоева Гулҷаҳон Халиловна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи забониносии умумӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: mirzoeva.guljahon@mail.ru*

***Сведения об авторе:** Мирзоева Гүлджахон Халиловна - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: mirzoeva.guljahon@mail.ru*

***Information about the author:** Mirzoeva Guldzhakhon Khalilovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior Lecturer of the Department of General Linguistics. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., E-mail: mirzoeva.guljahon@mail.ru*

**ТАҲЛИЛИ МУҚОСАВИИ ҶУМЛАҲОИ СОДА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА
ТОҶИКӢ (ДАР МИСОЛИ АСАРИ Э. ҲЕМИНГВЕЙ «ПИРАМАРД ВА БАҲР»)**

Мустафоева М. Р.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҷумлаи сода категорияи алоҳидаи синтаксисӣ буда, аломатҳои хоси грамматикӣ дорад, ки тафовути онро аз дигар категорияҳои синтаксисӣ нишон медиҳад.

Ҷумлаҳои сода фикри томо ифода мекунанд, вале ҳамаи ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати мустақилияти ифодаи фикр як хел нестанд. Масалан, ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаб бо ҷумлаҳои содаи алоҳида дар як қатор нестанд. Онҳо аз ҷумлаҳои содаи мубтадо бо он фарқ мекунанд, ки оҳанги махсус доранд, аксарияти онҳо мустақил нестанд, мавҷудияти онҳо бо алоқамандии дутарафа ё чандтарафа вобаста мебошад.

Ҳамаи ҷумлаҳои содаро хусусияти умумӣ ва асосии ҷумла – категорияи хабарият муттаҳид менамояд. Маъно ва тарзи ифодаи замони синтаксисӣ аз маъноӣ ва тарзи морфологӣ замони фарқ дорад, яъне нисбатан васеътар аст.

Ҷумлаи сода аз ду ҷиҳат ба ҳелҳо тақсим карда мешавад: аз ҷиҳати таркиб ва мақсаду оҳанг. Ҳангоми таснифи таркиби аъзоҳои ҷумла, вале дар вақти тасниф аз ҷиҳати мақсаду матлаб тарзи ифода ва оҳанги ҷумла ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҷумлаҳои сода вобаста ба иштироки сараъзоҳои ҷумла **дutarкиба** ва **яктаркиба** мешаванд.

1. Ҷумлаҳои содае, ки дар ташкили онҳо ҳар ду сараъзоҳои ҷумла – мубтадо ва хабар иштирок менамоянд, **дutarкиба** ном доранд [3, с. 205].

Мисол:

I found her house easily.

Тарҷума:

Ман хонаи ӯро ба осонӣ ёфтам.

2. Ҷумлаҳои содае, ки дар таркибашон танҳо яке аз сараъзоҳои ҷумла мавҷуд аст, **яктаркиба** ном доранд.

Мисол :

Motherland!

Тарҷума:

Ватан, модар!

Агар ҷумлаи содаи яктаркиба бо мубтадо ифода шуда бошад, ҷумлаи **яктаркибаи номӣ (nominal)** мебошад.

Мисол :

Freedom! Dusk— of a summer night.

Тарҷума :

Озодӣ! Нимторикии шаби тобистон.

Агар ҷумлаи содаи яктаркиба бо масдар, шакли тасрифнашавандаи феъл ё сифати феълӣ ифода шуда бошад, ҷумлаи **яктаркибаи хабарӣ (infinitive)** меноманд.

Мисол:

To stay here— enjoying life, having a wife and little children! (Gustave Flaubert).

Тарҷума:

Дар ин ҷо истодан— аз ҳаёт баҳра бурдан, зан ва фарзандор шудан.

Ҷумлаҳои содаи муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс, бешаҳс, унвонӣ ва ҷумлаҳои яккалимагӣ ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд. Ин ҷумлаҳо махсусан ҳамон вақт равшан намоён мешаванд, ки берун аз таркиби ҷумлаҳои мураккаб ба таври мустақил кор фармуда шаванд [3, с.178].

Ҷумлаи муайяншаҳс. Шакли хабар ба шаҳс далолат мекунад ва он, дар ҳақиқат, соҳиби амалу ҳолат мебошад. Мисол: Китоб хондам.

Ҷумлаи муайяншаҳс дар забони англисӣ дорои мубтадое, ки шаҳс, ашё ва мафҳумро ифода ё тахмин мекунад, мебошад.

Мисол:

The old man had taught the boy to fish and the boy loved him [11, с.8].

Тарчума:

Пирамард ба писарак моҳигириро ёд дода буд ва писарак дӯсташ медошт [11, с.9].

Чумлаҳои номуайяншахс. Хабар шаклан ба шахс далолат мекунад, аммо аз мундариҷаи ҷумла маълум мешавад, ки он шахс, дарвоқеъ, номуайян аст ва ё муайян бошад ҳам, ба зикри он эҳтиёҷе нест.

Мисол:

Az soяи худ метарсад.

Тарчума:

Afraid of his own shadow

Ҷумлаи номуайяншахс дар забони англисӣ дорои мубтадое мебошад, ки шахсияташ маълум нест.

Мисол:

From the other window one could see the four large blocks of university buildings. **Тарчума:**

Az tireзai digar chor bloki kaloni biноhoи universitet diда meshud.

Мисол:

If you want to make people angry just tell them what you're really thinking.

Тарчума:

Агар шумо хоҳед, ки одамонро хашмгин кунед, ба онҳо бигӯед, ки шумо дар ҳақиқат чӣ фикр доред.

Ҷумлаи бешахс. Хабар, умуман, ба шахс далолат намекунад, аз мазмуни ҷумла ҳам соҳиби амалу ҳолат ва аломатро маълум кардан мумкин нест.

Мисол:

Imтихонхоро дар вақташ супоридан даркор. Ба он ҷо бояд рафт.

Тарчума:

Exams must be taken on time. I have to go there.

Ҷумлаи бешахс дар забони англисӣ. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи бешахс дар забони англисӣ амалу ҳолат надоранд. Дар ҷумлаҳои бешахс ҷонишини **it** чун мубтадои формалӣ истифода мешавад. Ҷонишини мазкур вазифаи идоранамоии тартиби калимаро дар ҷумла иҷро мекунад.

Ҷумлаи бешахс дар ҳолатҳои зайл истифода мешавад:

- омили табиат
- маълумот доир ба вазъи обу ҳаво
- баҳодиҳии ҳаракатҳои гуногун
- ҳолати ҷисмонӣ рӯҳии одам
- дар ҳолати муайяннамоеи вақт ва масофа

Шакли саволи инкории ҷумлаи бешахс дар забони англисӣ тибқи ҳамон қоидае, ки дар ҷумлаи одӣ аст, сохта мешавад.

Мисол:

It was talked

Тарчума:

Дар ин бора гуфтанд.

Мисол:

Was it talked?

Тарчума:

Оё дар ин бора гуфтанд?

Мисол:

No, it was not. It was not talked.

Тарчума:

Не, дар ин бора нагуфтанд.

1. Дар ҳолати баёни омили табиат.

Мисол:

It has rained a lot recently.

Тарҷума:

Ба наздикӣ борони сахт борид.

2. Маълумот доир ба вазъи обу ҳаво.

Мисол:

It is getting cold.

Тарҷума:

Хунук шуда истодааст.

Мисол:

It is snowing.

Тарҷума:

Барф борида истодааст.

Мисол:

It was raining all day yesterday

Тарҷума:

Дирӯз тамоми рӯз борон борида истода буд.

3. Баҳодидиҳии ҳаракатҳои гуногун.

Мисол:

It is rather difficult to get this book today

Тарҷума:

Имрӯз дастрас кардани китоб хеле душвор аст.

Мисол:

It is a pity he has not come for the party.

Тарҷума:

Афсӯс, ки вай ба шабнишинӣ наомад.

Мисол:

It is necessary to see the world with a heart eyes.

Тарҷума:

Дунёро бо чашми дил бояд дид.

Мисол:

It is not worth to regret for the past

Тарҷума:

Пӯшаймонӣ суд надорад.

4. Ҳолати ҷисмонӣ рӯҳии одам.

Мисол:

It was clear that he did not want.

Тарҷума:

Маълум буд, ки вай намехост.

Мисол:

It must be remembered.

Тарҷума:

Бояд дар хотир дошт.

5. Дар ҳолати муайяннамоӣ вақт ва масофа.

Мисол:

It is five o'clock

Тарҷума:

Соат панҷ.

Мисол:

It is half past ten

Тарҷума:

Соат даҳу ним.

Мисол:

It is far to the station

Тарҷума:

To вокзал дур аст.

Мисол:

It takes me ten minutes to get to the Institute—

Тарҷума:

Ба ман даҳ дақиқа лозим, ки ба донишгоҳ равам.

Ба ҷумлаҳои бешаҳс, инчунин, ҷумлаҳое, ки дар таркиби худ ҷонишини **it** ба вазифаи мубтадои асосӣ ва хабарҳое, ки шубҳанокӣ, гумон, эҳтимолиятро ифода мекунанд, дохил мешаванд. Аз қабилӣ **it seems** — ба назар мерасад, ки, **it appears**—зоҳиран, эҳтимол, яқинан, ошкор, **it happens** — маълум шуд, ки дохил мешаванд.

Мисол:

It seemed that nobody knew anything about the matter

Тарҷума:

Ба назар мерасид, ки ҳеҷ кас дар бораи ин кор ҳеҷ чиз наметодонист.

Ҷумлаҳои сода мувофиқи иштироки аъзоҳои пайрав ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **хуллас** ва **тафсилӣ**.

Ҷумлаҳои содае, ки танҳо аз сараъзоҳои ҷумла иборатанд, ҷумлаҳои **хуллас (unextended)** ном доранд.

Мисол :

Winter!

Тарҷума:

Зимистон!

To see her again!

Тарҷума:

Ӯро боз دیدан!

Samira laughed

Тарҷума:

Самира ханда кард.

Ҷумлаҳои содае, ки дар таркиби он ғайр аз сараъзо, аъзои пайрав низ мавҷуданд, **тафсилӣ (extended)** ном дорад.

Мисол:

You have come very fast.

Тарҷума:

Хеле тез омадӣ.

Ҷумлаи сода дар забони англисӣ (The simple sentence)

Ҷумлаҳои сода як асоси грамматикӣ доранд ва ғоянда дар хусуси ягон ҳодисае хабар медиҳад. Дар таркиби ҷумлаҳои сода ғайр аз сараъзо, инчунин, аъзоҳои пайрав: муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол вучуд дошта метавонанд.

Мисол:

Sam loved Hannibal

Тарҷума:

Сам Ҳеннибалро дӯст медошт.

Ҷумла на танҳо воситаи муошират, балки воситаи нишондиҳии муносибати ғоянда ба чизе мебошад.

Ҷумлаҳои сода дар забони англисӣ низ аз 2 ҷиҳат ба ҳелҳо ҷудо карда мешаванд: аз ҷиҳати **таркиб** ва аз ҷиҳати **мақсаду оҳанг**. Вобаста аз ҷиҳати мақсаду интонатсия ҷумлаи сода 4 ҳел мешавад: ҷумлаҳои ҳикоягӣ (хабарӣ), саволи, амрӣ, хитобӣ

1. Ҷумлаҳои ҳикоягӣ (хабарӣ) (Declarative Sentences)

жумлаҳои ҳикоягӣ дар бораи ягон чизи олами ҳастӣ маълумот медиҳанд, гӯянда ба воситаи онҳо ягон ҳодисаю вақеаро нақл мекунад, муҳокима, хулоса ва андешаҳои худро пешниҳод мекунад, фикреро тасдиқ ва рад менамояд [7, с. 205].

Мисол:

The boy went out – Писарак ба берун баромад. Дар ин ҷумла «The boy» мубтадо ва «went» хабар мебошад.

The old man had seen many great fish [11, с.80].

Тарҷума:

Пирамард моҳиҳои бузургро бисёр дида буд [11, с.81].

Мисол:

He is almost blind [11, с.12].

Тарҷума:

Вай қариб кӯр аст [11, с.13].

Аз рӯи хусусияти оҳангии худ сохторҳои гуногуни ҷумлаҳои ҳикоягӣ аз ҳам, асосан, фарқ надоранд, зеро онҳо бо оҳанги фурураванда талаффуз карда мешаванд.

Мисол:

He does not like to work too far out [11, с.12].

Тарҷума:

Ӯ дур намеравад [11, с.13].

Мисол:

«Thank you. You make happy. I hope no fish will come along so great that he will prove us wrong » [11, с.26].

Тарҷума:

Ташаккур. Маро хурсанд кардӣ. Умедворам, моҳии он қадар бузург наояд, ки шарманда шавам [11, с.27].

Хотима ёфтани ҷумлаи ҳикоягӣ ба воситаи оҳанг ифода меёбад. Ҷумлаҳои ҳикоягӣ бо оҳанги махсус хотима меёбанд: [3, с.56]

Мисол:

In the first forty days a boy had been with him [11, с. 6].

Тарҷума:

Чиҳил рӯзи аввал писараке ҳамроҳаш буд [11, с. 7].

Мисол:

The old man had taught the boy to fish and the boy loved him [11, с. 8].

Тарҷума:

Пирамард ба писарак моҳигириро ёд дода буд ва писарак дӯшташ медошт [11, с. 9] .

Мисол:

They picked up the gear from the boat [11, с. 14].

Тарҷума:

Онҳо ҳама васоилро аз заврақ бардоштанд [11, с. 15].

Дар забони англисӣ низ ҷумлаҳои ҳикоягӣ мавҷуданд. Ва ҷумлаҳои ҳикоягии забони англисӣ ба монанди ҷумлаҳои ҳикоягии забони тоҷикӣ аз мубтадо ва хабар иборат мебошанд.

Мисол:

I know. You told me [11, с. 24].

Тарҷума:

Медонам, нақл карда будӣ [11, с. 25].

Дар ҳар ду забон ҷумлаҳои ҳикоягӣ ҳамчун нақл омада, танҳо ҷиҳатҳои грамматикӣ ва аломатҳои китобат фарқ мекунад. You – ҷонишин дар забони англисӣ, “карда будӣ” – ба феъл пасванд илова гардид дар забони тоҷикӣ, баъди “I know” нуқта, баъди калимаи “медонам” дар забони тоҷикӣ вергул омада шудааст.

2. Ҷумлаҳои саволӣ (Interrogative sentence).

Дар ҷумлаҳои саволӣ фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи пурсиш ифода мешавад. Ҷумлаҳои саволӣ аз дигар хели ҷумлаҳои сода бо он фарқ мекунад, ки шунавандаро ба

додани маълумот водор менамояд. Дар ин гуна ҷумлаҳо гӯянда аз ҳамсухбати худ ягон чизро фаҳмидан меҳаҳад [7, с. 211].

Ҷумлаҳои саволи асосан бо ду роҳ ифода меёбанд:

1) Ба воситаи оҳанг. Дар ин гуна ҷумлаҳои саволи оҳанг нақши асосиро мебозад, яъне қисми ҷумла, ки сухан дар бораи вай меравад, нисбат ба қисми дигари ҷумла шиддатноктар талаффуз меёбад. Дар ин ҳолат зади мантиқӣ бо оҳанги саволи ифода меёбад ва ин калимаи саволи вобаста ба моҳияти сухан дар аввал, мобайн ва охири ҷумла омада метавонад.

Мисол: *Анвар дар хона аст?*

2) Ба воситаи калимаҳо ва ёридиҳандаҳои саволи – ба воситаи зарф ва ҷонишинҳои саволи: кӣ?, чӣ?, кадом?, чӣ хел?, чанд?, чӣ қадар?, чандум?, чаро?, кай? ва ғайра [3, с.57].

Мисол:

How many did you ever kill, old fish? [11, с.152-153]

Тарҷума:

Ту, умуман, чандто наҳанг куштаӣ, моҳии пир? [11, с.153]

Дар ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ аз ҷонишини “ту”, аммо дар забони англисӣ бо калимаи “now” оғоз шуд.

3. Ҷумлаи амрӣ (Imperative sentence).

Ҷумлаи амрӣ фармон ва супоришро мефаҳмонад, ҳамчунин, маънои даъват, хоҳиш, илтимос ва маслиҳатро ифода мекунад. Ба кадоме аз ин маъноҳо омадани ҷумлаҳои амриро вазъияти нутқ ва матн нишон медиҳад. Хабарҳои ҷумлаи амрӣ бо феъли фармоиш ифода мешавад, ки он бо сифаи амр баробар аст.

1) Ҷумлаҳои амрӣ, ки маънои фармон, амр ва супориш доранд, гурӯҳи асосии ҷумлаҳои амриро ташкил медиҳанд:

Ҳозир ба он ҷо баргард! Дастҳои якдигарро бандед, овозхоятонро набароред!

2) Ҷумлаҳои амрӣ, ки таъкиди матлабро ифода мекунад: Бойҳо чизи нағзашонро ҳада нахоҳанд кард. Инро доништа мон, ҳазрат.

3) Ҷумлаҳои амрӣ, ки даъватро ифода мекунад: Мардум, ҷамъ шавед, ғазот кунед! (С. Улуғзода, Восеъ)

4) Ҷумлаҳои амрӣ, ки маънои маслиҳату насиҳат доранд: Ака Урун, ин тавр накунад, ба мо ҳамроҳ шавед (С. Айни. Кулӣёт).

5) Ҷумлаҳои амрӣ, ки илтимосро ифода мекунад: Дер намонда, биёед.

6) Ҷумлаҳои амрӣ, ки ба маънои таскинӣ омадаанд: Эб мекунам (Р.Ҷалил, Шӯроб)

7) Ҷумлаҳои амрӣ, ки навозишро ифода мекунад: Гиря накун, додарҷон (Р.Ҷалил, Шӯроб). Хоҳарҷон, гиря накунад.

8) Ҷумлаҳои амрӣ, ки маънои узр доранд: Ҳазратам, аз гуноҳи ман гузаред.

9) Ҷумлаҳои амрӣ, ки маънои таклиф доранд: Марҳамат карда, нишинед.

10) Ҷумлаҳои амрӣ, ки маънои зорӣ ва илтиҷо доранд: Ҷон бобо, ман ҳамроҳи ӯ равам [3, с.68].

Мисол:

Go and play baseball [11, с.10].

Тарҷума:

Бирав, бейсбол бозӣ кун [11, с.11].

Дар ҷумлаи амрии забони англисӣ пайвандаки “and” ва дар забони тоҷикӣ аломати китобатии вергул гузошта шудааст.

Дар ин навъ ҷумлаҳо мақсад он аст, ки мусоҳиб ба иҷрои амале водор ё даъват карда мешавад.

Мисол:

“Come on!” the old man said aloud [11, с.50].

Тарҷума:

Баргард! – ба забон омад пирамард [11, с.51].

Cramp then if you want! [11, с.72]

Тарҷума:

Шах шав, карахт шав, агар хоҳӣ! [11, с.73]

It will do you no good!

Тарҷума:

Аз ду сар нафъе бароят нахоҳад дошт! [11, с.73]

Аз рӯи мундариҷаи худ ҷумлаи амрӣ метавонад гуногун бошад, масалан: фармонӣ, ҷане ин бо оҳанги баландшавӣ, ифода ёфта дар охир аломати хитобро мегирад.

Мисол:

Come here!

Тарҷума:

Ин ҷо биё!

Мисол:

Don't be silly!

Тарҷума:

Аблаҳ машав!

Мисол:

Let's go at once!

Тарҷума:

Биёед, якбора равам!

Шаклҳои дигари ҷумлаҳои амрӣ, ин илтимос ё хоҳиш мебошанд, ки бо калимаҳои «Please» ин калима дар охир ё аввали ҷумла меояд ва калимаи «will you?» «won't you?» бошад, дар охири ҷумла омада, аломати савол мегирад.

Мисол:

Please come earlier.

Тарҷума:

Илтимос барвақттар биёд.

Мисол:

Pass me the salt, please.

Тарҷума:

Намакро дароз кунед, илтимос.

Мисол:

A cup of tea please.

Тарҷума:

Илтимос як пиёла чой.

Мисол:

Translate this article, please.

Тарҷума:

Ин мақоларо тарҷума кунед, илтимос

Мисол:

Open the window, will you?

Тарҷума:

Тирезаро кушоед, мекушоед?

Мисол:

Come and see me, won't you?

Тарҷума:

Биёед ва маро бубинед, мехоҳед?

Мисол:

Come here, will you?

Тарҷума:

Ин ҷо биёед, меод?

Ва шакли сеюм ин даъватӣ мебошад, ки бо оҳанги пастшавӣ ифода меёбад.

Мисол:

Be our guest today.

Тарҷума:

Имрӯз меҳмони мо шавед.

Аз ин рӯйи оҳанг ҷумлаҳои амрӣ гуногун мешавад. Дар ин навъ ҷумлаҳо субъект ифода намешавад, бо вучуди он, ҳозир будани субъект низ мумкин аст. Дар ин ҳолат гуфтор хусусияти таъкидӣ пайдо мекунад [7, с.145].

Мисол:

Don't talk during the lesson.

Тарҷума:

Дар вақти дарс гап назанед.

Ба ҷумлаҳои амрӣ ҷумлаҳои навъи «Let us go there!», «Let me do it!» ва ғайраҳо низ дохил карда мешавад, ки ин мубоҳисавист, зеро let воситаи аналитикӣ нест. Ҷумлаҳои амриро, ба қатори ҷумлаҳои яктаркиба дохил мекунам, зеро дар онҳо, субъекти амал бо вучуди дар назар дошта шуданаш амалан истифода намешавад.

4. Ҷумлаҳои хитобӣ (exclamatory sentence)

Ҷумлаҳое, ки дар онҳо фикр бо ҳиссиёту ҳаяҷон, фармон ва хоҳишу илтимос ифода меёбад, ҷумлаи хитобӣ номида мешаванд. Ҷумлаҳои хитобӣ қатъи назар аз таркибашон бо оҳанги махсуси хитоб ва нидо ифода меёбанд.

Ҷумлаҳои хитобӣ ба воситаи шаклҳои гуногуни феъли фармоиш (сиғаи амрӣ) ташкил меёбанд. Дар ҳамаи ин ҳолатҳо оҳанг асосӣ мебошад [7, с.127].

Мисол:

He no longer dreamed of storms, nor of women, nor of great occurrences, nor of great fish, nor of fight, nor contests of strength, nor of his wife [11, с. 28].

Тарҷума:

Ӯ дигар на тӯфонҳо, на занҳо, на ҳодисаҳои аҷиб, на моҳҳои азимҷусса, на ҷангу парҳоз, на мусобиқаи зӯрозмоӣ ва на ҳамсараи хоб медид [11, с. 29].

Мисол:

Come on Galanos! [11, с. 142].

Тарҷума:

Ку биед, галаносҳо! [11, с. 143].

Мисол:

What a lovely day it is!

Тарҷума:

Чӣ хел рӯзи фараҳбахш!

Ҳамаи ҷумлаҳо: ҳам ҷумлаҳои ҳикоягӣ, ҳам ҷумлаҳои амрӣ ва ҳам ҷумлаҳои саволи метавонанд шакли хитобӣ гиранд. Дар ин гуна ҷумлаҳо сухани аз даҳонбаромада қатъӣ ва бо оҳанги ғуҷураванда эъзоҳ мешавад.

Мисол:

“Now!” he said aloud and struck hard with both hands... [11, с.54].

Тарҷума:

Вақташ расид! - фарёд кард пирамард ва бо ҳарду даст ресмонро як ярд аз об берун кашид... [11, с.55].

Мисол:

“God let him jump,” the old man said! [11, с.66].

Тарҷума:

Худоё, чунон кун, ки боло чаҳад! - гуфт пирамард [11, с.67].

Мисол:

“Hail Mary full of Grace the Lord is with thee!” [11, с.82].

Тарҷума:

Дуруд бар ту, эй Маряи пурфайз! Худованд бо туст: [11, с.83]

Аз рӯйи сохти худ ин навъ чумлаҳо аз чумлаҳои саволи ва амрӣ фарқ мекунам. Ба онҳо, тартиби муқаррарии калима хос аст, яъне дар аввал мубтадо, пас хабар ва баъди хабар пуркунанда ва ҳол меоянд.

Мисол:

Шах шав, карахт шав, агар хоҳӣ! Ба панҷаи мурғ бадал шав! Аз ду сар нафъе бароят нахоҳад дошт! [11, с.73].

Тарҷума:

“Cramp then if you want. Make yourself into a claw. It will do you no good.” [11, с.72]

Мисол:

Бихӯр онҳоро, моҳӣ! Бихӯр онҳоро! Илтимос бихӯр! [11, с.51].

Тарҷума:

Eat them, fish. Eat them. Please eat them [11, с.50].

Мисол:

Ин чӣ моҳиест! - гуфт пирамард. [11, с.53].

Тарҷума:

“What a fish,” he said [11, с.52].

Мисол:

Вакташ расид! - фарёд кард пирамард ва бо ҳарду даст ресмонро як ярдаз об берун кашид, баъд кашидан гирифт, гоҳ бо ин дасту гоҳ бо дасти дигар ва ҳар бор тамоми неруи дасту баданашро истифода мекард [11, с.55].

Тарҷума:

“Now!” he said aloud and struck hard with both hands, gained a yard of line and then struck again and again, swinging with each arm alternately on the cord with all the strength of his arms and pivoted weight of his body [11, с.54].

Мисол:

Худоё, чунон кун, ки боло чаҳад! - гуфт пирамард [11, с.67].

Тарҷума:

“God let him jump,” the old man said [11, с.66].

Адабиёт

1. Бархударов, Л.С., Штейлинг Д.А. Грамматика английского языка. –М.: Русский язык, 1973. – 325с.
2. Блох, М. Я. Теоретическая грамматика английского языка. – 3-е изд., испр. –М.: Высш. школа, 2000. – 380с.
3. Ниёзмұхаммадов, Б., Ҳ. Каримов, Н. Маъсумӣ ва дигарон. - Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. – Душанбе, Ирфон. 1970. – 265с.
4. Каушанская, В., Л. Ковнер Р.Л. и др. Грамматика английского языка. Пос. для студентов педагогических институтов и университетов. 7-е изд., –М.: Высшая школа, 2005. – 319с.
5. Качалова, К. Н. Практическая грамматика английского языка. В 2-х томах/К. Н. Качалова, Е. Е. Израилевич. – 8-е изд., перераб. и доп. К. Н. Качаловой. – Киев: Методика, 2002. – 367с.
6. Крылова, И. П., Крылова Е. В. Английская грамматика для всех. –М.: Высшая школа, 1989. – 270с.
7. Рустамов, Ш., Ғаффаров Р. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986.- 371 с.
8. Рустамов, Ш. Исм. - Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
9. Смирницкий, И. И. Морфология английского языка. Ред. В. В. Пассев. –М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1959. – 440с.
10. Усмонов, К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ. - Хучанд: Нури маърифат, 2006. - 131 с.
11. Хемингвей, Э. Пирамард ва баҳр. Душанбе: Бухоро, 2014. -167с.
12. Bloch M.Y. A course in Theoretical English Grammar. М.: Pravda, 2000. – 265с.

ТАҲЛИЛИ МУҚОСАВИИ ҶУМЛАҲОИ СОДА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ (ДАР МИСОЛИ АСАРИ Э. ХЕМИНГВЕЙ «ПИРАМАРД ВА БАҲР»)

Дар мақола ҷумлаҳои содаи ду забон: тоҷикӣ ва англисӣ дар мисоли асари як нависанда баррасӣ гардидаанд.

Муаллиф бар он ақидааст, ки новобаста аз сохти ягонаи онҳо дар ҳарду забон мавриди қорбурди лингвистии онҳо мухталиф аст. Истифодаи ҷумлаҳои сода чӣ дар забони англисӣ ва чӣ дар забони тоҷикӣ аз сараъзою аъзои пайрав иборатанд.

Ба андешаи муаллиф, аз ҷиҳати муқоиса дар забони англисӣ хабари ҷумла кӯтоҳтару нопурратар мешаванд, новобаста ба ин, маънои ҷумла коҳиш намеёбад. Дар забони тоҷикӣ истифодаи калимаҳои ёридиҳанда (хабарӣ) зиёданд, яъне дарозтар мегарданд.

Дар забони англисӣ ҷумлаи сода метавонад шахс ё ашё бошад, ҳол он ки дар забони тоҷикӣ содагии ҷумла аз шахсу ашё вобаста нест, балки аз истифодаи як маъно мебошанд.

Муаллиф ба ҳулоса омадааст, ки ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҷумлаи содаи яктаркиба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Ҷумлаи пурра аз мубтадо ва хабар иборат буда, ҷумлаи нопурра яке аз сараъзоро надорад ва бештар дар муқола ва суҳбати монологӣ истифода мешавад.

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҷумлаҳо бешахс, муайяншахс ва номуайяншахс мебошанд. Гарчанде ки дар ҳарду забон ҳам тарзи истифодаи ҷумлаҳои бешахс, муайяншахс ва номуайяншахсон гуногун аст, аммо талабот барои истифодаи онҳо як хел аст. Ба ақидаи муаллиф дар забони англисӣ бештар ҷумлаҳои бешахс истифода бурда мешаванд.

Умуман, дар ду забон ҷумлаҳо ҳангоми истифода дар намуди ҳикоягӣ (хабарӣ), хитобӣ, амрӣ ва саволи пурра равшан гардидааст. Аммо тарзи истифодаи ҷумлаҳои саволи дар забони англисӣ мураккабтаранд.

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои хитобӣ дар се намуд истифода мешаванд, дар забони англисӣ ин гуна ҷумлаҳо дар як намуд истифода мешаванд.

Калидвожаҳо: забон, тоҷикӣ, англисӣ, ҷумла, ҷумлаҳои сода, яктаркиба, дутаркиба, сараъзо, мубтадо, хабар, аъзои пайрав, пурқунанда, муайянқунанда, ҳол.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА Э. ХЕМИНГУЭЯ «СТАРИК И МОРЕ»)

В статье проводится сравнительный анализ простых предложений в таджикском и английском языках.

Автор придерживается мнения, что, несмотря на их единую структуру в обоих языках, языковое использование их различно. Простые предложения, как в английском, так и в таджикском языке, состоят из главных и второстепенных членов предложения.

Исследователь придерживается мнения, что в английском языке сказуемое становится сравнительно короче и неполным, однако смысл предложения не уменьшается. В таджикском языке широко распространено использование вспомогательных (сказуемых) слов, то есть они становятся длиннее,

В английском языке простым предложением может быть лицо или предмет, а в таджикском языке простота предложения зависит не от лица или предмета, а от употребления одного и того же значения.

Автор приходит к выводу, что и в английском, и в таджикском языках простые односложные предложения делятся на две группы. Полное предложение состоит из подлежащего и сказуемого, а неполное предложение не имеет одного из главных членов предложения и в основном используется в диалоге и монологе.

И в таджикском, и в английском языках простые предложения бывают безличными, определенно личными и неопределенно личными. Несмотря на то, что использование безличных, определенно личных и неопределенно личных предложений в обоих языках

различно, требования к их употреблению одинаковы. По мнению автора статьи, в английском языке часто используются безличные предложения.

В целом в обоих языках предложения полностью рассмотрены при употреблении в форме рассказа (сообщения), побуждения (восклицания), приказа и вопроса. Но использование вопросительных предложений в английском языке более сложное.

В таджикском языке восклицательные предложения употребляются в трёх видах, в английском языке такие предложения употребляются в одном виде.

Ключевые слова: язык, таджикский, английский, предложение, простое предложение, двусоставное предложение, главный член, подлежащее, сказуемое, дополнение, определение, обстоятельство.

COMPARATIVE ANALYSIS OF SIMPLE SENTENCES IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF E. HEMINGWAY'S "THE OLD MAN AND THE SEA")

In the brief description of this article, I would like to note that despite the fact that in both languages the types of sentences are scientifically similar, but in use they are different.

The use of simple sentences, both in English and in Tajik, consists of the preposition and the participle.

By comparison, in English, the message is shorter and more incomplete, although the meaning of the sentence does not decrease. In the Tajik language, the use of auxiliary words is more, that is, longer.

In English, a simple sentence can be a person or an object, whereas in Tajik the simplicity of a sentence is not from a person or an object, but from the use of one meaning.

After reviewing this article, I came to the conclusion that as a result of the analysis and comparison of these two languages, both English and Tajik have simple sentences and are used.

In both English and Tajik, there is a simple one-syllable sentence, which in turn is divided into two major groups. The complete sentence consists of the author and the message, and the incomplete sentence is in nature, dialogue and monologue.

In both Tajik and English, sentences are impersonal, definite, and indefinite.

Of course, the way they are used is different, but the requirements are the same. As we have seen, impersonal sentences are often used in English.

In general, in two languages, the sentences are different when used, and in the part of the sentence the narrative (news), speech, command and question types are completely clear.

In addition, I can say that the question sentences in English are more complex. It depends on the case, gender and verbs.

In the Tajik language, spoken sentences can be seen in all three types of sentences, while in the English language, the sentences are used separately.

The difference between Tajik and English has been debated by many scholars and individuals. It is study and research that can help you use sentences correctly when speaking or translating.

Keywords: the science, syntax, language, English, Tajik, sentence, simple proposals, one-member sentences, two-part, main members, the subject, the predicate (verb), minor members sentences, short, full, incomplete.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мустафоева Музаяна Рахматбоевна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти (PhD) кафедраи филологияи англис. Сурога: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 938614961.

Сведения об авторе: Мустафоева Музаяна Рахматбоевна - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, докторант (PhD кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 938614961.

Information about the author: Mustafоеva Muzayana Rahmatboevna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD of the Department of English Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 938614961.

ОСОБЕННОСТИ И ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ С ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ (на примере некоторых стихотворений основоположника таджикско- персидской литературы Абуабдулла Рудаки)

Халимова С. Ш.

Национальный университет Таджикистана

Поэзия – наилучшее явление человеческого мышления. Творчество поэтов является самым лучшим богатством каждой нации. В поэзии выражается дух народа, культура, традиции и красота каждого языка.

Перевод поэзии значительно отличается от других видов перевода, так как предполагает речевое творчество, а не использование заученных слов, словосочетаний и выражений. По мнению известного исследователя и переводчика Р.К. Миньяр-Белоручева «к нему необходимо допускать только исключительно избранных» [11, с. 10].

Мы наслаждаемся, когда читаем стихи в оригинале, а когда читаем переводы стихотворений, они не кажутся нам поэтическими шедеврами, мы сомневаемся, что они являются частью мировой литературы. Но лучше быть справедливым. Следует помнить, что невозможно передать эмоции через перевод. Это творения переводчиков, а мы ждем от них мастерства великих поэтов.

При переводе текста всегда возникают трудности и, понятно, что перевод поэтического текста является более сложным. Поэзия облечена в определенную форму стихосложения, что помогает её красоте. Если при переводе не соблюдены эти особенности, то поэзия теряет эту неповторимую красоту и, наверняка не может передать читателю нужные эмоции и чувства.

Иранский поэт, переводчик, языковед, профессор Зиё Касими напоминает, что «в стихотворении, несмотря на смысл и содержание, форма тоже состоит из поэтического искусства (санъатҳои бадеӣ) и специальных языковых изяществ, которая составляет часть смысла. Но при переводе этот смысл в основном не передаётся. То, что передаёт этот смысл и содержание, конечно, имеет свои особые трудности» [18, с. 53].

Об этих трудностях иранский профессор Куруши Сафави отмечает в своей книге “Семь сказаний о переводе” в отдельном разделе “Исследование непереводаемости поэзии”. По его словам, переводчик, вероятно, не всегда может найти эквиваленты некоторых слов в переводимом языке и, добавляя свои сведения, он старается перевести поэтический текст. В поэзии используются аллегории и метонимии, которые свойственны иной культуре и передать их через поэтический текст, бесспорно, очень трудно [17, с. 124].

Теоретически можно исследовать, что поэзия переводится или не переводится, но нельзя говорить, что обязательно нужно переводить или не переводить. Действительно, перевод текста одной культуры на другой труден, текст у переводчика переходит культурные и идеологические барьеры, приближаясь к языку и культуре другой нации.

В поэзии приводятся цитаты, высказывания, фразеологизмы, афоризмы, которые очень сложно перевести на другой язык. Кроме этого после одиннадцатого века в персидско-таджикскую литературу вошло множество философских течений. Слова и словосочетания стали употребляться в различных значениях. Например в суфийской философии: “*tāj*” (корона) – высокий статус, высокое положение; “*jāmashuyi*” (стирка белья) – прекращение нежелательных качеств; “*sabbāgh*” (красильщик) – красильщик мира, Бог; “*hijab*” (хиджаб) – все что мешает понять истину.

Ещё возникает вопрос: Насколько точно можно передать форму поэзии, систему стихосложения? Передать точно систему стихосложения в стихотворении, которое переводится на другой язык, практически невозможно, потому что в разных языках разные системы стихосложения. Именно по этой причине, стихотворение теряет свою поэтичность, когда его переводят. При переводе стихотворение превращается в прозу и всё – то, что может выполнить переводчик – это переделать переведенный текст в стихоподобие.

Стоить ли переводить поэзию с такими трудностями?

Профессор Зиё Касими подчеркивает, что несмотря на то, что при переводе теряется большая часть красоты поэзии, перевод поэзии является очень полезным и плодотворным трудом. Если бы не существовало этих переводов, мы не смогли бы познакомиться с поэзией других наций и народов. Здесь необходимы смелость и усилия переводчика, и немного человеческой беспристрастности [18, с. 92].

История говорит, что таджики очень древняя нация. Следовательно, культура таджикского народа по-настоящему самобытна и уходит корнями в глубокую древность. Перевод таджикско-персидских текстов тоже имеет древнюю историю. Еще в Бехисутунских надписях, которые были написаны по приказу персидского императора Дария Ахеменида в V веке до нашей эры, встречается перевод текстов на трёх языках [См.: 7].

Профессор М.Б. Нагзибекова и дотсент Таджикского национального университета З. Муладжанова в статье “Об истории художественного перевода в Таджикистане” отмечают: “В истории таджикской литературы художественный перевод имеет древнюю многовековую традицию и в призма культурных и литературных традиций уходит своими корнями во времена, когда язык и литература фарси-дари ещё не были сформированы. Как видно из научной литературы, новое редактирование “Авесты” в эпоху Ардашира Бабакана признано специалистами первым образцом художественного перевода” [13, с. 88].

Историю периодизации перевода таджикской литературы как части национальной литературы авторы статьи разделяют на шесть эпох, начиная с древнейших времён - IX-X вв. и до XXI века, [См.: 12, с. 88].

В IX-X веках территория современного Таджикистана была частью обширного и мощного государства Саманидов, которое включало в себя крупные исторические области Мовареуннахр (междуречье Амударьи и Сырдарьи), а также Харасан (территория к югу Востоку от Амударьи). Столицей государства Саманидов был древний город – Бухара. Благодаря Саманидам таджикско-персидский язык опять стал государственным языком (после завоевания арабов). Тогда называли этот язык фарси-дари (государственный персидский язык) [См.: 7]. В настоящее время «фарси-дари» государственный язык Таджикистана, Афганистана и Ирана.

Таджикский язык и литература являются одними из древнейших и богатейших в мире и ещё с древних времён наследий таджикско-персидских поэтов, которые переводились и на другие языки мира. С IX-X веков начинается новый этап развития персидско-таджикского языка и была написана этим языком великая литература. С девятого десятилетия веков начинается новый этап переводов таджикско-персидской поэзии.

В собрании переводов поэзии Востока на русский язык таджикско-персидской классике принадлежит одно из первых мест. Переводы многочисленны и имеют давнюю историю, а такие имена, как Рудаки, Фирдоуси, Хайям, Низами, Руми, Саади, Хафиз и Джами, переводы которых (с той или иной степенью полноты) уже сделаны, хорошо известны современному читателю. Знакомство с таджикско-персидской поэзией в России берет начало на рубеже XVIII-XIX вв. в переводе с французского и немецкого языков.

Так, из семи поэтов, которых, таджики признают великими Рудаки, Фирдоуси, Низами, Руми, Саади, Хафиза и Джами, ни один не может сравниться в России и в мире по популярности с Хайямом, а ведь ему таджики и персы на литературе отводят особое, но не основное место. Четверостишия Омара Хайяма уже переведено на 250 языках мира.

Таджикско-персидскую поэзию интенсивно переводили на русский язык в XX веке в советский период. Таджикистан, тогда вошел в число советских республик, а на классическом персидском написана вся та литература, что является общим наследием таджиков и персов, персидская поэзия стала частью «Литературы народов СССР», а переводы великих таджикских поэтов делом государственной важности. Это обстоятельство в большой степени повлияло как на количество опубликованных текстов, так и на характер отбора авторов и произведений.

Творческий опыт переводчиков, таких как В. Жуковский, В. Державин, О. Румин, И. Сельвинский, К. Липскеров, В. Левик, С. Липкин, Н. Гребнёв, Ю. Нейман, Михаил Синельников и других, стал основой для появления переводческой школы и имел большое значение для переводов произведений таджикских поэтов. Поэты-переводчики изучая таджикский язык и таджикскую литературу приходят в восторг и сочиняют стихи об этом прекрасном языке и замечательной поэзии. Известный поэт, переводчик Михаил Синельников написал:

И вдыхая всю прелесть былого,
И припомнив памирские льды,
Я сравнил бы таджикское слово,
С благовонным цветеньем джидды.

Государственный деятель, известный поэт, переводчик Семён Липкин написал:

Забить не могу я свечение зари,
Где русским я сделал реченье дари,
Где брачные песни поют соловьи,
Где гений (Рудаки) впервые сложил рубаи.
Забить не могу на Памире Хорог,
Где края таджикского видел порог,
И тот Душанбе, где покров голубой,
Где праздником был понедельник любой.

Эти же переводчики переводили часть поэзию таджикско-персидской литературы на русский язык.

В этой статье мы рассмотрим перевод некоторых стихов с таджикского на русский язык на примере перевода поэзии основоположника таджикско-персидской классической литературы Абуабдулла Рудаки (858-941). Творчество Абуабдулла Рудаки богатое наследие, в котором заложен дух предков таджиков и персов, благодаря своему высокому гуманистическому смыслу и содержанию вошло в духовную сокровищницу мира и по сей день неизменно привлекает внимание человечества.

Сам Абуабдулла Рудаки в стихотворение “Шикоят аз пирӣ” говорит, что ещё в своё время его поэзию читали во всем мире:

Шуд он замона, ки шеъраш ҳама чаҳон бишнуфт, Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд (1, с. 116).	Заслуживался Хурасан творениями поэта, Их переписывал вес мир, чужие и родные (1, с. 121).
--	--

Множество стихотворений Рудаки в двадцатом веке перевёл на русский язык известный поэт и переводчик Семён Липкин и В. Левин. В переводе стихотворения “Ҳеҷ шодӣ нест андар ин чаҳон” – “Нет в этом мире радости сильнее” выражается высокое переводческое мастерство Семёна Липкина. При переводе этого стихотворения переводчик прекрасно передаёт содержание и смысл, сохраняя при этом многие особенности формы двустипа:

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин чаҳон, Бартар аз дидори рӯи дӯстон. Ҳеҷ талхӣ нест дар дил талхтар, Аз фироки дӯстони пурхунар (1, с. 168).	Нет в этом мире радости сильнее, Чем лицезрение близких и друзей. Нет на земле мучительнее муки, Чем быть с друзьями славными в разлуке (1, с. 169).
--	--

Касыда “Бӯи чӯи Мӯлиён ояд ҳама...” – одно из известных стихотворений Абуабдулла Рудаки и связана с историей таджикской династии Саманидов в десятом веке.

Саманидский царь вместе со своими придворными весной уехал отдыхать в Бодгис (возле города Герата, нынешний Афганистан). Это место понравилось царю (красивая природа, чистый воздух), он сказал своим придворным: вернемся осенью. Наступила осень (вкусные ягоды, хорошая погода) но царь решил: поедem весной. Так прошло три года. Многие соскучились по своим жёнам, детям, по своим родным, по своему городу, но никто не смог уговорить царя вернуться в Бухару. Придворные попросили помощи у Рудаки. Рудаки написал это стихотворение и ранним утром спел царю. Под впечатлением этой песни царь надел один сапог, забыв в спешке второй, сел на лошадь и помчался в Бухару.

Бӯйи чӯйи Мӯлиён ояд ҳама...	Ветер, вея от Мульяна, к нам доходит
Бӯйи чӯйи Мӯлиён ояд ҳама, Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама! (1, с. 98).	Ветер, вея от Мульяна, к нам доходит. Чары яр моей желанной к нам доходят. (1, с. 99).

Мулиян – красивая, зелёная местность около Бухары со своим родником и большим ручьем. Бухарские цари часто там отдыхали. Перевод Семена Липкина один из наилучших переводов, но русский и русскоязычный читатель, читая эти строки, не приходит в восторг, потому что не знаком с этой местностью. Это стихотворение ещё больше влияет на человека, который долго находится вдали от родных мест.

Реги Омую дуруштиҳои ӯ, Зери поям парниён ояд ҳама! (1, с. 98).	Что нам брод Аму шершавый? Нам такой, Как дорожка златотканая, подходит. (1, с. 100).
--	--

Парниён – это род шёлковой материи; в стихотворении это слово переведено **как дорожка златотканая**, в переводе не чувствуется очарования.

Оби Чайхун аз нишоти рӯйи дӯст, Хинги моро то миён ояд ҳама (1, с. 98).	Смело в воду! Белоснежным скакунам По колено пена пьяная доходит (1, с. 100).
--	--

Во втором и третьем двустишии поэт напоминает о переходе двух больших рек: Аму и Джайхун. Но в переводе не дано название другой реки, реки Сирдарё, которую арабы называли Джайхун. В этих строках Рудаки говорит, что радость увидеть близких облегчит тяготы дороги, вода реки доходит до пояса скакуна. В переводе точно передан смысл.

Мир сарв асту Бухоро бӯстон, Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳама! Мир моҳ асту Бухоро осмон, Моҳ сӯйи осмон ояд ҳама! (1, с. 98).	Он как тополь! Ты как яблоневый сад! Тополь в сад благоухания приходит. Он как месяц! Ты как синий небосвод! Ясный месяц в небо раннее восходит (1, с. 100).
--	---

В этих строках использована аллегория. В таджикско-персидской литературе часто уподобляют своих героев луне или кипарису. Рудаки говорит: Царь – кипарис, Бухара – сад. Кипарис идет в сад, то есть место кипариса в саду. Царь – луна, Бухара – небо. Луна идет к небу. Поэт тонко и мастерски намекает, что место луны на небе, а место царя – в столице. Но в переводе переводчик приближает смысл этих строк к русской культуре и русскому пониманию. Он уподобляет героя тополи (сафедор, хаданг) и упоминает о благоухании (накхат, бӯйи хуш).

Эй Бухоро, шод бошу дер зй, Мир наздат шодмон ояд ҳама! (1, с. 98).	Радуйся и возликуй, о Бухара: Шах к тебе, венчанная, приходит (1, с. 100).
--	---

В последних строках тоже не все передано из-за ограниченной возможности формы. Переводчик при переводе этого стихотворения передаёт смысл, при этом сохраняет форму касыды.

Литературовед О.В. Науменко отмечает, что при переводе поэзии перед переводчиком стоят следующие проблемы: “1. Сохранение национального своеобразия; 2. Сохранение духа и времени произведения; 3. Выбор между точностью и красотой перевода” [См.: 14].

Исследователь напоминает, что “в одном ряду с этой проблемой стоит проблема сохранения духа того времени, когда было написано произведение, и он должен отразиться в переводе. Здесь переводчик должен помнить, что его перевод обязан отвечать запросам современного читателя, но это не значит, что он может “осовременивать” подлинник. С другой стороны, в его задачи входит создать в переводе атмосферу прошлого, которую читатель смог бы увидеть и почувствовать, но чтобы при этом в нём не было чрезмерной архаизации. Таким образом, переводчик сталкивается с парадоксом, т.к. сохранив в переводе печать времени, ему нужно максимально приблизит его к читателю” [См.: 14]. Переводчик при переводе этого стихотворения старается приблизить смысл и дух того времени к культуре современного русскоязычного читателя.

Рассмотрим следующее стихотворение: “То чахон буд аз сари одам фароз” (“С тех пор как существует мирозданье”):

То чахон буд аз сари одам фароз, Кас набуд аз роҳи дониш бениёз. Мардумони бихрад андар ҳар замон, Роҳи донишро ба ҳар гуна забон. Гирд карданду гиromӣ доштанд, То ба санг андар ҳама бингоштанд. Дониш андар дил чароғи равшан аст, В-аз ҳама бад бар тани ту чавшан аст (1, с. 153).	С тех пор как существует мирозданье, Такого нет кто б не нуждался в знанье. Какой мы не возьмём язык и век, Всегда стремился к знанью человек. А мудрые, чтоб каждый услышал их, Хваленья знанью высекли на скалах. От знания в сердце вспыхнет яркий свет, Оно для тела – как броня от бед. (1, с. 98).
---	--

В этом стихотворении придерживается мастерство переводчика. Точно переданы содержание, смысл и сохранена поэтическая форма.

Следует отметить, что перевод поэзии не простая работа. **Это не перевод прозы или перевод научных текстов.** Для перевода поэзии нужно поэтическое мастерство, а поэтическое мастерство – это божий дар. Всем известно, что Семён Липкин и Вилгелм Левик сами были поэтами. Они изучали персидский язык и перевели на русский язык стихи и поэмы Рудаки, Фирдоуси, Мирза Турсунзаде и других поэтов. Семён Липкин мастерски передаёт поэзию Рудаки. Благодаря его умению и искусству русские и носители русского языка могут познакомиться с поэзией основоположника классической таджикско-персидской литературы Адуабдулло Рудаки.

Стоит подчеркнуть, что заслуга поэтов, переводчиков, государственных деятелей С. Липкина и Вилгелма Левика в изучении и переводе таджикско-персидской литературы, особенно перевода творчества основоположника классической таджикско-персидской литературы Абуабдулла Рудаки занимает важное место и является связывающим звеном двух великих народов.

Литература

1. Абуабдулла Рудаки. Стихи (На таджикском, русском и анлийском языках и на персидской графике)/ Рудаки Абуабдулла. – Душанбе: Ирфон, 2008. -240 с.
2. Альфред Теннисон (Alfred Tennyson). Волшебница Шалотт и другие стихотворения. Перевод с английского. Составление и предисловие Г. М. Кружкова/ (Alfred Tennyson) Теннисон Альфред. – М.: Текст, 2007.
3. Бархударов, Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. -240 с.
4. Бертельс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс. – М.: Академия наук СССР, 1962. Т.1-2. -556 с.
5. Вопросы теории художественного перевода: Сб. статей. – М.: Худ. литература, 1971. -85с.
6. Вопросы художественного перевода. – М.: Сов. писатель, 1955. - С. 123-124.
7. Гафуров, Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. В 2 книгах / Б.Г. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1989. -384+480 с.
8. Гачечиладзе, Г. Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Р. Гачечиладзе. – М.,1980.
9. Коммисаров, В.Н. Теория перевода. Лингвистические аспекты / В.Н. Коммисаров.– ЧеРо, 2000 с.
10. Латышев, Л.К. Перевод. Теория, практика и методика преподавания / Л.К. Латышев. – Academia, 2007.
11. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: Московский лицей. 1966. -207 с.
12. Мирзоева, М. Фразеологические единицы художественных произведений Садриддина Айни и способы перевода этих единиц на русский язык. Монография / М. Мирзоева. – Душанбе: Матбуот, 2008. -160 с.
13. Нагзибеков, М.Б., Муладжанова З.А. Об истории художественного перевода в Таджикистане / М.Б. Нагзибекова, З.А. Муладжанова /Вестник МГЛУ. – М., 2018. – С. 88-103.
14. Науменко, О.В. Особенности и трудности перевода поэзии (Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, Украина) / О.В. Науменко // Международная научно-практическая Интернет-конференция “Диалог культур – диалог о мире и во имя мира”, 2012 г.
15. Рульева, Я.С. Особенности адекватного перевода стихотворений. Передача метафоры на русский язык при переводе поэтических произведений Д. Байрона / Я.С. Рульева // Вестник КАСУ. – 2006.- №2.
16. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Фёдоров.– М.: Высшая школа, 1983,-304 с.
17. کروش صفوی. هفت گفتار در باره ترجمه. تهران. نشر مرکز 1367 ش.
18. ضیاء قاسمی. سبکهای ادبی از نگاه زیانشناسی. انتشارات امیر کبیر 1397 ش.

ВИЖАГИҲО ВА МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ ШЕЪР АЗ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ (дар асоси чанд шеъри асосгузори адабиёти классикии форсу тоҷик Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ)

Дар мақола вижагиҳо ва мушкилоти тарҷумаи шеър аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифтааст. Зимни баррасии мавзӯ асоснок карда мешавад, ки тарҷумаи шеър аз мушкилтарин қисми тарҷума ба шумор меравад. Баъзе аз мутахассисон тарҷумаи шеърро имконнопазир донистаанд, чунки ҳангоми тарҷумаи он нигоҳ доштани шакл ва маъно барои тарҷумон мушкилоти зиёдро пеш меорад. Дар баробари ин, дар шеър санъатҳои бадеӣ, зарбулмасалу мақол, воҳидҳои фразеологӣ қорбаст мегарданд, ки тарҷумаи онҳо, ҳамзамон, бо нигоҳ доштани маъно ва шакл аз як забон ба забони дигар қариб имконнопазир аст. Бинобар ин, ҳангоми тарҷумаи шеър, асосан, маъно тарҷума мешавад, ки дар натиҷа дар бештари маврид дар забони дигар таъсирбахшии худро гум мекунад. Вале бо вучуди ин мутахассисон тарҷумаи шеърро бисёр манфиатбахш медонанд, чунки маҳз тавассути тарҷума аз осори манзуми дигар ҳалқият ва миллатҳо боҳабар шудан мумкин аст.

Дар мақола чанд шеъри асосгузори адабиёти классикии тоҷик Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, ки дар асри XX аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ тарҷума шудаанд, ба тариқи мисол оварда шуда, маънои шеърҳои устод Рӯдакӣ дар тарҷумаи русии он муқоиса ва равшан карда шудаанд. Ҳамчунин, сабабҳои пурра дар тарҷума дода нашудани маъноҳо, иваз кардани мафҳумҳо ва ба фаҳми хонандаи русзабон наздик кардани он нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Шоир, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, шеър, тарҷумон, маъно, мафҳум, вижагиҳои тарҷума, мушкилоти тарҷумаи шеър, тасвир.

ОСОБЕННОСТИ И ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ С ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ (на примере некоторых стихотворений основоположника таджикско-персидской литературы Абуабдулла Рудаки)

В данной статье проанализированы проблемы перевода поэзии с таджикского языка на русский. В статье обосновывается, что перевод поэзии является самым трудным из раздела переводов, а некоторые специалисты воспринимают его как невозможное, потому что при переводе поэзии, сохранении его формы и смысла возникает много проблем. Кроме этого в поэзии отмечаются поэтические искусства, пословицы и поговорки, фразеологические единицы, перевод которых из одного языка на другой одновременно с сохранением смысла и формы почти невозможно. Поэтому при переводе поэзии в основном переводится смысл, который на другом языке стихотворение теряет часть красоты и влияние. Однако, несмотря на это, специалисты считают перевод поэзии очень полезным и плодотворным, так как именно посредством перевода можно познакомиться с поэзией других народов и наций.

В качестве примера, в статье приведено несколько стихов основоположника классической таджикской литературы Абуабдулла Рудаки, которые были переведены на русский язык в XX веке, и освещены значения стихотворений Рудаки в его русском переводе. Также показаны изменения смысла при переводе и приближения смысла этих стихов к пониманию русскоязычного читателя.

Ключевые слова: *Поэт, Абуабдулла Рудаки, поэзия, переводчик, смысл, понятие, особенности перевода, трудности перевода поэзии, изображение.*

FEATURES AND DIFFICULTIES OF POETRY TRANSLATION FROM TAJIK INTO RUSSIAN (On the example of some poems of the founder of Tajik-Persian literature Abuabdullah Rudaki)

This article analyzes the problems of translating poetry from Tajik into Russian. The article substantiates that the translation of poetry is the most difficult of the translations, and some experts perceive it as impossible, because many problems arise when translating poetry, preserving its form and meaning. In addition, poetic arts, proverbs and sayings, phraseological units are noted in poetry, the translation of which from one language to another simultaneously with the preservation of meaning and form is almost impossible. Therefore, when translating poetry, the meaning is mainly translated, which in another language the poem loses some of its beauty and influence. However, despite this, experts consider the translation of poetry to be very useful and fruitful, since it is through translation that one can get acquainted with the poetry of another nation and peoples.

As an example, the article presents several poems of the founder of classical Tajik literature Abuabdullah Rudaki, which were translated into Russian in the twentieth century, and highlights the meaning of Rudaki's poems in his Russian translation. It also shows the changes in meaning during translation and the approximation of the meaning of these verses to the understanding of the Russian-speaking reader.

Keywords: *Poet, Abuabdulla Rudaki, poetry, translator, features of translation, difficulties in translating poetry.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳалимова С. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи таърихи забон ва типология. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: safargul_68@mail.ru*

Сведения об авторе: *Халимова С. - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: safargul_68@mail.ru*

Information about the author: *Halimova S. - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of History of Language and Typology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: safargul_68@mail.ru*

Чунонки маълум аст, аз нигоҳи дастурӣ қабати аз ҳама бузурги захираи воҳидҳои фразеологӣ забонамон, ҳамчунин, забони асарҳои Ёрун Кӯҳзодро ибораҳои фразеологӣ фаро мегиранд. «Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки дар адабиёти забоншиносии тоҷик гоҳо маҷмуи воҳидҳои фразеологиро бо истилоҳи ибораҳои фразеологӣ номбар кардаанд. Албатта, дар ин маврид истилоҳи ибораҳои фразеологиро ба кор бурдан чандон дуруст нест. Ибораҳои фразеологӣ, бо вучуди он ки аз ҷиҳати миқдор қисми калони захираи фразеологӣ забонамонро ташкил медиҳанд, фақат яке аз навъҳои воҳидҳои фразеологӣ забонамон мебошанд» [4, с. 41]. Ибораҳои фразеологӣ аз рӯи сохти зоҳирии худ ба ибораҳои озоди синтаксисӣ монандӣ доранд. Онҳо ҳам аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно ташкил ёфтаанд, алоқаи байни ин калимаҳо низ зоҳиран тобеъ аст, вале ин нишондиҳанда хато буда, ифодаи алоқа миёни ҷузъҳо зоҳирӣ мебошад, зеро дар натиҷаи маҷозӣ шудан он хира ва ҳатто нест гардидааст. Ибораҳои фразеологӣ забони асарҳои Ёрун Кӯҳзод дар офаридани манзара, барои таҷассуми ҳолати рӯҳии персонажҳои ин асар хеле устодона қорбаст гардидаанд. Ин далели он аст, ки нависанда Ёрун Кӯҳзод ба истифодаи ибораҳои фразеологӣ эҷодқорона муносибат дорад. Ин падида дар мисолҳои зерин дида мумкин аст:

Ҳо, вай Аҳмадбой барин **чашии кордону** пулӯб набуд (4, 298). Яке аз ҳамон гунҷишкон буд, ки дар урфият **панҷ панҷааш ҳунар** меғӯянд ва панҷ хонаву панҷ ҷуфти модаву як тӯда ҷӯча дошт (5, 230). Масалан, Устокалон аз лаби ин масолеҳи фаровон ва **пули бедарди миён** гирифта барои хушас як асп тозӣ сохт, ки савор шуда ба ҷойи қор омада равад (8, 167).

Дар ҷумлаи аввал ибораи фразеологӣ **чашии қордон** аст, ки дар луғатҳо ба маънои «боҳунар, қордон» меояд. Асли ин ибораи фразеологӣ **чашии қор** аст, ки маънои моҳияти қорро дорад аз ин ибораи исмии фразеологӣ ибораи дигари фразеологӣ феълӣ – **чашии қорро доништан** дар забон сохта шуда, нависанда онро аз роҳи калимасозӣ боз ба ибораи муъҷазӣ исмӣ табдил додаст ва **чашии қордон** гуфтааст. Ин мисол ва табдили чандинқаратаи он нишон мидиҳад, ки бо вучуди қолаби устувор ва аз ҳам ҷудонашаванда доштани воҳидҳои фразеологӣ низ гоҳо тағйир меёфтаанд. Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» М. Фозилов вариантҳои гуногуни ин ибораро меорад, аз ҷумла: «**чашии қорро омӯхтан** – тариқи иҷрои қорро ёд гирифтани, ба моҳияти қор сарфаҳм рафтан; **чашии қордон аз қор қор меёбад** – одами қордон дар зимни як қор қорҳои дигарро мебинад ва ба иҷро мерасонад, одами қордон қорро нағз, ҳартарафа мулоҳиза карда иҷро мекунад» [6, 378]. Ба назари мо, албатта, нависандагон ба қолаби хушӯҳангии ин воҳидҳои забон низ таваҷҷуҳ мекардаанд, мисоли боло нишон медиҳад, ки қолаби **чашии қордон** аз ибораи **чашии қорро доништан** хушӯҳангтар, дилнишинтар ва муъҷазтар аст. Аммо пайғирӣ қардани хушӯҳангӣ гоҳо ниғорандаро ба роҳи ғалат мебарад. Чунончи, дар мисоли дуюм ҳамин гуна ба назар мерасад. Ибораи фразеологӣ **панҷ панҷааш ҳунар** «шаҳси ҳунарманд» аз нигоҳи муҳаққиқон шакли вайроншудаи ибораи **панҷ ангушташ ҳунар** аст. Маълум аст, ки вожаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ мустақилияти маъноӣ ва грамматикашонро гоҳо қисман ва баъзан тамоман аз даст дода, вобастаи сохтори ягона ва устувори фразеологизм мегарданд. Дар ин ҳолат маънои умумии воҳиди фразеологӣ ба маънои ҷузъҳо алоқаи бевосита надорад ва асли мақсад аз сохтори умумии ВФ фаҳмида мешавад. Дар ин бора профессор Б. Камолиддинов андеша ронда таъкид мекунад: «Ин сабаби воқеии (объективи) баъзан ғалат қор фармуда шудани воҳидҳои фразеологӣ ба шумор меравад. Вале аз рӯи ин андешаҳо чунин ҳулоса баровардан ҳаргиз раво нест, ки дар қор фармудани ибораҳои рехта ба нуқсонҳои ҷузъӣ роҳ додан мумкин аст ва ин ба фаҳмидани матлаби яқдигар чандон ҳалал намерасонад. Агар дар истемоли ин воҳидҳо чунин муносибат кунем, дар забони адабӣ бесомонӣ руҳ медиҳад» [1, 78]. Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» **дах ангушт (даст)**

хунар будан пурхунар будан ва аз уҳдаи иҷрои ҳар кор баромадан эзоҳ ёфта, мисолҳои зерин далел оварда шудаанд:

Шукр, харидорам ҳаст. **Даҳ ангуштам хунар**. Хотирчамъ бош, ман бекор наместонам (Тоҷикистони советӣ); Мунаввархон, **даҳ дастатон хунар** -дия [6, с. 330].

Муҳаққиқ Б. Камолиддинов ба ҳулосае меояд, ки «ин таъбир (панҷ панчааш хунар) дар забони тоҷикӣ қаринаҳои **панҷ ангушташ хунар, панҷ панчааш хунар, даҳ ангушташ хунар, даҳ дасташ хунар** вучуд дорад, вале аз байни онҳо фақат **панҷ ангушташ хунар** аз лиҳози мантиқи суҳан ва таносуби маъноии ҷузъҳо нуксоне надорад ва ба меъёри забони адабӣ мувофиқ аст, қаринаҳои дигар нокисие доранд ва ё мафҳуми пурхунар буданро ба мисли таъбири мазкур табиӣ ифода карда наметавонанд [1, 78].

Воҳидҳои фразеологӣ **дасти кушод** «саховатманд», **бедарди миён** «муфт» ва монанди инҳо аз нигоҳи сохт мансуби ибораҳои фразеологӣ исмӣ ва сифатӣ мебошанд.

Муқаррар гардидааст, ки ҷиҳати муҳимми ибораҳои фразеологӣ чун ҳамаи ҳелҳои воҳидҳои фразеологӣ дар устувории таркиби лексикӣ ва ифодаи маъноӣ яклухти онҳо зоҳир мешавад. Ибораҳои фразеологӣ баръакси ибораҳои синтаксисӣ дар қолаби воҳидҳои рехтаи забон як мафҳуми бутунро ифода мекунанд [4, с. 42]. Ин нуктаро, махсусан, мавриди муқоисаи онҳо бо калимаҳои ҳаммаънояшон равшан мушоҳида намудан мумкин аст:

Ба ҳар навъ, ҳоло он воқеаҳоро аз шумо беҳтар медонистагӣ кам такрор шуд, ҳамон овозе, ки Баҳромро **каждуми таги бўриё** гуфта буд (6, с. 157). Ба як ҷо не, ба ҳар ҷо кӯчонд – як оилаву ду оила ба бошишгоҳи дури дур фиристанд то ки аз ин **дарди сар** якбора ҳалос шавад ному нишоне аз онҳо намонад ва муҳимтар аз ҳама барои айби душманони идеологӣ дастгире набошанд (6, с. 31). Ғурӯси мошину тракторҳо ҳаворо гӯё тела медиҳад, ки лапише дорад ва кас замини рондаву кишти кашидаро дида худро аз будаш бақувваттар ҳис мекард, ба рағу пояш қувваи тоза медамид ва ба шарофати ҳамин кашокашиҳои майда, ҷангу ҷидолҳои рӯзмараеро, ки гоҳо **санги сари дил** мешаванд, ҷанд лаҳза фаромӯш менамуд (5, с. 34). **Замири дилашро** ғайр аз ҳудаш каси дигар намефаҳмид ва модоме ки одати умум буд, касе таҳқиқ ҳам карда намегашт, ки дили он «пошикаста» болидан дорад, ё нолидан (6, с. 91).

Обуранги ин ибораҳои фразеологӣ дар муқоиса бо калимаҳои муродифашон равшан мегардад: **санги таги дандон** ба маъноӣ «рақиб, ҳалалрасон, душман» омадааст. Аз ҷиҳати сохт ин ибора сечузаӣ исмӣ аст. Ибораи **каждуми таги бурё** ба маъноӣ «душмани ниҳонӣ» корбаст шуда, он низ аз ҷиҳати сохт ибораи исмӣ сечузаӣ мебошад. **Замири дил** низ ибораи исмӣ буда, ба маъноӣ «ботин» фаҳмида мешавад.

Ибораҳои фразеологиро аз рӯйи таркиби лексикиву грамматикӣ ба навъҳои мухталиф тасниф кардаанд. Онҳоро аз ҷиҳати мансубияти ҷузъҳо ба ҳиссаҳои нутқ, навъи алоқа ба гурӯҳҳои ҷудо кардан мумкин аст [2, с. 215]. Ин ҷо мо низ меҳостем, бо назардошти сохтор – навъи алоқа баъзе хусусиятҳои барҷастаи ибораҳои фразеологиро баррасӣ намоем:

Ибораҳои изофии фразеологӣ. Навъи аз ҳама серистеъмол дар асарҳои Ёрун Кӯҳзод ибораҳои изофии фразеологӣ мебошанд, ки бо сохти зоҳирии худ ибораҳои озоди синтаксисиро ба хотир меоранд. Профессор Ҳ. Маҷидов нақши бандаки изофиро дар ин гуна ибораҳо зикр намуда, аз ҷумла мегӯяд: «Дар ин ибора, ки зоҳиран байни ҷузъҳои он алоқаи изофии тобеъ мавҷуд аст, муносибати грамматикӣ тобеъро мушоҳида намекунем» [2, с. 247].

Дар мисолҳои зерин ҳамин хусусиятро бараъло дида метавонем: Мизбонон **бо чашми чор** маътал шуда буданд (2, с. 201). Ҳамин тариқ, қадами муборакашон ба ҳар шаҳру деҳа расад аз тарафи соҳибмулкону остондорон иззату иқдоми шоҳона муҳайё медоштанд, ки «ҷанобон хуш омаданд, наҷотбахшон хуш омаданд! Ҳар қадаме, ки мемонанд, **болои дида, тоҷи сар!**» (6, с. 80).

Ибораи фразеологӣ **чашми чор** дар қолабҳои гуногуни синтаксисӣ омада метавонад. Онро дар шакли **чашми чор, чашми касе чор**, қолаби ҷумлаи содаи дутаркибаи «Чашмам чор аст (шуд)» ва монанди инҳо овардан мумкин аст. Ибораи мазкур дар луғат ба маъноӣ «интизории саҳт кашидан, ниҳоят интизорӣ кашидан» меояд. Дар ҷумлаи дуюм **нури дида, тоҷи сар** маъмулан ҳамеша ҷуфт, якҷоя оварда мешаванд. Ин хусусият бештар ба

услуби муошират, дар услуби расмии коргузорӣ – дар чашну маросим, маъракаҳо, вохӯриҳои расмӣ бисёр ба кор меравад. Доираи маънояш ҳам васеътар аст. Он дар луғат ба маъноҳои «1. хуш омадед, 2. ҳар чизе ки шумо гӯед, мо қабул медорем» меояд [1, с. 634]. Дар ин ва, албатта, дар ҳама ибораҳои изофии дигар низ як хусусияти барҷастаро, ки В. С. Расторгуева зикр карда буд, дидан мумкин аст: «Исму сифатҳое, ки дар ин гуна ибораҳо бо бандаки изофӣ ба ҳам алоқаманд шудаанд, дар ҷумла як воҳиди яклухти ҷудонашаванда – синтагмаро ба вучуд меоранд» [5, с. 565]. Албатта, муҳаққиқ ин фикрро дар мавриди ибораҳои озоди синтаксисӣ гуфтааст, агар ба зами вучуд доштани алоқаи изофӣ боз хусусияти рехтагӣ ба ин гуна ибораҳо изофа шавад, метавон тасаввур кард, ки ин яклухтӣ боз чӣ қадар бештар мегардад.

Дар мисолҳои поён низ ба қолаби идиоматикӣ гирифтани ибораҳо, ба андешаи мо, маҳз алоқаи изофӣ таъсири амиқтар дорад:

Не, наменависам, гӯяд забонаш намегардад. Нависад **дарди дилашро** гуфта наметавонад (6, с. 123). Аз модарон кӯдакони норасида ба **дунёи равшан** меомаданд, ки бофтаҳои баданашон наҳиф буд, устухонашон саҳт намешуд, ба қадри табиӣ қад намекашиданду гӯшт намегирифтанд ва ё забон набароварда ин ҷаҳонро падруд мегуфтанд ва модаронашонро аз дунболошон мебурданд... (6, с. 30).

Ибораҳои исмӣи изофии **дарди дил**, **дунёи равшан** бемуболиға аз ибораҳои фразеологӣи идиоматикӣи серистеъмолтарин дар услубҳои бадеӣ ва гуфтугӯӣ ба шумор мераванд.

Забоншинос Ҳ. Мачидов таъкид мекунад, ки ибораҳои исмӣи фразеологӣ маҳз дар қолаби изофи нисбат ба дигар навъҳои алоқа дар ин типӣ ибораҳо серистеъмол аст [2, с. 247].

Қолиб ин аст, ки аксар ибораҳои фразеологӣи изофии асарҳои нависандаро ё ибораҳои хосӣ услубӣ гуфтугӯ, забони зиндаи халқ ё ибораҳои эҷдкорона сохтани худӣ нависанда ташкил медиҳанд:

Фозила, сардори бригада, **мурғи посӯхта барин** як нафас орому қарор надошт – як дамба сари механизаторон мерафт, дами дигар аз барои овардани чигит ба идора медавид; як дам аз аҳволи чимбурон хабар мегирифт (5, с. 25); Мутахассисони маълумоти олидори соҳаҳои дигар **туҳми анқост** дар он тарафҳо (4, с. 42).

Ибораҳои **мурғи посӯхта**, **туҳми анқо** ибораҳои хосӣ услубӣ гуфтугӯянд.

Ибораҳои пешояндиву пасояндӣ. Гурӯҳи дигари ибораҳои фразеологӣи асарҳои Ёрун Кӯҳзод аз рӯи қолабҳои ибораҳои пешояндиву пасояндӣ ба вучуд омадаанд. Ин гуна ибораҳо низ кам нестанд. Агар ибораҳои изофӣ, асосан, ибораҳои исмӣ бошанд, аксари ибораҳои вобастагиро ибораҳои феълӣ ташкил медиҳанд: Ҳама баробару бародар мешаванд, ҳурмату эҳтироми ҳама ба як дараҷа риоя мешавад, ки **ҳуқуқи дигареро поймол кунад** (6, с. 117); ...агар ту ҳам орзуву ҳаваси маро пушти по занӣ, Худо шохид аст ва ту бояд бидонӣ, ки як дасти падарат то рӯзи қиёмат **аз гӯр берун** меистад ва модари шӯрбахтат **шири сафедашро ба осмонҳо мечӯшад** (6, с. 93). Дар мисолҳои боло ибораҳои вобастагӣи **ҳуқуқи касеро поймол кардан**, **шир ба осмон чӯшидан** ибораҳои феълӣ бошанд, **аз гӯр берун** ибораи зарфӣ аст, албатта, агарчи ҷангоми ҷудо кардани воҳидҳои фразеологӣ мо яклухтӣи маъноӣ онҳоро ба асос мегирем, аммо инро ҳам гуфтан лозим мешавад, ки таркиби морфологӣи онҳо дар ташаккул ва устувории қолабашон аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ибораҳои фразеологӣ аз ҳамшакли синтаксисӣи худ ба кулӣ фарқ дошта бошанд ҳам, вале алоқаи худро аз онҳо тамоман нақандаанд. Инро, махсусан, дар шаклҳои морфологӣи онҳо дидан мумкин аст. Ибораҳои фразеологӣ ҳам монанди ибораҳои синтаксисӣ ба низомӣ муайяни шаклҳои морфологӣ соҳибанд. Онҳо чун тамоми навъҳои ибораҳои синтаксисӣ ҷудо шакл мегиранд.

Дар байни ибораҳои фразеологӣи асарҳои Ёрун Кӯҳзод ибораҳои фразеологӣи зарфӣ мақоми муайянеро ишғол мекунад:

Маълум, ки ҳар кас мувофиқи ҳимматаш одамгарӣ мекунад – яке бо дастархон, дигаре **бо баҳои ҷон** (2, с. 43). Ва шиору даъватҳои тартиботи нав ба муроди дили онҳо буд, ба

ниятун мақсадҳои ҳардуяшон муносибу мувофиқ буд. Дар ҳар ду маврид ҳам ниҳолҳои **бо хуни чигар** сабзондаи мо, на танҳо бар надод, балки қариб решақан шуд (7, с. 152).

Мисолҳои боло нишон медиҳанд, ки дар ташаккули ибораҳои вобастагӣ маъмулан навъи омехтаи алоқа ҷой дорад, ибораҳои **бо баҳои чон, бо хуни чигар** бо ду навъи алоқа сурат гирифтаанд – ҳам алоқаи вобастагӣ ва ҳам алоқаи изофӣ. Аслан омадани навъҳои гуногуни алоқа ҳоси аксар ибораҳои мураккаб аст, ки дар асарҳои нависанда ба мушоҳидаи мо расиданд:

Баъд мардум даркору нодаркор каф мекӯбанд фаҳмидан душвор, ки **аз таҳти дил** мекунад ин корро ё аз рӯи одат (6, с. 266). Ҷоила, сардори бригада **мурғи посӯхта барин** як нафас орому қарор надошт – як дам ба сари мехонизаторон, мерафт, дами дигар аз барои овардани чигит ба идора медавид; як дам аз аҳволи чимбурон хабар мегирифт (5, с. 25). Нодир бовар дорад, ки ин гапҳо рост бошад ҳам, **аз таҳти дил** не, аз нӯги забон (3, с. 181). Вай қорашро **аз сидқи дил** ба иҷро расонид. Қалӯшхоро сарболо ба офтоб монд ва даст ҷониби Миродил ёзонид (1, с. 135). Ман ҳам мард будани худро нишон додам. «Раве, **тухмат анқо** шавад, ки ба рӯят нигоҳ намекунам», - гуфтам ва нигоҳ ҳам накардам (6, с. 168). Мутахассисони муълумоти олимори соҳаҳои дигар **тухми анқост** дар он тарафҳо (4, с. 42).

Маъноӣ ин воҳидҳои фразеологӣ чунинанд: **аз сидқи дил** «содиқона», **аз таҳти дил** «самимона, ба ростӣ», **бо хуни чигар** «бо азоб, бо машақат», **дилу бедилон** «дили ноҳолам, маҷбурӣ», **мурғи посӯхта** «беқарор», **тухми анқо** «чизи камёфт» ва монанди инҳост.

Умуман, дар забони асарҳои Ёрун Кӯҳзод воҳидҳои фразеологӣ сохтори грамматикашон изофӣ ва мансубияти ҳиссаинутқии исмӣ ва зарфӣ нақши муайян дошта, ҷиҳати пурмазмун гаштани забони асарҳои нависанда мусоидат намудаанд. Дарвоқеъ, забони асарҳои нависанда хеле хонданбобу гуворо буда, дар онҳо муассирии воҳидҳои фразеологӣ изофӣ, воҳидҳои фразеологӣ исмӣ ва зарфӣ баръало эҳсос мегарданд, ки барои пурмазмун гаштани забони асарҳо мусоидат намудаанд.

Дар байни воҳидҳои фразеологӣ асарҳои Ёрун Кӯҳзод, инчунин, воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасанд, ки аз нигоҳи маънӣ барои тақвияти ҳолату рӯҳияи персонажҳои асар қорбаст гардидаанд:

Ба қавли модараш «**гул хӯронда, гул мепӯшонидаанд**» ва намонданд, ки дасташ ба оби хунук расад (1, с. 103). Ҳама қор ташвиш дорад, одам фақат дар он ҷо, дар **води хомӯшон** беташвиш мешавад; барои он боташвиш мешавад, ки дар он ҷо хӯрдан нест, нушидан нест (5, с. 18). Аз онҳо ҳавасамон меомад, балки дар **замири дил** андаке ҳасад меҳӯрдаанд, ки «насиби кас бошад, ҳамин хелаш бошад» (4, с. 358). Ба дил афтада буд ва ҳарчанд ба атроф **чашм медавонд** чашмаш ба ҷонзоде андармон намешуд (4, с. 258). Пас чашм ба рӯи қоғаз давонданд ва дақиқае нагузашта ба шифт нигаристанд ва сонияе чанд даҳон кушода дар ҳамон ҳолат истоданду... **нигоҳ партофтанд** (4, с. 351).

Маъноӣ ин воҳидҳои фразеологӣ, ки аз асарҳои Ёрун Кӯҳзод оварда шуд, чунинанд: **гул хӯрдан** гунаи бо маъноӣ «зиндагии хуб доштан», **води хомӯшон** маънояш «қабристон, маҳаллаи хомӯшон», **аз замири дил, аз сидқи дил** ба маъноӣ «ниҳоят», **аз қаъри дил** «таги дил», ба маъноӣ «ботин, фикр, ҳаёл», **чашм давондан, назар давондан** ба маъноӣ «як нигоҳ қарда мондан», **даҳон кушодан, лаб кушодан** ба маъноӣ «гуфтан» ба қор мераванд.

Воҳидҳои фразеологӣ эҳсосотӣ мансуб ба нидоҳо буда, чунин воҳидҳои фразеологӣ фақат эҳсосоти муҳталифи соҳиби амалро аз қабилӣ шодӣ, ғам, ҳасрат, вачд, ҳайрат, тааҷҷуб, маломат, таҳсин ифода мекунад: **доду бедод** «таассуф ва надомат», **аз даҳони касе бод барад** «хабари шум», **Худоё Худовандо!** «изҳори безобитагӣ», **ҳайфи ту!** «лаънат бар ту, изҳори нафрин», **садқаи сар** «изҳори бепарвогӣ», **ана халос** «изҳори тааҷҷуб», **аробаатро каш** «гум шав» изҳори таҳдид ва монанди инҳоро ифода мекунад:

– **Доду бедод**, сайқали рӯи замин, шаҳри Самарқанд, ба дасти урус гузашт! (9, с. 60).
– **Аз даҳонат бод барад!** Шумхабар! Ин шумхабарро сар занед! (9, с. 60). «**Худоё Худовандо**, бо ҳамин ақлу тамизашон боз даъвои давлатдорӣ мекунад» ва талх хандид (9, с. 90).

Ҳамин тариқ, қабати аз ҳама бузурги захираи воҳидҳои фразеологӣи забони асарҳои Ёрун Кӯҳзодро ибораҳои фразеологӣ фаро мегиранд. Ибораҳои фразеологӣи асарҳои Ёрун Кӯҳзод аз рӯи сохти зоҳирии худ ба ибораҳои озоди синтаксисӣ то андозае монандӣ доранд. Онҳо ҳам аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно ташкил ёфтаанд, алоқаи байни ин калимаҳо низ зоҳиран тобеъ аст, чун дар ибораҳои озод дар ин гуна ибораҳои устувор низ яке аз ҷузъҳои таркиби калимаҳои дигарро ба худ тобеъ карда, дар офаридани манзара, барои таҷассуми ҳолати рӯҳии персонажҳои ин асарҳо хеле устодона корбаст гардидаанд.

Адабиёт

1. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2003. – 134 с.
2. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
3. Мачидов, Ҳ. Ибораҳои фразеологӣи феълӣ / Ҳ. Мачидов //Мақтаби советӣ. – 1967, №10. С. 10 – 12.
4. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик /Ҳ.Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
5. Расторгуева, В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка /В.С.Расторгуева //Таджикско–русский словарь. – М.: ГИС, 1954. – С. 529–570.
6. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 /М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с.
7. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2 /М. Фозилов. – Душанбе, 1964. – 802 с.

Манбаъҳо:

1. Кӯҳзод Ёрун. Кини Хумор (Повест). /Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон.– 1978. – 238 с.
2. Кӯҳзод Ёрун. Як сару сад хаёл (Ҳикояҳо) /Ёрун Кӯҳзод. - Душанбе: Ирфон. - 1983. - 256 с.
3. Кӯҳзод Ёрун. Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим (Роман). /Ёрун Кӯҳзод. –Душанбе: Ирфон. – 1986. – 314 с.
4. Кӯҳзод Ёрун. Роҳи паси ағба (Повест ва ҳикояҳо). /Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон. – 1987. – 384 с.
5. Кӯҳзод Ёрун. Тақвими раҳ гум (Повестҳо, ҳикояҳо). /Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб. – 1989. – 386 с.
6. Кӯҳзод Ёрун. Бандии озод (Ҳикояҳо, роман) /Ёрун Кӯҳзод. - Душанбе: Адиб, 1994. - 267 с.
7. Кӯҳзод Ёрун. Тоҷикони имрӯза (Достонҳо, мақолаҳо). /Ёрун Кӯҳзод. – М.: Трассдор наука. – 2000. – 191 с.
8. Кӯҳзод Ёрун. Ҷамъи парешон. /Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Сурушан. – 2003. – 136 с.
9. Кӯҳзод Ёрун. Ҳайчо (роман). /Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб. – 2007. – 594 с.

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ АСАРҲОИ ЁРУН КӢХЗОД

Аз нигоҳи дастурӣ қабати аз ҳама бузурги захираи воҳидҳои фразеологӣи забонамон, ҳамчунин, забони асарҳои Ёрун Кӯҳзодро ибораҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Аз ҳамин сабаб дар адабиёти забоншиносии тоҷик гоҳо маҷмуи воҳидҳои фразеологиро «ибораҳои фразеологӣ» ном мебаранд.

Ба андешаи муаллифи мақола, ибораҳои фразеологӣ аз рӯи сохти зоҳирии худ ба ибораҳои озоди синтаксисӣ монандӣ доранд. Онҳо ҳам аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно ташкил ёфтаанд, алоқаи байни ин калимаҳо низ зоҳиран тобеъ аст, вале ин нишондиҳанда хато буда, ифодаи алоқа миёни ҷузъҳо зоҳирӣ мебошад, зеро дар натиҷаи маҷозӣ шудан он хира ва ҳатто нест гардидааст. Маълум аст, ки вожаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ мустақилияти маъноӣ ва грамматикӣашонро гоҳо қисман ва баъзан тамоман аз даст дода, вобастаи сохтори ягона ва устувори фразеологизм мегарданд. Дар ин ҳолат маънои умумии воҳиди фразеологӣ ба маънои ҷузъҳо алоқаи бевосита надорад ва асли мақсад аз сохтори умумии ВФ фаҳмида мешавад. Муқаррар гардидааст, ки ҷиҳати муҳимми ибораҳои фразеологӣ чун ҳамаи ҳелҳои воҳидҳои фразеологӣ дар устувории таркиби лексикӣ

ва ифодаи маъноӣ яқлухтӣ онҳо зоҳир мешавад. Ибораҳои фразеологӣ баръакс ибораҳои синтаксисӣ дар қолаби воҳидҳои рехтаи забон як мафҳуми бутунро ифода мекунанд.

Зикр гардидааст, ки ибораҳои фразеологӣ забони асарҳои Ёрун Кӯҳзод дар офаридани манзара, барои таҷассуми ҳолати рӯҳии персонажҳои осори ӯ хеле устодона қорбаст гардидаанд. Ин далели он аст, ки нависанда Ёрун Кӯҳзод ба истифодаи ибораҳои фразеологӣ эҷодқорона муносибат дорад.

***Калидвожаҳо:** забон, нависанда, Ёрун Кӯҳзод, ибораҳои фразеологӣ, ибораҳои изофии фразеологӣ, лексика, грамматика, синтаксис.*

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ЯЗЫКЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ УРУНА КУХЗОДА

С научной точки зрения самый большой пласт фразеологизмов нашего языка, как и языка произведений Уруна Кухзод, составляют фразеологические выражения. По этой причине в таджикской лингвистической литературе совокупность фразеологизмов иногда называют «фразеологическими выражениями».

По мнению автора статьи, фразеологические выражения по своей структуре аналогичны свободным синтаксическим выражениям. Они состоят из двух и более самостоятельных слов, и связь между этими словами, по-видимому, подчинительная, но этот показатель неверный, а выражение связи между компонентами внешнее, так как в результате виртуальности оно размыто и даже разрушено. Известно, что слова в составе фразеологических единиц иногда теряют смысловую и грамматическую самостоятельность, иногда и полностью, и попадают в зависимость от единой и устойчивой структуры фразеологизма. В этом случае общее значение фразеологизма не связано напрямую со значением компонентов, а сущность цели понимается из общей структуры фразеологической единицы. Установлено, что важным аспектом фразеологических выражений, как и всех видов фразеологических единиц, является устойчивость их лексической структуры и выражение их целостного значения. Фразеологические выражения, в отличие от синтаксических выражений в виде лексических единиц языка, представляют собой целостное понятие.

Отмечается, что фразеологические выражения языка произведений Уруна Кухзод очень умело используются при создании пейзажа, для отражения душевного состояния героев его произведений. Это доказывает творческий подход писателя Уруна Кухзод к использованию фразеологических выражений.

***Ключевые слова:** язык, писатель, Урун Кухзод, фразеологические выражения, дополнительные фразеологические выражения, лексика, грамматика, синтаксис.*

PHRASEOLOGICAL WORDS IN THE LANGUAGE OF WORKS OF URUN KUHZOD

Phraseological combinations are stable turns, the meaning of which is motivated by the semantics of their constituent components, one of which has a phraseologically related meaning.

In fiction, in journalism, in colloquial speech, the use of phraseological units is associated with their expressive capabilities. The imagery, expression, characteristic of a significant part of phraseological turns, help to avoid stereotyped, dryness, impersonality in speech communication. At the same time, phraseological units of a book nature have an "increased" expressive-stylistic coloring, their use gives speech solemnity, poetry, and bookishness.

For phraseological units of a colloquial-everyday plan, a "reduced" expressive-stylistic coloration is characteristic, which allows expressing irony, familiarity, contempt, etc. It is necessary to take into account the especially reduced nature of phraseological expressions located on the periphery of the literary language, vernacular phraseological units. These specific properties of phraseological turns are especially clearly visible when compared with commonly used lexical synonyms. Compare: perish - lay down your head - break your neck, deceive - mislead - lead by the

nose. In all styles of speech, interstyle phraseological phrases with "zero" coloring are also widely used, such as from day to day, secret ballot, go crazy.

It is obvious that the largest layer of phraseological units of our language, like the language of the works of Urun Kuhzod, is covered with phraseological expressions. Phraseological expressions are similar in structure to free syntactic expressions. They also consist of two or more independent words, and the connection between these words is clearly subordinate, but this indicator is incorrect, and the expression of the connection between the components is external, because as a result it is blurred and even destroyed. Phraseological expressions of the language of the works of Urun Kuhzoda are very skillfully used when creating a landscape to reflect the state of mind of the heroes of this work. This proves that the writer Urun Kuhzod uses idioms creatively.

Keywords: language, Urun Kuhzod, phraseological expressions, additional phraseological expressions, vocabulary, grammar, syntax.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Худоёрова Н.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони адабии ҳозираи тоҷик. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. тел.: 918539752

Сведения об авторе: *Худоёрова Н.* - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры современного таджикского литературного языка. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 918539752

Information about the author: *Khudoyorova N.* - Tajik National University, Senior Lecturer of the Department of Modern Tajik Literary Language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: 918539752

Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз масъалаҳои мубрами назарияи забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Масоили марбут ба тафсири лингвистии мафҳумҳои «истилоҳ» ва «истилоҳот» дар забоншиносӣ солҳои охири асри XIX ва аввали асри XX баррасӣ мешуданд ва ҳуди мафҳуми «истилоҳ» ба доираи илм асосан аввали асри XX ворид шудааст.

Дар таҳқиқи ихтисороти чинӣ бештар хусусияти тобиш, микёс, таснифот ва қоидаҳои асосии масъалаҳои стандартикунонӣ дар низоми меъёрҳои забонӣ ҷамъбаст карда шудааст. Оид ба истифодаи истилоҳоти забони чинӣ бисёр барномаҳои таълимии чинӣ ва якҷанд китобҳои дарсӣ барои омӯхтани забони хитойӣ ҳамчун забони хориҷӣ таҳлил шуда, имрӯзҳо омӯзандагон ба ин китобҳо дастрасӣ доранд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки дар китобҳои дарсии забони хориҷӣ шумораи зиёди истилоҳоти забони хитойӣ мавҷуданд, дар ҳоле ки ихтисорот, ба барномаи хитойӣ ҳамчун забони хориҷӣ низ дохил карда шуда ва ҳеле маҳдуд мебошанд. Омӯзиш ва истифодаи истилоҳоти кӯтоҳшудаи хитойӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ тавассути саволномаҳо таҳқиқ карда шудааст [4, с. 168].

Дар раванди тақомул ёфтани дониши инноватсионӣ одамон, ба истилоҳоти кӯтоҳшудаи технологияи иттилоотӣ диққати махсус зоҳир менамоянд. Махсусан, донишҷӯён ба омӯхтани ҷунини истилоҳот шавқи зиёд доранд. Онҳо пас аз дарс аксар вақт истилоҳоти хитойро тавассути алоқаи байнишахсӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ меомӯзанд. Монандии калимаҳо маводи асосии сохтори ҷумла мебошанд, зеро басомади зиёд ва доираи васеи истифодаи онҳо, арзиши коммуникатсионии онҳоро нисбат ба дигар калимаҳои чинӣ заифтар мекунад. Бояд таъкид кард, ки истилоҳотро як намуди махсуси калима ҳисобидан мумкин аст, аммо тавзеҳи луғат барои омӯзандагони истилоҳоти забони чинӣ як раванди ғуломонавӣ. Омӯзиши талаффузи чинӣ аз ҷониби омӯзандагон давоми як-ду моҳ пас аз дучор шудан бо иероглифҳои забони чинӣ ба анҷом мерасад ва омӯзиши қоидаҳои грамматикӣ ғуломонавӣ ду сол идома мекунад, аммо омӯзиши истилоҳоти як раванди пайваста ва доимист. Азбаски, дар системаи луғати муосири чинӣ, то даме ҷизҳои нав пайваста пайдо мешаванд, он ногузир ва навсозии истилоҳотро ба бор меорад. Ҳадаф аз омӯзиши истилоҳоти хитойӣ васеъ кардани захираи луғавии забони чинӣ, раҳна кардани камбудиҳои луғат, сода кардани шаклҳои муошират ва баланд бардоштани самаранокии муошират мебошад.

Истилоҳот калимаи хос, саҳеҳтарин калима ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё иборае, ки дар ҳавзаи амалкардаи як илми махсус маънии ба худ хос дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳоти касбӣ соҳавӣ рӯзмарра дар рушду тақомул буда, на танҳо аз ҷиҳати миқдор, балки аз ҷиҳати сохт ҳам мураккаб мебошанд. Истилоҳот дар соҳа ва доираи муошират тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегирад [9].

Баъзе олимони хориҷӣ дар он ақида истодагари мекунанд, ки истилоҳот нисбат ба луғати одии чинӣ аз сабаби шумораи зиёд буданашон ва барои аз худ кардани ҳамаи онҳо хотираи қавӣ лозим аст, чунки ҳеле мушкил ба ҷашм мерасад. Барқарор ва ба тартиб даровардани семантикаи ҳақиқии истилоҳот бо таъия ба луғати маҳдуди забони хориҷӣ ҳеле мушкил аст. Масалан, "*Донишгоҳи ҷанубӣ*" метавонад ҳамчун "*Донишгоҳи Нанҷинг*" 南京大學 *Nánjīng dàxué* тафсир карда мешавад. Донишҷӯёни хориҷӣ эҳтимолан 南-*Nán* "*Ҷануб*" -ро ҳамчун номи маҳалли ҷойгиршавӣ истифода бурда ва дар натиҷа, мисолҳо бо курсивҳо ҷудо карда мешаванд, онҳо ин номро ҳамчун Донишгоҳи Ҷануб дарк мекунанд. Зеро шакл ва маънои истилоҳот муносибати ғайримустақимро инъикос мекунад. "*Нан*" акнун маънои морфемаи расмӣ нест, балки рамзе мебошад, ки "*Нанҷинг*" -ро ифода мекунад. Имрӯзҳо истилоҳот яке аз маъмултарин маводи иртиботӣ барои мардуми чинӣ ба шумор меравад. Ин истифодаи истилоҳот дар рӯзномаҳои хабарӣ ҳеле маъмул мебошанд [11, с. 301].

Инчунин, мушоҳида карда мешавад, ки бузургтарин аҳамияти омӯзиши истилоҳоти чинӣ ин дарк намудани ниёзҳои коммуникатсионии олимони чинӣ ва мусоидат ба беҳтар намудани қобилияти хониши забони чинӣ мебошад. Олимони чинӣ ҳанӯз ҳам ба таҳқиқи истилоҳот таваҷҷуҳи зиёд дода, танҳо ихтисоротро истилоҳоти умумӣ меҳисобанд ва, асосан, қоидаҳои сохторӣ ва вазифаҳои идеографии онро таъкид мекунанд. Мардум истилоҳотро бо роҳи аз ёд кардан меомӯзанд. Аз ин рӯ, ба хотираи онҳо бор кардани баъзе истилоҳотҳо душвор аст ва ҳатто метарсанд, ки ба душвориҳо рӯ ба рӯ шаванд. Чунин мешуморанд, ки таҳқиқи истилоҳот бояд ихтисораҳои басомади баландро дар бар гирад, то ки ба донишомӯзони чинӣ робитаи зич дошта бошанд. Қоидаҳои сохтор ва вазифаҳои маъноии онҳоро фаъолона шарҳ диҳанд ва робитаи маъноии байни истилоҳот ва калимаҳои аслиро дар маърифати худ барқарор кунанд, то ки маънои калимаҳоро дуруст фаҳманд. Заминаҳои таҳқиқоти истилоҳот падидаи луғавии ҷомеаи Чин дар даҳсолаҳои охир нест. Мо осори таърихро пайгирӣ намуда, ҳуҷҷатҳои сулолаҳои чиниро дарёфтем, ки ин навъи таркиби ҳичоҳои кӯтоҳ ба қадри имкон барои иваз кардани таркиби мураккаби ҳичой истифода мешавад. Ин падида дар замонҳои қадим арзи вучуд дошт. “鲁问: ‘公何以为赞?’” (《鲁学士祝寿》), 这里的“鲁”替代的就是“鲁学士”。此外, 一些数字缩略式也不胜枚举, 如“四书”“三才”。“Лу пурсид: “Чаро шумо Чжиро фикр мекунед?”” (Зодру́зи Лу Сюеши “), ки дар он” Лу “ҷойгузини” Лу Сюеши “аст. Илова бар ин, ихтисораҳои рақамҳо, аз қабилӣ “Чор китоб” ва “Се маҳорат” хеле зиёданд. Натиҷаҳои омӯзиши истилоҳот дар марҳилаҳои гуногуни таҳаввулотӣ Чин хеле зиёд буданд. Аммо дар муқоиса бо ҷомеаи муосир, алахусус, як давраи пас аз ислоҳот ва кушодашавӣ, ихтисороти чинӣ дар Чини қадим дар сатҳи рушдбанда қарор доштанд. Ҷаноби Ванг Чихуй боре истилоҳоти чиниро пеш аз замони муосир дар Чин омӯхта, чунин мешуморид, ки истилоҳот калимаҳо дар забони қадимии чинӣ, асосан, ба номҳои одамон, ҷойҳо ва воқидҳо асос ёфтаанд [12, с. 123].

Аслан калимаҳои қадимаи чинӣ соҳаҳои маҳдуд ва сохторҳои нисбатан содадоранд, аммо ин усули истифода дар забонҳои соддакардашудаи чинӣ барои баланд бардоштани самаранокии коммуникатсия пас аз солҳои 70-ум дар Чин хеле фаъол буд. Ин раванд дар сохт ва аз нав кардани луғати хитойӣ таъсири бағоят калон гузошт, яъне рушд ва таҳаввулотӣ забон худсарона ва беасос нест. Раванди тағирёбии динамикии он ҳамеша дар атрофи вазифаи муҳими забон, яъне татбиқи муоширати байнишахсӣ зич алоқаманд аст. Забоне, ки ба одамон хидмат мекунад, акнун танҳо бо ба итмом расонидани раванди одии муошират маҳдуд намешавад, балки муҳимтар аз ҳама, бо баланд бардоштани самаранокии ифодаи забон, бо истифода аз рамзҳои фонетикии кӯтоҳшуда, барои иттилооти кофӣ ва барои ба даст овардани “*калимаҳои кӯтоҳ ва аз маънои бой*”-и он мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки ин ду самти рушд муҳолифанд, аммо онҳо ягонагии зиддиятҳо дар рушди забон инъикос мекунанд. Бо эҷоди объектҳои нав, ба чиниҳо зарур аст, ки ниёзҳои гуфтугӯиро тавассути омезиши морфемаҳо ё калимаҳо дарк кунанд, аз ин рӯ, дар даҳсолаҳои охир калимаҳо ё ибораҳои бисёрҳичоя пайваста пайдо мешаванд [5].

Маҳз туфайли босуръат афзоиш ёфтани калимаҳои бисёрхуруфа коҳиши калимаҳо тамоюли умумӣ шудааст. Аз тарафи дигар бошад, бо назардошти ниёзҳои истифодаи калимаҳои басомади баландтар аз ду ҳичо ба принципи сарфачӯйии меҳнат ва менталитети ҷустуҷӯӣ содагӣ асос ёфтаанд. Одамон одатан шакли аслии калимаҳоро дар шакли кӯтоҳ коҳиш медиҳанд. Масалан, “телефони ҷамъиятӣ 公共电话 *gonggong dian hua* (公话 *gonghua*) (телефони ҷамъиятӣ)” “*Бозиҳои олимпӣ (Олимпиада)*” “*Олимпиада运动会 ao lin pi ke yun dong hui* (奥运会 *ao yun hui*)”.

Истифодаи накардани истилоҳот дар вақти гуфтугӯ на танҳо муоширатро мушкил мекунад, балки санъати суҳанвариро ба як навъ меҳнати ҷисмонӣ табдил медиҳад ва ба ҷараёни бемайлони иттилоот монеа эҷод мекунад, ки он боиси шикасти муошират мегардад. Истилоҳотро одатан чанд нафар дар ибтидо ба вучуд меоваранд ва истифода мебаранд. Онҳо ба воситаи ахбори омма ё шифохӣ бо аксари мардум ошно шуда ба шаклҳои рамзии онҳо низ собит мешаванд ва принципҳои конвенсияро бояд риоя кунанд [14, с. 26].

Истилоҳот ҳамчун як падидаи махсуси луғавӣ дар рушд ва таҳаввули забони чинӣ, бо мурури замон дар ҳама ҷо мушоҳида мешаванд, аз он ҷумла дар васоити ахбори омма (ВАО) ва муоширати шифоҳӣ, гуфтан ба маврид аст, ки онҳо узви муҳимми оилаи луғатҳои муосири чинӣ гаштаанд.

Бо назардошти басомади баланди истифодаи истилоҳот, доираи васеи барномаҳо ва шумораи мухтасари он дорои арзиши коммуникатсионӣ бо калимаҳои дигар барои мусоидат ва амалисозии муоширати байнишахсӣ мебошад. Аз ин рӯ, шумораи олимоне, ки тадқиқоти антологияи чиниро оид ба истилоҳот гузаронидаанд, тадриҷан афзудааст ва натиҷаҳои таҳқиқоти зиёда аз 70-сола барои фаҳмиши возеҳи истилоҳот кофӣ мебошад. Усулҳои мушаххаси омӯзиши истилоҳотро фаёлона омӯхта, робитаи мувофиқи байни истилоҳот ва калимаҳои аслиро муайян созем, то ки мардум на танҳо ҷумлаҳоеро, ки истилоҳотро дар бар мегиранд, фаҳманд, балки онҳоро барои иштирок дар муоширати ҳаррӯза низ самаранок истифода баранд. Ҳадаф ва аҳамияти таҳқиқот дар он мебошад, ки ҳамаи калимаҳои, ки дар иртиботи гуфтугӯӣ ё интиқоли иттилоот иштирок мекунанд, бояд дар забони муайян қонунӣ эътироф шаванд. *"Калимаҳои намояндагӣ"* наметавонанд барои шарҳи ҳама истилоҳот истифода шаванд. Ғайр аз он, баъзе олимони сохтори истилоҳотро аз нуқтаи назари омор тафсир мекунанд. Масалан, Ма Синчжу (1984) изҳор дошт, ки интиҳоби аломатҳои аввалини шаклҳои аслии мураккаб таносуби асосиро ташкил медиҳанд. Ин дар омили Инчин (1999) низ тасдиқ шудааст. Инчунин, олимоне ҳастанд, ки принцип ва заминаи сохтани истилоҳотро аз нуқтаи назари забоншиносии маърифатӣ шарҳ медиҳанд. Масалан, Тянь Юнзун ва Сяо Сзюйген (2006) ду механизми истилоҳотро пешниҳод кардаанд: конвенсия ва ҳавасмандкунӣ; Чжао Янхуа (2007) чунин мешуморад, ки маънои аломатҳои чинӣ мураккаб ва таркибӣ аст. Абстраксияи ин механизми дохилии истилоҳоти деконструктивӣ механизми беруна аст.

Муҳакиқи чинӣ Хуан Юанлун, Лю Юхонг (2009) принципи истилоҳоти сарфакунандаи меҳнатро муҳокима мекунанд: "Мо чунин мешуморем, ки омилҳои, ки ба сохтори истилоҳот таъсир мерасонанд, бояд минбаъд омӯхта шаванд". Баъзе истилоҳотро на танҳо бо интиҳоби калимаҳои намояндагӣ шарҳ додан мумкин аст, чунон ки Лю Цзе (2007) пешбинӣ кардааст, агар мо сохтори истилоҳотро, воқеан, фаҳмидан хоҳем, мо метавонем танҳо ба худӣ забони чинӣ тақия кунем, зеро ки кашфиёт кардан душвор аст. Агар он дар оилаи забонҳои хито-тибетӣ ё дигар оилаҳои забонҳо барои муқоиса гузошта шуда бошад, дар якҷоягӣ бо луғатгардонии чинӣ, кашфиётҳои нав метавонанд пайдо шаванд. Истилоҳоте ҳастанд, ки дар баъзе ҷиҳатҳо бештар ба калима шабоҳат доранд, аз ин рӯ, истилоҳот маънои луғавӣ ва грамматикӣ низ дорад. Дар робита ба маънои луғавии истилоҳот, одатан, чунин мешуморанд, ки маъноҳои денотативӣ истилоҳот ва калимаҳои аслии онҳо якхелаанд, ки ин, асосан, ба мувофиқа расидааст. Оё сифатҳои грамматикӣ истилоҳот бо калимаҳои аслии мувофиқат карда метавонанд? Гуо Лянфу (1982) муайян кард, ки истилоҳоти "соддакардашуда" метавонад дар ҷумла ҳамчун предикат истифода шавад, аммо калимаҳои аслии қорбурд надоранд, Мин Лонгхуа (1984) чунин мешуморад, ки функсияи нави грамматикӣ расмӣ пас аз ихтисораи калимаҳои аслии метавонанд тағйир ёбанд [11, с. 67].

Истилоҳоти рақамҳо барҷастатаринанд, шахсе, ки ҳулосаи систематикӣ онҳоро баровардааст, ин Ма Синчжу (1987) буд, ки фарқияти вазифаҳои грамматикӣ истилоҳот ва ихтисораҳои рақамӣ ва шаклҳои аслии онҳоро алоҳида пешниҳод намуда қайд кард, ки шакл ва маънои таркиб омилҳои истилоҳот таъсирбахш мебошанд.

Лин Хуайонг (2000) боварӣ дошт, ки таҳқиқи Ма Цинчжу дар бораи функсияҳои грамматикӣ истилоҳот метавонад минбаъд низ идома ёбад, бинобар ин, ӯ ба таҳлили омилҳои дохилӣ, берунӣ ва вазифаи грамматикӣ шуруъ кард, дар ҳоле ки сохтор ва маънои омилҳои дохилӣ, се унсур дошт: аслии, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ. Мо дарёфтем, ки баррасии вазифаҳои грамматикӣ истилоҳот хеле кам тақсимбандӣ шуда, вале аз доираи таҳқиқоти Ма Цинчжу ва Лин Хуайонг берун наомадаанд. Истилоҳот махсули рушди босуръати забон буда, мутобиқи замон мебошад. Истилоҳот барои муносибатҳои муосири иҷтимоӣ иқтисодӣ самарабахш буда, оммаи мардум, хусусан, ҷавонон, аксар вақт ҳангоми муошират

истилохотро истифода мекунад ва дар Интернет баъзе истилохотҳои номунтазамро зуд пайдо ва паҳн мекунад. Дар ибтидо, баҳс дар бораи истилохот танҳо ба риторика равона карда шуда буд [14,с.101].

Бо афзоиши таъсири назарияи забонҳои структуралистии ғарбӣ дар Чин, истилохот пурра ба забон ворид карда шуда, категорияи омӯзиш ва хусусияти истилохотро аз нуқтаи назари нутқ баррасӣ мекарданд. Аз ҷиҳати микёс, Ду Сзин (1946) чунин мешуморид, ки *"ихтисорот ба fanqie монанд аст"*. Ба андешаи Лу Шусян ва Чжу Дэкс (1951) истилохот гурӯҳҳои калимаҳои дорои аломатҳои бештар мебошанд.

Чжоу Сифэн (1957) истилохотро аз ихтисорот ҷудо карда, аввал маҳсули номҳои содакардашудаи онҳоро, дар акси ҳол ихтисор кардааст. Ли Сизонг (1983) таъкид мекунад, ки истилохот танҳо дар шакли кӯтоҳкардашуда ва аз ҷиҳати маъноӣ бетағйир ҳаст, ки ҳамаи он бо мақсади ҳамбастагӣ, сода, умумӣ ва ихтисор кардан мебошанд. Ма Синчжу (1988) чунин ақида дорад, ки истифодаи истилохот дар забони гуфтугӯ метавонад вақти муоширатро сарфа кунад ва аз ҷиҳати хаттӣ фазои матнро. Ба ақидаи Сю Яомин (1988) шартӣ истилохот мавҷудият аст ва шаклҳои мураккаб метавонанд барқарор карда шаванд. Калиди муҳокимаи хусусияти ихтисорот дар он аст, ки онҳо ба категорияи *"词cí"* - *"калима"* дохил карда мешаванд. Лин Хан (1955) ба таври возеҳ зикр намудааст, ки *"ихтисорот калима нестанд"*. Нуқтаи назари Лу ШуСян (1955) ба онҳо номувофиқ аст. Ў бовар дорад, ки воҳиди этимология ҳатман барои калимаҳо мувофиқ нест ва калимаҳои одӣ низ метавонанд калимаҳои навро ба вучуд оранд. Илова бар ин, олимон, ба монанди Чен Цзянмин (1963), Гуо Лянфу (1982), Ма Синчжу (1987) ва Ван Чихуй (2001) низ эътироф карданд, ки истилохот калимаҳои махсус мебошанд. Дар бисёр муҳоҷисаҳо, гарчанде ки фарқиятҳо зиёданд, аммо, якчанд андешаҳои мувофиқ мавҷуд аст: 1) истилохот усули калимасозист, 2) истилохот ба категорияи махсуси калимаҳо мансубанд 3) аз ҷиҳати шакл, воҳиди истилохот аз калима калонтар ва аз ибора хурдтар аст.

Назарияҳои зиёде мавҷуд аст, ки ба сохтори истилохот маҳсубанд, аммо дар маҷмӯъ назарияҳо ба ҳам монанданд. Мулоҳизаҳои асосӣ интиҳоби қисмҳои гуногуни калимаҳои аслий ва аз нав гурӯҳбандӣ кардани шаклҳои нав мебошанд. Мавқеъҳои гуногуни интиҳоб мустақиман ба фарқияти таснифи истилохот оварда мерасонанд, аз ҷумла мавқеи Мин Лонгхуа (1983), Чжун Циалинг (1985), Ин Чжипинг (1999) ва ғайра. Бояд қайд кард, ки масъалаи мавриди таҳқиқ сохтани истилохот масъалаи *"аломатҳои намояндагӣ"* мебошад. Чен Сзянмин (1963) чунин мешуморад, ки *"яке аз шартҳои истилохот ин пешниҳоди аломатҳои намояндагӣ мебошад."* Баъдтар, Фу Хуай Син (1985), Ма Синчжу (1987) ва Сю Яоминг (1988) дар мақолаҳои худ таъкид карданд, ки истилохот аз ҷузъҳои намояндагӣ сарчашма мегиранд. Аммо Ли Суминг (1991) қайд мекунад, ки интиҳоби *"аломатҳои намояндагӣ"* барои шарҳи *"邮编"* *"индексҳои почта"* кифоя нест ва баъзе шаклҳои кӯтоҳшуда дар амал аз ҷониби омма эътироф карда мешаванд [15].

Тибқи омор, луғатҳои ихтисороти чинӣ зиёда аз 6000 ададро бар гирифтаанд. Илова бар ҳамгироии иттилооти глобалӣ дар тӯли солҳо тағйир меёбанд ва мардум ихтисораҳои бешумори нав эҷод мекунанд. Ташаккули истилохот ба давраи рушд ва тараккиёт ворид шуда, онҳо маводи муҳим барои забон ва гуфтугӯӣ мебошанд.

Ҳамин тавр, баррасии ташаккули истилохот як падидаи махсуси луғавӣ ба шумор рафта, дар рушд ва таҳаввули забони чинӣ нақши муҳим мебозад. Истилохот дар васонти ахбори омма ва муошират мавриди истифодаи васеъ қарор дошта, узви муҳимми луғатҳои муносири чинӣ гаштаанд. Нақши истилохот дар тавсеаи муносибатҳои муносири иҷтимоӣ иқтисодӣ муассир буда, оммаи васеи мардум, хусусан, ҷавонон, ҳангоми муошират истилохотро истифода мебаранд, дар Интернет истилохоти номунтазамро зуд пайдо ва паҳн мекунад.

Адабиёт

1. Дань, Н. Русскоязычные номинации понятия «китайский язык» / Н. Дань // Молодая наука. – 2016.
2. Жолтикова, М.А. Вопросы отбора исходного материала для исследования аббревиатур // Вестник Тверского государственного университета. «Филология». - 2012. - № 10, вып. 2. - С. 248-254.
3. Жолтикова, М.А. Некоторые характеристики аббревиатурной лексики в сфере информатики // Вестник Тверского государственного университета. «Филология». – 2012. – № 24. – С. 239-244.
4. Завьялова, О.И. Китайское лингвистическое чудо / О. И. Завьялова // Независимая газета. – Режим доступа: http://www.ng.ru/science/2009-01-28/11_china.html
5. Завьялова, О.И. На путунхуа заговорили во всем мире : Миллионы словарей помогают возрождению нации / О. И. Завьялова // Независимая газета. – Режим доступа: http://www.ng.ru/dipkurer/2013-04-15/9_putunhua.html
6. Мусоямов, З.М. Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти нармафзори компютерӣ (дар асоси маводи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) / З.М.Мусоямов. Монография. – Душанбе: Эр-граф, 2020. - 208 с.
7. Мухторов, З.М. Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) / З. М. Мухторов. – Душанбе, 2013. –242 с.
8. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳотшиносӣ ва истилоҳнигорӣ тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019.
9. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар садаи XX. / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 184 с.
10. Мамадназаров, А. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-хитойӣ. – Душанбе: Нодир, 2003. – 492 с.
11. Худойдодов, Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ.Худойдодов. – Душанбе, 1972.
12. Чамшедов, П. Фарҳанги англисӣ-хитойӣ / П.Чамшедов, Т.Розӣ. – Душанбе: Пайванд, 2007. – 1202 с.
13. Назарзода, С. Язык и терминалогия. / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 184 с.
14. Употребление пиньиня приобретает новый международный стандарт // Газета образования Китая. – 2016. – 18 февр.
15. Шаҳובהва, М.Б. Луғати мухтасари англисӣ-хитойӣ-форсӣ / М.Б.Шаҳובהва. – Душанбе: Маориф, 1989. – 248 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНҲОИ ЧИНӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақола фарогири хусусиятҳои забони истилоҳот дар забони чинӣ ва дигар мубрамиати истилоҳшиносии тоҷик мебошад. Масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосир мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Бо афзоиши таъсири назарияи забонҳои структуралистии ғарбӣ дар Чин истилоҳот пурра ба забон ворид карда шуда, категорияи омӯзиши онро олимони хусусияти истилоҳотро аз нуқтаи назари нутқ баррасӣ мекарданд. Ба андешаи Ду Сзин (1946) "ихтисорот ба **fanqie** монанд аст"; Лу Шусян ва Чжу Дэкс (1951) чунин ақида дорад, ки истилоҳот гурӯҳҳои калимаҳои дорои аломатҳои бештар мебошанд. Тибқи омор, луғатҳои ихтисороти чинӣ зиёда аз 6000 ададро дар бар мегирад. Дар натиҷаи ҳамгироии иттилооти глобалӣ тӯли солҳо ихтисорот рӯз то рӯз тағйир меёбанд ва мардум ихтисораҳои бешумори нав эҷод мекунад. Ташаккули истилоҳот ба давраи гул-гулшукуфӣ ворид шуда, онҳо маводи муҳим барои рушди забон ва гуфтугӯӣ, инчунин дорои арзиши коммуникатсионӣ мебошанд.

Ба андешаи муаллиф, шумораи олимоне, ки тадқиқоти антологияи чиниро оид ба истилоҳот гузаронидаанд, тадриҷан афзуда, натиҷаҳои тадқиқоти зиёда аз 70-сола барои фаҳмиши возеҳи истилоҳот мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *истилоҳот, тарҷума, хитойӣ, тоҷикӣ, забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ, антология, ихтисорот, аломатҳои намоёндагӣ, тадқиқот, структура.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ КИТАЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассмотрены лингвистические особенности китайской и таджикской терминологии. Проблема термина и терминологии занимает важное место в современном языкознании.

С ростом влияния теории западных структуралистских языков в Китае термин был полностью введен в язык, а категорией его изучения ученые стали считать природу терминов с точки зрения речи. Ду Синь (1946) считал, что «аббревиатуры похожи на **fanqie**»; Лу

Шусянь и Чжу Декс (1951) придерживались мнения, что термины представляют собой группы слов с большим количеством символов. По статистике, словари китайских сокращений содержат более 6000 наименований. В результате интеграции глобальной информации аббревиатуры меняются день ото дня, и люди создают бесчисленное количество новых аббревиатур. Формирование терминов вступило в период расцвета, и они являются важным материалом для развития языка и речи, а также имеют коммуникативное значение.

По мнению автора, количество ученых, проводивших исследования китайской антологии терминологии, постепенно увеличивается, а результаты более чем 70-летнего исследования способствуют более четкому пониманию терминологии.

Ключевые слова: терминология, перевод, китайский язык, таджикский язык, лингвистика, переводоведение, онтология, аббревиатуры, пунктуация, исследование, структура.

LINGUISTIC FEATURES OF TERMS IN CHINESE AND TAJIK LANGUAGES

The article covers the linguistic features of the terminology in Chinese and Tajik terminology. The issue of terminology and terminology in modern linguistics occupies an important place among the most important issues in the theory of linguistics.

With the growing influence of the theory of Western structuralist languages in China, the term was fully introduced into the language, and the category of its study was discussed by early scholars in terms of the scope and nature of the terms in terms of speech. In terms of scale, Du Xin (1946) considered that “abbreviations are similar to fanqie”; Lu Shuxiang and Zhu Dex (1951) were of the opinion that terms were groups of words with more characters. According to statistics, most Chinese abbreviated dictionaries contain more than 6,000. In addition to the integration of global information over the years, the days are changing every day and people have created countless new abbreviations. It is true that the emergence of terms has entered a period of flowering, and they are important materials for language and for conversational communication.

Given the high frequency of use of the term, the wide range of applications and its short number have a communicative value in other words to facilitate and facilitate interpersonal communication. Therefore, the number of scholars who have conducted chinese ontology research on terminology has gradually increased, and the results of more than 70 years of research are sufficient for a clear understanding of the term.

Keywords: terminology, translation, Chinese, Tajik, linguistics, translation studies, ontology, abbreviations, punctuation, postal index.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Шаҳзодаи Маҳмадлатиф** – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (PhD) кафедраи филологияи англис. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел.: (+992) 555771515. E-mail: shahzodaisakova5@gmail.com

Сведения об авторе: **Шахзодаи Махмадлатиф** – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, докторант (PhD) кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева. Тел.: (+992) 555771515. E-mail: shahzodaisakova5@gmail.com

Information about the author: **Shahzodai Mahmadlatif** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD student - Department of English Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 555771515. E-mail: shahzodaisakova5@gmail.com

СЕРМАЪНОШАВИИ КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ УРФУ ОДАТ ВА ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Талабов Т.С., Лузинаи З.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Омӯзиш ва таҳқиқу муқоисаи таркиби луғавии забон пайваста дар мадди назари забоншиносон қарор дорад. Корҳои зиёди забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ, ки ба таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни калимаҳои сермаъно бахшида шудаанд, аз ин гувоҳӣ медиҳанд. Тасвири фикрии ашё, маъноии фикрии он объектҳои мушоҳиданашавандаанд. Гӯяндаҳо ва шунавандаҳо дар паси калима ашёро мебинанд.

Сермаъноии калимаҳо яке аз омилҳои асосии рушду таҳаввули забони адабӣ ба ҳисоб меёбад. Дар таркиби луғати ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забони тоҷикӣ калимаҳои сермаъно хеле зиёд ба назар мерасанд, аммо ин вожаҳо дар забони олмонӣ гарчанде тарҷума шаванд ҳам, аммо дар баъзе мавридҳо сермаъноиро зоҳир намеkunанд.

Калимае, ки якчанд маъноҳои ба ҳам алоқаманди лексикиро ифода мекунад, полисемия ном дорад. Полисемия аз калимаи юнонии *poli* – бисёр ва *semasia* – аломат, маъно гирифта шудааст, ки сермаъно гуфтан аст. Сермаъноӣ, асосан, хусусияти калимаҳои решагии забон мебошад.

Полисемия ҳодисаи муқаррарии забон аст, чунки аз рӯйи ягон муносибат ва ё аломати муайяне калима номи ашёҳои гуногун мегардад.

Полисемия чунин зуҳури лексикӣ аст, ки калима дар пояи аслӣ маъноҳои нав мегирад, сермаъно мешавад. Маъноҳои нави калима дар гирди маънои аслӣ давр мезананд.

Сермаъноии калимаҳоро муайян намудан дар забонҳои гуногунсохтор, забони тоҷикӣ ва олмонӣ яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад, зеро дар аксар ҳолатҳо ин гурӯҳи вожаҳоро бо калимаҳои омонимӣ омехта менамоянд.

Хулоса, дар забони тоҷикӣ на танҳо вожаҳо, балки дар баъзе ҳолатҳо ибораҳо низ сермаъно шуда метавонанд. Масалан, ибораи “*кабудӣ додан*” дар забони тоҷикӣ мафҳуми “додани сабза, яъне гашниҷ, пиёзи сабз, райҳон” – ро дар бар мегирад, инчунин, “*кабудӣ додан*” ба маънои “қошро бо усма об додани арӯс” ва “додани либоси кабуд ба хешовандони наздики шахси мурдагӣ” – ро ба худ нигоҳ доштааст. Ин анъана миёни тоҷикони Самарқанду Бухоро низ то ҳанӯз маҳфуз мондааст. *Кабудӣ додан* – ба занҳо, матои кабут медиҳанд, то ин ки онҳо чил рӯз ё як сол ин либосро ба бар кунанд [17, с.8].

Гарчанде муайян намудани сермаъноӣ калимаҳо дар забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои мубрам ва баҳсталаб ба шумор меравад, аммо новобаста аз ин забоншиносони тоҷик ба ин масъала хеле ҷиддӣ назар афканда, асару мақолаҳои зиёде эҷод кардаанд. Забоншиносон, аз ҷумла Муминов А. [Сермаъноӣ дар забони тоҷикӣ, 1972], Ғаффоров Р. [Вазифаҳои услубии калимаҳои омонимӣ ва сермаъно 1990], Мачидов Ҳ. [Усулҳои сермаъношавии калимаҳо 1998] дар асару мақолаҳои худ оид ба ҷанбаҳои гуногуни мавзӯи мазкур фикру ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд. Таваҷҷуҳи зиёиён ба масъалаҳое, ки ба масъалаҳои забони миллий ва тасвири забонии ҷаҳон дахл доранд, хусусияти хоси концептуалӣ ва категорияшавии мафҳумҳои муҳити атроф, инчунин, инъикоси онҳоро дар забон ба вучуд меоранд. Аз ин рӯ, тадқиқоти забонҳои гуногун ва мафҳумҳои алоҳида яке аз самтҳои асосии илми забоншиносӣ дар даҳсолаи охир гардид [10, с. 78].

Забоншинос Е. Минакова дар фишурдаи рисолаи худ “Комплексный анализ субстантивной полисемии в немецком и русском языках” чунин овардааст: Калимаи *Kreta-Linie* низ дар забони олмонӣ дорои чанд маъно «давра», «кура» ва «мамлакат» мебошад. Омили ташаккули маъноии калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои геометрӣ, асосан, шакли онҳо мебошад [9, с. 78]. Дар забони тоҷикӣ низ ин калимаи сермаъно ба ҳисоб рафта, дорои маъноҳои зерин аст: *давра* (фигураи геометрӣ), *давра* (маросиме, ки хангоми мурдани шахс мегузaronанд), *давра* (сӯзание, ки дар рӯйи кӯрпаю болишти арӯс мепартоянд).

Қисми зиёди вожаҳо дар забони адабӣ як маъниро ифода кунанд ҳам, аммо дар нутқи гуфтугӯӣ мафҳумҳои дигарро ифода мекунанд, ки ин хусусияташон бештар ҳангоми гузаронидани чашну маросими милли аён мегарданд.

Масалан, калимаи *мурдан*, ки, аслан, маънояш “бо ҷаҳон падруд гуфтан” аст, дар нутқи мардуми тоҷик ба чанд маъно қорбасти мешавад:

1. Ба маънои “рафтани ҷон аз ҷисм”:

Баъди *мурдан* ба сари турбати ман бинвисед,

К-ин аҷаб сӯхтани бесару пое будааст [5, с. 42] .

2. Ноумед шудан: Арӯсаки бечораро пас аз ин кори кардаи шумо дар дилаш *умеду ормонаш мурд*.

3. Ба итмом расидани амал: *Тӯй мурд* акнун, аз сабаби набудани маблағ ба соли дигар гузоштем.

Дар забони олмонӣ низ калимаи *Tod* - мурдан ба маъноҳои “аз қобилият мондани узвҳои инсон”, “ғайрифайзоли будани узвҳои ҳаётии инсон ва ҷонварон”, “марги клиникӣ”, “ғайрифайзоли будани дил”, “гардиши хун ва узвҳои нафаскашӣ” - *Stillstand der Lebensfunktionen bei Mensch und Tier. Als kiln. T. wird die Stillstans von Herz und reizlauf sowie Atmung bezeichnet* ва “марг қорбасти мешавад, ки маънои якумаш дар луғат айнан дар ҳамин шакл дарҷ гардидааст [7, с. 1034.] Дар бештари ҳолатҳо дар забони олмонӣ ин вожа ба маънои “*мурдан*” низ меояд: Die eine Wange und das Kinn Waren bei dem Afprall auf den Stein etwas zerch nammt wjrden, das Gesicht hatte sich aschgrau verfärbt, und die Finger Wanen an den Ohnen erstarrt. Erwar tot [13, с. 245.]

Истилоҳоти *der Geist* “*рӯҳ*” ва *die Seele* “ҷон” ба мисли забони тоҷикӣ дар забони олмонӣ истилоҳоти динӣ ба шумор рафта, дар тасаввуроти одамони қадим чизи ба ҳаво монанд, чизи ғайриматериалӣ, вале бениҳоят нозук, тунук, сабук ба мисли бӯғ, дуд буд. Дар забони тоҷикӣ низ вожаи *рӯҳ* ба “ҷон”, “нафас”, “ҳаёт”, “зиндагонӣ” ва “яке аз оҳангҳои мусикӣ” қорбасти мешавад.

Дар забони олмонӣ барои ифодаи истилоҳоти “ҷон” ва “*рӯҳ*” воҳидҳои луғавии зерин мавриди истифода қарор мегиранд: *die Seele- innenleben eines Lebewesens, das sich im Denken* - ҳолати ботинии инсон тавассути фикронӣ; *Falen* – ҳиссиёт; *Handeln oder Bewegungen auaert* - узви абодии инсон; *die Gemätskräfte des Menschen* - қувваи ҳаракаткунанда; *der unsterbliche Teil des Menschen* - рафтор) ва ғ.

Бояд зикр кард, ки дар забони олмонӣ маъноҳои вожаи *die Seele* (ҷон) бо тақибҳои луғавии *der Geist* (*рӯҳ*) гуногун мебошанд. Аҷибаш он аст, ки дар ибтидо вожаи *der Geist* (*рӯҳ*) дар забони олмонӣ ба маънои “*нафаскашӣ*”, “*оғози ҳаёт*”, “*ҳаракати ҳаёт*” қорбасти мешудааст [18, с. 81.]

Маънои асосии калимаи *қаср* “*коҳ, иморати баланд*” аст, аммо маъноҳои дигари вай “*нусхаи пеши куртаи арӯс*” ва “*ҷое, ки ҳангоми базм арӯсу домод менишинанд*” зимни маънои асосиаш ба амал омада, ба луғати ифодакунандаи урфу одат шомиланд. Калима “*қаср*” дар забони олмонӣ дар шакли “*Brautaltar*” маъмул буда, ягон ҳел сермаъноиро зоҳир наменамояд.

Вожаи *фотиҳа* дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба маъноҳои «номи сураи якуми Қуръон, дар оғози коре дуо хондан, пешрафт ва хайрияти қорро талаб кардан, дуои хайр, руҳсат ва иҷозат» фаҳмида мешавад [18, 441], аммо дар лексикаи ифодакунандаи урфу одат фотиҳа дар дохили феълҳои номие, ки бо ин вожа сохта шудаанд, ба чанд маъно меояд:

1. *Фотиҳа* - «ҷорабиние, ки ҳангоми номзад намудани арӯс баргузор менамоянд»: Духтари Наими тракторчиро имшаб ба Комрони писари Бекмурод *фотиҳа* карданд.

2. *Фотиҳа* - “дуо гирифтани арӯс пеш аз хонаи падар баромадан: Аввал дар пешаки пойи падарат сар ҳам кун, *фотиҳа гиру*, сипас ба мошин савор шав, Савриҷон. Дар забони олмонӣ калимаи *Brautsegen* ба ҳамин маъно қорбасти мешавад.

3. *Фотиҳа* – бегоҳи душанбею ҷумъа ба арвоҳҳо хатм бахшидан: Ба арвоҳаш фотиҳа хон! – гуфт ба ман Фирӯза. – Тамом бовар кунондааст, ки Карим кушта шудагӣ [22, с. 329] .

Калимаи ғӯристон низ дар забони тоҷикӣ чанд маъноро ба худ касб намудааст:

1. Қой, маконе, ки пас аз мурдан одамро дар он ҷо мегӯронанд: Тезтар борон наборида, *гӯри* Ҳакимбойро кобед.

2. Торикӣ, тирагӣ: Чароғро гиронед, ки хона *гӯристон* гашт.

3. Нодорӣ, бечизу чорагӣ: Охир барои чӣ ман ба вай духтарамро бароварда диҳам? Охир вай *гӯристон* ҳам надорад.

Маросими халқӣ миёни мардуми тоҷик хеле зиёданд. Азбаски маросим хусусияти этнографӣ доранд, вобаста ба характер, ҳислат, рафтору кирдор ва ҳулуқу ҳуӣи мардуми мавзёҳои алоҳида номҳои ҳархела пайдо мекунанд.

Сермаъношавии калимаи тӯй дар забони тоҷикӣ хеле зиёд мушоҳида мешавад:

1. Тӯй - чашн, ид, маросми хурсандӣ, ки ба муносибати арӯсӣ ва ғайра барпо мешавад: Дар хонаи Султонмурод имрӯз *тӯй* аст, писарашро хонадор кардааст.

2. Аз ҳад зиёд хурсанд шудан аз ташрифи касе ва дар осори ниёгонамон низ ин падида ба назар мерасад:

Шӯҳи сурной маро имшаб ба чустучӯй шуд.

Ҳамраҳи ман омаду дар хонаи ман *тӯй* шуд.

Шӯҳи сурной, ки меҳодад зи ошиқ анҷуман,

Мекунад пайваста даҳ ангушти худро дар даҳан.

(Сайидои Насафӣ)

3. Ба маънои маҷозии “*чанг кардан*” низ меояд. Гулнисо омада ҳамаро *тӯй андохта* рафт. Дар забони олмонӣ фақат тӯйи арӯсӣ маъмул аст. Калимаи тӯй ба сермаъноӣ дучор нашуда, танҳо ба маънои аслии худ мавриди истифода қарор мегирад: Man Kann auf zwei Hochzeiten gleichzeitig tanzen[4, с. 276] Die Hochzeit ist eine landung_ die wie ein Start aussieht[4, с. 277] .

Воҳиди луғавии “*меҳтар*” низ ба худ сермаъноиро гирифтааст. Дар ин калима чунин тафсир шудааст: 1. Калонтар бузургтар; муқобили кехтар. 2. Одами бузург, олимақом. 3. Саис, нигоҳбони чорпоён, махсусан аспон.

Дар забони тоҷикӣ бидуни ҳамаи ин маъноҳо калимаи “*меҳтар*” дар нутқи гуфтугӯӣ боз ба маънои асбоби мусиқие, ки дар ҳамаи чашну маросими мардуми тоҷик онро менавозанд, мавриди истифода қарор дорад: Овози *меҳтар*, ки баромад ҳама дар деҳа тӯйхонаро ёфта ошхӯрӣ меоянд. Дар осори ниёгонамон бештар ин калима дар ифодаи шахси олимақом омадааст:

Меҳтарони ҷаҳон ҳама мурданд,

Маргро сари ҳама фурӯ каранд [1, с. 149] .

Бояд зикр кард, ки чӣ тағйироте, ки дар ҷамъият мешавад, бевосита нақши худро ба забон мегузорад. Баъзе калимаҳо маънои аслии худро аз даст дода, ба худ маънои нав касб менамоянд. “Одатан, бо мурури замон, аз як тараф, баъзе калимаҳо аз истеъмол берун мешаванд ва калимаҳои нав ба миён меоянд, аз тарафи дигар, баъзе калимаҳо охишта–охишта маъноҳои нав мегиранд ва маъноҳои пештараашонро аз даст медиҳанд. Ҳатто дар баъзе давраҳои таърихӣ маънои баъзе калимаҳо тамоман дигар мешавад”.

Ҳамаи вожаҳое, ки доираи истеъмолашон васеъ буда, зуд-зуд мавриди истеъмол қарор мегиранд, дорои хусусияти сермаъноӣ мебошанд, зеро яке аз омилҳои зухуроти маъноҳои иловагӣ дар калимаҳо, ана, ҳамин серистеъмол будани онҳост. Масалан, вожаи *янга* умумитоҷикӣ аст, ки дар забони тоҷикӣ дорои чунин маъноҳо мебошад: “*зани додар, тағо, амак*”, “*зани шахси наздик*”, “*зане, ки арӯсро ҳамоҳӯӣ карда аз мошин мефарорад*”, “*занҳое, ки дар маросими тӯйи арӯсӣ ҳамоҳӯӣ арӯс ба хонаи домод мераванд*”. Оид ба вожаи *янга* муҳаққиқ М. Бобоҷонова чунин овардааст: “Воҳиди луғавии *янга* дар забони тоҷикӣ ин бозхитром муроҷиат намудан ба зани шахсе, ки шиноси азизи туст, агар ӯ аз гӯянда калон бошад, агар хурд бошад, қойи ин истилохро калимаи *келин* иваз мекунад” [6, с. 22].

Калимаи *келин* ҳам дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи калимаҳои сермаъно дохил шуда мавридҳои истеъмоли худро дорад. Вожаи *келин* дар забони тоҷикӣ дар ифодаи маъноҳои “*духтари тӯйишудаистода*”, “*зани писар*”, “*зани додару бародар*” ва “*зани писари ҳама*” омада метавонад. Ин ҷанбаҳо ба инобат гирифта, М. Бобоева дар рисолаи худ “Термины

брачного родства в немецком и таджикском языках” чунин овардааст: “ Истилоҳоти ифодакунандаи махфумҳои ҳешутаборӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони олмонӣ бештаранд. Дар забони тоҷикӣ вожаҳое, ки аз решаҳои ҳиндуаврупоӣ сар задаанд, теъдоди зиёд доранд, ки вожаи “зан” аз қабилҳои онҳост. Дар асоси ин вожа дар забонҳои туркӣ ва арабӣ низ калимаҳои нав сохта шудаанд [6, с. 22].

Калимаи “сала” дар забони тоҷикӣ ба ду маъно корбаст мешавад : “авзоли мардҳо” , “навъи хӯрдание, ки занҳои тоҷик дар тӯю маърақаҳо омода месозанд”: Падарат салаишро набаста ба масҷид рафтаанд. *Салаи* пухтагиат ин дафъа бенамактар омадаст. Дар забони олмонӣ ин калима дар шакли “*Turban*“ дар истифода буда, сермаъно нест : Denken sie ja nicht, man könne Sollch einen grosen *Turban* jede Woche in den Waschtrod legen [13, с. 9] .

Калимаи чодар, аслан, дар забони тоҷикӣ маънои “*матое, ки занҳо ба сар мепартоянд*”- ро мефаҳмонад аст, аммо бидуни ин маъноҳо ин вожа метавонад ба маънои “матое, ки дар он кӯрпаю болини арӯсро мебандад” ва “пардае, ки дар паси вай арӯс менишинад” (чимилиқ) ояд. Ин вожа дар забони олмонӣ дар шакли “*die Decke* “ маъмул буда, дар худ маъноҳои “*чодир*”, “*кӯрпа*” “ *рӯймол*”-ро мафҳуз медорад, ки дар ҳамаи мавридҳо ҳангоми гузаронидани маросими олмониён корбаст мешаванд, аммо ба маънои “*чимилиқ*” дар забони олмонӣ дар истифода қарор надора, зеро олмониҳо анъанаи дар таги чодар шинондани арӯсро надоранд, лекин воҳиди луғавии *Brautkammer* - *ҷое, ки арӯс домодро интизор мешавад*, дар луғати забони олмонӣ маъмул аст.

Воҳиди луғавии “*das Gericht*” дар забони олмонӣ ҳам ба маънои “хӯрок” ва ҳам ба маънои “суд” корбаст мешавад, ки ҳангоми ба маънои “хӯрок” омадан ба луғати ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дохил мешавад. Инчунин, исми ҷинси занонаи “*die Dame*” сермаъноиро ба худ касб карда дорои мафҳумҳои “*малика*”, “*хонум*”, “*донае, ки шаашкабозӣ дамка ном дорад*” ва “*донае, дар шоҳмотбозӣ вазир ном дорад*” мебошад. Танҳо мафҳуми “*die Dame - хонум*” дар баъзе мавридҳо дар ифодаи арӯсшаванда мавриди истифода қарор мегирад. Вожаи “*die Dame*” дар луғат чунин тафсир шудааст: 1.*Dame die, Frau die-хонум*; 2. *vieleseitigste Figur im Schachspiel- донаи шоҳмот*; 3.*Kartenspiel: dritthöchste Karte, entspricht dem ober derdt- Karte.* – як донаи қарта[7, с. 202] .

Оид ба сермаъношавии калимаи “*die Mutter*, ки, аслан, маънои асосиаш дар забони олмонӣ “*Mutter, Frau, die ein Kind geboren hat, rechtlich auch die Adoptiv - зане, ки кӯдак таваллуд кардааст, офарандаи насл, давомдиҳандаи авлод, сарчашмаи зиндагӣ,*” мебошад, ки ягон маросими бе ин шахси воломақом гузаронида намешавад, ҳаминро қайд карданием, ки бидуни маънои асосии худ боз ба маънои “*Maschinenenelement mit Innengewinde, Teil einer Schraubenverbindung - як асбоби асосии мошин, мурват- гайка*“ омада метавонад. Дар наср адибон дар бештари ҳолатҳо маънои асосии ин калимаро истифода бурдаанд: Aus der Tur kam die Mutter nach zottelte an dem Kind her um und schimpfte[4, 364] .

Муссалам аст, ки таркиби луғавии “*der Bock*” дар забони олмонӣ ба маъноҳои “буз”, “*ғўсфанд*” ва “*асбобе, ки аз болаи ҳангоми ба варзиш шугл варзидан мепаранд*”, “*гарданшах*” ва “*курсии баланд*” кор фармонда мешавад, аммо бидуни маъноҳои овардашуда калимаи “*der Bock*” боз ба маънои “*қаҳрамонҳое, ки бо ниқоби бузу ғўсфанд дар маросими Пасхо иштирок менамоянд*” ва “*кулчақандҳое, ки дар маросими Пасхо дар шакли бузу ғўсфанд тайёр карда мешаванд*”, омада метавонад.

Воҳиди луғавии “*der Fliege*” дар худ мафҳумҳои “*галстуке, ки ҳангоми маросими ақди никоҳ домод мебандад (бабочка)*”, “*паша*” , “*як қисми милтиқ*” ва “*бурути мард*”-ро нигоҳ дошта, мавридҳои истеъмоли худро доро мебошад [8, с. 769] .

Ба калимаҳои сермаъно забоншиносон вожаи “*der Huhn*”, ки маънои аслиаш “*мурғ*” аст низ дохил намудаанд, ки ягон маросими олмониҳо бе омода намудани хӯрок аз ин навъи гӯшт намегузарад. Ин калима ба ғайр аз маънои “*паранда*”, боз дар ифодаи “*қубури об*” ва *dummes Huhn* “зани нодон” омада метавонад. Калимаи “*der Straus*”, ки, аслан, дар забони олмонӣ маънои “*шутурмурғ*”-ро дорад, инчунин, ба луғати ифодакунандаи урфу одат шомил буда, боз ба маъноҳои “*гулдаста*” ва “*набард*” низ корбаст мешавад.

Бояд зикр кард, ки дар нутқи гуфтугӯи мардуми тоҷик калимаи *штурмурғ* ба ғайр аз маънои аслии худ дар ифодаи “шахси қоматбаланд” низ омада метавонад: Ин *штурмурғро* аз кучо ёфта, келин кардед, қадаш аз домод ду метр баланд.

Воҳиди луғавии “*die Schnecke*”, ки маънои асосиаш “*туқумишулук*” мебошад, дар забони олмонӣ ба гурӯҳи калимаҳои сермаъно дохил шуда, ба маънои “*як навъ қулчақанде, ки дар маросими Пасхо дар шакли туқумишулук омода менамоянд*”, корбаст мешавад.

Мусаллам аст, ки вожаи “*der Kamm*”, ки маъноҳои “*шона*”, “*силсилақӯҳ*” – ро дар забони олмонӣ ифодагари аст, дар баъзе мавридҳо ба маънои “*хушток*” низ омада метавонад, ки маҳз ба луғати ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим ворид карда метавонем, зеро олмониҳо қариб дар ҳамаи маросими миллиашон *der Kamm* – *хуштокро* ҳамчун бозичаи кӯдакони ба кӯдакон тақдим менамоянд.

Оид ба воҳиди луғавии “*die Melone*” дар ифодаи “*харбуза*”, “*тарбуз*,” “*хурма*” ва “*қулоҳ*” дар Олмон дар истифода қарор дорад, ки маҳз ба маънои “*қулоҳ*” омадани ин вожаро мо ба ин бахш мансуб медонем.

Исми ҷинси миёна “*das Pferd*” низ ба худ сермаъноиро касб намуда, дорои мафҳумҳои “*асп*” ва “*асбобе, ки ҳангоми варзиш аз болаш меҷаҳӣ*” мебошад. Калимаи “*асп*” дар гузаронидани ҳамаи чорабиниҳои мардуми олмон ва тоҷик вирди забон оварда мешавад, зеро ягон маросими ин ду халқ бе асп гузаронида намешавад. Чӣ тавре маълум аст, дар забони тоҷикӣ доираи истемоли калимаи “*асп*” боз фарохтар буда, ба ғайр аз маънои асосии худ боз ба маъноҳои “*донаи аспшакли шоҳмот*”, *пахлуи чуқурноки бучул дар бучулбозӣ*”, “*аспи обӣ – бегимот*”, “*асби ҷӯбин – тобут*” ва “*асп – аспи сунъие, ки аспакбоз дар болои он нишаста, дар тӯю маърақаҳо аспакбозӣ менамояд*”, корбаст мешавад, ки якчанд маъноҳояш дар луғат дарҷ гардидааст [15, с. 93].

Калимаи *Rezept* низ дар забони олмонӣ сермаъноиро ба худ касб намуда, ба маъноҳои “*тарзи тайёр намудан*” ва “*тайёр намудани хӯрок*” омада метавонад. Миёни олмониҳо калимаи *das Rad* бо мафҳумҳои “*чарх*” ва “*дучарха*” маъмул аст.

Муасаллам аст, ки, асалан, вожаи кор дар забони тоҷикӣ ба маънои “*шуғл*” корбаст мешавад, аммо дар таркиби ибораи “*кори хайр*” мафҳуми “*тӯй*,” яъне хонадор шуданро ифода менамояд: Ин пулҳоро ман барои *кори хайр* пинҳон намуда будам. Агар касе аз дунё гузарад, боз ин вожаро корбаст менамоянд: *Кори* падарат ин шаб шуд. Хиромона *кораи шуд*, бо дунё тамоман падруд гуфт. Вафот кардан дар “*Бурҳони қотей*” дар шакли пур омад қафиз, яъне зиндагӣ ба охир расид низ омадааст [11, с. 226].

Калимаи *суфра*, ки дар нутқи гуфтугӯи мардуми тоҷик ба тағйироти фонетикӣ дучор шуда, шакли *сурфаро* гирифта аст, бештар ба маънои “*ҷой барои нишаст, ки дар шакли чоркунча аз лой сохта шудааст*”, меояд: Ба рӯйи яке аз ин *сурфаҷаҳо* Раҳими Қанд ном як кас лаълии қандфурӯшиашро дар пеши худ ниҳода менишаст [2, с. 27]. Ин вожа дар луғат чунин тафсир шудааст: 1. миси зард ; 2. дастархон, 3. ҷаҳон [16, с. 281] .

Маънои якуми онро бештар дар луғати ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим мушоҳида намудан мумкин аст: Агар Сирочиддин сикату саломат аз хизмат баргардад, *сурфаи* оши бивисешанбегиро партофта, ҳамаи хешу таборонро ба хона даъват менамоям. Тӯйро, ки сар кардӣ, Гулсараҷон, аввал *сурфаҳакатро* партою ордбозон кун, то ин ки тӯйат бе ягон нохушӣ гузарад. Сермаъноӣ бошад, дар навбати худ, боиси рушду такомули таркиби луғавии забони адабӣ мегардад. Сермаъноии калима яке аз роҳҳои бойшавии таркиби луғавии забон ба шумор меравад.

Сермаъношавии калимаҳо бо пешрафти ҷомеа ва зисту зиндагонии халқ вобастагии амиқ дорад.

Ҳангоми таҳлили мавод мо собит намудем, ки калимаҳои синонимӣ, омонимӣ, антонимӣ ва сермаъно дар таркиби луғати забони тоҷикӣ дар ифодаи урфу одат ва чашну маросим назар ба забони олмонӣ зиётар ба назар мерасанд. Дар забонҳои муқоисашаванда ҳар як калима мавриди истемоли худро дорад.

АДАБИЁТ

1. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Китоби муссаваф / Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. – Душанбе, 2008. – 240 с.
2. Айнӣ С. Мари судхӯр / С. Айнӣ. – Сталинобод, 1961. – 350 с
3. Айнӣ, С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис / С. Айнӣ // Шарқи Сурх. – Сталинобод, 1948. – №11. – С. 37-40.
4. Anna Seghers. Das Siebte Kreuz. Aufbau- Verlag- Berlin, 1987. – 378 s.
5. Баҳриддин Ҳилолӣ. Осори Мунтахаб. –Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958.– 365 с.
6. Бобоева, М.Т. Термины брачного родства в немецком и таджикском языке: автореф. дис... канд. филол. наук / М.Т. Бобоева. – Боку, 1990. – 23 с.
7. Der grosse Brockhaus in einem Band. F.A.Brockhaus. – Leipzig, Mannheim, 2005. - 1175 s.
8. Langenscheid Taschenwörterbuch Russisch. Berlin-München-Warschau-Wien-Zürich-Ner York, 2003. - 1200 s.
9. Минакова, Е.Е. Комплексный анализ субстантивной полесемии в немецком и русском языках: автореф. канд... филол. наук / Е.Е. Минакова. – М., 1992. - 24 с.
10. Муминов, А. Полисемия в таджикском языке: дис... канд. фил наук / А. Муминов. – Душанбе, 1972. - С.80– 96 с.
11. Мухаммадхусайн Бурхон. Бурхони котеъ.Том.1/ Бурхон Мухаммадхусайн. - Душанбе: Адиб. – 1993. – 280 с.
12. Панду ҳикматҳо. –Душанбе,1963. –189 с.
13. Sadriddin Aini. Der Tod des Wucherers.- Verlag Kultur und die Fortschritt- Berlin, 1966. -256 s.
14. Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаби Сайидо. –Сталинобод, 1980.- 443 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. - 951 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М., 1969. - 947 с.
17. Хонхуҷаева, А. Таснифоти мавзуи этнографияи марбути маросими мотам / А. Хонхуҷаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. – №3. – С. 3-9.
18. Wahring G. Deutsches Warterbuch mit einem Lexikon der deutschen Sprachlehre. - Manchen: Mosaik, 1991. - 1493 s.
19. Verlag nipp's Randon Hause GmbH 81673- München, 2010. -741 s.
20. Zitate Sprich Wörter. Bassermann Verlag_ einem unternehmen der
21. Ҷалол Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. – Душанбе, 1984. – 382 с.

СЕРМАӢНОШАВИИ КАЛИМАӢОИ ИФОДАКУНАНДАИ УРФУ ОДАТ ВА ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ЗАБОНӢОИ ТОӢИКӢИ ВА ОЛМОНӢИ

Дар мақола зикр гардидааст, ки омӯзиш ва таҳқиқу муқоисаи таркиби луғавии забон ҳамеша дар мадди назари забоншиносон қарор дорад ва қорҳои зиёди забоншиносони ватанию хориҷӣ, ки ба таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни калимаҳои сермаӢно бахшида шудаанд, аз ин гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамаи вожаҳое, ки дар забон бештар мавриди истъмол қарор мегиранд, дорои хусусиятҳои сермаӢной мебошанд, зеро яке аз омилҳои зухуроти маӢноҳои иловагӣ дар калимаҳо серистъмол будани онҳост. Дар мақола андешаҳои олимони хориҷиву ватанӣ оид ба калимаҳои сермаӢно зикр гардидааст. Муаллифон таъкид намудаанд, ки баъзе калимаҳо бо мурури замон маӢной аслии худро аз даст дода, ба худ маӢной нав мегиранд. Инчунин, қайд гардидааст, ки дар баъзе давраҳои таърихӣ маӢной аксарияти калимаҳо тамоман дигар мешавад, ки ин дар асоси лексикаи ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ таҳлил гардидааст.

Таҳлили муаллиф собит менамоянд, ки сермаӢношавии калимаҳои ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ хеле зиёд ба назар мерасад.

Муаллифон қайд менамояд, ки хусусияти сермаӢношавии калимаҳо бо пешрафти ҷомеа ва зисту зиндагонии халқ вобастагии амиқ дорад, яъне калимаҳо бо мурури замон ба худ маӢной нав мегиранд.

Дар мақола бо факту далелҳо собит гардидааст, ки калимаи сермаъно дар таркиби луғати забони тоҷикӣ дар ифодаи ифодаи урфу одат ва ҷашну маросим назар ба забони олмонӣ мавқеи калонро ишғол менамоянд. Дар забонҳои муқоисашаванда ҳар як калимаи сермаъно мавриди истеъмоли худро дорад.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони олмонӣ, лексика, калимаҳои сермаъно, урфу одат, ҷашну маросим, забонҳои муқоисашаванда, маъно.

МНОГОЗНАЧНОСТЬ СЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ТРАДИЦИИ И ПРАЗДНИКИ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье констатируется, что изучение и сопоставление лексического состава языка всегда находится в центре внимания лингвистов, об этом свидетельствует тот факт, что многие работы отечественных и зарубежных лингвистов, посвящены изучению различных аспектов многозначных слов.

Все слова, наиболее часто употребляемые в языке, имеют полисемические особенности, ибо одним из факторов появления дополнительных значений в словах является их чрезмерное употребление. В статье рассматриваются взгляды зарубежных и отечественных ученых на многозначность слов.

Авторы подчеркивает, что некоторые слова со временем теряют свое первоначальное значение и приобретают новое. Отмечается, что в некоторые исторические периоды значение большинства слов совершенно иное, что анализируется на основе лексики обычаев и праздников в таджикском и немецком языках.

Анализ авторов показывает, что многозначность слов, выражающих традиции и праздники, в таджикском и немецком языках очень высока. Автор отмечает, что характер многозначности слов тесно связан с прогрессом общества и жизнью народа, то есть слова со временем приобретают новые значения.

В статье фактами доказывается, что многозначное слово в словаре таджикского языка в выражении традиций и праздников занимает большее место, чем в немецком языке. В сопоставимых языках каждое многозначное слово имеет свое собственное использование.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, немецкий язык, лексика, многозначные слова, обычаи и традиции, обряды и церемонии, сопоставимые языки, значение.

THE POLYSEMY OF WORDS DENOTING CUSTOM AND TRADITIONS, RITUALS AND CEREMONIAL IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

The article cites that the study and study and comparison of the lexical composition of languages is always in the center of attention of linguists. The authors emphasizes that this is evidenced by the fact that many works of domestic and foreign linguists are hung up on the study of various aspects of polysemantic words.

All words that are often used in the language have polysemantic features, because one of the factors in the appearance of additional meanings in words is their frequent use. The article discusses the views of foreign and domestic accounted for polysemantic words. The authors points out that some words lose their original meaning over time and acquire new meanings. It is also noted that in some periods of history, the meaning of most words completely change, mainly analyzes the vocabulary of customs and traditions, rituals and ceremonies in the Tajik and German languages.

The analysis carried out by the author shows that in comparable languages there is a high prevalence of words expressing customs and traditions, rites and ceremonies. The authors emphasizes that the features of the polysemy of words are closely connected with the development of society and the life of the people, that is, words acquire new meanings over time.

The article proves the facts that polysemantic words in the dictionary of the Tajik language occupy more space for expressing customs and traditions, rituals and ceremonies than in the German language. In the languages being compared, each polysemantic word is used for its intended purpose.

Keywords: language, Tajik language, German language, vocabulary, polysemantic words, custom and traditions, rituals and ceremonial, comparable languages, meanings.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Талабов Тағоймурод Сайфович** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишони: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 987455855

Лузинаи Зафардухт – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (Phd) кафедраи забони тоҷикӣ. **Нишони:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Сведения об авторах: **Талабов Тағоймурод Сайфович** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, з.з. заведующий кафедрой иностранных языков. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 987455855

Лузинаи Зафардухт – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, докторант (Phd) кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Information about the authors: **Talabov Tagoymurod Sayfovich** - Tajik National University, candidate of philological sciences, associate professor, head of the department of foreign languages. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: 987455855

Luzinai Zafardukht - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, doctorate student (PhD) of the Department of Tajik language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 90 888 01 33.

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ 891.550 (092)

ОМУӢЗИШ ВА ТАҲҚИҚИ АФСОНАҲОИ БАДАХШОН ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ КИШВАР

Давлатбеков Л.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Афсона чун сарвати маънавӣ байни мардуми Бадахшон аз замони қадим вучуд дорад. Шарҳи маънии луғавӣ ва истилоҳии афсона дар асоси гуфтаҳои муаллифони фарҳангномаҳо ва иқтибос аз ашъори шоирон ва гуфтаҳои дигар дар адабиётшиносии муосир ҳамчун анвои наср ҷамъбаст гардидааст. Хулосаи муҳаққиқ роҷеъ ба хосияти ин навъи насри гуфторӣ ба таври зайл аст: «... афсона асари насриест, ки суварӣ шакли он асли воқеӣ надорад ва ҳар як падидаи суварии аз ин сарҳад гузашта дар ҳаракат ба самти акс ногузир аз ҳатти афсона ва афсонавӣ убур хоҳад кард. Агар ҳақиқат ҳамин аст, хулосаи содае моро дар рӯёруй қарор дорад. Афсона ҳикоятест, ки бар вақоеи ҳаёлии бофта ва ҳамин сурати аёниро гирифта, асос меёбад. Албатта, воқеа бидуни заминаи аслий ва дар ҳоли номувофиқ ба воқеият, мутобиқи таҷрибаву дониши инсон, дурӯғ аст. Воқеан ҳам, афсона рӯйдоди дурӯғин аст» [16, с. 282-283].

Ин навъи маъмули адабиёти мардумии Бадахшон дар солҳои 70-уми асри XIX мавриди эътибор қарор ёфтааст. Солҳои 1876-1877 сайёҳи англис Бернард Шоу се афсона: яке бо забони шуғнонӣ, яке ба забони вахонӣ ва се афсонаро ба забони сариқули ҷамъ оварда, ҷоп намуда буд [15, с. 4].

Минбаъд аз ҷониби сайёҳон ва муҳаққиқони русу замони шӯравӣ афсонаҳои зиёде аз байни мардуми гуногунзабони Бадахшон ҷамъоварӣ гардидаанд [3; 8; 9; 10; 11; 12; 13;]. Мусаллам аст, ки ба монанди ҳамаи афсонаҳои халқҳои ҷаҳон дар ин минтақа низ ин жанри фолклорӣ урфу одати мардуми ин минтақаро ифода менамояд.

Омузиш ва таҳқиқи афсонаҳои Бадахшон ба даврони истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Дар ин давра ба таҳқиқи афсонаҳо ходими калони илмӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМҶТ шодравон Гулнисо Ризвоншоева шуруъ намуданд.

Дар таҳқиқоти Гулнисо Ризвоншоева, ки ба афсонаҳои сеҳромези Бадахшон марбут аст, мафҳуми афсона ва истилоҳи он байни мардуми гуногунзабони Бадахшон дар қиёс бо минтақаҳои дигар ҷунин баррасӣ гардидааст:

«Дар маҳалҳои гуногуни Кӯхистони Бадахшон ҳам нисбат ба афсона истилоҳоти гуногунро истифода мебаранд. Масалан, афсонаро дар ноҳияи Дарвоз «матал», дар ноҳияи Ванҷ «осуна», дар Рӯшон «суг», дар ноҳияи Шуғнон ва Роштқалъа «сӯг» ва дар ноҳияи Ишкошим «чинда» ё «жинда» мегӯянд» [7, с. 6].

Овардани шарҳи истилоҳ ва мафҳуми афсона дар Бадахшон аз ҷониби муҳаққиқи зикршуда бесабаб нест, зеро ки ин истилоҳот тибқи қавиш ва таҳқиқоти фолклоршинос Б. Шермухаммадов, агар дар аксари деҳоти Фориш, Торинҷак, Камонгарон, Оқсой, Оҳалики вилояти Самарқанд «матал» хонда шавад, дар ноҳияи Фориш ин жанри фолклориро аксар «сег», «сӯг», «саргузашт» ва «эртақӣ» мехонанд [2, с. 11-12].

Дар китоби «Сказки народов Памира», ки соли 1976 бо ибтикор ва саъю кӯшиши А. Л. Грюнберг ва И. М. Стеблин-Каменский рӯйи ҷоп омад, 80 номгӯи афсонаҳо аз бошандагони водии Язгулом, Вахон, Ишкошим, Шуғнон ва Мунҷон дар тарҷумаи русӣ ба таъъ расид. Шарҳи номи маъруфи шӯравӣ А. Н. Болдирев ба китоби номбурда муқаддимаи муфасссали илмӣ навишта, мавқеи афсонаро дар ҳаёти маънавии халқҳои баландкӯҳи ин диёр баррасӣ намудааст. Таваҷҷуҳи муаллифи сарсуханро, пеш аз ҳама, дузабонии афсонаҳои мардуми ин минтақа ҷалб намудааст. Тибқи мушоҳидаҳои ӯ ҳомилони гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ

(шуғнониҳо, рӯшониҳо, бачувиҳо, хуфиҳо, бартангиҳо, рошорвиҳо) тамоми асарҳои насриро (афсонаҳо, нақл, латифаҳо, тамсил) ҳамеша бо забони худ нақл мекунанд. Афсона ба забони тоҷикӣ аҳёнан ва он ҳам бо талаби махсуси шунавандагон гуфта мешавад, вале байни сокинони дигари Бадахшон – язгуломиҳо, ишкошимиҳо, вахониҳо ва мунҷониҳо афсонаҳо бо ҳар ду забон – модарӣ ва тоҷикӣ зинда аст [10, с. 7].

Афсонаҳо, аслан, дар байни мардуми Бадахшон ба ду забон – маҳаллӣ ва тоҷикӣ мавҷуданд ва муаллифи пешгуфтори китоби дар боло зикргардида ин равандро хеле хуб мушоҳида кардааст. Махсусан, занони куҳансол афсонаро, асосан, бо забони модарӣ нақл мекарданд, зеро забони тоҷикиро на он қадар хуб медонистанд ва афсонаҳои тоҷикӣ бештар байни мардон маъмул буданд. Дар Бадахшон афсонаҳои тоҷикӣ хеле бисёр буда, байни мардум бо забони маҳаллӣ гуфта мешаванд, вале агар дар афсона порчаҳои манзуми тоҷикӣ мавҷуд бошанд, ғўяндаи афсона мебоист онро бо оҳанг дар забони асл меҳонд. Афсонаҳои тоҷикӣ байни мардуми Бадахшон обурани маҳаллӣ мегирифтанд [10, с. 8].

Мутахассисони соҳаи фолклоршиносӣ афсонаҳоро аз лиҳози дарбаргирии мазмуну мундариҷа ба се даста тасниф намудаанд, ки маъмултарини онҳо афсонаҳои тамсилӣ (афсонаҳо дар бораи ҳайвоноту парандагон, хазандагон, ашёи бечон ва амсоли онҳо), маишӣ ва сеҳрангез мебошанд [1; 4; 5; 6].

Ҷилди III «Фолклори Помир», ки мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Ризвоншоева Гулнисо мебошад, 43 афсонаи ҳаёӣ-маишӣ мардумро фаро гирифтааст, ки дар шакли асл (ба яке аз забонҳои помирӣ - Л. Д) ва тарҷума ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба хонандагон пешкаш гардидаанд. Ин афсонаҳо аз лиҳози мазмуну мундариҷа гуногун буда, масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҳаёти оилавӣ, шахсию ҷамъиятӣ, нобаробариҳои иҷтимоии даврони гузашта ва амсоли инҳоро дар бар гирифтаанд. Аз лиҳози ҳаҷму муҳтавои худ афсонаҳои ҳаёӣ-маишӣ гуногун буда, баъзеҳо мазмуни ҳаҷвӣ доранд ва сужаи онҳо хеле кӯтоҳ аст ва мураттибу муаллифи муқаддимаи китоб низ ба ин хусусияти афсонаҳои номбурда ишора намудааст [14, с. 15].

Агар дар афсонаи ҳаҷвии «Бобочиғандар» содагӣ ва гумроҳии қаҳрамон – Бобочиғандар барин одамон тамасхур ва мазаммат карда шавад, дар афсонаи «Ятимак», ки ҳаҷман аз афсонаи аввалӣ калонтар аст, зиракию хушёрӣ ва ақли тезу расои қаҳрамон сутуда мешавад, зеро ӯ ба воситаи ин неъматӣ бузург ва атои худовандӣ тамоми мушкilotашро ҳал менамояд. Масалан, вақте ки Ятимак бо неруи ақл девҳоро мутеи худ мекунад, рӯбоҳ ба содагии девҳо хандида мегӯяд: «Шумо аҷаб махлуқҳои беақл будаед, Ятимак аз мӯрча ҳам метарсад. Шумо ўро паҳлавон мегӯед. Биёед, ҳамроҳи ман, бубинед, ман ўро чӣ хел мекушам. Ўро, ки куштам, молашро байни худ тақсим мекунем». Вақте ки рӯбоҳ девро аз паси худ ба назди хонаи Ятимак мебарад, Ятимак огоҳ гардида, ба болои бом баромада, гуфт: «Эй рӯбоҳ, ту доим ба ман сетогӣ дев меовардӣ, ҳозир чаро фақат яктоашро овардӣ? Дев вақте ки ин суҳанро шунид, рӯгардон шуда гурехт. Рӯбоҳ аз пасаш кашола шуда, пора-пора гардид. Кампир ва наберааш аз бало халос шуда, то охири умр хушбахтона зиндагӣ карданд» [14, с. 143-144].

Байни ин навъи фолклори халқҳои Помир як қисми онҳоро афсонаҳои саргузаштӣ ташкил мекунанд, ки аз ҷиҳати ҳаҷму муҳтавои худ калон буда, сужаи онҳо аз чандин эпизод иборат аст. Дар ин афсонаҳо, тавре аз ҳасоиси ин жанри фолклорӣ аст, аз ҳаёти давраи ғуломдорӣ ва замони феодалӣ, нобаробарии иҷтимоӣ суҳан рафта, орзую омили мардум барои озодию фароғати зиндагӣ ва хушбахтӣ инъикос ёфтааст.

Бархе аз афсонаҳои мардуми Бадахшон бо порчаҳои манзум – абёти алоҳида ё рубоӣёт оро ёфтаанд. Ин порчаҳои шеърӣ бо матни афсона робитаи қавӣ дошта, таъсири эмотсионалии воқеаро қавитар мегардонанд. Масалан, дар афсонаи «Шоҳи Хубон ва Бесомон», ки характери фоҷиавӣ дошта, қаҳрамонон ба мақсад намерасанд, чунин ҳолатро сарехан мушоҳида намудан мумкин аст. Дар ин афсона қаҳрамони асосӣ - Хубон, ки ба духтари шоҳ ошиқ шудааст, бо фитнаи канизак ба куштан мебаранд ва аз забони духтар рубоӣ хонда мешавад. «Подшоҳ ҷаллодонро фармуд, ки рафта ҷавонро ба қатл расонанд.

Чаллодон чавонро ба Регистон бурда, катл кардани шуданд. Духтар бо ҳасрат гуфт:

Дунё ачаб аст, кори дунё ачаб аст,
Гул коштаам, хор буридан ачаб аст.
Булбул ба қафас, қафас миёни оташ,
Булбул сӯзад, қафас насӯзад ачаб аст.

Чавон гунчишкро диду бо ду чашми гирён гуфт:

Гунчишкаки зарзарӣ, ба кӯтал гузарӣ,
Аҳволи маро ба пеши модар бубарӣ.
Модара бигӯ, гашту гадоӣ бикунад,
Аз баҳшаки ман оши худой бикунад.

Боз хеле роҳ рафта, зоғакеро диду гуфт:

Эй зоғи сияҳ, ту меравӣ кӯҳи ба кӯҳ,
Пайгоми маро ба пеши он ёр бигӯ.

Духтар боз дар ҷавоби чавон гуфт:

Шоҳи Хубон, туро куштанд,
Ту ҳайф шудӣ, хунат хӯрданд.
Ту ёруме, шоҳи Хубонуме» [14, с. 49].

Пораҳои шеърӣи афсона, ки аз забони персонажҳои он баён ёфтааст, ба назари инчониб, бо матн алоқаи ногустани дошта, маҳсули фаъолияти эҷодии офаринандагони афсона мебошанд. Дар матни пораҳои манзум унсурҳои гӯйиши халқӣ қариб ба назар намерасад ва тамоми бандубасти онҳо бо забони адабӣ сурат гирифтааст. Гумони ғолиб он аст, ки баромади афсонаи зикргардида дар ибтидо ба забони тоҷикӣ буда, баъд ба забони шуғнонӣ маъмул гардидааст ва афсонагӯйҳо порчаҳои шеърӣро айнан бо забони асл мехонанд.

Вале дар афсонаи «Тошбек ва Гулқурбон», ки ба гурӯҳи афсонаҳои сеҳромез мансуб аст, ҳолати дигарро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар ин афсона пораҳои шеърӣе шомил гардидаанд, ки аз ҷониби афсонагӯёни машҳур ба таври суруд хонда мешаванд, вале пораҳои номбурдаи суруд аз пораҳои манзуми афсонаи «Шоҳи Хубон ва Бесомон» тафовути ҷиддӣ доранд. Аввалан, онҳо пораҳои манзуми китобӣ набуда, дар асоси завқи омиёнаи мардум эҷод гардидаанд ва шабеҳи сурудҳои маросимии помирӣ мебошанд. Сониян, бархе аз калимаву таркиботи забонҳои маҳаллӣ дар пораҳои манзуми ин афсона айнан истеъмол гардидаанд. Инчунин, алоқаи калимаҳо дар мисраъҳо, аксаран, ба тавассути табиати нахви гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ сурат гирифтааст:

«Подшоҳ мехост, ки дар ин сафар Тошбекро 300 савор ҳамроҳӣ кунанд, вале Тошбек аз байни онҳо фақат 50 савор ва вазирбача – Атохӯчаро ҳамроҳи худ гирифта, азми сафари Миср кард. Ҳангоми видоъ Тошбек ба падараш рӯ оварда мегӯяд:

Ало било а тāt, рухсат гируме,
Ба шаҳри Миср ачаб даргилуме.
Ё Гул, қурбонат мешавам,
Ё Гул, харидори ту астуме [7, с. 183].

Ту момои мане,
Бирав, биншин, дар боғат мане.
Ху гул бичин, дар боғат мане,
Ё Гул, харидори ту астум [7, с. 183].

Дар боғак будам, қандат наботат хӯрдаме,
Аз ёраки худ хабар нашнидаме. [7, с. 185].

Тавре ки мушоҳида мешавад, дар мисраи «Дар боғак будам, қандат наботат хӯрдаме» «ат»-и калимаҳои «қанд» ва «набот» бандакҷонишини соҳибии шахси дуюми

шумораи танҳо набуда, дар гурӯҳи забонҳои шугнонӣ-рӯшонӣ пайвандаки пайваस्तкунандаи «у»-ро ифода мекунад.

Пӯшида нест, ки ин гурӯҳи афсонаҳо дар асоси тафаккури мардуми кӯхистон ва завқи онҳо бунёд ва бо забонҳои маҳаллии мардуми ин маҳал эҷод гардида, баъд иштихор ёфтаанд.

Хулоса, байни мардуми гуногунзабони Бадахшон анвои гуногуни насри гуфторӣ вучуд дошта, аз ҳаёлотӣ бойи ин мардум гувоҳӣ медиҳанд ва расму русум, андешаву тафаккур ва зеҳнияти онро бозгӯ менамоянд.

Адабиёт:

1. Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. 304 с.
2. Афсонаҳои Самарқанд /Тартибдиҳанда Б. Шермуҳаммадов; Ба чоп тайёркунанда Ф. Зеҳниева. – Душанбе: Дониш, 1965.
3. Зарубин, И.И. Одна орошарская сказка. Институт живых восточных языков, 1927.
4. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик. Курси конспективӣ барои ғойбхонҳо / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, Нашр. дав. тоҷик, 1952.
5. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик. Нашри дуюм / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – 160 с.
6. Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоӣ / Дастури таълимӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 1999. – С.58-82.
7. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (Таҳқиқи ғоя ва образ) / Г. Ризвоншоева. – Душанбе, 2011. – 256 с.
8. Романовская, Е.Е.Ташбек и Гул-Курбон (Памирская народная сказка) / Е.Е. Романовская // Советская музыка. – 1937. – № 7.
9. Сказки народов Памира / Сост и коммент. А. А. Грюнберга и И. М. Стеблин-Каминского; предисловия А. Н. Болдырев. -М.: Наука, 1976. – 535 с.
10. Сказки и легенды горных таджиков / Составление, перевод с таджикского и комментарии А. З. Розенфельд и Н. П. Рычкова. – М.: Наука, 1990. – 238 с.
11. Соколова, В. С. Рушанские и Хуфские тексты и словарь / В. С. Соколова. – М.,Л., 1959. – 334 с.
12. Соколова, В. С. Бартагские тексты и словарь. – М.,Л., Душанбе, 1960. – 194 с.
13. Стеблин-Каменский И.М. Фольклор Вахана //И.М. Себлин-Каменский. Фольклор и этнография. – Л.,1970. – С. 212 - 219.
14. Фолклори Помир. Чилди З. Афсонаҳои ҳаётӣ-маишии мардуми Бадахшон/ Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Гулнисо Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2012. 507 с.
15. Шакармамадов, Н. Назми халқи Бадахшон./Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 126 с.
16. Шарифов, Х. Назарияи наср. / Х. Шарифов. –Душанбе, 2004. – 318 с.

ОМУЗИШ ВА ТАҲҚИҚИ АФСОНАҲОИ БАДАХШОН ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИИ КИШВАР

Дар мақола муаллиф сазӣ намудааст, ки доир ба ҷамъоварӣ ва омӯзишу таҳқиқи афсонаҳои мардуми Бадахшон аз нимаи дуюми асри XIX ва асри XX андешаронӣ намуда, шарҳу тафсири истилоҳи афсонаро мабно ба ғӯйишҳои минтақаҳои гуногуни тоҷикнишини Ҷумҳурии Ёзбекистон ва вилоятҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таълифоти муҳаққиқони ин соҳа баррасӣ намояд. Дар идомаи андешарониҳо муаллиф қайд намудааст, ки таҳқиқ ва омӯзиши ҳаматарафи ин жанри фолклорӣ ба даврони истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд ва дар омӯзиши он саҳми фарзандони ин минтақа назаррас аст.

Муаллиф қайд намудааст, ки дар таҳқиқоти Гулнисо Ризвоншоева, ки ба афсонаҳои сеҳромези Бадахшон марбут аст, мафҳуми афсона ва истилоҳи он байни мардуми Бадахшон дар қиёс бо минтақаҳои дигар баррасӣ гардидаанд. Дар мақола таъкид шудааст, ки афсонаҳо байни мардуми Бадахшон бо ду забон - маҳаллӣ ва тоҷикӣ мавҷуданд ва занони куҳансол афсонаҳоро ба забони модарӣ нақл мекунанд. Як хусусияти афсонаҳои мардуми Бадахшонро муаллифи мақола дар ҳамбастагии порчаҳои манзуми тоҷикӣ бо матни забонҳои маҳаллӣ мебинад ва мутобиқи андешаҳои ӯ ин раванд таъсири эмотсионалии воқеаро қавитар мегардонад. Тибқи хулосабарориҳои муаллиф порчаҳои манзуми тоҷикӣ маҳсули ғайрихалқӣ эҷодии ғӯяндагонӣ афсонаҳо мебошанд. Умуман, андешаҳо ва гузоришҳои муаллиф дар заминаи далоили илмӣ баён гардидаанд.

***Возжаҳои калидӣ:** афсона, ҳикоя, жанр, матал, осуна, суг, сӯг, сег, суг, саргузашт, эртақӣ, нақл, латифа, тамсил, гӯйиҳои мардумӣ, забонҳои маҳаллӣ, забони тоҷикӣ.*

ИЗУЧЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ СКАЗОК БАДАХШАНА ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ

В статье автор пытается осмыслить сбор и изучение легенд народа Бадakhшана второй половины XIX и XX вв. Также автором рассмотрена трактовка термина «миф» на основе говоров разных таджикских районов Республики Узбекистан и разных регионов Республики Таджикистан в работах исследователей в данной области. Продолжая свои мысли, автор отметил, что всестороннее изучение и исследование этого жанра фольклора берет свое начало еще с независимости Республики Таджикистан, и вклад представителей этого региона в его изучение значителен.

Автор отмечает, что исследование Гулнисо Ризвоншоевой, посвященное трехмерным мифам Бадakhшана, рассматривает значение мифа и его терминологию у жителей Бадakhшана в сравнении с другими регионами. В статье подчеркивается, что сказки существуют у жителей Бадakhшана на двух языках - как на местном, так и на таджикском, и что пожилые женщины рассказывают сказки на своем родном языке. Одной из особенностей народных сказок Бадakhшана является сочетание таджикских стихов с текстами местных языков, и, по его мнению, этот процесс усиливает эмоциональное воздействие события. По выводам автора, таджикские стихи являются продуктом творчества сказителей. Взгляды и сообщения автора основаны на научных доказательствах.

***Ключевые слова:** сказка, рассказ, жанр, пословица, осуна, суг, суг, сег, суг, рассказ, сказка, повествование, анекдот, притча, народные сказки, местные языки, таджикский язык.*

STUDY AND RESEARCH OF FAIRY TALES OF BADAKHSCHAN DURING THE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC

In the article, the author tries to reflect on the collection and study of myths of the multilingual people of Badakhshan from the second half of the XIX and XX centuries, and the interpretation of the term based on the dialects of different regions of Tajikistan and the Republic of Tajikistan. Continuing his reflections, the author noted that the comprehensive study of this genre of folklore dates back to the independence of the Republic of Tajikistan, and the contribution of the children of this region in its study is significant.

The author notes that Gulniso Rizvonshoeva's research, which deals with the three-dimensional myths of Badakhshan, examines the meaning of the myth and its terminology among the multilingual people of Badakhshan in comparison with other regions. The article emphasizes that fairy tales exist among the people of Badakhshan in two languages - both local and Tajik, and that older women tell fairy tales in their mother tongue. One of the features of the folk tales of Badakhshan is the combination of Tajik verses with the text of local languages, and in his opinion, this process strengthens the emotional impact of the event. According to the author's conclusions, the Tajik verses are the product of the creative work of the narrators of fairy tales. In general, the author's views and reports are scientific in nature and are based on scientific evidence.

***Keywords:** fairy tale, story, genre, proverb, osuna, sug, sug, seg, sug, story, fairy tale, narration, anecdote, fable, folk tales, local languages, Tajik language.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Давлатбеков Лоло Мирзоевич – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 931924884.*

***Сведения об авторе:** Давлатбеков Лоло Мирзоевич - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 931924884.*

***Information about the author:** Davlatbekov Lolo Mirzoevich - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 931924884.*

Дар замоне, ки инсоният ба тӯфону печидагиҳои шадид мувочех гардидааст, ёдкард аз тамаддунҳои дерин, ки сиришти аслиашон хираду дониш ва раҳнамоии инсон ба накуиву осоиш аст, аҳамияти вижа касб мекунад. Дуруст ба гуфта омада, ки «дар асри навин, ки мо зиндагӣ мекунем, ифтихору муҳаббат рӯйи як қавму табори хос амалест, ҳилофи каромати инсониву дур аз андешаҳои инсонгарӣ, чунки ҳамаи мо дар офариниш як ҷавҳарем» [2, с. 39].

Халқҳои соҳибтамаддун ҳамин андешаи «дар офариниш як ҷавҳар» буданро дар андарзномаҳо ва осори фалсафиву таърихӣ худ бо шеваҳои хушоянд манзури инсоният намуда, бо баҳрабардорӣ аз адабу фарҳанги ҳамдигар ҷиҳати ғановатманд гардидани фарҳанги миллии худ хидмат кардаанд.

Дар ҷаҳони муосир, ки зарурати ба роҳ мондани гуфтугӯӣ тамаддунҳо алайҳи бархӯрди тамаддунҳо (М.Ҳотамӣ С.Ҳангинтон,) [12, с. 603; 13, с. 213] пеш оамадааст, гуфтумон ва истифода аз офаридаҳои арзишманди халқҳои чун ҳиндуҳо ва эронинажодон ба мақсад мувофиқ мебошад.

Воқеан, ин халқҳои соҳибтамаддун меросе ба ёдгор мондаанд, ки бо ангеаи донишпарварӣ ва инсонгароияшон аз замони таълиф то ба ин рӯзгор дар сиришти инсон адолату осоиш ва ҷадал ба омӯзишро густариш медиҳанд. Далелҳои таърихӣ аз он башорат медиҳанд, ки осори офаридаву ба мерос мондаи ҳиндувону эронинажодон дар лобалои таъсири мутақобил сайқал ёфтааст. Тақвияти ин андешаро дар мероси гузаштаи эронитаборон - «Андарзнома», «Тӯтинома», «Ҳазору як шаб» ва осори катбие чун мероси Рӯдакӣ «Шоҳнома», «Маснавии маънавӣ», «Гулистон», «Ҳамса»-ҳо, «Юсуфнома»-ҳо, «Баҳориёт»-и Сайидо, «Қиссаи мушу гурба»-и Зоконӣ... ва «Панчатантра»-ву «Маҳабҳарата» ва «Калила ва Димна» бо қисмҳо ва сифати андарзии худ ба адабу фарҳанги халқҳои зиёди олам таъсир расонида, ҳамроҳ ба ёдгориҳои дигари ҳиндӣ Виш ва гура (тахкурсӣ) будани худро ба субот расонидааст. Чун ин намунаи фарҳанги ҳиндӣ аз замони Абӯабдуллои Рӯдакӣ то ба давраи нав ба фарҳангу адаби форсӣ таъсири бориз расонида, бо шарофати тарҷумаи арабиву форсиаш ба олами маънавии халқҳои ҷаҳон, аз ҷумла, ақвоми туркзбон ворид гардидааст, салоҳ доништа шуд, ки дар ин мухтасар перомуни ҳамин намунаи пураарзиши тамаддуни ҳиндӣ сухани кӯтоҳе ба гуфта ояд.

Пажӯҳишгарон ҷаҳор марҳалаи қаробати фарҳанги ҳиндуву форсиро таъкид кардаанд, ки замони Сосониҳо бо сарвари Анӯшервон ба 200 табиб роҳбарӣ кардани Барзуя, давраи Сомониҳо, ки муаллифи «Таърихи фаришта» Муҳаммадқосими Ҳиндушоҳ дар тӯли 31 соли ҳокимияташ 17 маротиба ба Ҳиндустон сафар карданаш зикр мешавад, замони назарраси зуҳури фарҳанги ҳиндӣ ба адабу фарҳанги форсӣ ва ақвоми дигар доништаанд.

Донишманди таърихи забон Саид Ҳалимов дар фасли «Забони форсӣ- тоҷикӣ»-и асараш «Ҳиндустон» овардааст, ки «ибтидои сар даровардани забони форсӣ-тоҷикӣ ба Ҳиндустон аз юришҳои Маҳмуди Ғазнавӣ (998-1030) ба шимоли Ҳинд шуруъ мешавад. Соли 1000-ум ҳучуми якуми вай ба Ҳинд буд ва хоки зиёди шимоли Ҳинд ба империяи ӯ ҳамроҳ шуд.

Забони давлатии Ғазнавиён - забони тоҷикӣ, баъди ин асрҳои зиёд дар Ҳиндустон боқӣ монд. Аз тарафи дигар, мавзуи Ҳинд ба осори шоирони Ғазна роҳ ёфт, ки дар «Қасидаи Сумнот»-и Фаррухӣ (1025-1026) ба қор бурдани калимаҳои ҳиндӣ гувоҳи ин аст.

Таъсири ҳиндӣ дар луғат, сюжет ва осори Рӯдакӣ («Калила ва Димна», «Синдбоднома») ва гунаҳои мансури онҳо шуруъ мешавад.

Забони адабии тоҷикӣ дар Ҳинд нуфуз пайдо мекунад, забони дарбор, забони илму адаб мегардад ва услуби сабки ҳиндӣ ба вучуд меояд. Ин услуб бинобар робитаҳои сиёсӣ адабӣ дар Осиёи Миёна бе таъсир намеронад» [14, с. 532].

Дар давраи 3-уми чунин қаробат, ки замони ҳамлаи муғулҳо мебошад, Эронро Ҳиндустони сағир гуфтаанд ва ин замон Ҳиндустон паноҳгоҳи илмиву фарҳангӣ гардида, 90 луғати тафсири мураттаб ва мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар марҳилаи 4-ум (замони Султон Бойқаро ва Бобур) дар қаламрави Ҳиндустон забони форсӣ ба сифати забони давлатӣ амал кард ва ин то вуруди англисҳо ба хоки Ҳиндустон идома ёфт. Дар ин дарозии таърих ба забони форсии тоҷикӣ осори арзишманде таълиф гардид, ки муаллифонашон ҳам ҳиндуҳои забони форсиро пазируфта ва ҳам эронитаборон буданд. Ин раванд то бедории мардуми ҳинд ва алайҳи ишғолгарони англис ба ошӯб бархостани халқи таҳҷойӣ идома ёфт ва замони эътироз низ нигоҳу назари ягона миёни халқҳои ҳиндуву тоҷик ба мушоҳида мерасид.

Шоири номдори тоҷик, муаллифи достони «Қиссаи Ҳиндустон» Мирзо Турсунзода, дар қисми «Меҳмони мағрибӣ»-и асараш ҳамраҳии худро ба халқи ҳинду баён кардааст:

Фурсати он аст, ки ин «меҳмон»,
Тарк кунад кишвари Ҳиндустон.
Чунки дар ин мамлакат ин зарпараст,
Ҳеч ба чизи дигаре дил набаст.
Сар назад аз марғиби бекарам
Чизи дигар ғайри ҷафою ситам...
Гарчи дусад сол дар ин хона монд
Боз ба ин оила бегона монд. [11, с. 171]

Ин гуна мисолҳо, ки аз қаробати фарҳангӣ ва диди ҳамгун доштан ба рӯйдодҳои олам дар адабиёти тоҷикиву ҳиндӣ дарак медиҳад, зиёд аст, вале боназардошти он, ки маншаи баёни матлаб таърих аст, боз мурочиат мешавад ба баъзе далелҳои таърихӣ, ки сарғаҳи ҳамин зухур ва таъсири баҳрабардорӣ аз ҳамдигарро бозгӯ менамояд. Марҷаи меҳварӣ дар ин асар «Калила ва Димна» аст, ки бо ҷанбаи кавии омӯзишӣ ва тарбиявиаш иртиботи байниҳамии халқи тоҷик ва миллатҳои туркзабонро низ неруи тоза бахшидааст.

То охири асри XIX «Калила ва Димна» ба 60 забонҳои мухталифи олам беш аз 200 маротиба тарҷумаву нашр гардидааст.

Аълоҳон Афсаҳзод таъкид намуда, ки «Калила ва Димна» дар таърихи адабиёти форс-тоҷик мақоми ғавқулода калон дорад. Он аз беҳтарин осори адабиёти ҷаҳонӣ буда, дар инкишофи жанри тамсилӣ тарбиявию ахлоқӣ роли калон бозидааст. Фолклор низ аз таъсири ин асар бебаҳра намондааст. «Калила ва Димна» шухрати беандоза калон дошта, ба забонҳои суриёнии нав (асрҳои 10-11), юнонӣ (1080, бо номи «Стефанит ва Ихнилат»), яҳудии қадим (1270), латинии қадим (асри 13), испании қадим (1251), латинии миёна (1270) ва латинии нав (1313), немисӣ (1480), италиявӣ (1552 ва 1583), англисӣ (1570), голандӣ (1623), даниягӣ (1518), франсавӣ (1724), туркӣ, ўзбекӣ, тотарӣ тарҷума шудааст, ки матни Ибни Муқоффаъ асли онҳост» [5, с. 526].

Нусхаи паҳлавӣ-сосонӣ бунёди асарро таъмин кунад ҳам, пас аз тарҷумаи суриёнӣ ва каме баъдтар арабӣ аз байн рафта, дар паҳншавии «Калила ва Димна» нусхаҳои манзуму мансури арабӣ ва форсӣ-тоҷикии он нақши сазовор доранд.

Нусхаи аввалини он дар аҳди Анӯшервони одил (солҳои ҳукмронияш 531-579) аз ҷониби Барзуяи Ҳаким бо дастгирии Бузургмеҳри Бахтакон амалӣ шудааст.

Дар адабиёти тоҷик 22 асар (9 нусха насрӣ, 11 нусхаи манзум ва 2 нусхаи саҳнавӣ (драмавӣ)-и он рӯйи кор омадааст.

Аввалин нусхаи насрии асар бо саъйи Балъамӣ (вазири Насри II ва Аҳмад) сурат гирифта, аз рӯйи ҳамин нусха Рӯдакӣ нусхаи манзуми онро омода месозад, ки дар ин бора сухани Фирдавсӣ шаҳодат медиҳад:

...Ки ба тозӣ шуд аз паҳлавӣ
Бад-он сон, ки акнун ҳаме бишнавай.
Ба тозӣ ҳамебуд то гоҳи Наср
Бад он гаҳ, ки шуд дар ҷаҳон шоҳ Наср,

Гузорандаро пеш биншонданд.
Ҳама нома бар Рӯдакӣ хонданд.
Бипайваस्त гӯё парокандаро
Бисуфт он чунон дурри огандаро...

То тарҷумаи комили асар ба забонҳои аврупоӣ, ҳикоятҳои ҷудогонаи он паҳн шудааст. Вале шухрати тарҷумаҳои арабии он дар Аврупо каме пештар сурат гирифтааст.

Соли 1889 тарҷумаи «Калила ва Димна» дар Россия аз ҷониби як профессор ва як донишҷӯи курси сеюм дар Қазон ба забони русӣ сурат гирифтааст, ки ағлабе инро аввалин иқдом медонанд, вале бояд ин амал каме пештар иттифоқ афтада бошад.

Дар ҳар сурат бештар нусхаи арабии он дар Аврупо паҳн гардида бошад ҳам, нусхаи форсӣ (махсусан аз Абулмаолий ва Ҳусайн Воиз) чи дар Аврупои ғарбӣ ва чи дар Россия шухрати бештар пайдо кард.

Оид ба масъалаи зуҳури фарҳанги ҳиндӣ дар адабу фарҳанги халқи тоҷик ва халқҳои дигар, донишмандони тоҷик, турк ва русу аврупоӣ изҳори андеша кардаанд, ки навиштаҳои донишмандоне чун Садриддин Айнӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, Расул Ҳодизода, Аълоҳон Афсаҳзод, Маҳҷум Муҳаммад Ҷаъфар, Алимардон Амрияздонов, Абдулманнон Насридинов, Мирзо Солеҳов, Хатип Миннегулов, Т.Г.Зайнулин, В.А.Гордлевский, И.Ю.Крачковский, А.А.Семёнов, И.П.Кузмин, М.Иванов, С.Кукляшев ва дигарон метавонад сайри таърихӣ «Калила ва Димна» ва таъсири пайравӣ ба онро бозгӯ намояд.

Идомаи анъанаи таъсири таассури фарҳанги ҳиндуву форсии тоҷикиро дар мисоли эҷодиёти Ҳасани Деҳлавӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Носиралӣ Ҳиндӣ, Ғании Кашмирӣ, Мирзо Бедил, Зебуннисо, Заҳириддини Бобур, Мирзо Ғолиб, Робендранат Тҳакур, Прим Чандва дигар шоирону нависандагон мушоҳида кардан мумкин аст.

Замоне, ки сухан аз паҳншавӣ ва таъсири ин ёдгории тарҷумавӣ ахлоқӣ меравад, бояд дар назар бошад, ки соли 1080 тарҷумаи юнонии Ибни Муқаффаъ ва шуруъ аз асри XII тарҷумаҳои славянӣ («Стефанит ва Ихнилат»), яҳудӣ, лотинӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ рӯи қор омадаанд. Сужаи «Калила ва Димна» аз ҷониби новелланависони аҳди Эҳё Бокаччо ва шоир Лафонтену дигарон низ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Қаробат пайдо кардани хонандаи рус ба ин ёдгорӣ, ғолибан тариқи тарҷумаҳои лотинӣ, славянӣ қадим, забонҳои Аврупои ғарбӣ ба амал омадааст. Аз ҷумла дар асри XVI дар заминаи тарҷумаи форсии «Калила ва Димна» тарҷумаи туркии асар ва ҳамзамон тарҷумаи фаронсавӣ он пайдо шуда, соли 1762 ҳамин нусха дар тарҷумаи Борис Волков ба забони русӣ бо номи «Масъалаҳои сиёсӣ ахлоқӣ файласуфӣ ҳиндӣ Пилпой» интишор ёфтааст. Тарҷумаҳои дертар, баъди инқилоб рӯи қор омадаи ин андарзнома ба хидмати И.Ю.Крачковский, И.П.Кузмин, Б.Шидфар ва дигарон бастагӣ пайдо мекунад.

Бояд андешаи бебаҳс бошад, ки туркзабонҳо, ба вижа тоторҳо ба «Калила ва Димна» тариқи тарҷумаҳои арабӣ, ғолибан нусхаи форсии он ошноӣ пайдо кардаанд. Ҳарчанд донишмандони тотор, аз ҷумла Х.Миннегулов ба он назаранд, ки дар замони хонигарии туркӣ, ўйғурӣ ва хонигарии Хазар миёни туркзабонҳо ёдгориҳои ҷудогонаи фолклориву хаттии ҳиндувон паҳнгардида, анъанаи мустақими алоқаҳои байниҳамии ҳиндухуви туркизабонҳо минбаъд низ идома ёфтааст. Шоҳиди ин далел аз назари онҳо сафари тотори оренбургӣ Исмоил Бекмуҳаммедов дар асри XVIII ба Ҳиндустон ва паҳн гардидани нашриҳои ҳиндӣ дар кишвари Поволже аст.

Бо таъкиди ин андеша донишманди тотор афзудааст, ки : «но тюрки-татары с достижениями индийской духовной культуры в основном познакомились в арабском, персидском и немного позднее в узбекском, турецком обличье, так как связи этих народов с Индией были сильными» [7, с. 249].

Дар заминаи матнҳои форсӣ ва қисме аз матнҳои арабӣ тарҷумаҳои гуногуни туркӣ-тоторӣ, тафсириҳо ва вариантҳои «Калила ва Димна» пайдо шуданд, ки миёни онҳо «Ҳумоюннома»-и Алии Челобӣ ё Алии Васӣ муваффақият пайдо кард. Ин қори анҷомдодаи Алии Сафӣ чун намунаи нафосат ва зебоии баён эътироф шуда, борҳо бознашр гардидааст. [6,с.398] Аз ҷумла, Фазлуллои Тошкандӣ онро аз туркӣ ба ўзбекӣ баргардонид, соли 1888

дар шакли литографӣ дар Тошканд ба таъб расонид. Бино ба андешаи Х.Миннегулов, дар фонди Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ўзбекистон якчанд нусхаи туркии «Калила ва Димна» нигоҳдорӣ мешавад. Аз миёни ин нусхаҳо донишманди тотор ба нусхаи зерӣ рақами 10203 нигоҳдорӣ мешуда, ки дар заминаи «Анвори Сухайлӣ» Муҳаммад Имом анҷом додааст, бартарӣ медиҳад, ки забонаш туркии қошғарӣ буда, ба забони тотории моқалб наздикӣ дорад. Ин дастхат, ки соли 1806 тартиб дода шудааст, бо унвони «Асари Имомия» низ шуҳрат пайдо кардааст.

Ғайр аз ганҷинаи Тошканд дар шаҳрҳои дигари собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низ нусхаҳои туркӣ - тотории «Калила ва Димна» мавҷуд аст, ки яке аз нусхаҳои дар шӯъбаи Ленинградии Институти шарқшиносии Академияи илмҳо буда, аз коллексияи шахсии археографи тотор Саид Воҳидӣ ворид шудааст.

Дар китобхонаи шахсии донишманди қазонӣ Қ.Хамзин низ тарҷумаи тотории «Калила ва Димна» нигоҳдорӣ мешавад, ки дар асрҳои XV-XVI китобат шудани онро зикр кардаанд. Ин нусха аз ҷониби донишманди тотор Г. Зайнулин мавриди паҷуҳиши илмӣ қарор гирифта, қисман нашр низ гардидааст [3, с. 18; 4, с. 157-162].

Дар адабиёти тотор ба асарҳои зиёде дучор гардидан мумкин аст, ки ҳикоятҳои ҷудогона ва ғояи аслиашон ба «Калила ва Димна» қаробати наздик доранд. Ин амалро аз ҷумла дар «Гулистон-бит-турк»-и Сайфи Саройӣ ва «Тухфаи Мардон»-и Муҳаммадёр ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Ин ҷо як нуктаро зикр кардан маврид дорад, ки баъди хидмати Ибни Муқаффаъ «Калила ва Димна»-и Абӯабдуллои Рӯдакӣ маъруфият пайдо карда, бо нашрҳои пайиҳаи худ дар олами мусулмонӣ пазируфта шуд ва ба адабиёти туркизабон таъсир расонид. Масалан, С.Саройӣ, ки «Гулистон-бит-турк»-и худро тарҷумаи комили «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ доништааст, мусаллам аст, ки аз «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ ва намунаҳои шеърӣ ӯ оғайи дошт [10, с. 295].

Дар асри XIX, ба вижа дар иртибот ба равнақи афкор ва адабиёти маорифпарварӣ ҳавасмандӣ ба «Калила ва Димна» афзун гардид. Дар ин марҳила илова ба матнҳои арабиву форсӣ, туркиву ўзбекӣ миёни хонандагону шунавандагон тафсир, вариант ва ҳикоятҳои тамсилии тоторӣ низ нуфуз пайдо карданд.

Аз ҷумла дар маҷмуаҳои (хрестоматия) М.Иванов ва К.Кукляшев масалҳои «Моҳигир ва Шоҳ» ва «Се наҷаманд» ҷой дорад, ки ба «Калила ва Димна» алоқаманд аст.

Маорифпарвари тотор, муаллифи «Қиссаи Абӯалӣ Сино» Қайюм Носирӣ, ки чун «Тарбия китоби», «Гулруҳ ва Қамарҷон», «Чил вазир», «Чил боғча», «Манфиати адабиёт барои ҳамсухбатон» осори арзишманди ахлоқӣ навиштааст, ба суҷаи «Калила ва Димна» ва дигар асарҳои тарбиявии форсии тоҷикӣ ҳавасмандӣ доштааст. Ба эътибори гуфтаи ӯ ин асар барои «тарбияи маънавӣ ва камолоти ахлоқӣ»-и инсон мусоидат менамояд [8, с. 251].

Соли 1862 маорифпарвари маъруфи тотор Ҳусайн Файёзхонов барои толибилмони мактабҳои русӣ грамматикаи забони тоториро тартиб дод, ки дар он низ порчаҳо аз «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ ва «Маҷолис-ун-Нафойс»-и А.Навой ворид шудаанд. Ин асар ба сифати маводи тадриси забони арабӣ дар мадрасаҳои тоинқилобии тоторӣ истифодаи фаровон дошт ва дар иртибот ба ин дар ҷопхонаҳои Қазон ба тақрор интишор ёфтааст.

Дар охири асри XIX ва оғози асри XX дар заминаи суҷа ва ғояи «Калила ва Димна», «Тўтинома», «Ҳазору як шаб», «Ҳазору як рӯз» ба забони тоторӣ китобҳои зиёде нашр гардиданд. Ҳамин давра Баҳоуддин Воисов ҷиҳати инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ суҷаи «Калила ва Димна»-ро мавриди истифода қарор дод.

Қазия маълум аст, ки солҳои 1906-1907 шоири тотор Абдулло Туқай дар саҳифаҳои маҷаллаи «Алғасрел-джадид» зерӣ рубрикаи «Маҷмуаи муфид» 65 масали насрӣ интишор дод. А.Туқай зимни таълифи масалҳои худ манбаъҳои тоторӣ, туркӣ, русӣ ва тарҷумаи тотории «Калила ва Димна»-ро истифода намуд. Натиҷагирӣ А.Туқай аз истифодаи ҳикоятҳои ду қабӯтари ба сафари дуру дароз баромадаву баъди таҳаммули азоби сафар ба кишвари худ баргашта ва ҳулосаи масали акси моҳтоби дар об фиребхӯрда ин аст, ки бидуни кашидани машаққат инсон ба қадри роҳат намерасад ва бояд кизбу ҳақиқатро аз ҳам фарқ карду ба иштибоҳ роҳ надод.

Адиби дигари тотору бошкирд Мачид Гафурӣ масали зиёд таълиф намуда, соли 1913 китоби чудагонаи масалҳояшро бо номи «Амсоля» нашр намуд. Ў соли 1934 дар мактубаш ба Булат Ишемгулов қайд кардааст, ки суҷаи бисёре аз масалҳои ӯ аз китоби «Калила ва Димна» ва «Ҳазору як шаб» гирифта шудааст [1, с. 282]. Воқеан, масалҳои ӯ «Ду қоз ва ғук», «Дар байни ҳайвонҳо», «Мори сияҳ ва шоҳ ғук» ва дигар масалҳои ӯ баргирифта аз китоби масалҳои Ибни Муқаффаъ мебошад. Муҳиммияти масалҳои М.Гафурӣ дар он зоҳир мегардад, ки суҷаҳои деринро ба воқеияти замон пайванд месозад.

Аз ҷумла, дар масали «Мори сияҳ...» сиёсати зиддимардумии шоҳи Марокаро маҳкум сохтаву ғаъолияти хиёнаткоронаи шоҳи русро танқид менамояд.

Дар бозгӯву зикри тарҷумаҳои тотории «Калила ва Димна» Х. Миннегулов аз тарҷумаи А.Файёзхонов - бародар ва идомабахши андешаҳои маорифпарварии Хусайн Файёзхонов, ки 5-сол дар Осиёи Миёна зиста, забон ва адабу фарҳанги ин минтақаро омӯхтааст ва тарҷумаи кумикии Абусуфиян Акаев ёдовар мешавад. Ҳарчанд ки Е.Э.Бертельс амали А.Файёзхоновро тарҷумаи аз арабӣ суратгирифта меҳисобиду тарҷумон ин фикрро дар муқаддима низ зикр намудааст, бо дарназардошти истифодаи порчаҳои шеърӣ ба забони форсии тоҷикӣ натиҷагирӣ шудааст, ки А.Файёзхонов дар чараёни кори тарҷума ба нусхаҳои тарҷумавии форсӣ ва туркӣ низ муроҷиат кардааст. Ба эътибори тасдиқи Г.Г.Зайнулин А.Файёзхонов дар муқаддимаи китобаш «сделал перевод «Анвары Сухайли» без небольших изменений» [3, с. 15].

Коркард, пайравӣ, нашру бознашр ва баҳрабардорӣ аз муқаддасоте, чун «Калила ва Димна», «Тўтинома», «Ҳазору як шаб» ва андаке ба баъд «Ғулистон»-у андарзгуфтаҳои дигар аз ҷониби миллатҳои туркзабон чун ҳалқаи қавии пайваст дар давраҳои гуногун идома ёфта, чиҳати бароварда сохтани ниёзи маънавии онҳо хидмат кардааст.

Маълум, ки дар низоми робитаҳои адабӣ таъсири бевосита, бавосита ва робитаҳои дохиливу берунӣ амал карда, барои омӯхтани таҷриба, ҳунару маҳорат, образ ва ё андешаи тоза, қолабҳои тозаи ифодаи фикр таъсир расонидаанд. Муҳаққиқон бо вучуди он, ки робитаҳои дохилиро сарманшаи ҳамаи робитаҳо донистаанд, ба таърихи равобити адабӣ маводи бештар додани робитаҳои беруниро арҷ гузоштаанд. Зеро «Тавассути он адабиёти ин ё он миллат ба миқёси ҷаҳон баромада, ба равиши адабиёти ҷаҳонӣ ҳиссаи муносиб мегузорад ва худ қисми таркибии он мегардад». [9, с. 4-5] Ин маврид яке аз рукнҳои асосии робитаи адабӣ будани тарҷумаи бадеӣ низ бояд дар мадди назар бошад. Зеро тоҷикон дар дарозии таърих ба шарофати ривочи тарҷума аз адабу фарҳанги Ҳинду Чин ва Арабу Қафқоз баҳра бардошта, замони дигар бо образ ва ғояи ибратомӯзи адабиёташон дар рушди адабиёти туркзабон, араб, арман, гурҷӣ ва ба вижа тотор таъсири назаррас расонидаанд.

Домони масъалаҳое, ки дар ин мухтасар алоқамандона ба зуҳури фарҳанги ҳиндӣ баён ёфт, фарох буда, ковиш ва омӯзиши он ба фарогирии далелҳои таърихӣ ва пажӯҳиши қиёсии тарҷумаҳои форсиву туркӣ метавонад оид ба густариши робитаҳои адабӣ далелҳои тозаро рӯйи кор оварад.

Адабиёт:

1. Гафурӣ, М. Асарҳо. Дар чор ҷилд. Ҷилди 1. - Казан, 1980. - 282 с. (ба забони тоторӣ).
2. Доварӣ, Ғ.Ҷ. Вожаи ориёӣ. Таҳлили забонӣ ва таърихии вожаи «тоҷик» бар мабной осори кашфшуда. - Душанбе, 2001. - С.39.
3. Зайнулин, Г.Г. Татарская версия «Калили и Димны» (рукописанные, литературные варианты и переводы): Автореф. дис. канд. филол. наук. - Казан, 1987. - 18 с.
4. Зайнулин, Ж. «Калиле и Димне»-татар едебиятинда // Казан утлари. - 1984. - №6. - С. 157-162.
5. Калила ва Димна. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 3. - Душанбе, 1981. - С.526.
6. Литература Востока в средние века. Ч.2. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1970. - С.398.
7. Миннегулов Х. Татарская литература и восточная классика. (Вопросы взаимосвязей и поэтики) - Казань: Из-во КГУ, 1993. - 384 с..
8. Носирӣ, Қ. Осори мунтахаб: Дар ду ҷилд. Ҷилди 2. - Казан, 1975. - С.251.(ба забони тоторӣ).

9. Самад, В. Пайвандҳои адаби чун омили муқимии инкишофи адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С.4-5.
10. Сарой, С. Гулистон, лирик, дoston (Омодасоз ва муаллифи сарсухан ва охирсухан Миннегулов Х.Ю). – Казан: Татаристан нашрияти, 1999. – 295 с. (Ба забони тоторӣ).
11. Турсунзода, М. Шеърҳо ва дostonҳо. – Душанбе: Адиб, 1991. – С.171.
12. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
13. Хотамӣ, С.М. Гуфтугӯи тамаддунҳо ва фарҳанги Эрон. Институти Рӯдакӣ. – Душанбе, 2002. – 213 с.
14. Ҳалимов, С. Осор. Ҷ. 2. – Душанбе, 2022. – С.532.

ЗУҲУРИ ФАРҲАНГИ ҲИНДӢ ВА ГУСТАРИШИ РОБИТАҲОИ АДАБӢ

Дар ин мақола мухтасар дар мавриди зуҳури фарҳанги ҳиндӣ ва доду ситади адабиёт, таъсири осори қадими ҳиндӣ ба адабиёти халқҳои гуногунзабон сухан меравад. Таърихи тарҷумаи «Калила ва Димна» чун осори ахлоқӣ-тарбиявӣ ва бардошту пайравӣ ба он зикр гардида, нақши ин амал дар густариши робитаҳои адабӣ бозгӯ мешавад. Баъди пайдо шудани тарҷумаи паҳлавӣ ин асар ривоч гирифтани тарҷумаи он ба забонҳои зиёд, аз ҷумла туркиву тоторӣ ва таъсири он ба адабиёти ин халқҳо зикр меёбад.

Маълум мешавад, ки таъсири ин асари ахлоқӣ ба адабиёти тотор назаррас буда, маорифпарварон Ҳуҳайн Файёзхонов, Абдулазиз Файёзхонов ва Қайюм Носирӣ дар пайравӣ ба он як идда асарҳои тарбиявӣ навишта, дар тарҷумаву шухрат пайдо кардани он хизмат кардаанд.

Ба андешаи муаллифи мақола, замони дигар адибони номдор Абдулло Туқай ва Мачид Гафурӣ бо истифода аз маҷмуаи «Калила ва Димна» шоҳаи масалнависии адабиёти тоториву бошқирдиرو ривоч доданд. Абдулло Туқай дар саҳифаҳои маҷаллаи «Алгасрел - джадид» зери рубрикаи «Маҷмуаи муфид» 65 масали бо истифода аз суҷаи «Калила ва Димна» навиштаашро интишор дод. Мачид Гафурӣ бо таъсири ин асар ва «Ҳазору як шаб» масалҳои навиштаашро соли 1913 дар китоби «Амсол» ба таъб расонид.

Зикр гардидааст, ки таърихи ибратомӯз ва идомати ин амал аз он башорат медиҳад, ки мероси ҷанбаи қавӣ доштаи ҳиндӣ ва форсии тоҷикӣ дар густариши робитаҳои адабӣ нақши муҳим гузоштааст.

Калидвожаҳо: «Калила ва Димна», фарҳанги ҳиндӣ, осори ахлоқӣ, таъсир, масал, тарҷума, шухрат, пайравӣ, баҳрабардорӣ, паҳлавӣ, туркӣ, тоторӣ, робитаҳо, густариш, анъана, идома.

ПРОЯВЛЕНИЕ ИНДИЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ И РАСШИРЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

В данной статье речь идет о выявлении индийской культуры и литературных связей, влиянии древних индийских памятников на развитие различных литератур народов мира. Отмечается, что перевод «Калилы и Димны» как морально-воспитательного произведения и его история, а также влияние и подражание этого памятника литературы имеет глубокий след во всех литературах. После появления пехлевийского перевода данного произведения осуществлялась серия переводов на многие языки, в том числе на тюрко-татарские языки, тем самым, эти переводы оказали существенное влияние на развитие литератур тюрко-татарских народов.

Установлено, что влияние этого нравственного произведения на татарскую литературу значительно, и просветители Хухайн Файезхонов, Абдулазиз Файозхонов и Каюм Носири последовали за ним, написали ряд просветительских произведений и способствовали его переводу и популярности.

По мнению автора статьи, в последующем такие известные литераторы, как Абдулло Туқай и Маджид Гафурӣ развивали жанр басни и притч в татарской и башкирской литературах. К примеру, Абдуло Туқай в журнале «Алгасре-джадид» опубликовал более 65

басен по мотивам сюжета «Калила и Димна», а Маджид Гафури под влиянием этого произведения и «Тысяча одной ночи» издал книгу под названием «Амсол».

Отмечается, что поучительная история и продолжение этой практики свидетельствует о том, что сильное индийское и персидское наследие сыграло важную роль в развитии литературных связей.

Ключевые слова: «Калила ва Димна», индийская культура, назидательные произведения, влияние, бася, перевод, популярность, следование, пехлеви, тюркский, татарский, связи, развитие, традиция, продолжение.

MANIFESTATION OF THE INDIAN CULTURE AND EXPANSION OF LITERARY RELATIONS

In this article it is about identification of the Indian culture and literary relations, influence of the ancient Indian works on development of various literatures of people around the world. It is noted that the translation of "Kalila and Dimna" as morally educational work and its history and also influence and imitation of this monument of literature has a scar in all literatures. After emergence of the Pahlavi translation of this work a series of its translations into many languages, including on the Turkish-Tatar languages, was carried out by that, these translations had significant effect on development of literatures Turkish-Tatar people.

A consequence of this beneficial influence in the Tatar literatures appeared many works of educational character of such educators as Husayn Fayyozkhonov, Abdulgaziz Fayyozkhonov and Qayyum Nosiri.

In the subsequent such famous writers as Abdullo Tuqay and Majid Ghafuri developed a genre of the fable and parables in Tatar and Bashkir literatures. For example, Abdullo Tuqay "Algasrel - Jadid" published more than 65 fables based on a plot in the magazine "Kalila and Dimna" and Majid Ghafuri under the influence of this work and "Thousand and One Night" published the book under the name "Amsol".

The aforesaid says that the mentioned work as a literary masterpiece of the Indian and Persian culture had a great influence on development of literary communications of many people of the world.

Keywords: "Kalila and Dimna" the Indian culture, instructive works, influence, the fable, the translation, popularity, following, Pahlavi, Turkish, Tatar, relation, development, tradition, continuation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайниддинзода Муртазо – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. Нишони: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 981001060.

Сведение об авторе: Зайниддинзода Муртазо - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории новейшей персидско-таджикской литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 981001060.

Information about the author: Murtazo Zayniddinzoda - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of the Theory of the Modern Persian-Tajik literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: 981001060.

ПАНДУ ҲИКМАТ ДАР АШЊОРИ МУҲАММАД ҒОИБ

Зуфнунбии Сайдахтам

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муҳаммад Ғоиб ҳамчун шоири асил ва варзида барои миллати куҳанбунёду фарҳангдӯсти тоҷик мояи ифтихор аст. Ҳар як насли имрӯзу фардо бояд аз тафохури миллий, рӯҳияи миллий, ҳисси баланди ватанпарастӣ ва садоқати бузургу бемонанди ӯ ба халқу Ватан баҳраёб гардад. Ӯ ба қатори он адибони хушзавқу хушсалиқае шомил мегардад, ки чараёни эҷодиёти онҳо аз солҳои 70-уми асри XX оғоз гардида, дар ду давраи таърихӣ, ҳам дар аҳди Иттифоқи Шуравӣ ва ҳам даврони истиқлол идома ёфтааст.

Тарғиби ахлоқи нақуи инсонӣ аз мавзӯҳои назарраси маҷмуаҳои шоир мебошанд. Ӯ ҳамчун як шахси фӯрӯтану хушахлоқу хоксор дар шеъраш тарғиб гардидани мавзӯи зикршуда табиист. Аз тарафи дигар, ба ин мавзӯ рӯ овардани шоир дар замоне, ки меъёрҳои ахлоқӣ хеле коста шуда, дар аксар вақт онҳо муносибатҳои ҷомеаро ба танзим дароварда наметавонанд, амрест саривақтӣ. Зеро ба қавли бузургони адаб, ҳусни инсон дар адаби вай хувайдост. Биноан, даҳҳо масоили пандуахлоқиро шоир дар ашъори худ ҷой дода, тарғибу ташвиқ қадааст.

Маҳз ғазали «Сароби умр ба чашми муҳаббатам об аст», ифшогари он аст, ки васфи ахлоқи ҳамида асоси шеъри Муҳаммад Ғоиб аст ва шоир адабро «оби сабзгари боғи умр» номидааст. Яъне, мақому мартабаи инсониро шоир дар одобу ахлоқи ҳамида мепиндорад:

Ба ёди панди падар оварад Муҳаммад боз,
Ки оби сабзгари боғи умр одоб аст [2, с. 221].

Қаламкаш тарғибгари ахлоқи ҳамидаи инсонӣ буда, ҳасад, кибр, ғазаб, шитобкорӣ хирс, дурӯғ, зулм, носипосиро мазаммат намуда, некӣ, тавозуъ, саховат, ростӣ, шукр ва маърифатпарварию дӯстию амонино тарғиб менамояд. Шоир бо лирикаӣ пурғановаташ ба насли имрӯз чун гузаштагонам панд медиҳад, ки барои зиндагии хушу гуворо ба сар бурдан, аз ганҷинаи маърифати ниёгон бояд бархӯрдор шуд, омӯхт, то дар зиндагӣ мавқеи ҳудро пайдо намоӣ, ба халқу миллат содиқона хизмат кунӣ, худшиносу ҳудогоҳ гардӣ, санъати волои сухангустарино омӯзӣ ва аз рӯзгори аҷдод орзуву омоли нек намоӣ.

Чуноне Салими Хатлонӣ мефармоянд: «Муҳаммад шоирест, ки дар баёни сухан ҷасорати бештар дорад ва малоҳату назофати ҳарфаш ҳамоно ғояҳои тарбиявӣ маърифатино фароҳам намудааст. Ӯ беадолатиҳоро мебинад ва бо лаҳни тавонмандии хеш фош месозад, то дар ин сареҳназариву назифбаёнӣ хонанда маҷрои ҳақиқатро дарёбад, барои пойдории адолаткушо чун шоир бошад» [14].

Қобили зикр аст, дар эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб нуктаҳои аҳли ирфон, дин, шарият, аҳодиси пайғамбари ислом зиёд ҷо доранд. Шоир ҳамчун як шахси тақводор оид ба фалсафаи зиндагӣ андешаронӣ мекунад ва хонандаи ҳудро аз фардои ҳуд хушдор медиҳад:

Зиндагӣ чист? Зи маъниш хабарҳо дорам,
Навбати сайри ду-се рӯза ба дунё дорам.
Зиндагӣ дидаи бедор Муҳаммад бошад,
Ки дар он хуфтани осудаи фардо дорам [2, с. 245].

Дар ин ҷо вожаи «сайр» ва ибораи «хуфтани осудаи фардо» калиди маонист. Маънии «сайр» гузаронидани умр аст, вале чӣ гуна? Шоир ишора ба аъмоли неку бад менамояд, ки барои мушарраф шудан ба баҳишти ҷовидонӣ ва бо ҳаёли роҳат интизори рӯзи қиёмат гаштан ба ҳамин сайри дурӯзаи мо вобаста аст. Вожаи «дидаи бедор» низ ба маънии бо ақли зақӣ будани мост, ки пайи ҳар як кирдору рафторамон андеша ронем, ҳудро аз ҷанги ҳавову ҳавасҳои номатлуб раҳонида тавонем ва танҳо ба сӯйи аъмоли нек пайгирӣ кунем. Яъне, шоир барои ифодаи ҷозибанокии фикр аз муҳимтарин воситаи каломи бадеӣ маҷоз истифода мебарад.

Шоир инсонхоро ҳушдор медиҳад, ки зиндагӣ печу тоб, фароҳу шеби зиёд дорад, бо чашми ақл бояд ба ӯ нигарист ва пеш аз гузоштани гом андеша бояд кард. Бо ишора аз қиссаи Ҷамшеду Заҳҳок дарси адаб аз найранги Заҳҳок ва адолати Ҷамшед медиҳад:

Дониста нардбон мон, ҷойи қадамзанӣ дон,
Девори соҳили макр аз об бом дорад.
Аз зиндагӣ нанолеҳ, оғаҳ зи шарҳи ҳолеҳ,
Заҳҳок мор дорад, Ҷамшед ҷом дорад [3, с. 542].

Дар ҷойи дигар ҳушдор медиҳад, ки тилидаст ба дунё омадем ва тили аз дунё хоҳем рафт ва ганҷи дунё касеро суд нахоҳад кард, ҷуз неку, ки ҷовидонист. Шоир дар чанд вожаи «асалхоҳон» – касе, ки пайи моли дунёст, «ҳазон» - марғи ногузир, «бесоҳиб» - набурдани ганҷи дунёи фонӣ ба он дунёи ҷовидонӣ моҳияти арзиши умрро инъикос намудааст:

Асалхоҳон ватанро баҳри гулзораш ниғаҳ доранд,
Хазон ояд ағар, бесоҳиб ин гулзор мемонад.
Тилидаст аз ҷаҳон рӯзе равем, аз ганҷ суде нест,
Ба рӯйи ғӯри мо санге аз ин кӯҳсор мемонад.
Муҳаммад, ҷодаи эҷод марғу зиндагӣ дорад,
Вале мардум баҳо бар шоираш як бор мемонад [3, с. 557].

Дар ашъори ниёгонамон вожаи «сарой», ки маънии олами ҳастиро дорад, фаровон истифода мешавад ва Муҳаммад Ғоиб ҳам дар шеърҳои худ ба ин маънӣ зиёд ишорат мекунад ва бо ибораи «дурӯза меҳмонем» аз кӯтаҳии умр, гузароии он, монеа шуда натавонистани сарвати дунё барои боздоштани онро ҳушдор медиҳад:

Дурӯза меҳмонем дар ин сарои ҳастӣ,
Моҳро сипар нагардад, садҳо дароздастӣ [2, с. 249].

Шоир бо вучуди аз аҳли тақво будан ва дарки аҳкоми шариат ҳамеша рӯй ба сӯйи Худост ва талаби авфи гуноҳон менамояд ва ба бахшояндагии ӯ умед дорад:

Ҳарчанд ба рӯзаву намозем ҳама,
Дар ларза зи нори ҷонғудозем ҳама.
Осонгари мушкilotи мо ғайри ту нест,
Бар дарғаҳи ту рӯйи ниёзем ҳама [2, с. 20].

Шоир китоби Қуръони маҷидро аз ҳама китобҳо волою муқаддас медонад ва тарғиб мекунад, ки танҳо шахси хирадманду заки метавонад аз асрори пурғановати он бархӯрдор гардад:

Қуръон ҷаҳони панду китоби муқаддас аст,
Як нуктааш барои ҳама илмҳо бас аст.
Бар дидаи муҳаббати хонандаи заки,
Ночиз чиз тобаду ҳас сурати кас аст [4, с. 4].

Шоир дар як ибораи «тарғибсозии олами парҳезу покӣ» тамоми моҳияту мавзую муҳтавои ин китоби муқаддасро дарҷ менамояд. Ибораи «китоби самовӣ» ва вожаи «хокӣ» дар назар калимаҳои одианд, вале зерини ин ду вожа шоир аз олами хок сиришта шудани одам ва аз сӯйи само нозил шудани Қуръони маҷидро талкин менамояд ва ҳар ки дарки он накард, рондашудаи дарғаҳи илоҳӣ медонад. Шоир бо маҳорати олий, бо истифода аз санъати таҷнис ба шеъри худ боз ҳам латофату назокат бахшидааст:

Ин охирин китоби самовӣ ба хокӣ аст,
Тарғибсозии олами парҳезу покӣ аст.
Бедардро ҳадиси ғам аз дарднокӣ аст,
Ҳар кас, ки мушрик аст, насибаш ҳалоқӣ аст [4, с. 4].

Шоир мазаммати касонеро менамояд, ки худбинанду дар ҷӯстучуӣ айби дигарон. Ӯ хотиррасон менамояд, ки Худованд худ оқилу доност ва чизе аз назараш дур наместонад ва таҳқиқкунандаву баҳодиҳандаи аъмоли кас, муаммони оламу одам танҳо дар дасти ӯст:

Ғар пургунаҳам, Худо ҳудаҳ медонад,
Раҳ ё ки қаҳам, Худо ҳудаҳ медонад.
Бар ман ту баҳо мадеҳ, ки дар хирмани умр,

Дон ё ки қаҳам, Худо ҳудаш бошад [4, с. 117].

Тарғиби некиву накукорӣ асоси дину они мост ва бузургони илму адаб ҳама аз боби накуй набиштаанд. Муҳаммад Ғоиб ҳам чун вориси лоиқи чунин аҷдод ҳама васфи некӣ ва мазаммати хулқу атвори бад кардааст. Суханвар талқин медиҳад, ки бадрафторӣ ва некаъмолии кас аз фаҳмишу ақлу идроки шахс вобастагӣ дорад ва агар он нест, боиси таассуф аст ва худро низ бо ин тасаллӣ медиҳад, ки ҳеч гоҳ аз роҳи накуй берун нарафтааст. Қаҳрамони образи лирикӣ ҳуди шоир аст ва ба воситаи таҷрибаи шахсӣ ба олами ҳаёлот ворид гашта, ҳиссу андешаи худро баён месозад:

То нек ҳастӣ, аз бад парво макун, Муҳаммад,
Ҳар кас ба қадри фаҳмаш чою макон дорад [3, с. 542].

Дар шеърӣ «Бахшишталаб» шоир талқин менамояд, ки бо каси бад ҳамнишин шудан ҳам худ ба бадӣ ҳамроҳ шудан аст ва худ пӯшаймонӣ аз он мекунад, ки ғайриихтиёр ҳамнишини бадтинатон гаштааст ва аз Офаридагори хеш бахшиш таманно дорад. Ду мисраи аввал талқини зарбулмасали халқии «Бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ»-ро дорост. Истифодаи зарбулмасал мазмуну муҳтавои шеърро қавӣ гардондааст:

Неки ҳамнишини бад,
Дар ҳисоби бадном аст.
Субҳи козиби мақсад,
Аз қаламрави шом аст.
Ғайбати дигарҳоро,
Кардам аз хато тасдиқ.
Пеши ту диҳам фардо,
Ҳар ҷавоби бетаҳқиқ [4, с. 40].

Дар байти зер дар ибораи «марди сафар» ҷовидона набудани умр ва ногузир будани марг, ҷавобгӯӣ аъмоли неку бади худ будани инсониятро дар назди Худои таоло медонад ва зерӣ вожаи «чоҳ» дӯзах дар назар дошта шудааст. Лекин талқин менамояд, ки ҳар ки бадӣ кард, новобаста аз он ки сарватманд аст, ё факир ба ҷавоби амали кардааш хоҳад расид. Шоир ба мавҷудияти бихишту дузах, зиндагии пас аз марг мукофоти амал боварии комил дорад:

Монад зи ҳар марди сафар дар ранги неку бад асар,
Дар роҳи мо роҳ аст, агар дар роҳи ту чоҳ аст чоҳ.
Гарчи ҷаҳони мақсадӣ, дорои ганҷи сармадӣ,
Бар бад расад охир бадӣ, бош, ай Муҳаммад, некхоҳ [2, с. 233].

Шоир талқин менамояд, ки инсон бояд қадришинос бошад, чун аз касе некӣ бинад, то умр боқист, набояд фаромӯши некии дидаашро кунад:

Агар ёбам зи хокаш гарди некӣ,
Бадеро то қиёмат бад нагӯям [8, с. 151].

Шоир зиёд Худотарс ҳаст. Ҳамеша таваллои онро менамояд, ки бо ҳама шуҳрату мақоми дар зиндагӣ пайдонамудааш, ўро ҳамин хел хоксору накукор бимононад, кибру ғурурро дар тинаташ ҷо надихад ва бо ин ба дигарон ҳам дарси ибрат медиҳад, ки тавозуъ нишонаи ҷавонмардист. Суханвар дар қолаби ҳар жанри лирикӣ мавзую муҳтавои интихобнамудаашро муъҷаз, расо, нишонрас ва рангин баён менамояд:

Ё Раб, зи майи ғурур мастам ту макун,
Қурбони чунин зафар шикастам ту макун.
Умрам ҳама дар ҷодаи некӣ бигузашт,
Дар роҳи бадӣ дароздастам ту макун [2, с. 19].

Муҳаммад Ғоиб талқини поктинатӣ мекунад, аз гузаштагон дарси ибрат меорад. Масалан, дар байти мазкур ишора ба тухмати ноҳақ гирифтор шудани Сиёвуш ва аз оташ беосеб баромаданаш далолат менамояд. Яъне, Худованд шахси нексириштро аз оташи дӯзах дур хоҳад кард. Шоир дар шеърӣ мазкур аз санъати талмех моҳирона истифода мебарад:

Оташи худовандӣ покро намесӯзад,
Қиссаи ҷавонмардист ибрати Сиёвушӣ [2, с. 210].

Ҳар суҳан, ҳар ҳарфу ҳичо, лафзу маънии дар осори лирикии шоир овардашуда бар ҳадафе омада, маънии бикрро бо тозақориҳои шоирона рӯйи хатти тасвир меорад. Дар шеъри мазкур Муҳаммад Ғоиб бо боварии комил талқин менамояд, ки ҳар киро ҳӯи накуст, бим дар дили ӯ то фардои қиёмат ҷо намегардад ва ҳифзқунандаи худ оёти Қуръонӣ ва манбаи маънивиёту ақлу хираду заковати хеш Қуръони мачидро медонад:

Нест азбаски ғуборе зи раҳи кин маро,
Хатти афсӯс нагардад ба ҷабин чин моро.
Аз дари хона бароем, дуо мегирем.
Аз хатар ҳифз кунад ҳар қадам омин моро.
Ҷондихӣ дарди зи доираи ақл аст бурун,
Метавон кард даво сураи Ёсин моро.
Он чи ғӯем ба ҳар давр, зи Қуръон ёбем,
Хираду ақли ду дунёст ба як дин моро [2, с. 215].

Шоири маърифатпарвар ба хонандаи хеш талқин медиҳад, ки аз абёти беназири гузаштагони дурандешу тавоноӣ хеш дур набошем, аз панду андарзи онҳо бенасиб нагардем ва бо ғуфтаҳои онҳо амал намоем. Дар рубоӣи худ шоир зиёд тавсифи абёти пурғановати Фирдавсӣ, Имом Ғазолӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Унсурмаолии Кайковус ва Саъдии бузургро менамояд:

Бо бешу ками хеш қаноат дорем,
Даргоҳ ба маскани саодат дорем,
Санҷида гузорем қадам дар раҳи умр,
Аз Воизи Кошифӣ насихат дорем [4, с. 123].

Дар рубоӣи дигар шоир аз гузароии умр, ҷовидонӣ набудани он, ба ҳукми хору ҳас будани сарвати дунё ишора менамояд. Ва ба ҳулосаи ниҳой меояд, ки дунё кирои ҷаҳду талош барои курсиву мансабу сарват набувад:

Карданд ҳулоса: Ҳеҷ бошад ҳама чиз,
На тахт бимонаду на курсиву на миз.
Ҳайратзада ҷашмони ғубор аст ҳанӯз,
Аз омадану рафтани ёрони азиз [7, с. 86].

Шоир ба ҳадисҳои набавӣ таъя намуда, инсонро беҳтарин мавҷудоти олами фанӣ медонад ва эҳтиромӯ эътибори ӯро аз ҳама воло мегузорад. Панд медиҳад, ки ин кӯҳнасаро лоиқи варзидани кинаву адоват шуда наметавонад, бар дилҳо танҳо меҳру муҳаббатро ҷо намоед:

Ин кӯҳнасаро ҳаст магар дарғаҳи кина?
Аз меҳр ба рӯ як дари бикшода набошад [8, с. 162].

Таассуф меҳӯрад, ки инсонҳо на ҳама дар тинати худ аз ин ҳулки ҳамида баҳраваранд ва аз ин рӯ, яке ҷоҳилу дигаре оқилем:

Инсофу адл ёр ба ҳар кас намешавад,
Тақсим кард ин ҳама моро ба ҳелҳо [8, с. 164].

Шоир ба гузаштагони худ зиёд эҳтиром мегузорад ва ба наслҳои минбаъд ҳам талқин мекунад, ки бузургонро эҳтиром намоянд, то фардо худ низ ба ғӯшаи фаромӯшӣ нараванд.

То пасояндон зи мо ёд оваранд,
Ёд меорем даври пешро.
Марги худро мекунад наздиктар,
Хор созад он ки дурандешро [3, с. 554].

Шоир ба аҳли илму маърифат арзиш қоилад аст ва ситоиш мекунад, ки мардуми бофарҳангу ор ҳеҷ гоҳ луқмачини хони кас намегарданд ва тамоми ҳастии умр зинату фазилати худ илму донишро медонанд ва ин маънӣ дар шеъри «Ҳаст дароз аз ҳама дастони илм» хеле барҷаста тасвир шудааст:

Он ки нишинад ба сари хони илм.
Луқма наҷӯяд ба ҷуз аз нони илм.
Мазраи ҳастии бузургони даҳр.

Об хӯрад, об зи борони илм [5, с. 17].

Дар тамоми осораи шоир тарғиби илму маърифат менамояд ва андешаронӣ мекунад, ки танҳо бо донишу заковат метавон чун давлатҳои абарқудрат ҷомеаи худро пеш бурд.

Пешрав он мулк шавад, гар дар он,
Халқи бафарҳанг кунад зиндагӣ [8, с. 146].

Муҳаммад Ғоиб чун Рӯдакӣ талқини қаноатпешагӣ менамояд. Тақозо мекунад, ки ба гузаштаи хеш бингарем, дарси ибрат омӯзем ва аз таҷрибаи рӯзгор баҳра барем ва бо дода қаноат намоем. Шоир гузаштагони худро бо вожаҳои кӯх, рӯд, ибратсаро ва қаноатпеша тавсиф менамояд:

Кӯҳем, ба сар барфи қаноат дорем,
Рӯдем, ба лаб ҳарфи қаноат дорем.
Ибратасарем, дар бисоти рафи умр,
Аз моли ҷаҳон зарфи қаноат дорем [5, с. 54].

Мавзуи дигаре, ки шоир ба он ҳусни тавачҷуҳ намудааст, ин дар сабру тааммул аст. Мояи сарафрозиву ифтихорро дар сабру тааммул мебинанд ва шод аз он аст, ки пас аз ҳама ранҷ сабр меваҳои ширинаш додааст:

Пас аз талхӣ ҳичрон васл дидам,
Дари шириншамойро кушодам.
Ҳама ранҷам, Муҳаммад, як самар дод,
Ба дасти ӯ дари дилро кушодам [8, с. 147].

Чуноне дар боло зикр намудем, Муҳаммад Ғоиб ба қазову қадар имони комил дорад, ки ҳар бадӯ нек дар номаи аъмоли кас бинвишта хоҳад шуд. Онеро, ки ғайзу қараму дасти пурғайзу саховат дорост, аз қаҳри илоҳӣ раҳо хоҳад ёфт ва афсӯс меҳӯрад ба ҳоли ононе, ки аз ин лутфи худовандӣ бенасібанд:

Холӣ зи хатти саҳо қафӣ афсӯс аст,
Як айб нишони доғи сад номӯс аст.
Дар рӯзи ҷазо диҳад гувоҳӣ зи амал,
Ҳар узви бадан ба соҳибаш ҷосус аст [4, с. 113].

Ҷойи дигар ба ин маънӣ шоир қазоват аз он мекунад, ки ҳеҷ як чиз садди роҳи хайру сафо шуда наметавонад ва, махсусан, баҳонаи тангдастӣ. Зеро шоири худотарс медонад, ки беҳтарин хайр сухани нек гуфта тавонидааст ва тангдастӣ ҳам монанди он намегардад. Пас, панд медиҳад, ки сухан ба беҳтарин вазҳ гуем, ки дар он манфиате бошад ва хайри ҷонамон гардад:

Тангдастӣ натавон баст, Муҳаммад, раҳи хайр,
Халқ ҳар як сухани нек саҳо медонад [3, с. 540].

Дар шеъри «Эрод» мутаассиф аз ононест, ки бар хатоҳои худ, иштибоҳҳои худ пайгир намешаванд ва баҳри ислоҳи қори зинти худ намегарданд ва марҳами дарди қасе ҳам шуда наметавонанд:

Ислоҳи иштибоҳ ба одам намерасад,
Бар дарди саҳт қудрати марҳам намерасад [2, с. 177].

Ҷойи дигар шоир мардуми кӯрнамаки носипосро зеро танқид мегирад, ки чун ба муроди хеш бирасиданд, аз он, ки рӯзи саҳтӣ дастгираш шуда фаромӯш мекунанд. Ибораҳои обнаҳӯра ҳусни шеъри шоирро ҷолиб гардондааст: қавми гадо - қорафта ва мадади шоҳ – мададрасон:

Баъди доро шудани қавми гадо,
Мадади шоҳ фаромӯш шавад [4, с. 38].

Вале аз кӯрнамакии носипосон шоир малол намешавад, зеро панд медиҳад, ки ҷӣ хеле аз ҳоки шӯр умеди ҳосил одам намекунад, аз одами носипос ҳам ҷойи малули нест, зеро асли ҳастии онҳоро аз азал чунин рехтаанд:

Носипосии намакхӯра малӯлам накунад,
Ҳоки пуршӯр, Муҳаммад, самари қам дорад [3, с. 556].

Ва шоир шукрона мекунад, ки Худованд дили шукргузори пур аз меҳру муҳаббат атояш намудааст. Метавонад бо ҳама инсонҳо якдилу якранг бошад, сипосгузор бар каму беши дидааш гардад. Шоир дар зери образи лирикии худ инсонҳоро ҳидоят мекунад, ки шукргузору қадршиносу меҳрубони ҳамдигар бошанд ва бо санъати тазод хислатҳои онҳоро мекушояд: ёру бегона, оқилу девона:

Аз ин дили додаи ту шукрона марост,
Дар синаи меҳри ҳама кас хона марост.
Якранг ба дида ёру бегона марост,
Поси намаки оқилу девона марост [2, с. 20].

Бехтарин фазилати мардонагиро устод Рӯдакӣ дар нафси худро дошта тавоништан шумурда буд. Муҳаммад Ғоиб ҳам ин нуктаро тақвият медиҳад ва фазилати бехтарини инсониро дар нафси худро дошта тавоништан медонад. Дар шеъри «Нафси худро доштан» дарҷ мекунад, ки чашмгуруснагӣ боиси аз байн бурдани шаъну шараф ва обрӯю эътибор мегардад. Танҳо шахси дарёдил метавонад ҷилави нафси саркашро бигирад, шукргузор бошад, чашми тамаъ ба сӯйи хони дигаре набандад ва ризқ аз меҳнати худ бихӯрад ва миннати дунон накашад. Ва панд медиҳад, ки ба моли дунё набояд дил баст, аз сарвати маънавӣ бояд бой гардид, на аз моддӣ:

Вучуди обрӯ аз чашмсерӣ ибтидо гирад,
Зи пушти нафси саркаш одамӣ шарманда мегардад.
Набастам баски аз рӯзи азал бар дунё дил,
Берун аз сарҳади андешаам доранда мегардад.
Худоро шукр мегӯям, ки ризқам аз ҳунар пайдост,
Равон ашки арақ аз дидаи талбанда мегардад [8, с. 149].

Шоир нангу номусро ибрати ҳамагон медонад. Танҳо шахси бонангу ор тамаъ ба сӯйи хони дигар намекунад:

Ҳайкали ибрат шавад он пайкаре,
Гар ба дилаш нанг кунад зиндагӣ [8, с. 146].

Шоир панд медиҳад, ки ҳеҷ гуна сахтии зиндагӣ наметавонад инсони қавииродаи матини бонангу орро шикаст диҳад, ба дунёи беномусон барад:

Нагардад ҳам ба зери бори сангин қомати нангам,
Ҳама дар зиндагӣ аввал сару сомони худ ҷӯяд [8, с. 150].

Марди ҳақиқӣ шахси бо нангу номусро медонад. Беномусӣ шахсро ба сӯйи хислатҳои разила роҳнамун месозад. Шоир панд медиҳад, ки дар ин сарои дурушт ба умеди як некии карда набояд шуд, ки дар тарозуи аъмол вазни амали карда эътибор дорад. Дар шеърҳои шоир сохтани ибораҳои нав ба наву рангину пурчило ва таносуби калом ҳусну қубҳи шеърро афзудааст. Дар шеър калимаи номус, оқил, амал ва ҳосил бар шарҳи хислати начиби инсонӣ - номус омадааст:

Бояд надихад мард зи каф домани номус,
Ҳарчанд умеди ҳама аз оқила дорад.
Ҳастӣ асари ҳосили он чор амал нест,
Дунёи ҳисобаш рақам аз ҳосила дорад [2, с. 225].

Хислати пасти дигари инсониро шоир дар меҳмони ноҳонда шудан медонад. Ва панд медиҳад, ки чун обрӯю эътибор рафт баргардонидан, ба даст овардани он аз эҳтимол дур аст. Ин хислати одамиро ба мисли оҳаке медонанд, ки чун ба об ҳамроҳ шуд, пас аз он чу пораи санге арзиши дигаре пайдо карда наметавонад. Ташбеҳи оварда тавсифи хислати манфии инсониро таъсирбахш наққошӣ намудааст:

Қадам мондан ба ҳар дар паст қадри обрӯ резад,
Шавад оҳак, ба об аз баъди оташ кори санг афтад [8, с. 158].

Шикоят аз замона ва зулму беадолатӣ фарогири абёти Муҳаммад Ғоибанд. Шоир дарҷ мекунад, ки зулму ситаму ҳаҳолат боиси озори мардум аст ва ин хислатро зишт мешуморад ва набудани чунин сарварро барои зердастон ид медонад, ки соате аз зулми ӯ меосоянд. Ин маънӣ дар шеъри «Шикоят аз золим» хеле ҷолиб ба назар мерасад, ки аз лиҳози маънӣ яке аз

хикояҳои «Гулистон»-и Саъдии Шерозиро ба ёд меорад: «Яке аз мулуки (подшоҳ) беинсоф порсоеро пурсид: - Аз ибодатҳо кадом фозилтар аст? Гуфт: Туро хоби нимрӯз, то дар он як нафас халқро наёзорӣ!»:

Дар хоб агар бошӣ, дар мулки бадан ид аст,

Хомӯш агар бошӣ, бар аҳли сухан ид аст.

Рӯзе, ки наоӣ ту бар коргаҳат, он рӯз,

Дарбон зи фараҳ рақсад, бар марду ба зан ид аст [5, с. 62].

Дар шеъри «Қадри ҳамсоя» на танҳо ба онҳое дар атрофи худ зиндагӣ карда ишорат мекунад, балки шукри дӯстиву рафоқати ҳамсоясарҳадони кишварамонро менамояд ва ташвиқу тарғиб менамояд, ки ёри рӯзи шодиву ғам, бешу кам ва ҳамнишину ҳамқадами ҳам бошем. Истифодаи санъати тазод ва муқобила дар кулли калом мавзунӣ шоир мақоми марказиро дорост. Зери вожаҳои шодиву ғам ва каму беш ҳолатҳои шахс тасвир шудааст:

Ҳамнишину ҳамқадам моем,

Ёр дар шодиву ғам моем.

Шукргӯ дар ҳар каму бешем,

Ҳаст то дунё, ба ҳам моем [5, с. 25].

Сароидани васфи дӯстӣ чӣ дар адабиёти классикии тоҷик ва чӣ дар адабиёти муосир мавзунӣ марказии шоирон мебошад ва аз он ҷумла дар эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб. Шоир на танҳо дӯстиву рафоқати халқи худ, балки миллатҳои дигарро ҳам талқин менамояд ва ёд аз дӯстии беназири Ҷомии Навоӣ мекунад:

Зи Ҷомиву Навоӣ панд дорем,

Ба номи рафтагон савганд дорем.

Ба боғи пурумеди зиндагонӣ,

Ҳазорон решаи пайванд дорем [7, с. 24].

Сулҳу амонӣ дар тасвири шоир асоси ободии зиндагӣ, кишвар ва манбаи хушбахтии инсоният аст. Сулҳ монанди Офтобест, ки ба дилҳо нуру сафо мебахшад, боиси хоби орому осудагии кулли инсоният мегардад. Ҷангу ҷангҷӯёро маломат мекунад, ки боиси қалбҳои реш, мотаму аламу хориҳоянд. Зери як мисраи «Қавмҳо дида доғ аз ҷангҳо» таърихи ҳазорсолаҳо пеши назар аён мегардад, ки ин ҳам аз қудрати сеҳрнгории шоир далоят мекунад:

Сулҳро хонанд доруи ҳаёт,

Қавмҳои дида доғ аз ҷангҳо [5, с. 46].

Муҳаммад Ғоиб ҷойи дигар мардумашро ба ягонагӣ якдилӣ даъват менамояд, ки ҷамъи тифоқ метавонанд «шерӣ ҷаёнро» мағлуб созанд. Ғазали мазкур ишора ба давраи носозгори тоҷикон аст, ки якмаром набуданамон боиси ҷанги бародаркушӣ гашта буд. Вожаҳои «шер» ва «мӯр» як намуди маҷоз, яъне истиора буда, ба маънии ҳокимон ва оммаи халқ омадааст:

Дур афкан нигоҳи худро, дур

Шер ҳеҷ аст пеши ҷамъи мӯр [4, с. 101].

Омӯзиши илму ҳунар тарғибгари абёти беназири Муҳаммад Ғоиб аст. Беҳунарони мансабнишинро мазаммат мекунад, ки аз кӯчақтарин мушкилӣ меҳаросанд ва кӯчақтарин сахтӣ барояшон ҷун сади Чин (девори машҳури хитойӣ) [11, с. 194] аст, яъне убуришаванда. Шоир барои нишон додани бузургиву шаҳомати аҳли ҳунар онҳоро хеле ситоиш мекунад, яъне тасвири муқобилишӯи шоир хеле ҷаззоб аст:

Барои беҳунар девори андак ҳам сади Чин аст,

Шикофад сангро ҷун об, агар раҳҷӯ ҳунар дорад [5, с. 41].

Шукргузори аз он менамояд, ки худ бо ҳунари суханофарӣ маълуми машҳур аст ва бо сеҳри сухани дилкашу дилнишинаш то ҷаҳон аст, номаш ҷовидонӣ хоҳад монд:

Ҷавшани ман дафтар асту ханҷари ман хома аст,

Ман намемирам, ба номам ҷовидонӣ нома аст [2, с. 25].

Калима ва таркибҳои маҷозӣ, ки ҳазинаи маънавии забонамон ҳастанд, боиси салосату зебоии ҳусни баёни калом мавзунӣ офаридаи Муҳаммад Ғоибанд. Ҷиҳати дилнишинии

шеъри безаволи Муҳаммад Ғоиб ҳам дар равониву шевоӣ ва пур аз истифодаи вожаву ибораҳои маҷозии пурмазмунанд. Шоир бо истифода аз зарбулмасалу мақол хусну кубҳи шеъри худро боз ҳам воло намудааст. Масалан дар байти мазкур тазмини зарбулмасали «По ба қадӣ кӯрпа дароз намудан» омадааст, яъне ба коре ба қадри қуввату тавоноӣ бояд майл бинмуд:

Яки худро гузар аз сад нағӯям,
Бимон поро бурун аз ҳад нағӯям [8, с. 151].

Сухан ва қадри сухан дар адабиёти тоҷик зиёд васф шудааст. Муҳаммад Ғоиб ҳам фазилати беҳтарини инсонӣ суханвариро медонад, вале панд медиҳад, ки барои ба забон овардани гуфтае, зиёд бояд андеша намуд. То надонӣ, ки чӣ асаре он гуфта хоҳад гузошт, набояд ба забон овард, вагарна ҳамӯшӣ беҳтар аст, ки инро дар шеъри «Дарки хатар» баръало мушоҳида кардан мумкин аст:

То набинад асари ҳарф, забон хомӯш аст,
Тирхоро ҳадафи лол садо медонад [4, с. 43].

Дар шеъри мазкур бо истифодаи санъати тазмин хусну кубҳи шеърро афзун намудааст. Масалан, дар байти баъдӣ зарбулмасали «забони сурх сари сабз медиҳад барбод»-ро барои ифодаи матлаб ба маврид истифода намудааст:

«Забони сурх сари сабз медиҳад барбод»,
Дигар мадеҳ савол, ки «чаро намеоянд?» [4, с. 43].

Муҳаммад Ғоибро бо боварии том метавон гуфт, ки яке шамъафрӯзонест дар адабиёти охири асри XX ва ибтидои асри XXI, ки бо каломи рангини панду андарзиаш, бо вижасозии навовариҳояш ҳазинаи маънавии адабиёти тоҷикро боз ҳам ғанитар гардонидааст. Панду андарз фарогири тамоми жанрҳои лирикии шоир аст. Инсони комили бомаърифатро бори дигар ба дунёи панду ҳикмати ниёгонамон роҳнамун месозад. Чун ниёгонамон кӯшиш намудааст бештар дар жанри рубоӣ баёни андеша намояд, ифшоӣ ҳолати рӯҳӣ, вазъи зиндагии хешро баён кунад. Шоир васфи инсонҳоро мекунад, то ба ҳам дӯсту иттифок бошанд, қадри ҳамдигар бидонанд, накуиву саховатмандиро аз ҳам дареғ надоранд, ба қадри бузургон бирасанд, аз сарвати маънавии гузаштагонамон бархӯрдор шаванд ва умри азизро, ки чун муҳлати як мижа задане беш нест, ба нақӯ сипарӣ кунанд. Дар шеърҳои худ шоир матлабҳои ахлоқии бисёреро ба риштаи тасвир гирифтааст, ки он ҳама натиҷаи мушоҳида ва андӯхтаҳои таҷрибаи зиндагии ӯянд. Дар баъзе мавридҳо шоир ба сарчашмаҳои ниёгон назаре карда, ёди онҳоро дар шеъраш ба маврид истифода менамояд. Дар каломи мавзунӣ офаридаи шоир аз сӯе ба сӯе ҳаёлотӣ рангини ӯ сайри маънӣ намуда, сипас бо маънии бикр фикр ҷамъбаст мегардад. Шоир барои овардани панду андарз ба маъхазҳои илмӣ, ҳадис, тафсириҳо ва адабиёти беназири ниёгон тақия менамояд ва дар беҳтарин вазъ пешкаши хонандаи асил мегардонад.

Ғайр аз ин, истифодаи зарбулмасалу мақол, ибораҳои рехта, санъатҳои бадеӣ ва хеле ҷаззоб нишон додани ҳолати рӯҳии қаҳрамони лирикӣ ба каломи мавзунӣ эҷоднамудаи шоир хусни беандоза бахшидааст. Дар ин маврид, баҳрабарӣ аз санъатҳои таҷнис, ташбеҳ, ирсоли масал, тазод, муболиға, ташбеҳ, талмех ва ғ. хеле назаррас аст.

Хулоса, панди пурҳикмати Муҳаммад Ғоиб идомаи панди гузаштагон буда, дастагуле аз боғи маърифат барои хурду калон хоҳанд гашт, чуноне худ овардааст:

Умре ҳама панди гуфтагонро гӯем,
Ҳарфи асари нуҳуфтагонро гӯем.
Бо он ҳама ифтихору бедории худ,
Гуфтори ба хок хуфтагонро гӯем [3, с. 700].

Адабиёт:

1. Ансорӣ, М. Шарҳи 42 – ғазали Ҳофиз / М. Ансорӣ. – Душанбе, 1994. – 137 с.
2. Ғоиб, М. Ашки дил / М. Ғоиб. – Душанбе: Русская литература, 2014. – 403 с.
3. Ғоиб, М. Девон / М. Ғоиб. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 1114 с.
4. Ғоиб, М. Ифтихор / М. Ғоиб. – Душанбе: Адиб, 2021. – 221 с.

5. Ғоиб, М. Қаламрави ёд / М. Ғоиб. – Душанбе: Русская литература, 2017. – 191 с.
6. Ғоиб, М. Рӯҷӯи нотаом / М. Ғоиб. – Душанбе: Андалеб Р, 2015. – 123 с.
7. Ғоиб, М. Ҳадиси умр / М. Ғоиб. – Душанбе: Русская литература, 2019. 95 с.
8. Ғоиб, М. Чашмаи саодат / М. Ғоиб. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 238 с.
9. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т.Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.12
10. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – 486 с.
11. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 1990. 334 с.
12. Негматов, Н.И. Хусусиятҳои матншиносӣ ва поэтикаи насри ахлоқии асри XIV. дисс. барои дараҷаи PhD, доктор аз рӯйи ихтисос 10.01.08. – Назарияи адабиёт, матншиносӣ / Н.И.Негматов. – Хучанд, 2019. – 162 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – 1095 с.
14. Хатлонӣ, С. Чароғи андеша / С.Хатлонӣ. – Душанбе: Ямини Содик, 2007. – 95 с.

ПАНДУ ҲИКМАТ ДАР АШЪОРИ МУҲАММАД ҒОИБ ЗУФНУНБӢИ САЙДАҲТАМ

Дар мақола зикр гардидааст, ки тарғиби ахлоқӣ нақуи инсонӣ аз мавзӯҳои назарраси ашъори Шоири халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Муҳаммад Ғоиб мебошад.

Ба андешаи муаллифи мақола шоир чун ниёгонамон кӯшиш намудааст, ки дар ашъораш ифшои ҳолати рӯҳӣ, вазъи зиндагии хешро баён кунад. Вай васфи инсонҳоро мекунад, то ба ҳам дӯсту иттифок бошанд, қадри ҳамдигар бидонанд, нақуву саховатмандиро аз ҳам дареғ надоранд, ба қадри бузургон бирасанд, аз сарвати маънавии гузаштагонамон бархӯрдор шаванд ва умри азизро, ки чун муҳлати як мижа задане беш нест, ба нақуи сипарӣ кунанд.

Муҳаммад Ғоиб дар шеърҳои худ матлабҳои ахлоқии бисёреро ба риштаи тасвир гирифтааст, ки он ҳама натиҷаи мушоҳида ва андӯхтаҳои таҷрибаи зиндагии ӯянд.

Шоир тарғибгари ахлоқӣ ҳамидаи инсонӣ буда, ҳасад, кибр, ғазаб, шитобкорӣ ҳирс, дурӯғ, зулм, носипосиро мазаммат намуда, некӣ, тавозӯ, саховат, ростӣ, шукр ва маърифатпарвариро дӯстию амонино тарғиб менамояд. Шоир бо лирикаӣ пурғановаташ ба насли имрӯз чун гузаштагонам панд медиҳад, ки барои зиндагии хушу гуворо ба сар бурдан, аз ганҷинаи маърифати ниёгон бояд бархӯрдор шуд, омӯхт, то дар зиндагӣ мавқеи ҳудро пайдо намоӣ, ба халқу миллат содиқона хизмат кунӣ, худшиносу ҳудогоҳ гардӣ, санъати волои сухангустариро омӯзӣ ва аз рӯзгори аҷлод орзуву омоли нек намоӣ.

Калидвожаҳо: адабиёт, шоир, ашъор, гулчин, жанр, мавзӯ, тасвир, панд, ахлоқ, нафс, ибрат, васф, ҳикмат, обрӯ, ҳислат, сухан, илм, ҳунар, сулҳ, дӯстӣ, тавозӯ.

ПРАВООУЧЕНИЯ И МУДРЫЕ МЫСЛИ В ПОЭЗИИ МУҲАММАДА ҒОИБА

В статье отмечается, что пропаганда человеческой нравственности – одна из важнейших тем в творчестве Народного поэта Таджикистана, лауреата Государственной премии имени Абуабдулло Рудаки Мухаммада Гоиба.

По мнению автора статьи, поэт, как и наши предки, пытался выразить в своих стихах состояние души, состояние своей жизни. пытался выразить в своих стихах состояние души и свою жизненную ситуацию. Он восхваляет людей быть друзьями и союзниками, ценить друг друга, быть щедрыми и великодушными, ценить великих, наслаждаться духовными богатствами наших предков и провести драгоценную жизнь, которая не более чем мгновение ока.

В своих стихах Мухаммад Гоиб описывает многие нравственные проблемы, являющиеся результатом его наблюдений и жизненного опыта.

Поэт является пропагандистом человеческой нравственности, осуждает ревность, высокомерие, гнев, поспешность, жадность, ложь, угнетение, неблагодарность, пропагандирует добро, смирение, великодушие, правду, благодарность, просвещение, дружбу и мир.

Поэт своей богатой лирикой напоминает нынешнему поколению то, чтобы прожить счастливую жизнь, надо пользоваться сокровищами родовых знаний, научиться находить свое место в жизни, служить народу и нации, осознать себя, научиться высшему искусству красноречия и пожелать удачи предкам.

Ключевые слова: литература, поэт, поэзия, избранное, жанр, тема, изображение, нравоучение, нравственность, страсть, пример подражания, восхваление, мудрость, авторитет, характер, речь, наука, искусство, мир, дружба, скромность.

MORAL TEACHINGS AND WISE THOUGHTS IN THE POETRY OF MUHAMMAD GHOIB

The theme of the promotion of good human behavior in the works of the National Poet of Tajikistan, the Lauret of the state Prize A. Rudaki Muhammad Ghoib.

Taking as an example the theme of the works of our great famous predecessors, Muhammad Goyib, in his work reliably reflected his vision of the world, his spiritual and vital states The poet in his work praises the humanistic traits of a person's character: friendship and mutual understanding between peoples, prides to cherish each other; to be generous, kind and generous towards others, to cherish the memory of our great ancestors, their moral wealth that has come down to us.

Muhammad Goib in his work displays his desires with a red thread, which are the result of his sad life experiences and experiences. The poet is a propagandist of modesty and in his works stands up against such human character traits as envy, arrogance, anger, haste, greed, lies, violence, threat; sings kindness, humility, generosity, truthfulness, gratitude, enlightenment, friendship and peace. The poet in his wise lyrics instructs the modern generation, like his great predecessors, to take advantage of the wealth of knowledge and teachings of their ancestors to find their place in modern life, to live their lives with dignity selflessly serving their people and homeland

Keywords: literature, poet, poetry, favorites, genre, theme, image, moralizing, behavior, passion, example, praise, wisdom, authority, character, speech, science, art, peace, friendship, modesty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зуфнунби Сайдахтам - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)985915091

Сведения об авторе: Зуфнунби Саидахтам - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 985915091

Information about the author: Zufnunbi Saidaham - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant for the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 985915091

Истилоҳи “поэтика” аз диди Арасту чун санъати лафзӣ ва бадеӣ пазируфта мешуд. Ин истилоҳ муддати хеле тӯлонӣ бо мафҳуми “адабиёт” ҳаммаъно буд ва танҳо дертар ҳамчун яке аз бахшҳои назарияи адабиёт маънои илмӣ паҳлуҳои эҷодӣ бадеиро пайдо кард. “Поэтика”-и Арасту масъалаҳои маҳдудро матраҳ менамуд, зеро он қоидаҳо ё қонунҳоро пешбинӣ мекард, ки муаллифон ҳангоми эҷоди осори бадеии худ бояд ба он роҳнамоӣ мекарданд. Поэтика ба зудӣ объекти фанҳои гуногуни илмӣ гардид: фолклор, адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, назарияи санъат. Арасту «Поэтика»-и худро “ба андозае, ки таърих барояш гузоштааст”, сохтааст ва сарфи назар аз ҳама масъалаҳои замони муосир, дидгоҳи поэтикий ӯ дар инкишофи идеяҳои пешқадами эстетикӣ замони худ нақши муҳим бозида, ҷиҳати дарки минбаъдаи назариявии ҳодисаҳои адабӣ намунаи ибрат буд.

Поэтика дар байни адабиётшиносон, асосан ҳамчун истилоҳи омӯзиши санъатҳои бадеӣ дар назм ва наср қабул гардидааст. Амиктараш, илмӣ поэтика сабки асарҳои бадеӣ, илмӣ, публицистиро аз лиҳози санои бадеӣ ва маонӣ матраҳ менамояд. А.П. Горбунов поэтикаи матнӣ публицистиро таҳлил намуда, норизой баён месозад, ки агарчи поэтикаи наср маълум гардида бошад ҳам, то ҳанӯз назарияи поэтикаи публицистика ба таври кофӣ муайян нагардидааст [2, с. 33].

Зеро дар публицистика муъҷазбаёнӣ ва якрангии забон бештар дида мешавад. Ҷоиз ба ёдоварист, ки бештар санад, тадқиқоти ҳаводиси ҷомеа, таҳлили сиёсати дунё, андешаҳои сиёсӣ тавассути сухани бадеӣ ва тасвирсозӣ дар публицистикаи муосир мушоҳида шудааст. Д.С. Лихачёв асарҳои публицистиро «ҳамчун осори зинда ва таҳиякунандаи муборизаҳои сиёсӣ» номидааст [7, с. 163].

Воқеан, ҳангоми омӯзиши насри бадеӣ шакл, мазмун, мундариҷа ва идея муҳим аст. Ҳар як мавзӯ барои ба миён гузоштани проблемаҳои гуногун асос шуда метавонад. Идея моҳияти муносибати нависанда ба ҳаёт аст, ки андешаи асосии умумиро дар шакли образнок баён намуда, муносибати муаллифро ба ҳалли проблемаи асосии асар муайян месозад. Ҳангоми баррасии асари бадеӣ сюжет, композитсия, персонажҳои марказӣ ва дуюмдараҷа, усулҳои офаридани нақшҳо ва персонажҳо, манзара, ҷузъиёти бадеӣ ва сабки он мавриди пажӯиш қарор мегирад.

Гузашта аз ин, асари бадеӣ аз публицистӣ аз лиҳози сифат мутафовит аст ва дар публицистика муъҷазбаёнӣ ва тарзи пешниҳоди санад, тадқиқоти ҳаводиси ҷомеа, таҳлили сиёсати дунё, андешаҳои сиёсӣ тавассути сухани бадеӣ ва тасвиροφοринӣ ба назар мерасад.

Маликушшуарро Муҳаммадтақии Баҳор роҳҳои таҳаввули насрро ин гуна баён мекунад: “Аммо бояд бидонем, ки ҳарчи таърих болотар меравад, насрҳо содатар ва насри фанӣ ба насри сода шабеҳтар ва алфоз ва калимоти онҳо маҳдудтар аст ва ҳарчи дар ҷодаи таърих поинтар меоем, наср барои такмили худ аз назм чизе меравад ва перояи хеш месозад ва бар зебоии худ меафзояд. Дар натиҷа алфозу калимот зеботар ва асбобу абзори баёни матлаб бештар ва саноеъ дар он афзунтар ба қор бурда мешавад ва ҳамин тасаввур дар шеър низ ба хубӣ машҳуд ва пойдор аст” [8, с. 23].

Муҳаққиқи солори рус Д. С. Лихачёв омӯзиши поэтикаи асарро дар чунин ҳолат муҳим медонад: “Таҳлили поэтика бояд дар ҳамбастагӣ бо раванди таърихи адабиёт ва воқеияти таърихӣ он шарҳ гардад” [7, с.657]. Яъне муҳаққиқи асар дар вақти таҳлили поэтика аз ҳама ҷониб ба моҳияти асари бадеӣ ба дарки тамаддуни давр аҳамият диҳад. Д. С. Лихачёв нақши иҷтимоӣро дар ташаккули адабиёт ва робитаи адабиётро бо ҷомеа то ҳадди таъсирпазирӣ маҳсуб донидааст [7, с.288].

Асарҳои воқеӣ, ки шумораашон дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ кам нестанд, пеш аз ҳама, баёнгари аҳвали мардум мебошанд. Асарҳои онҳо барои хонандаи имрӯз метавонанд ҳамчун воситаи қиёси иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва пайдо намудани як фазои муайяни ҳаёти иҷтимоии

асрҳои қаблӣ бо назардошти проблемаҳои муҳимтарини ақвоми Шарқ хидмат расонанд. Дар ин гуна асарҳо, тасвири мавзӯҳои гуногун, аҳволи табақоти иҷтимоӣ, вазъи сиёсӣ ва дигар масъалаҳои умдатарини ҷомеа муфасссал ифода ёфтааст.

Н. Г. Чернишевский синкретизми шакли адабии ёддоштҳои сафарро таъкид намуда, онҳоро “қисман роман, қисман маҷмуаи латифаҳо, қисман таърих, қисман сиёсат, қисман табиатшиносӣ” гуфтааст [14, с. 222]. Д. И. Писарев асоснок карда буд, ки барои “саёҳатгар-публицист” чизи асосӣ он аст, ки инкишофи афкори худро дар сафар инъикос карда тавонад.

Муҳаққиқ Н. М. Маслов ба жанри сафарномаҳои бадеӣ ҳамчун таълифи якҷанд шаклҳои жанрӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Норавшани назари муҳаққиқ, ки дар монографияҳои “Сафар ҳамчун як жанри публицистика” (1973), “Очеркҳои сайёҳӣ: мушкилоти жанр” (1980) оварда шудааст, дар он аст, ки сафарномаҳо, ба андешаи ӯ, аз як тараф, ошкорбаёнӣ шакл аст, зеро дар асоси “таваҷҷуҳи ҳоси расмҳои падидаҳои гуногуни иҷтимоӣ, буришҳои таърихӣ, нақшаҳо” пайдо шуда, дар зехни хонанда таъсир мегузоранд ва аз тарафи дигар, тақсимои сафар ба “таҳқиқот” мебошанд [9, с. 45]. Н. М. Маслов жанри сафарномаро аз нуктаи назари мансубияташ ба журналистика таҳқиқ мекунад. Дар байни хусусиятҳои жанрӣ, ки ба сафар хос аст, Маслов “офариниши тасвири яктарафаи воқеияти иҷтимоӣ намоишшуда, гуногунҷанбаи тавсифи он ва нақши ғаъоли сайёҳ - шоҳиди асосӣ, қаҳрамони воқеаҳои тасвиршудаи муаллиф доништааст” [9, с. 6].

Масъалаи муайян кардани навъ ва жанри сафарномаҳо нисбатан андешаи нав аст. Ҳатто дар солҳои шастуми асри гузашта ин навъи адабиёт ба таври рӯшан дарк нашуда буд. Масалан, дар “Фарҳанги мухтасари истилоҳоти адабӣ”-и М. П. Венгеров ва Л. И. Тимофеев сафарнома чун “асари бадеӣ зикр шудааст, ки дар бораи саёҳати воқеӣ ё ҳаёلى ба сарзамини бегона, номаълум ва ношинос ҳикоят мекунад. Дар сафарнома мушоҳидаҳо, таассуроти сайёҳ, бозёфтҳо ва саргузаштҳои ӯ тасвир шудааст” [1, с. 124]. Дар ин таъриф дар бораи жанри сафар чизе гуфта нашудааст, танҳо навъи гуфтор ва мавзӯи нақшофарӣ нишон дода шудааст.

Мавқеи В. М. Гуминскийро мукамалтарин ва ҳаматарафа ҳисоб кардан қонунист ва муҳаққиқ бар он андеша аст, ки “таъсири мутақобилаи мураккаби шаклҳои ҳуҷҷатӣ, бадеӣ ва фолклориро қайд мекунад, ки бо нақшофарии қаҳрамони сайёҳ муттаҳид шудаанд” [4, с. 43].

Муҳаққиқи дигар О. А. Дидикин дар бораи жанри сафарнома ҳамчун “накли яқсубъектӣ суҳан меронад, ки маркази ташкилии он сайёҳ аст, ки ҳам иштирокчи ҳодисаҳо, яъне қаҳрамони бадеӣ ва ҳам нависанда мебошад, ки маводи саёҳатро дар пероҳани бадеӣ мушаххас кардааст” [5, с. 16].

Дар монографияи “Эволюсияи жанри сафарнома дар осори адибони асрҳои 18-19” (1999) В. А. Михайлов жанри сафарномаро ба фантастика тасниф мекунад. Дар ин росто, адабиётшинос таъкид мекунад, ки ёддоштҳои сафарӣ ё сафарнома дар сатҳи сохтор ва мундариҷа кодиранд, ки унсурҳои шаклҳои мухталифи жанрӣ – очерк репортажро ба ҳам бипайвандад [10, с. 21].

Комилан, бар ин андешаҳо метавон назари Раҳими Мусулмонӣро таъкид намуд, ки бевосита чунин иброз намудааст:

“Дар ин жанри адабӣ шахси соҳибқалам чизҳои ҷолиби диққати дар шахру кишварҳои дигар дидааш ва ҳодисаҳои ҳолатҳои мароқангези мушоҳида кардааш ва аз сар гузарондаашро тасвир мекунад”.

Муҳаққиқ фарқи жанри сафарномаро аз дигар жанрҳо чунин баён месозад:

- предмети тасвири сафарномааро чизҳои бевосита дида, мушоҳида карда ва аз сар гузаронидаи муаллиф ташкил медиҳанд.
- макони тасвириро шахру навоҳӣ ва кишвару мамлакатҳои бегона ташкил медиҳанд.
- Дар сафарнома чизи ғайривоқеӣ тасвир намеёбад;
- Дар сафарнома ҳақду ҳудуди факту рақам, ҳуҷҷату санад аниқ оварда мешавад;
- Дар сафарнома воқеа ҷойи асосиро ишғол намекунад, ин ҷо умуман воқеаи яқлукт тасвир намешавад; сюжет ва зиддияти ягона низ ҳоси сафарнома нестанд;

- Офаринши образу характерҳои пурраи бадеӣ – ҳадафи муаллифи сафарнома намебошад. Нависанда ба баъзе одамон эътибор медиҳад ва ҷиҳатҳои асосии хулқу ҳӯй ва феълӣ атвори ўро дар амал нишон медиҳад. Аз саросари сафарнома характери асосан як нафар – ҳудӣ муаллиф бештар намудор мегардад;

- Дар сафарнома боиси яклухтии асар воқеа намешавад. Боиси яклухтӣ ҳудӣ сафар аст – оғозу анҷоми вай. Яклухтии сафарнома ба нияти муаллиф вобаста мебошад: вай аз ҷое ба ҷое меравад ё ба ҷое рафта бармегардад; яъне анҷоми сафар, қатъи ғайриҷашмдошти он, - анҷоми асарро ифода менамояд;

- Дар сафарнома таҳайюл, албатта, рол дорад, аммо вай истиклол надорад, балки тобеи воқеият мебошад. Муаллифи сафарнома ягон чизи ҷиддӣ аз худ илова карда наметавонад. Ба ин маънӣ, методи эҷодии сафарномаҳо реализм мебошад [11, с.277].

Аз ҳамин хотир, жанри сафарнома вежагиҳои хоси ҳудро дорад, ки бо принсипҳои интиҳоби мавод ва хусусиятҳои нақл, бо назардошти хронотоп дар симои муаллиф зоҳир мешавад. Жанри сафарнома мавзӯ, мазмуни жанр ва шакли ҳудро дорад. Сафарнома ба тавсифи ҳаракат дар фазо ва замони қаҳрамони сайёҳ, нақл дар бораи ҳодисаҳои дар рафти сафар ба амал омада, таассуроти сайёҳ, андешаҳои ў дар мавриди мушоҳидаҳоиаш ва нақшаи васеи иттилоотӣ ва тарбиявӣ асос ёфтааст.

Жанри сафарнома дорои хусусияти бадеӣ, ҳуҷҷатӣ-бадеӣ, бадеӣ-публистистӣ (вобаста ба аҳамияти функционалии матн ва хусусияти мавзӯи муаррифӣ) ва мазмунае унсурҳои шаклҳои гуногуни жанр – очерк, ривоят, нома, ҳикоя ва ғайраро муттаҳид карда метавонанд, яъне сафарнома барои омехташавии дигар навъҳои насри тарҷимаиҳолӣ омода аст.

Мавриди зикр аст, ки сафарномаҳо имкони бузурги истифодаи категорияи сюжетро дар таҳлили адабӣ ошкор намуда, инчунин, имкон медиҳад, ки моҳияти бадеии он то андозае равшан карда шавад. Чӣ тавре, ки мушоҳида кардем, жанри сафарнома бо ҳамин унсурҳои сохтори бадеӣ фаъолона амал мекунад, ки имкониятҳои таъсири мутақобилаи он ҳам бо композитсия ва чӣ бо сюжети жанри шартӣ сафар ба амал бароварда шавад. Гузашта аз ин, сюжети ёддоштҳои сафарӣ дар матн мавҷудияти абзори шеърӣ ва публистистиро истисно намекунад. Дар натиҷа, тағйири бахшҳои матн, ки дар асоси анъанаҳои гуногуни жанрӣ ташкил карда шудаанд, яке аз зухуроти ҳаракати сюжетии асар шуда метавонад. Сюжети сафарномаҳо як навъи махсуси низоъро дар назар дорад, ки бар асоси таъсири мутақобилаи ровӣ- сайёҳ ва ҷаҳони тасвиршуда асос ёфтааст.

Мушкилии дигаре, ки дар таҳлили сохтори сафарнома ба вучуд меояд, мавқеи муаллиф ҳамчун нақлқунанда аст, ки дар ин ҷо нависанда мулоҳизаҳои ҳудро нисбат ба ашхоси ҷудогона, шахрҳо тасвир менамояд. Аммо бо вучуди ин, баробари муаллиф дигар қаҳрамонҳо бо афқору эҳсоси ҳуд инъикос меёбанд. Вобаста ба жанри таҳқиқшаванда ҳаминаро метавон гуфт, ки муаллиф хоҳ-нохоҳ ҳангоми тасвир ҳатти сюжетро бо фаъолияти персонажҳо алоқаманд менамояд.

Жанри сафарнома дар раванди адабӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. То кунун дар адабиётшиносии хориҷӣ на танҳо дар бораи моҳияти ин истилоҳ назари ягона вучуд надорад, балки на ҳама адабиётшиносони муосир ҳудӣ мавҷудияти «сафар»-ро ҳамчун жанр қабул мекунад: “Дар шакли сафар, асари мазмуни қаҳрамонӣ ва ҳаҷвномаи бузурги эпикӣ ва утопия ва роман меистад” [13, с.232 - 233].

Дар осори танкиди прогрессивии асри гузашта равиши шаклӣ-мазмун вучуд дошт, ки дар он адабиётшиносон кӯшиш мекарданд, ки жанрро дар асоси маҷмӯаи усулҳои жанр, доираи мавзӯҳои интиҳобшуда ва мавзӯи нақшофарӣ муайян кунанд.

Дар тӯли даврон бо тағйироти “даврӣ” дар самтҳо ва услубҳои гуногун муносибат ба “сафарнома” чун жанри адабӣ тағйироти ҷиддӣ ба вучуд омад. Сафарнома дар раванди адабӣ анъанавӣ чандинасра дорад. Дар адабиёти аврупоӣ жанри сафарро “адабиёти саёҳатӣ” меномиданд [3, с. 273].

Ин мафҳум ҳамчун жанри адабӣ иборат аст аз:

“якум, тавсифи сайёҳ (шоҳиди айнӣ) аз нақшҳои ҷуғрофӣ, этнографӣ ва иҷтимоии кишварҳо, сарзаминҳо, халқҳо ва ғайра, ки дидааст, ёддоштҳо ё рӯзномаи сайёҳон;

Дувум, бадеи, бештар эпикӣ, жанрӣ, ки сюжет ва композитсияи он ба сохту тарзу усулҳои муаррифии сафари ҳуччатӣ бармегардад” [3, с. 277].

Дар ташаккули жанри бадеии сафарномаҳо ҳам қайдҳои сафар, рӯзнамаҳо, ҳикояҳои худи сайёҳон, ба истилоҳ сафарҳои ҳуччатӣ ва ҳам ривоятҳои, ки дар асоси ин ҳикояҳо ба вучуд омадаанд, таъсир расонидааст. Бисёре аз асарҳои “адабиёти сайёҳатӣ” то ҳол арзиши маърифатӣ ва эстетикиро нигоҳ медоранд. Жанри адабиёти сайёҳӣ қариб дар тамоми адабиётҳо пастиву баландии инкишофи худро аз сар гузаронида, унсурҳои “тасвирҳои ҷуғрофӣ”-и муаллифони сайёҳ, ҳочиён, дарвешҳои овора, мубаллиғон, иштирокчиёни ҷангҳои салибӣ, тоҷирон, сафирони дипломатӣ ва ғайраро аз худ кардааст.

Ғуноғунии мавзӯии сафарнома имкон медиҳад, то боварӣ ҳосил кунем, ки жанри сафарнома табиатан бадеи ва ҳуччатӣ аст. Ин аз табиати синтетикии жанр шаҳодат медиҳад.

Усули муқоисавӣ имкон медиҳад, ки дар сафарнома як мансубияти мавзӯӣ ҳам хусусиятҳои тавсифии яхела ва ҳам аломатҳои қомилан ғуноғуне, ки дар натиҷаи аз нав дида баромадани муаллиф дар бораи таассуроти сафар ба вучуд омадаанд, муайян карда шавад. Аз ин лиҳоз, ба ҳулосае омадан бамаврид аст, ки бадеият дар ёддоштҳои сафарӣ бештар ба мавқеи ҷаҳонбинии муаллиф ва қисман ба таъсири муошират дар интиҳоби маводи сафар вобастагӣ дорад.

Симои муаллиф дар доираи сохтори сюжети сафарнома мустаҳкам мегардад. Вай як моҳияти дугонаро ба худ мегирад: муаллиф ва сайёҳ.

Омӯзишу баррасии жанри сафарнома имкон ба амал меоварад, ки хусусиятҳои услубии бадеии он муайян гардад. Мусаллам аст, ки ҳангоми омӯзиши поэтикаи сафарномаҳо тасвири воқеияти зиндагӣ, таносуби таҳайюл ва воқеият, муоширати ҳамзамонон, сабки махсуси насри он, анъана ва навоҳӣ ва таъсирпазирии насри бадеи муайян карда мешавад.

Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ асарҳои, ки бевосита ба сафарҳои муаллифон бахшида шудаанд, хеле зиёданд. Дар “Таърихи Бухоро”-и Муҳаммад Наршаҳӣ, “Ҳудуд-ул-олам”, “Бадоеъ-ул-вақоъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, “Савонех-ул-масолик фи фаросих-ул-мамолик”-и Возех, “Наводир-ул-вақоъ”-и Аҳмади Дониш, “Туҳафи аҳли Бухоро”-и Мирзо Сирочи Ҳаким ва ғайра мусаннифон дидаю шунидаашонро ба қалам додаанд.

“Сафарнома” аз бехтарин ва ғуноғуниатарин асарҳои адабии мутафаккири халқи тоҷик Носири Ҳусрави Қубодӣ мебошад. Муҳаммадтақии Баҳор дар асари маъруфи худ “Сабқинома”, ки яке аз сарчашмаи нодиртарин дар мавриди наср мебошад, сабки “Сафарнома”-ро “латифтарин” ва “равонтарину саҳлтарин” номидааст. Ҳамчунин, мавсуф бар он андеша аст, ки ин асар нисбат ба дигар осори Носири Ҳусрав наздиктар ба халқ мебошад [8, с. 40].

Носири Ҳусрав дар фароварди асараш зикр менамояд, ки асоси навиштаҳои ӯ воқеият доранд ва мушоҳидаҳои ӯ мебошанд: “...ва ин саргузашт он чи дида будам, ба ростӣ шарҳ додам” [12, с. 105]. Баробари ин, ба ҳонанда арз менамояд, ки агар мабодо навиштае аз ӯ ривоят бошад, ҷойи таассуф аст: “Ва баъзе, ки ривоятҳо шундаам, агар дар он ҷо хилофе бошад, ҳонандагон аз ин заиф надонанд” [12, с. 105].

Нависанда бештар дар бораи ободонии шаҳрҳо, роҳҳо, ҳулку ҳӯи мардуми ғуноғуну урфу одат маълумоти муҳим дода, мулоқоти худро бо мардони илму адаб тасвир мекунад.

“Сафарнома”, ки дар заминаи ҳамгироии сафарҳои дунявӣ ва сафар ба сарзамини муқаддас сохта шудаанд, намунаи осори сюжети аз ҷиҳати бадеи ҷудошуда мебошанд. Дар баробари ин, тасвири оромгоҳҳо худ як ҳадаф нест, балки воситаи ташаккули сюжети достони сайёҳӣ мегардад. Дар “Сафарнома”-и Носири Ҳусрав инкишофи ҳамаи сюжетӣ хеле равшан мушоҳида мешавад, ки мавҷудияти онҳо аз хусусияти бадеии навиштаҳои сайёҳӣ шаҳодат медиҳад. Дар баробари ин, тавсифи ашъи сайёҳӣ, пеш аз ҳама, барои баёни ҳолати сайёҳ, саъю кӯшишҳо, тағйироти мавқеи ҷаҳонбинӣ ва болоравии маънавии ӯ ниғаронида шудааст. Вобаста ба ин, дигаргунии дохилижанрӣ ба амал меояд, ки тавассути он осори сафарномаҳо ба сохтори худ сюжетӣ жанрӣ ва унсурҳои композитсӣро, ки ба асарҳои эпикӣ, аз қабилӣ роман, повест, очерк хос аст, дар бар мегиранд.

Мусаллам аст, ки ин сафари Носири Хусрав 7 сол - аз 16 октябри соли 1045 то 23 октябри соли 1052 давом меёбад. Дар он 66 таърихи рӯзу сол сабт шудааст, ки дар ин маврид чунин таъкид мекунад: “Ва масофати роҳ, ки аз Балх ба Миср шудем ва аз он ҷо ба Макка ва ба роҳи Басра ба Порс расидем ва ба Балх омадем, ду ҳазору дувисту бист фарсанг (17 ҳазору 764 километр) буд ва ин саргузашт он чи дида будам, ба ростӣ шарҳ додам. Ва баъзе, ки ба ривоятҳо шунидам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд ва муахазат ва накуҳиш накунанд [12, с.105].

Дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав акси ин ҳодисаро ба мушоҳида мегирем. Дар чараёни “Сафарнома” навъҳои дигари насриро мебинем, ки ҳамчун боби алоҳида оварда мешаванд. Ҳарчанд ки, тахминан, тамоми ҳикоятҳои ин асар бо калимаи “сифат” оғоз меёбанд, аммо дар як боб истилоҳи “сияр” (сират) оварда мешавад, ки онро ҳамчун жанри насри шинохтан дуруст хоҳад буд. Вақте ки Носири Хусрав «Сияри Султони Миср» мегӯяд, ин ҷо калимаи аввал ифодакунандаи жанр аст, ки ба воситаи он сару сирати подшоҳону амирону муаррифи менамуданд. Ин ҷо “сияр” жанри васлкунанда буда, боиси инкишофи тақомули сифатии воқеаҳои жанри асосӣ – “Сафарнома” гардидааст. Дар аини замон “сияр” дар вазъияте, ки дар “Сафарнома” дорад, предмети нақлшавандаи он ба этикеткаи адабии сафарӣ мувофиқат намекунад. Онро зарур буд, ки дар алоҳидагӣ арзи вучуд мекард.

“Синдбоднома”-и Заҳирӣ дар асл “Китоби Синдбоди Ҳаким” ном дорад. Мазмуни онро достону ҳикоятҳои зиёде ташкил додаанд: “Достони ҳамдуна бо рӯбоҳ ва моҳӣ”, “Достони гургу рӯбоҳу уштур”, “Достони шоҳи Кашмир бо Пилбон”, “Ҳикояти вазири аввал, дуюм, сеюм, чорум...” ва ғайра. Бо вучуди ин, навъи «Синдбоднома»-ро ҳама маҷмӯа номидан нодуруст аст, ба ин маънӣ, ки ҳама таваҷҷуҳ сари Синдбоди Ҳакиму Амир Арслону Ҳотами Той ва амсоли онон мутамарказ мешавад, ки ба истилоҳи имрӯзӣ сарнавишти онҳо ба дараҷаи “роман” расидааст.

Дар адабии қадими рус зиндагиномаи Александр Невский (“Житиё Александра Невского”) дар мавридҳои гуногун бо номҳои “Зиндагинома...”, “Достон...” ва дар ҳолати дигар “повест-кисса” пешниҳод шудааст. Як асарро бо чанд жанр муаррифи кардаанд. Муаллифон вобаста ба завқи худ асарро номгузорӣ кардаанд, ҳол он ки дар ин адабиёт истилоҳи “зиндагинома” мавқеи аввалдараҷаро дошт. Ин ҷо ду мафҳум ба ҳам омехта мешавад: яке жанр, дигаре предмети тасвиршаванда. Дар байни онҳо фарқҳои равшан сохтан чараёни дуру дароз буда, қори зиёдеро талаб менамояд. Дар адабии Шарқ барои ифодаи сарнавишти авлиёву пайғамбарон ва амирону шоҳон жанрҳои сияр, манокӣб, мақомот ё мақома, қасида ва ғайра мавҷуданд.

Воқеан ҳам, мундариҷа ва муҳтавои ҳам илм ва адабиёт якест, ки он воқеият аст. Агар олимони мантиқан исбот кунанд, ки мавқеи ин кишри ҷомеа ба ин ё он сабаб беҳтар ва ё бадтар шудааст, пас адиби тавоно тавассути образҳои зиндаву ҳаёти ин вазъро на исбот, балки нишон медиҳад.

Дар адабии Шарқ ин ду истилоҳ мустақил буда, ҳар ду аз калимаҳои арабии “сафар” ва “саёҳат” пайдо шудаанд. Қисми дуюми ин истилоҳҳо якест – нома. Манзур аз нома, пеш аз ҳама, сабти ёддошту хотира аст, ки дар дафтари рӯзнома нақл меёбанд. Ногуфта намонанд, ки дар адабии қадим калимаи “нома” маънии “китоб”-ро ҳам дода метавонист. Бояд гуфт, ки саёҳатнома шакли такмилёфта ва ҷадиди сафарномаҳои пешина мебошад. Ҳар як фасла дар “Сафарнома” бо ишораи мавзӯ мақсаде оғоз ёфта ва ҷамъбасти он бо ҳулосаи муҳимме ба поён мерасад. Оғози сифати ҳар як шаҳр дар “Сафарнома” бо мақсаде оғоз ёфта ва ҷамъбасти он бо ҳулосаи муҳимме ба поён мерасад. Ба ҷуз ин дар мобайни ҳар як ҳикоя Носири Хусрав чун як мушоҳидакор ё ин ки ровӣ симои ҳудро маълум сохта, воқеияти зебоии шаҳрҳоро тасдиқ ё инкор менамояд. Чунин шорехии ӯ барои дарки масъалаи муҳимме ҳосил насли мустақил мебошад. Яъне, осори мансури Носири Хусрав иборатанд аз: “Сафарнома”, “Хонаи ихвон”, “Гушоишу раҳиш”, “Ҷомеъ-ул-ҳикматайн”, “Зод-ул-мусофирин”, “Ваҷҳи дин” ва ғайра. Сафарнома дар шаҳри мусофирати 7-солаи донишманд ва ба насри сода ва ҳавии иттилооти дақиқи ҷуғрофияӣ ва таърихӣ ва баёни одоту одоби марбут ба мардуме аст, ки Носири Хусрав дар сафарҳои тӯлонӣ дар мамолики мухталиф дид ва дигар китобхояш

ҳамагӣ дар калому тавзеҳи матолиби мухталифи мазҳабӣ ё дар ҷавоби пурсишҳое аст, ки дар бораи мабоҳиси этиқодии ҳамин мазҳаб рӯи коғаз омадаанд [6, с.120-121].

Ҳамин тариқ, метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки сафарномаҳои адабиёти классикӣ, қабл аз ҳама, хонандаро бо тасвири мавзеъҳои гуногун, аҳволи табақоти иҷтимоӣ, вазъи сиёсӣ ва дигар масъалаҳои умдатарини ҷомеа ошно менамуданд. Гузашта аз ин, осори таърихшиносон, ҷуғрофиёнависон, мақолаҳои иҷтимоӣ, сафарномаву саёҳатномаҳо, ёддоштҳо ва ғайраҳоро ба соҳаи наср шомил буда, дар адабиёти илмӣ ин наъвъ офаридаҳоро таҳти ибораҳои насри таърихӣ, насри ёддоштӣ, насри ҷуғрофиёӣ, илмӣ, сафарӣ ва ғайра ном мебаранд. Жанри сафарнома дар адабиёти классикӣ форсу тоҷик дар худ хусусияти насри бадеӣ ва классикиро касб намудааст, ки омӯзиши пурраи он аз аҳамият холи нест.

АДАБИЁТ:

1. Венгеров, М.П. Краткий словарь литературоведческих терминов / М.П.Венгеров, Л.И.Тимофеев. – М., 1963. – 192 с.
2. Гарбунов, А.П. Поэтика публицистического текста / А.П.Гарбунов. – М., 1978. -104 с.
3. Гаспаров, М.Л. Избранные статьи / М.Л.Гаспаров. – М.: Экономикс, 2005, 544 с.
4. Гуминский, В.М. Открытие мира, или Путешествия и странники [Текст]: монография / В. Гуминский. - М.: Современник, 1987. - 284 с.
5. Дыдыкина, О.А. Эволюция стиля русских литературных путешествий конца XVIII первой половины XIX века (от Карамзина до Гончарова): автореф. канд. филол. наук / О.А.Дыдыкина. - М., 1998. – 41 с.
6. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон. – Душанбе, 2003.
7. Лихачев, Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д.С. Лихачев. – Л.: Худ. литература, 1987. - 656 с.
8. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ / Маликушшуарои Баҳор. – Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1380.
9. Маслова, Н.М. Путевой очерк: проблемы жанра / Н.М.Маслова. – М.: Знание, 1980. – 116 с.
10. Михайлов, В.А. Эволюция жанра литературного путешествия в произведениях писателей XVIII-XIX вв.: автореф. ... дис. канд. фил. наук / В.А.Михайлова. – Волгоград, 1999.
11. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р.Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
12. Носири Хусрав. Сафарнома. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 118 с.
13. Путешествие" как жанр художественной литературы: вопросы теории // Вестник Нижегородского государственного университета имени Н.И. Лобачевского. – Н. Новгород, Изд-во ННГУ им. Н.И.Лобачевского, 2008. – №3. – С.277-282.
14. Чернышевский, Н.Г. Полное собр. соч., Т.4./ Н.Г. Чернышевский. – М., 1948.

ЖАНРИ САФАРНОМА: БАДЕИЯТ ВА ПУБЛИЦИСТИКА

Дар мақола зикр гардидааст, ки сафарнома чун асар ва таҳқиқоти густурда жанри дорон хусусияти публицистӣ ва бадеӣ дошта, зимни баррасии масъалаҳои матраҳшуда баҳси зиёди адабиётшиносонро эҷод кардааст. Сафарномаҳо хонандаро бо тасвири мавзеъҳои гуногун, аҳволи табақоти иҷтимоӣ, вазъи сиёсӣ ва дигар масъалаҳои умдатарини ҷомеа ошно менамуданд. Сафарномаҳо дар густариши ҷаҳонбинии оммавӣ саҳм гузошта, тавассути онҳо хонанда аз фарҳанги рӯзгордорӣ, шаҳрдорӣ ва шаҳршиносӣ, маориф, илм, ҳунар ва вижаҳои хувиятии мардуми дигар минтақаро дарк менамоянд.

Муаллиф дар заминаи таҳлили осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таъкид намудааст, ки поэтика дар байни адабиётшиносон, асосан, ҳамчун истилоҳи омӯзиши санъатҳои бадеӣ дар назм ва наср қабул гардидааст. Амиқтараш, илми поэтика сабаки асарҳои бадеӣ, илмӣ, публицистиро аз лиҳози соноии бадеӣ ва маонӣ матраҳ менамояд.

Дар мақолаи мазкур муаллиф қӯшиш намудаанд, ки роҷеъ ба масъалаи поэтика ва тақсимои дохилии жанри сафарнома чанд нуктаи назари худро баён намояд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, поэтика, мафҳум, адабиёт, назарияи адабиёт, эҷодиёт, ҳолидаҳо, муаллифӣ, фолклор, адабиётии ноҷӯ, забони ноҷӯ, публицистика, сафарнома.

ЖАНР САФАРНАМЕ: ХУДОЖЕСТВЕННОСТЬ И ПУБЛИЦИСТИКА

В статье отмечается, что, путевые заметки как жанр имеют публицистический и художественный характер, что вызвало много споров среди литературоведов. Путевые заметки знакомят читателя с описанием различных мест, положением социальных слоев, политических ситуаций и другими важными проблемами общества. Путевые заметки сформировали мировоззрение людей через наблюдения писателя, благодаря которым читатель смог узнать о жизни, образовании, науке, искусстве других народов.

На основе анализа работ отечественных и зарубежных ученых автор подчеркивает, что поэтика была принята литературоведами в основном как термин для изучения искусства в поэзии и прозе. Точнее, наука поэтика изучает стиль произведений искусства, науки, публицистики с точки зрения художественно-смыслового искусства.

В данной статье автор попытался обратиться к проблеме поэтики и внутреннего членения жанра сафарнаме и высказать несколько точек зрения.

Ключевые слова: терминология, поэтика, концепт, литература, теория литературы, творчество, авторы, фольклор, литературоведение, языковедение, публицистика, путевые заметки.

SAFARNAME GENRE: ARTISTRY AND JOURNALISM

Travel notes as a genre has a journalistic and artistic character, which caused a lot of controversy among literary critics. Travel notes introduced the reader to the description of various places, the position of social strata, the political situation and other important problems of society. The travel notes shaped people's worldview through the writer's observations, thanks to which the reader was able to know about life, municipalities, education, science, art and all the efforts of other peoples of the region.

Based on the analysis of the works of the native and foreign scientists, the author emphasizes that poetics was accepted by literary critics mainly as a term for the study of art in poetry and prose. More deeply, the science of poetics discusses the style of works of art, science, journalism from the point of view of artistic and semantic art.

In this article, the authors tried to express several views on the problem of poetics and the internal division of the genre of travel notes.

Keywords: terminology, poetics, concept, literature, literary criticism, creativity, rules, authors, folklore, linguistics, journalism, travel notes.

Маълумот дар бораи муаллиф: Самиев Ҷумахон - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 934111493. E-mail: samir.tj@mail.ru

Сведения об авторе: Самиев Джумахон – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 934111493. E-mail: samir.tj@mail.ru

Information about the author: Samiev Jumakhon - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant for the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 934111493. E-mail: samir.tj@mail.ru

РЕХТШИНОСИИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

*Шарипов Ш.Р.*Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Аз назари шумори абёт ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ, ки миқдори умумии онҳо дар девони шоир 1302-то буда, сохтори мунсачим ва низомманд доранд, аз панҷ то чордаҳ байтро фарогиранд. Ин ҷо пиндори Асғари Бобосолор ба ёд мерасад, ки «салосат, равонӣ, хушоҳангӣ, бепироягӣ ва тахайюли содаро аз мухтасоти ғазалиёти Зуҳурӣ» донистааст [12, 110]. Ҳамчунин, афзудааст, ки «дар ин қолаби шеърӣ аз Шайх Саъдии Шерозӣ, Салмони Совачӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Бобофигони Шерозӣ истифода кардааст ва гоҳ ба тақлид аз Ҷомӣ низ ғазалҳое сурудааст» [12, 110]. Агарчи Асғари Бобосолор дар мавриди суvari ҳаёл Зуҳуриро «соҳиби тахайюли сода ва каломии бепироя» мешиносад, аммо дар идомаи матлаб менигарад, ки «қувваи тахайюл ва ангезиши авотиғи Зуҳурӣ дар маснавиҳо ва ғазалҳояш сутуданӣ ва қобили тамҷид аст, ба гунае ки аз миёни шуарое, ки сабки ҳиндиرو сарлавҳаи кори худ қарор додаанд, танҳо Соиб ва Бедил ба чиҳати тахайюл ба пояи Зуҳурӣ расида ва кори ӯро дунбол кардаанд» [12, 111]. Худи Соиб низ дар ин маврид гуфтааст:

Соиб, надоштем сару барги ин ғазал,

Ин файз аз каломии Зуҳурӣ ба мо расид [12, 110].

Роҷеъ ба таассури шоирони ҳамаср ва баъдии Зуҳурӣ аз ашъори ӯ бахши алоҳидаи паҷуҳиши мост, ки он ҷо сухане мушаххас аст.

Вежагии дигари сохтори ғазалиёти Зуҳурӣ дар сохторшикании маъноӣ, ифода, наҳвӣ, ки ношӣ аз ҷаҳонбинӣ ва таҷоруби адабии ҳоси шоир буда, ҳилофи қавоид ва суннатҳои баёну забон сурат гирифта, бофти ҳос ва ягонае дошта, одат ва сохтори нава ва мутанаввеъро дар маърифати ашъ ва ё ҳаводису воқеот бозгӯ менамоянд, ки бобати масоили мазкур низ бахшҳои ҷудогона дар ҳамин мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар сохтмони ғазали Зуҳурӣ ҳар як байт истиқлоли комил – танаввую табоуд дошта, аз назари аввал рабти ягонаи ғазалӣ надоранд, аммо пас аз тааммули адабӣ ҳузури қавии инсиҷом ва иртиботи маъноӣ ва пайранги ягонаи суvari ҳаёл ҳувайдо мегардад, ки аз дастёбии шоир ба ҳаллоқияти шеъри асил шаҳодат медиҳад. Ҷунончи, дар ғазали зер ин гуна омезиши истиқлолу инсиҷом ва табоуд чашмгир аст:

Он, ки хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,

Ғашта васфаш офтоби матлаи девони мо.

Аз гули ҷаннат гиребон иҷтинобе мекунад,

Хор гӯй ихтилоте карда бо домони мо.

Арсаи бўстон напарвардӣ ҳавои хешро,

Ғар намеомад ба кори гӯшаи зиндони мо.

Синарешон захмро аз захм дар марҳам кашанд,

Вой, агар мебуд ғайр аз дарди мо дармони мо.

Сад фароғу айшро бар заллабандӣ доштем,

Ғашта бар хони чигар доғи ғамаш меҳмони мо.

Гиряи хунин бисоте чида дар бозори шавқ,

Меҷакад ёкути тар аз панҷаи миҷғони мо.

Зуд бар нахли ҳавас не бор мемонад на барг,

Ларзаи ҳасрат чунин ғар медиҳад афшони мо.

Рафта дар тӯфони ғам барбод асбоби нафас,

Оре, оре, зоҳир аст аз охи бепоёни мо.

Чашми пурхун кай писанди ҳайрат афтодӣ чунин

Ғар наафтодӣ писанди иди мо қурбони мо.

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,

Дар ғамаш ҳар қатраи хун ғашта айшистони мо.

Дар забони қиссапардозон сухан хомӯш монд,
 3 - он ки дар ифшо намеғунчад ғами пинҳони мо.
 Ҳеч фикреро бароте нест бар хотир, бале,
 Гашта ёди ҷумла сабти дафтари нисёни мо.
 Ҳарза метозӣ, Зухурӣ, ҳарфи ҳампой мазан,
 Тӯдаҳои сар надидӣ бар сари майдони мо [12, 136].

Ваҳдонияти маъноии қулли ғазалро мафҳуми ишқ бар дӯш дошта, чандмаъноӣ ва чандпахлуӣ байтҳои қомилан мустақилро пайванд дода, инзиботи ҳунарамандонаи шоир - иртиботи қавии байни вожа ва маъноро дар халқи шеър таҷассум намуда, назарияи Владимир Проп ва пиндори қарордодӣ (Conventionalists)-ро ба зехн сабз медорад, ки яке рехтшиносии адабиро ба гиёҳшиносӣ: баррасии сохтмони гиёҳ (аҷзҳои он) шабоҳат дода, асоси ин шинохтро дар аъмоли шахсиятҳои қисса мебинад [9, 119-132] ва дигаре бар он нукта муътақиданд, ки вожаҳои забонро метавон ба таври дилхоҳ ва доништа тағйир дод (равобити лафзу маънӣ) [2, 25-47], ки сохтмони ғазали мавриди назар низ дар ин замина, аз баррасии ҳамнишинии муваффақонаи вожагони абёт иборат буда, Зухурӣ дар қорбурди пуртағйири вожагони забони адабии мо ҳамора кӯшидааст, агарчанде ки дар шеъри ӯ ҷо-ҷо назари табиатмадорон (Naturalists) низ ҷашмгир буда, ки далолати лафзи гурӯҳе аз вожаҳоро бар маънӣ табиӣ ва зотӣ (номово, исми савт / onomatopoeia) меҳисобанд.

Дар ғазали мавриди назар сохтори ривоии он: васфи маъшук (оғоз), машаққати ошиқ (сӯхтан ва дард дар роҳи дилдор) ва умеди висол риоят гардида, инсиҷоми тӯлии ғазалро инъикос намудаанд ва тасвирҳо дар қолаби қасратҳои ҳамхон қарор доранд, бо он ки дар тасовири ғазалиёти Зухурӣ қасратҳои ноҳамхон пурбасомаданд.

Дар шинохти мазмунбандии Зухурӣ аз қавли Биёбонӣ Аҳмадризо, Толибиён Яҳё, Курдиёнӣ, Муҳсин Муҳаммадӣ, суд меҷӯем, ки гуфтаанд: «Яке аз нақшҳои забон нақши шеърии он аст, ки бар ҳилофи нақши иртиботии забон, ки ба мадлулии хориҷ аз забон ирҷоъ медиҳад, мутаваҷҷеҳи ҳуди нишона ва арзиши дарунии ҳуди вожа аст». Ҳамзамон, аз лафзи Абумаҳбуб «забони шеърӣ забонест, ки иттилоот намедиҳад ва далолатҳои он аз гунаи дигаре аст» [8, 27]. Яъне, дар забони шеър ҳуди паём ба таври қомилан мустақил (далолати қарордодии лафз бар маъно) арзиш дошта, забон ба сӯйи шайъа ё мисдоқи берунӣ ҳадафгирӣ намуфтааст.

Дар тамоми абёти ғазал як навъ сӯзу дард (умедворӣ аз раҳмат, хорӣ, ҳавои бӯстон ва таҳдиди ғушаи зиндон, синаи реш, захм ва ниёз ба марҳам, хоҳиши дармон, доғи ғам, гириҳои хунин, ҷакидани ёкути тар аз миҷғон – киноя аз гиристан, ларзаи ҳасрат, тӯфони ғам, охи бепоён, ҷашми пурхун, синаи торик, қатраи хун, ғами пинҳон, нисён, тӯдаҳои сар бар сари майдон) ҷараён дорад, ки аз мӯясароӣ (Он, ки хоҳад дошт фардо о раҳматаш имони мо/Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо – oooooooooooo - такрори о) ибтидо гирифта, ба нисёни (фаромӯшӣ) ва марг (тӯдаҳои сар) анҷом мепазирад.

Ҳамзамон, дар ғазали мазкур як навъ истиқлоли қомили абёт ба ҷашм мерасад, ки дар байти аввал вожаи «фардо» ишорат ба рӯзи қиёмат буда, қалимаҳои «ҷаннат» ва «бӯстон»-и абёти дуюму сеюм тадоӣ ба маҳшар, аз ҷониби дигар маънии байти дуюм тадоӣ ба қиссаи Исо (а) аст, ки бар иллати сӯзани гиребон (хор) мустақари осмони ҷаҳор гашт.

Ба назари Шафеи Кадканӣ, ки дар мавриди Бедил гуфта «ҳамоҳангӣ ва иртибот миёни аҷзҳои ин байт (*Шуълаи идроки хокистар қулоҳатода аст//Нест ғайр аз боли қумрӣ пунбаи минои сарв*) ва амсоли он, ки дар девони Бедил намунаҳои бисёре аз ин даст метавон ёфт, барои мо равшан нест, ҷанбаи ҳунари ва лутфи шеърии он низ барои хонандаи имрӯз мунтафӣ аст ва агар ҳавсалаи бисёре дошта бошем, ки миёни аносири мавҷуд дар ин байт ба ҷустуҷӯ бипардозем, пас аз кӯшиши бисёр, агар маънии он байт барои мо равшан шуд, мумкин аст ҳолати шигифте ба мо даст диҳад, ки бубинем ин ғӯяндаи қарни ёздаҳум ҷӣ тасвирҳои дур аз зехн ва ҷӣ аносири парокандаеро бо ресмони баланди тадоиҳои хеш ба якдигар пайванд дода, ки тай қардани фосилаи он мумкин аст барои баъзе зехнҳо соате вақт бигирад ва барои баъзе дигар рӯзҳо ва барои дастае фосилааш ғайри қобили вусул бошад» [5, 25]. Ин нукта ба ғазалиёти Зухурӣ низ саҳт марбут аст, зеро бофти нозуки маъноӣ ва

ифодаҳои пуршигарди шоир, басомади ҳисомезию ташхис, тасвирҳои тудартуй (сувари ҳаёли дарун андарун), корбурди ибороти мутаноқизӣ (баёни нақизӣ, породоксӣ - охутогон) ва зирӯҳангории ашё аз таркиботи асосии сохтори ғазалиёти шоир буда, иллати то ба имрӯз ба таври бояду шояд маъруфият наёфтани ғазалиёти шоир дар байни мардум гардидаанд. Чунончи, дар абёти зер тасвирҳои мутаноқизӣ ва тудартуй ба ҳадди ифрот расидаанд, ки чиҳати дарки маънӣ садди бузурганд:

То ҳавас ҳар сӯ наандозад бисоти хирагӣ,
Ишқ дукондори бозори ҳаёро гарм кард [12, 208].

Ва ҳатто ҳамин ғазали бар радифи «гарм кард» сурудашуда аз аввал то ба охир дар ҳамин услуби баён аст, ки аз ҷумла абёти дигари онро меорем:

Ком дар заҳре фурӯ шуд, лаззати шаккар гирифт,
Чилваи тӯбӣ хунуксарве гиёро гарм кард.
Марҳамат бин, зарра мепаррад ба боли офтоб,
Узр ҳам бар ҳусни шах ишқи гадоро гарм кард.
Завқи иззат ҳеч поси ҳашмати он лаб надошт,
Ҳасрати дашном ҷӯше зад, дуоро гарм кард.
Ноларо аз ҳамдамони хеш кард охир асар,
Дурд мекард оташи дарде, даворо гарм кард.
Дар гулистон бар гули суҳб аст шабнам аз ғубор,
Ғунча ахгар шуд, тафи оҳам саборо гарм кард [12, 208].

Барчида шӯри маҷлису ҳангома баст сур,
Реш аз ҳароши навҳа лаби мотамӣ ҳанӯз [12, 409].

Хирагӣ бидам, ки сарфи матлаби дигар кунам,
Дар забони ман дуоҳо назри дашном асту бас [12, 411].

Мабодо, чашмзаҳм афтад шаби бетоқӣ бар ман,
Чароғи аҷро бе партави таъсир меҳоҳам [12, 564].

Дар баробари бархе аз муҳаққиқон ва адабиётшиносон Шафеи Кадканӣ дар «Шоирӣ оинаҳо» [4, 52-72], Мирнеъматуллои Мӯсаӣ ва Марям Мардӣ дар мақолашон таҳти унвони «Нақши Камоли Хучандӣ дар пайдоиши сабки ҳиндӣ» [6, 181] ва Исрофилниё Ш.Р. дар «Мероси адабии Носири Бухорӣ ва тақомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри 14» аз баифротрасии муғлакии баён, корбурди пурбасомади таркиботи печида ва мустақилии маъно дар сабки ҳиндӣ ёд мекунам [7, 158], ки дар сабки мазкур на танҳо истиқлоли комили абёт, балки «пошони»-и комили мисраъҳо басомад дорад, ки аз вежагиҳои сохтори ин сабк, аз ҷумла ғазалиёти Зухурии Туршезист:

Чоме нақашидам, лаби лаъле намакидам,
Маъшуқаи тақвист чӣ рангинҳавасе чанд [8, 315].

Ё:

Ҳаваси улфати охунигоҳон кушт туро,
Ҳабаре нест, ки аз хеш раме мебошад [8, 317].

Рӯҳ омада бар бӯи хуш бўса ба парвоз,
Завқест кабӯтардами мушқиннафасе чанд [8, 315].

Ё ин байт пурра:

Дида аз ҳавсалаи масти дидор кучост,
Бодаи акс ба паймонаи ойна кашам [8, 733].

Ва ё:

Ёсамини бўса дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво ҳавасро дасти чидан дода буд [8, 453].

Асғари Бобосолор дастёбии Зухуриро дар «Соқинома»-аш нисбат ба ғазалиёташ афзал дониста, гуфта, ки «дар қолаби маснавӣ, ки умдатарин қисмати он соқиномаи ўст, тавсифот ва тахайюлотӣ зебо ба чашм меҳӯрад, ки камтар дар ғазалҳои ў дида мешавад» [8, 110]. Аммо ба назари инҷониб, Зухурӣ дар эҷоди ғазал низ на камтар аз маснавияш комғортар аст. Дар ғазалиёти Зухурӣ образҳои суннатии шеърӣ форсии тоҷикӣ: маъшуқа, зулф, хол, хат, обид, шайх, пир, ринд, зоҳид, ойина, ҳайрат ва амсоли инҳо ба мисли дигар адибони сабки ҳиндӣ корбурди тоза доранд, ки шоир тавассути як қатор аз онҳо таркиб ва мазомини нав сохтааст, ки шигарди дигари ҳунарии ўро инъикос менамоянд. Чунончи:

Чоме нақашадам, лаби лаъле намакидам,
Маъшуқаи тақвост чӣ рангинҳавасе чанд [8, 274].

Ошиқ ба қадри хубии маъшук ошиқ аст,
Дар ишқ ғайри ман ба Зулайхо намерасад [8, 284].

Қадам ғам, ки наварзида бо дилам ишқе,
Равам ба ноз, ки **маъшуқи рӯзгор** манам [8, 1456].

Нафас аз кӯтаҳӣ бурун омад,
Оҳи зулфи дароз мерасадам [8, 480].

Ҳарфи занҷир зи зулфи ту гар афсона кунам,
Хоби осудадилонаро ҳама девона кунам [8, 486].

Пур сарфае нақардам агар ҳаҷр васл шуд,
Месӯхт ҳайратам зи таманно ғудохтем [8, 541].

Ғайрат дилам ғудохт, ки бар ҳайрати ту буд,
Ҳарчанд орзуи таманно шикояттем [8, 542].

Баҳти сиёҳ сайқале аз мавҷи гиря сохт,
Хуршед акси ойинаи равшани ман аст [8, 55].

Шафеи Қадқанӣ дар «Шоири оинаҳо» бобати гоҳо дар як вазну қофия сурудани чанд ғазал ва дар як қолаби маҳдуду занҷираи интиҳоби қофияҳо халқи маонии тозаро аз дастёбии Бедил ба қудрати баланди мазмунсозӣ дониста, афзудааст, ки «ва дар ин кор гӯё ба Зухурии Туршезӣ назар дошта, чунонки соҳиби «Сарви озо» ёдоварӣ карда, агарчи ин кор пеш аз Зухурӣ дар девони Саъдӣ намунаҳои бисёр дорад» [5, 25].

Манзур аз иқтибоси мавриди назар дар он буда, ки яке аз вежагиҳои дигари сохтори ғазали Зухурии Туршезӣ «дар сурудани чанд ғазал бо як вазну қофия ва дар як қолаби маҳдуду занҷираи интиҳоби қофияҳо халқи маонии тоза» зухур кардааст, ки Шафеи Қадқанӣ дар заминаи таъкираи «Сарви озо» ёдрас шудааст. Чунончи, дар радиқҳои тақрори «он ҷо» (2 ғазал), «наве» (2 ғазал), «субҳ» (2 ғазал), «магир» (2 ғазал), «мардум» (3 ғазал), «дигар» (3 ғазал) офаридаашро зикр мекунем:

Ба маҷлисе, ки дарой, шавам сипанд он ҷо,
Сипандвор дар оташ ғитад ғазанд он ҷо [8, 26].
Ба хилват омаду бурқаб зи рух ғиганд он ҷо,
Расонд хуш мададе ишқи чашмбанд он ҷо [8, 27].

Зухурӣ дар радиқи «ханӯз» 6 ғазал сурудааст, ки дар густураи адаби форсӣ ин услуб ба нудрат чашмгир аст:

Сӯхтаму аз соқиён дар пухтани комам ханӯз,
Мурдаму аз бўсачинони лаби чомам ханӯз [8, 405].

Ва:

Ҳосилам гардид ҳар комею нокомам ҳанӯз,
Шуълаи ҳар оташе барчидаму хомам ҳанӯз [8, 406].

Ва:

Ҷонони кас намешавад он дилситон ҳанӯз,
Афтода дил қабулу хичил монда ҷон ҳанӯз [8,407].

Ва:

Мурдаму месӯзад аз ӯ ҷон ҳанӯз,
Шуълакеш аст оташи ҳирмон ҳанӯз [12, 408].

Ва:

Гарчи расво шудаам, роз ниҳон аст ҳанӯз,
Мушкили ҳалшуда муҳтоҷи баён аст ҳанӯз [8, 408].

Ва:

Меҳнат расиду ром нашуд хуррамӣ ҳанӯз,
Мурдему раҳ набурд ба ғамҳо камӣ ҳанӯз [8, 409].

Вежагии дигари сохтории ғазалиёти Зухурӣ дар такрори огоҳонаи вожа ба сифати қофия ва радиф аст, ки дар шеърӣ шоир ин қофияҳо шойгон ва заъфи таълиф набуда, баръакс, аз дастёбии шоир ба «растахези каламот» гувоҳанд, ки ба маъниҳои мухталиф қорбаст шудаанд ва дар мавриди таҳқиқи радифу қофияи шоир дар фасли ҷудогона ин нукта таъкиди комил дорад ва ин ҷо танҳо дар абёти зер ба ихомӣ вожаи «хароб» назар меандӯзем, ки ба ду маъно: бетобу тавон ва вайрону валангор, ноободу муфлис омадааст:

Обод карда ишқи ту ҷони **харобро**
Дар хирмани аташ зада барқи саробро.
Ҳичроннадида ғайр чӣ донад висол чист?
Аз адли шоҳ пурс диёри **харобро** [8, 23].

Зухурӣ ҳангоми мутаваҷҷеҳ шудан ба ғазали худ огоҳона «тардимоғӣ», «бартар аз булбул», «реҳтани шаҳди ноб аз суҳан» ва «соҳибтарз»-у «поёи дигари вазъ» (соҳиби сабки ҳоса) будани худро эътироф мекунад:

Ҷаро баланд нагӯям суҳан, тар аст димоғам,
Аз он шароб, ки Мансурро ба дор баровард [8, 459].

Аз хору зор нағмаи гулзор мезанем,
Аз булбулон ба баргу наво бартар омадем [8, 770].

Шамъе нагашт гулбуни қошона, сӯхтем,
Бо он ки булбулем, ҷу парвона сӯхтем [8, 771].

Ҷун Зухурӣ шуд, он ки **соҳибтарз**,
Аз ғизолон ғазалтирозӣ кард [8, 246].

Ба хай аз рух гулоб мерезад,
В-аз суҳан шаҳди ноб мерезад [8, 212].

Ё:

Поёи дигар аст вазъи маро,
Минбар аз ҷӯби дори Мансур аст [8,98].

Омезишу дарҳам фурӯ рафтани ду буъд: ишқу фалсафа вежагии дигари сохтории ғазалиёти Зухурӣ буда, марзҳои ин ду мояи ғазал то ба ҳадде номушаххасанд, ки ин ҳамаро дар ғазали шоир метавон ба ҷуз ишқ дигар ҳеҷ шумурд. Дар ин маврид ба пешвози пиндори Аҳмад Шарофатӣ меравем, ки гуфта: «Возеҳ аст, ки суд ҷустан аз истилоҳоти мантиқиву фалсафӣ ба маънои ҳузури андешаву тафаккури фалсафӣ набудааст ва истифода аз истилоҳоти ақлӣ ва мафҳуми андешаварзию ақлоният нишони андешаи фалсафӣ нест. Фаровонанд шоироне, ки бидуни баҳра гирифтани аз вожагону истилоҳоти фалсафӣ осоре саршор аз андешаҳои ноб офаридаанд» [10, 51].

Дар шеваҳои ишқ наям камтар аз касе,
Лофи вафо наметанам, он худ фани ман аст [8, 55].

Ва:

Ибтидои барои ишқ бигӯ,
То бигӯям, к-аш интиҳое ҳаст [12, 56].

Ё ки:

Кардем хешро ба харобӣ мараммате,
Шодем, кори ишқ дуруст аз шикасти мост [8, 57].

Хилъати ишқи нави дил бар қадӣ худ мебурид,
Идҳо кардам, к-аз оҳу нола пуду тор дошт [8, 57].

Зухуриро ниҳам дар ишқи ваҳшӣ,
Агар донам, ки бо ором ром аст [8, 129].

Қониби ишқ хуш фитода азиз,
Ба азизим хор бояд кард [8, 220].

Тақобули ишқу ақл яке аз мотивҳои суннатии шеърӣ классик аст, ки дар сохтори ғазали Зухурӣ ба шигарди мустақили баён бадал шуда, ҳатто камияти (заифии) ақлро нисбат ба ишқ, ки як навъ мотиви мутаноқизии адабии мост, дар ғазалиёти шоир таҷассум менамояд:

Ишқ нозам, ки нашуд аксфикани сурати қор,
Ақл ҳарчанд, ки оинаи тадбир гирифт [8, 56].

Ва:

Ақл надорад ҷигар, маларз, Зухурӣ,
Пушт ба девори ишқ неҳ, ки ҳисор аст [8, 127].

Ё:

Ҷигари ишқ даромад, ҷигари ақл гурехт,
Фаҳри шерони ҳавас рӯбаҳии бешаи мо [8, 3].

Ё ки:

Дар разми ишқ ақлу сипоҳаш чӣ очизанд?
Дар рӯз гирудори шабехун бароварад [8, 485].

Дардеҳ чун ишқу чунун, ақлу хирад гӯ бар даҳон,
Афтода дар кавну макон шамшер бар наҳчири ӯ [8, 614].

Шодам, ки кори ақл тариқи дигар нишаст,
Ҳар ҷизи ғайри ишқ, зи хотир бадар нишаст [8, 156].

Мағзқоҳ аст офтоби хирад,
Ҳон, Зухурӣ, даро ба сояи ишқ [8, 446].

Шафеи Кадканӣ дар сабки ҳиндӣ Бедилро дастбтарин шоир доништа, бар он пиндор аст, ки «агар барои ҳар як аз шеваҳои шеърӣ форсӣ бихоҳем намояндае баргузинем, ки тамоми ҳасоиси он шеvaro ба гунае ошқоро дар осори хеш намоиш диҳад, Бедилро бояд намояндаи тамомиёри услуби ҳиндӣ ба шумор оварем, зеро ин гӯяндаи пурқор ва нозукандеши қарни ғздохум ва дувоздохум роҳу расмеро, ки пешиниёни ӯ аз як-ду қарн пеш аз ӯ бунёд ниҳода буданд бо маҷмуаи осори хеш ба марҳилае расонид, ки ҳар як аз ҳасоиси шеърӣ гӯяндагони ин услубро бояд ба гунае равшантар ва мушаххастар дар осори ӯ ҷустуҷӯ кард» [5, 15].

Дар ин замина, дар баробари Кадканӣ муҳаққиқон ва донишмандони дигар роҷеъ ба вижаҳои сабки ҳиндӣ (исфаҳонӣ, сафавӣ, бедилӣ) мушаххасотеро қоиманд, ки ин ҳасоис ба ғазалиёти Зухурӣ низ марбутанд. Чунончи, ба пиндори Забехулло Сафо аз вежаҳои сабки ҳиндӣ «вучуди лағзишҳо дар гуфтор» ва «сурудани шеърӣ форсӣ ба навъи хос ва бо забони

вижаи худ ва таъбирҳои созгори он» буда, «нуктаёбӣ ва исрор дар эроди мазмунҳои борик, ки лафз гунҷои онро надорад», аз муҳимтарин хосиҳои ин равиш (ҳиндӣ) аст [3, 72-73].

Вучуди лағзишҳо дар гуфтори Зухурии Тушезӣ чунон сурат гирифтаанд, ки ба низоми табиӣ ва меҳвари ҳамнишинии калимот дар забони адабии мо созгор нест.

Аз гули ҷаннат гиребон иҷтинобе мекунад,
Хор гӯӣ ихтилоте карда бо домони мо [8, 1].

Ё:

Дар ҷайб суман рехтаем аз хасу хошок,
З-он гулҳаниёнем, ки боғ аст дили мо [8, 2].

Ва ё:

Рандаи нолатароше ба каф оварда нафас,
Дард дар даст марезод дами тешаи мо [8, 7].

Дар байтҳои зерин таркибҳои «ҷон чидан», «аз доғ ҷаман сохтан», «ранг ниҳодан», «ғиғон чидан», ҷумлаҳои «суд дар зиён чидан», «шакар аз шӯр танг ниҳодан» аз лиҳози қавоиди сарфу наҳвиӣ мо ҳамнишинӣ надоранд ва шакли дурусти забонии онҳо «ҷон додан», «ғиғон кашидан», «ранг паридан/бохтан», «аз гул ҷаман сохтан», «суд ёфтани зиён дидан» ва «шакарханд, шакарсухан» аст, ки дар ифодаи Зухурӣ ҳамон «лағзиши гуфтор» аст, ки аз хасоси мумтози сабки ҳиндист:

Бедилон дар тан аз ту ҷон чиданд,
Бе ғамат дар нафас ғиғон чиданд.
Бе дӯкандории матои ғамат,
Як ҷаҳон суд дар зиён чиданд [8, 469].

Ва ё:

Бедилон сина зи доғат ҷамане сохтаанд,
Ашк нозук шуда, боғи сумане сохтаанд [8, 474].

Ё ки:

Лола аз шарми чеҳра ранг ниҳод,
Шакар аз шӯри ханда танг ниҳод [8, 470].

Сурудани шеърӣ форсӣ ба навъи хос ва бо забони вижаи худ ва таъбирҳои созгори он яке аз хосиҳои мумтози ғазалиёти Зухурӣ буда, дар абёти зер муҳаббатро табиб ва дардро дармон доништан, дар ёд набуд шудани беёдӣ (нисён, фаромӯшӣ) аз шигардҳои адабии баёни шоир ва «бисоти хирағӣ», «бозори ҳаё», «ёсамини бўса» ва «машқи ҷунун» аз таркиботи ихтисосии ӯянд.

Шуд табиби мо муҳаббат, миннаташ бар ҷони мо,
Меҳнати мо - роҳати мо, дарди мо - дармони мо.
Сода шуд лавҳи замир аз нақши фикри дигарон,
Шукрилиллаҳ маҳв шуд дар ёди ӯ нисёни мо [8, 4].

Ва:

Сад Ирам дар ҳар нигоҳу сад Хутан дар ҳар димоғ
Тарҳ карда рангу буй аз лолаву райҳони мо [8, 12].

Бисоти хирағӣ ва бозори ҳаё:

То ҳавас ҳар сӯ наяндозад **бисоти хирағӣ**,
Ишқ дукандори **бозори ҳаё**ро гарм кард [8, 503].

Ёсамини бўса:

Ёсамини бўса дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво ҳавасро дасти чидан дода буд [8, 504].

Машқи ҷунун:

Сархати **машқи ҷунун** дар назари ақл бинех,
Бар гулу лола зи сунбул рақаме мебошад [8, 505].

Нуктаёбӣ ва исрор дар эроди мазмунҳои борик, ки лафз гунҷои онро надорад:

Холӣ аз дахли сабр синаи мо,
Харҷро даст дар ҳазинаи мо [8, 7].

Ва:

Ба ишқи абрӯи бут токи дайр меҳроб аст,
Зи сачда фарқи ҳарам бод баҳраманд он ҷо [8, 26].

Ё ки:

Ғунчагӣ аз дили пайкони ман пар назанад,
То зи боди пари тират ба ҳавое нарасад [8, 302].

Қосидеро, ки ба каф номаи муштоқон аст,
Бояд аз ҳар буни мӯ болу паре бархезад [8, 303].

Ҳамчунин, вежагиҳои дигари сабки ҳиндиро дар ғалатҳои сарфӣ ва наҳвӣ (Ғуломризойӣ), мусомаҳаҳои лафзӣ (Даштӣ), шикастани ҳудуди мазомини қарордодӣ ва маҳдуди шеърӣ ва истифодаи шоир аз ҳамаи ашё ва умури падидаҳои перомони худ (Сирус Шамисо), фуру шикастани марзҳои муболиға, созгорӣ бо дард ва ҳатто лаззат бурдан аз дард, безорӣ аз дунё ва мардуми дунё (Ҳабиб), тавҷихоти шоирона, баёни наъве дард ва шӯри хос, воқеагӯӣ ва восӯхт, эҷоз ба ҳадде, ки гоҳе сурати эҷоз душвор гардад, илҳомигирӣ аз тачоруби рӯзмарра (Ҳотамӣ), таваҷҷуҳ ба авзони нодир ва бӯхури ғариба ва қалилулистемол (Зарринқӯб), моддаи таърих ва муаммосозӣ, мазмунсозӣ ва нозукхаёли (Футӯҳӣ), танаввуи мусиқӣ (Ҳусайнӣ), афсунии басомади тасвирҳои породоксӣ, ҳиссомезӣ, ташхис (Шафеи Кадканӣ) [2, 69-75], парвози баланди хаёл, тасвири аз воқеият дур ва истиороти пӯшида (Эмомалӣ Раҳмон) [1, 127] ба шумор мераванд, ки онҳоро «мардумнамоӣ» ва ё «шахсангории ашё ва мафохим» низ ном бурдаанд. Сабки ҳиндиро муҳаққиқон ва адабиётшиносон ба бештар аз сӣ вежагӣ хос донистаанд, ки ин равишро аз дигар сабкҳо мутамоиз медорад ва мумтозтаринашонро дар нозукандешӣ, тозабаёнӣ ва маънитирозӣ, (мазмунофаринии шоирона) гуфтаанд.

Роҳ ёфтани истилоҳоти адабӣ ба шеър, техникандешӣ, муодиласозӣ миёни амри зеҳнӣ ва амри маҳсус (Футӯҳӣ), такрори қофия, қорбурди адоти хоси ташбеҳ, басомади таркибҳои хос, вобастаҳои хоси ададӣ, вобастаҳои адабии навсохта, басомади услуби муодила, таҷрид (Кадканӣ), таркибсозӣ ва лафзтарошӣ барои нишон додани ҳунари шоирӣ (Ҳотамӣ ва Ҳабиб), истемולי таъбириоти омиёна ва таркиботи маъхуз аз муҳовара (Зарринқӯб ва Футӯҳӣ), басомади тамсил, абстрактшайн ё истиораи билкиноя (Ҳабиб), таассур аз ирфон, пайравӣ аз хаёл тозагии забон, иқтирон бо табиат ва муҳити зиндагии худ, маонии дерёб, воқеъгарой дар шеър бо вуруди зиндагии омма, гурез аз қарордодҳои шоирӣ аз хусусиятҳои хоси сабки ҳиндист [3, 69-75; 5, 72-74], ки дар ғазалиёти Зӯҳурӣ ҳамин вежагиҳо ҷашмгир буда, дар зер ба ҳар яке аз онҳо ба ҳукми далел абёти шоирро зикр менамоем.

Ғалатҳои сарфӣ ва наҳвӣ ё мусомаҳаҳои (саҳлангориҳои) лафзӣ:

Чарх аз тирагии анҷуми худ доғ шавад,
Тирарӯзи ту чу аз оҳ шарар пардозад [8, 224].

Санчидагӣ ба паллаи ишқам ҳавас шудааст,
Оре, сабукгарону қамафзун бароварад [8, 223].

Мекунам бозӣ ба панди носеҳон,
Ишқи тифлонам чӣ бозигӯш кард [8, 225].

Бо рағи ҷон наштари улфат сари фурқат надошт,
Доғи ҳасрат ҷашм бар мағзи ҷигар бинҳода буд [8, 330].

Шикастани ҳудуди мазомини қарордодӣ ва маҳдуди шеърӣ:

Бақоро бар сари кӯи фано дар тарбият дорам,
Ба юмни ишқ нобуди ман охир буд мегардад [8, 330].

Тавон бар соҳили мақсуд кардан лангарандозӣ,
Ба сели ашки ҳайрат киштии уммед дарёӣ [8, 654].

Лағҷид магар пойи табассум зи нами ашк,
К-аз дидаи гирён лаби хандон гила дорад [8, 334].

Чуну чаро кунем, ки иксирпешаем,
Теғи ҳавас зи куштани симоб шустаем [8, 502].

Бошад аз васл агар рухсати истиғное,
По ниҳода ҳама ҷо бар сари савдо биравам [8, 513].

Аз он асбоби имоне, ки барҳам мешавад имон,
Фидои чашми кофармочарое метавон кардан [8, 605].

Ҳама сайъам надорам ҳеҷ дар тақсир тақсире,
Магар афви туро рӯзе ба кор ояд гуноҳи ман [8, 607].

Фурӯ шикастани марзҳои муболиға:

Пули мавҷе ба рӯйи Даҷла бастам аз нами мижгон,
Ба сели гиря хоҳам кард охир Нил Чайхунро [8, 29].

Бубин сангинии ғам кӯлабори кӯҳ коҳи ман,
Муҳаббат хомиям эмини хатарҳо дар паноҳи ман [8, 607].

Созгорӣ бо дард ва ҳатто лаззат бурдан аз дард:

Ин нолаам аз кому забон бар натаровад,
Гар дарди ту бар ҳам нафишорад чигарамро [8, 19].

Зи дарди дилнавозат нола аз бедорбахтон шуд,
Пайи хоби даво афсонахон кардаст афсунро [8, 53].

Матои дил ҷу ба бозори дарду ғам бурдӣ,
Хамӯш бош, Зухурӣ, зи чуну чанд он ҷо [8, 26].

Оварда бурун зи нанги тағйир,
Дардат руҳи рангбасти мор о [8, 26].

Эй дил, тааммуле кун, хуб аст зорнолӣ,
Бар дард бор барбанд, кун хешро давое [8, 660].

Дигар рӯзи бозори айш асту роҳат,
Нишастааст дарде ба дармонфурӯшӣ [8, 662].

Шодем, ки нола интихобист,
Аз дард хуш аст интихобе [8, 662].

Задам бар нағмаҳои шукри дарде аз буни нохун,
Магар тори нафасро нола бинвозад ба мизробе [8, 668].

Тор аз рағҳои чон бастем бар қонуни дард,
Мезанад хуш нохуне бар синаҳо афғони мо [8, 4].

Чон мурдаи дарде, ки пазири дово нест,
Заҳме, ки ба марҳам шавад олуида, зи мо нест [8, 47].

Безорӣ аз дунё ва мардуми дунё:

Даъвии дилбастагӣ собит накард,
Ҳар ки дил аз дину дунё барнадошт [8, 116].

Тавҷихоти шоирона, баёни навъе дард ва шӯри хос:

Зи сар то пой дил гаштем, дилдор инчунин бояд,
Намехоҳем ҷуз ғам ҳеч, ғамхор инчунин бояд [8, 201].

Заҳр шахд он ҷо, ки пошидаст талхӣ бар нигаҳ,
Қоҳ қӯҳ, он ҷо, ки ҳичронаш гаронӣ кардааст [8, 81].

Шукри ширинӣ, ки талхим ба шӯр овардаст,
Қома аз чошнии заҳри ту лаззатхез аст [8, 84].

Қатра дорад шӯри дарё, гар ба ишқи офтоб,
Доғ бояд сӯхт ғайр аз зарраро ин сина нест [8, 88].

Шӯри худ чун барам аз шахр бурун?
Баҳри девонагиям саҳро нес т[8, 98].

Ба шӯри ишқи ту нозам, ки бар халафписарон
Насиҳати шақарин аз лаби падар талх аст[8, 100].

Дар таркибсозӣ низ Зухурӣ дастбӯии тамоме дорад, ки роҷеъ ба ин масъала низ дар
фасли алоҳидаи ҳамин рисола муфассалтар сухан гуфтаем ва танҳо намунае меорем:

Душворосон:

Ба тарки нимҷоне вораҳам з-осеби сад мурдан,
Илоҷи дарди ҳичрон хуш бувад *душворосоне* [8, 655].

Лангарқорӣ:

Киштии сабру суқунро медиҳам
Ҳар замон аз мавҷ *лангарқорие* [8, 666].

Восӯхтро «бархе аз муҳаққиқон мухтас ба асри Ваҳшии Бофиқӣ ва шеърӣ ӯ медонанд»
[10, 53], ки дар ғазалиёти Зухурӣ низ восӯхтсароӣ ба вофир чашмгир аст:

Аз ҳусни ту нест ишқи ман кам,
Нози ту зи сабри ман зиёд аст [8, 72].

Дар баҳамбарзадани мамлақати сабру шикӯб,
Қори сад хайлу ҳашар нози ту танҳо мекард [8, 374].

Дар рӯзи ҳисоб аз ту ҷуз ин нест шикӯят,
Қ-имрӯз ҷафоҳои ту бо мо ба ҳисоб аст [8, 144].

Нависам гар шикӯятнома аз ёр, меғунҷад,
Дигар печам зи ғам бар хеш чун тӯмор, меғунҷад [8, 351].

Шикоятам зи номехрубони ӯ нест,
Ба ҷон расидаам аз дасти меҳрубони хеш [8, 421].

Ба зери бори кӯҳи оҳ дар хишти ҳавас мурдам,
Шикоятҳои Мачнуне хариши ҷони Фарҳоде [8, 647].

Пеши кӣ сар кунем шикоят, ки сар назад
Дашноме аз лаби ту ба ҷайби дуои мо [8, 8].

Ин шикоятномаи номехрубониҳои туст,
Он ҷӣ дидам аз ҷудоии ҷудо хоҳам навишт [8, 59].

Ба ҳар касе шуда коре ҳавола рӯзи нахуст,
Хатост шиква, ҷафогар, ба ҷуз ҷафо ҷӣ кунад [8, 224]?
Басомади тасвириҳои породоқӣ низ дар ғазалияти Зӯҳурӣ бавуфур аст:
Синарешон захмо аз захм дар марҳам кашанд,
Вой, агар мебуд ғайр аз дарди мо дармони мо [8, 1].

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,
Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта айшистони мо [8, 1].

Мекашад сур нози мотами мо,
Айши мо ошиқаст бар ғами мо [8, 8].

Хулоса, вучуди як қатор вежагиҳои сохтори ғазалияти Зӯҳурӣ, ки дар ин мақола зикр шуданд, аз як ҷониб, бозгӯии саҳми шоир дар тақомули ғазали асриҳои 16-17 буда, аз нигоҳи дигар, соҳибсабки ва маънитирозиҳои беназири ӯро таҷассум намудаанд.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. – Душанбе: Нашрияти муосир, 2020. – 432 с.
2. Биёбонӣ, Аҳмадризо, Толибиён Яҳё, Курдиёнӣ, Муҳсин Муҳаммадӣ. Баррасии қорқардҳои номово дар ҳашт китоби Сипехрӣ // Нашрияи адаб ва забони Донишқадаи улуми инсонии Қирмон. - №20. 1395. – С.25-47.
3. Вафой, Аббосалӣ ва Таботабой Сайидмаҳдӣ. Баррасии вижагиҳои сабки Бедили Деҳлавӣ. Баҳори адаб (фаслномаи таҳассусии сабқшиносии назм ва насри форсӣ). -№4. 1389. – С.69-75.
4. Қадқанӣ, Шафев. Бедили Деҳлавӣ // Маҷаллаи Хучанд. – 2005.- №1. – С.52-72.
5. Қадқанӣ, Шафев. Шоири оинаҳо. –Техрон: Огоҳ, 1366. – С.72-74.
6. Мӯсавӣ, Мирнеъматулло ва Мардӣ, Марям. Нақши Қамоли Хучандӣ дар пайдоиши сабки ҳиндӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ “Қамоли Хучандӣ: ташаққули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ”. (Хучанд, 28-29.10.2016.) – 470 с.
7. Исрофилниё, Ш.Р. Мероси адабии Носири Бухорӣ ва тақомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV / Монография / Ш.Р.Исрофилниё. — Душанбе: Сифат, 2012. – 338 с.
8. Туршезӣ, Зӯҳурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуқтур Асғари Бобосолор / Зӯҳурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – С110.
9. Фаразӣ, Ҳамидризо. Рихтшиносии манзумаи «Гул ва Наврӯз»-и Хоҷӯи Қирмонӣ бар асоси назарияи Владимир Проп // Фунуни адабӣ. – № 20. – Тобиетони 1396. – С. 119-132.
10. Шарофатӣ, Аҳмад. Рехтшиносии шеърӣ Қамоли Хучандӣ// Маводи конференсияи байналмилалӣ “Қамоли Хучандӣ: ташаққули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ”. (Хучанд, 28-29.10.2016.) – Хучанд, 2016. – 470 с.

РЕХТШИНОСИИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Дар мақола зикр шудааст, ки миқдори умумии ғазалиёти девони Зухурии Туршезӣ 1302 адад буда, ҳар яки онҳо сохтори бонизом доранд ва дар маҷмӯъ, ҳар яки онҳо аз панҷ то чордаҳ байтро дар бар мегиранд. Ба ақидаи муаллиф, ғазалиёти шоир равон, хушоҳанг буда, ҳаёлотӣ сода ва баланд доранд ва танҳо Соиб ва Бедил аз ҷиҳати ҳаёли баланд ба пояи Зухурӣ расидаанд.

Зикр шудааст, ки яке аз хусусиятҳои сохтори ғазалиёти Зухурӣ дар сохторшикании маъноӣ, ифода, забонӣ таҷассум ёфтааст, ки онҳо аз ҷаҳонбинӣ ва таҷрибаҳои адабии шоир сарчашма гирифтаанд.

Ба андешаи муаллифи мақола, сохторшикании шоир дар ғазал бар ҳилофи қоида ва суннатҳои баёнӣ забон буда, бофти ғазалиёти ӯ хос ва ягонаанд.

Муайян гардидааст, ки дар сохтори ғазали Зухурӣ ҳар як байт истиқлоли комил дошта, аз назари аввал робитаи ягонаи ғазалӣ надоранд, аммо пас аз андешаи адабӣ маълум мегардад, ки дар онҳо иртиботи зичи маъноӣ ва сюжети ягонаи ҳаёл пайдо мегардад, ки аз дастёбии шоир ба шеърӣ асил шаҳодат медиҳад.

Муаллиф дар муайян намудани хусусияти хоси сохтори ғазалиёти Зухурӣ аз назарияи Владимир Пропп ва андешаи қарордодиён (Conventionalists) ёдрас шуда, таъсири лафз бар маъноро таъкид намудааст.

Муаллиф исбот кардааст, ки сохти нозуки маъноӣ ва ифодаҳои гуногуни шоир, бисёр истифода гардидани санъати ташхис, тасвирҳои дарун дар дарун, ибораҳои парадоксӣ ва ҷонбахшӣ асоси сохтори ғазалиёти шоирро ташкил карда, боис шудаанд, ки то имрӯз ғазалиёти шоир дар байни мардум машҳур нагардад.

Муаллиф яке аз хусусиятҳои хоси дигари сохтори ғазали Зухурии Туршезиро дар сурудани чанд ғазал бо як вазну қофия ва дар як қолаби маҳдуду интиҳоби қофияҳо офаридани маъноӣ навро баён доштааст. Чунончи, шоир дар рафӣҳои тақрори «он ҷо» (2 ғазал), «наве» (2 ғазал), «субҳ» (2 ғазал), «магир» (2 ғазал), «мардум» (3 ғазал), «дигар» (3 ғазал), «ҳанӯз» (6 ғазал) сурудааст.

Калидвожаҳо: *Зухурии Туршезӣ, ғазал, байт, маъно, вазн, парадокс, қофия, хусусияти хос, сабки ҳиндӣ.*

СТРУКТУРА ГАЗЕЛЕЙ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

В статье отмечается, что общее количество газелей в диване Зухури Туршези составляет 1302 штуки, каждая из которых имеет правильную структуру и в сумме каждая из них содержит от пяти до четырнадцати бейтов. По мнению автора, газели поэта плавны, приятны, просты и возвышенны и только Саиб и Бедиль достигли уровня Зухури по высоте воображение.

Отмечается, что одна из структурных особенностей газелей Зухури находит свое воплощение в смысловом, выразительном, языковом строе, производном от мировоззрения и литературного опыта поэта.

По мнению автора статьи, строение поэта в газели противоречит правилам и традициям речи и языка, а текст его газели уникален и чётко.

Установлено, что в структуре газели Зухури Туршези каждый бейт совершенно самостоятелен и на первый взгляд не имеет единой газельной связи, но после литературного размышления становится ясно, что они имеют тесную смысловую связь и единый сюжет воображения.

Определяя структурные особенности газелей Зухури Туршези, автор ссылается на теорию Владимира Проппа и мнение конвенционалистов, подчеркивая влияние слов на смысл.

Автор доказывает, что тонкая структура разнообразной семантики и экспрессии поэта, широкое использование искусства анализа, внутренних образов, парадоксальных и одухотворенных выражений легли в основу структуры газелей поэта, еще не ставших популярными среди людей.

Автор отмечает одну из особенностей строения газелей Зухури Туршези в создании нового смысла в пении нескольких газелей с одинаковым ритмом и рифмовкой и в ограниченной форме и выборе рифм. Например, поэт в повторяющихся строках «там» (2 газели), «новый» (2 газели), «утро» (2 газели), «магир» (2 газели), «люди» (3 газели), «другое» (3 газели), «еще» 6 газелей.

Ключевые слова: *Зухури Туршези, газель, бейт, значение, ритм, парадокс, рифм, характерная особенность, индийский стиль.*

STRUCTURE OF ZUHURI TURSHEZI'S GAZELLES

It has been established that the total number of gazelles in the divan of Zuhuri Turshezi is 1302 pieces, each of which has the correct structure and in total each of them contains from five to fourteen bytes. According to the author, the poet's gazelles are smooth, pleasant, simple and sublime, and only Soib and Bedil reached the foundations of the Zuhuri gazelle in their high imagination.

It is noted that one of the structural features of Zuhuri Turshezi's gazelles is reflected in the structural articulation of meaning, expression, language, which are derived from the worldview and literary experience of the poet.

The structure of the poet in the gazelle is contrary to the rules and traditions of speech and language, and the text of his gazelle is unique and clear.

It has been established that in the structure of Zuhuri Turshezi's gazelles, each bayt is completely independent and at first glance does not have a single gazelles connection, but after literary reflection it becomes clear that they have a close semantic connection and a single plot of imagination.

Defining the structural features of Zuhuri Turshezi's gazelles, the author refers to the theory of Vladimir Prop and the opinion of conventionalists, emphasizes the influence of words on meaning.

The author proves that the fine structure of the poet's diverse semantics and expression, the widespread use of the art of analysis, internal images, paradoxical and spiritualized expressions formed the basis of the structure of the poet's gazelles, which have not yet become popular among people.

The author notes one of the structural features of Zuhuri Turshezi's gazelles in creating a new meaning in singing several gazelles with the same rhythm and rhyming and in a limited form and choice of rhymes. For example, the poet in the repeated lines "there" (2 gazelles), "new" (2 gazelles), "morning" (2 gazelles), "magir" (2 gazelles), "people" (3 gazelles), "other" (3 gazelles), "more" 6 gazelles.

Keywords: *Zuhuri Turshizi, gazelle, beit, meaning, rhythm, paradox, rhyme, characteristic feature, Indian style.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Шариф Раҳмонович – Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унҷонҷӯӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Сведения об авторе: Шарипов Шариф Рахмонович - Институт Азиатских и Европейских исследований Национальной академии наук Таджикистана, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел.: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Information about the author: Sharipov Sharif Rahmonovich - Institute of Asian and European Studies of the National Academy of Sciences of Tajikistan, applicant. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel.: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Мавлоно Абдурахмони Қомӣ яке аз бузургтарин мутафаккирони садаи XV буда, нақши ӯ дар соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, мусиқӣ, ирфон, шарҳнависӣ ва навъҳои гуногуни адабӣ, назму наср, дostonсарой, қасидаву маснавӣ, ғазалу рубой ва монанди инҳо хеле бориз мебошад. Бузургии шахсияти Мавлоно Қомӣ ва истеъдоди камназири ӯ, пеш аз ҳама дар асарҳои адабиаш зухур намудааст.

Вобаста ба фаъолияти эҷодияти Мавлоно Абдурахмони Қомӣ як зумра муҳаққиқони варзидаи ватанӣ ва хориҷӣ, аз қабилӣ А. Ҳикмат, Е.Э. Бертелс, Ш. Кадканӣ, А. Ҳабибӣ, Ш. Ҳусейнзада, А. Мирзоев, Р. Ҳодизада, М. Бақоев, А. Афсаҳзод, Х. Шарифов, А. Сатторов, С. Амиркулов, Ш. Зухуриддинов, В. Элбоев, Қ. Сатторӣ, Н. Некубахт, М. Баротӣ, Ҳ.Зулфиқорӣ, Ш. Тоифӣ, С. Қосимзада, Ж. Гулназарзода, М. Низомӣ, У. Ғаффарова, Б. Шерназаров ва дигарон таҳқиқоти монографӣ ва мақолаҳои ҷудогона анҷом дода, саҳми ин муттафаккири номварро дар шинохти воқеӣ ва густариши равобити адабӣ ошно намудаанд [6, с. 3-4; 9, с. 4-5].

Забон яке аз унсурҳои асосии санъати суҳан аст, ки ҳунари шоир ва нависанда, камоли ниғорандагӣ ва дараҷаи таълифоти ӯро маҳз тавассути забони осораи муайян қардан ва баҳо додан мумкин аст. Тарзи баёни Мавлоно Абдурахмони Қомӣ аз нигоҳи баҳрбардорӣ ва истифода аз дороиҳои забонӣ ҷолиби таваҷҷуҳ аст.

Қомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайҳо» бунёди суҳанашро асосан бо калимаҳои зебои форсии тоҷикӣ ниҳода, дар баъзе мавридҳо вожаҳо ва таъбирҳои арабиرو низ истифода кардааст. «Юсуфу Зулайҳо»-и Қомӣ дostonест, пурфасоҳат, дорои луғати зиёди сермаъно ва вожаву таъбирҳои дилнишин ва аз нигоҳи истифодаи қабатҳои лексикӣ пурмаъност. Гуфтори шинаму равони шоир аз байтҳои аввал диққатро ба худ ҷалб мекунад. Ва ин ҷо таъкиди: «Он ҷӣ аз як шоире мемонад ва таъсир мегузарад, мизони тасаллути ӯ бар имконоти забонист, ки то ҷӣ моя қалби шеърӣ хешро ба марҳилаи собит ва устуворӣ расонида бошад» [4, с. 118], оид ба дараҷаи баланди суҳанварӣ ва тасаллути Абдурахмони Қомӣ ба захираи луғавии забони форсии тоҷикӣ бамаврид аст.

Мавлоно Қомӣ яке аз пешвоёни тариқати нақшбандия маҳсуб мешавад ва табиист, ки дар дoston аз вожаву таъбироти ирфонӣ зиёд истифода кардааст ва истифодаи бамавриди вожаву истилоҳоти аҳли ирфон яке аз мумаййизоти гуфтори ӯст. Шоир дар фасли «Дар табаррук ҷустан ба зикри Ҳоҷа, ки ба муқтазои ӯинда зикрассолеҳин танзилуррахмата, зикри ӯ сармои истинзоли раҳмати нури шуҳуд аст ва пирояи истихлос аз раҳмати зуҳури вучуд», ки ба устои маънавияш Ҳоҷа Аҳрори Валӣ бахшидааст, калимаҳои зиёди ирфониро ба қор бурда, таносуби суҳану сохтори андешаашро қавӣ гардонидаст. Масалан, вожаву истилоҳоти: **саводи нур, лавҳи арҷмандон, нақши бадъ, қабо, лутф, хирқа, дарвеш, бўстони бихишт, зоди рафтани, мушти хок, минбар, раҳбар, муршид, мурид, ваҳдат, қасрат, маъшук, меҳроб, сачда, мақоми ростон, ҳарим, бихамдуллаҳ, ҷон, нафси худрой, яқин, факр, ишқ, субот, рӯзи растохез, майдони шафъат, ҳусни эҳтимом, фазли бечун, рӯҳи аъзам, асрори Илоҳӣ, ҳоли мураккаб, мақом, нури қадам, ҳастӣ ва ғайра**, ки ҳама аз вожаҳои форсии тоҷикӣ ва ҷузъҳои арабӣ созмон ёфтаанд. Ҳамин гуна вожаву таъбирҳоро дар фасли «Достони духтари Бозға ном аз насли Од, ки ба молу ҷамол назири худ надошт ва ғойибона ошиқи Юсуф шуд ва дар он ойина ҷамоли ҳақиқат дид ва аз маҷоз ба ҳақиқат расид» дучор меоем, аз ҷумла: **чилваи ҳусн, ҷамол, ҳоби нестӣ, санъати сонъ, рашхи қонъ, боғи ҷамол, нури ҳикмат, баҳри қудрат, пардаи ғайб, бақо, вафо, бисоти ишқ, ғавҳари асрор, манбаи анвор, қаноат, хилват, тоат** ва амсоли инҳо.

Дар дoston Абдурахмони Қомӣ аз вожаву ибораҳои зебои таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ ва арабӣ, ки калимаҳои арабӣ қайҳо ба таркиби забони мо дохил шуда, умумистеъмол шудаанд, фаровон истифода кардааст. Аз ҷумлаи вожаҳои серистеъмол, ки дар дoston оварда шудаанд, инҳоянд: **ишқ, ошиқ, зебӣ, ҳусн, ғунча, тарона, ҳома, нома,**

муҳаббат, неъмат, димоғ, замир, дабир, устод, сипос, сипосандеша, забон, хирад, тақвим, суҳан, иқлими суҳан, дил, гавҳар, ранҷ, паризод, нофа, хубрӯй, ҷамол, ҷамил, райҳон, сарв, суман, чехра, таъб, мушк, шеър, шаккарзабон, ширинфасона, ҳикоят, ривоят, бода, пухта, сидқ, ғаммоз, адаб, маломат, дониш, илм, қаср, айвон, хоб, ҳол, ҳилм, давлат, ёр, хоҳиш, дилдор, ҷон, ҷонон, нигор, васл, ҳичрон, комронӣ, ғам, тадбир, боғ, зиндон ва амсоли инҳо, ки шоир баҳри зебӣ ва муассирии суҳан ба кор бурдааст.

Мавлоно Ҷомӣ дар достон номи ашхоси зерин: Қайсар, Фағфури Чин, Убайдуллоҳ, Хоҷа [Хоҷа Аҳрори Вали], Султон Ҳусайн [-и Бойқаро], Аҳрор [Хоҷа Аҳрор], Юсуф, Зулайхо, Яъқуб, Музаффар ва Бадеъуззамон [писарони Султон Ҳусайни Бойқаро], Лайлӣ, Мачнун, Ширин, Парвиз, Фарҳод, Хусрав, Одам, Халилуллоҳ [Иброҳим], Шис, Идрис, Нӯх, Исҳоқ, Исо, Таймус, Фиръавн, Азизи Миср, Ҷамшед, Ҷабраил, Молик, Бозға, Од, Хизр, Калимуллоҳ [Мӯсо], Исроил [номи дигари Яъқуб], Уқлидус [Евклид] ва Ҷолинусро дар мавридҳои зарурӣ вобаста ба баёни раванди муҳтавои асар истифода кардааст. Инчунин, номҳои ҷуғрофии Миср, Аҷам, Араб, Канъон, Шом, Хутан, Машриқ, Мағриб, Рум, Зағ [Ҷабалхистон], Рус [Россия], Нил, Бадахшон, Чин, Нахшабро оварда, унвони се китоб – Таврот, Қуръон ва Мичастии Уқлидусро баён доштааст.

Дар кор фармудани ибораҳои фразеологӣ ва истифодаи мақолу зарбулмасалҳо низ Ҷомӣ устои забардаст аст, чунки ин ифодаҳо суҳани зебои шоирро боз ҳам дилнишин ва пуртаъсиртар мегардонанд. Дар достон Абдурахмони Ҷомӣ аз ибораҳои фразеологӣ, таъбирҳо ва мақолҳо зиёд истифода кардааст. Дар ҳар саҳифаи достон ба таъбирҳо дучор мегардем, ки дар нутқи ҳуди шоир ва забони образҳо ба назар мерасанд. Дар байтҳои зерин таъбирҳо ё ибораҳои фразеологии «ба неъматҳои хеш шинос кардан», «замирамо сипосандеша гардонидан», «беҳрӯзӣ бахшидан» ва ғайра ба маъноҳои «дарки дунё», «қалби шукргузор» ва «беҳӣ бахшидан» ба кор рафтаанд:

Дар ин меҳнатсароӣ бемувосо
Ба неъматҳои хешам кун шиносо.
Замирамо сипосандеша гардон,
Забонамо ситоишпеша гардон.
Ба тақвими хирад беҳрӯзиям бахш,
Ба иқлими суҳан фирӯзиям бахш [1, с. 137].

Баҳри зебӣ ва пуртаъсирии суҳани ҳуд Мавлоно Ҷомӣ аз истифодаи мақолҳо ва зарбулмасалҳо низ истифода кардааст, ки микдоран зиёданд ва бо овардани ҷанде аз онҳо иктифо мекунем:

1. Зулайхо буд ганҷи хубӣ, оре,

Бувад ҳар ганҷро ночор море, [1, с. 177], ки дар ин байт мақоли «Нигаҳбони ганҷ мор аст» истифода шудааст.

2. Дар байти зерин Ҷомӣ мақоли «Пой дар гил мондан» ба кор бурдааст:

Фурӯ рафтаст пойи сарв дар гил,
Раҳи ҷунбиш бар ӯ гаштаст мушқил [1, с. 177].

3. Дар байти дигар шоир мақоли «Дилро ба дил раҳест»-ро истифода намудааст:

Бале, донанд диле, к-огаҳ бошад,
Ки аз дилҳо ба дилҳо раҳ бошад [1, с. 253].

4. Зарбулмасали «Гандум корӣ, гандум бардорӣ, ҷав корӣ, ҷав» дар байти зер омадааст:

Зи мардум сағ, зи сағ мардум назояд,
Зи гандум ҷав, зи ҷав гандум наёяд [1, с. 254].

Зарбулмасал ва мақолҳо дар ташаккули забон нақши муҳим ва дар гуфтори шоирон аҳамияти баланд доранд, ки фикри нигорандаро қувват мебахшанд. Оид ба мавқеи муассири зарбулмасалҳо донишманди тоҷик Бозор Тилавов таъкиди дурусте дорад: “Зарбулмасал чун қаймоқи суҳан дар забони гуфтугӯӣ ва адабӣ мақоми ба ҳуд хос дорад. Барои тасдиқ, ё қувват додани фикр, барои баланд бардоштани обуранги бадеии суҳан ва беҳтар ифода намудани ҷараёни фикр ҳамчун беҳтарин далелу восита хизмат мекунад” [10, с. 3].

Ҳамчун устои сухани баланд Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ суханро «дебочаи девони ишқ» ва «навбоваи бӯстони ишқ» меҳисобад ва ёдгории шоирро сухан медонад:

Сухан дебочаи девони ишқ аст,

Сухан навбоваи девони ишқ аст.

Хирадро кору боре чун сухан нест,

Ҷаҳонро ёдгоре чун сухан нест [1, с. 148].

Абдурахмони Ҷомӣ дар баробари истифодаи санъатҳои бадеӣ, таъбирҳо, воҳидҳои фразеологӣ ва мақолу зарбулмасалҳо, ки баҳри зебӣ ва назокати сухан истифода шудаанд, инчунин радифҳои устувор ва қофияҳои матинро дар достон ба кор бурдааст. Радифҳои содаву таркибӣ, қофияҳои устувору зебо, вожаҳои сермаънӣ дар робитаи мустаҳкам дар достон хеле зиёд истифода шудаанд. Ҷомӣ дар достон аз радифҳои сода:

Дар он хилват, ки ҳастӣ бенишон **буд**,

Ба кунчи нестӣ олам ниҳон **буд** [1, с. 144].

Ва:

Барои дӯстон чонро фидо **кун**,

Валекин дӯст аз душман чудо **кун** [1, с. 372]

Радифҳои таркибӣ:

Аз он ойина ҳамзонуи **ӯ шуд**,

Ки файзи нурёб аз рӯи **ӯ шуд** [1, с. 161],

ки дар ин байт пешоянд бо ҷонишин дар қаробат истифода шуда, радифи таркибӣ сохтаанд.

Ва:

Надонам аз зару зевар **ҷӣ гӯям**,

Ки хоҳад буд қосир ҳар **ҷӣ гӯям** [1, с. 163],

ки дар ин байт ҳиссаҷа ва феъл омада, радифи таркибӣ сохтаанд. Радиф дар достони Ҷомӣ бори маъноӣ бар дӯш дорад ва ин ҷо таъкиди: «Радиф дар шеъри форсии тоҷикӣ, ба сабаби он ки бори маъноиву луғавӣ мекашад ва муассириву хотирнишинии каломи гӯянда ба мадори вай така дорад, дорои арзишу аҳамияти ғавқулода аст» [7, с. 83], дурусту бамаврид аст.

Қофия ва ҷойгоҳи он дар достони «Юсуф ва Зулайхо» беназир аст, чунки ҳуди Мавлоно Ҷомӣ донишманди илми қофия буда, қофияҳои содаву таркибиро мавриди истифода қарор додааст. Ҷомӣ дар бораи қофия чунин гуфтааст: «Бидон, ки қофия дар урфи шуарои Аҷам иборат аст аз тамоми он ҷи тақрори он дар охири ҷамеи абёт воҷиб бошад, ё мустаҳсан, ба шарти он ки мустақил набошад дар талаффуз, балки ҷузъи калима бошад, ё ба манзалаи ҷузъ. Баъзе тамоми калимаи охириро қофия гуфтаанд ва баъзе ҳарфи равиро» [2, с. 141-142].

Намунаҳо барои қофияи сода:

Ҷаманпиروي боғи ин **ҳикоят**,

Чунин қард аз қуҳанпирон **ривоят** [1, с. 258],

ки ин калимаҳои ишоратшуда қофияи сода буда, ҳарфи «т» ҳарфи рави аст.

Ва:

Чу ҷашм аз ашқи навмедӣ бувад **пур**,

Қуҷо бошад дар ӯ гунҷоиши **дур?** [1, с. 202],

ки дар ин байт калимаҳои «пур» ва «дур» қофияи сода буда, ҳарфи «р» ҳарфи рави аст.

Намунаҳо барои қофияи таркибӣ:

Ғаҳ дар ишваи **маснаднишинӣ**,

Ба зебо дебаи румиву чинӣ,

Ғаҳ дар ҷилваи **айвонхиромӣ**,

Зи зарқаш ҳуллаи мисриву шомӣ. [1, с. 164],

ки дар ин ҷо калимаҳои «маснаднишинӣ» ва «айвонхиромӣ» қофияҳои таркибӣ мебошанд, ки аз ду ҷузъ «маснад», «нишастан» ва «айвон» ва «хиромидан» таркиб ёфтаанд, ки калимаҳои аввал исм ва дувумӣ феъланд.

Достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурахмони Ҷомӣ бо сабки хоси шоир эҷод шуда, аз лиҳози муҳтаво, сохти композитсионӣ ва чехраофаринӣ асари барҷаста аст. Ҷомӣ сабки баёни қисса ва афсонаҳои халқиро нигоҳ доштааст, чунки баёни муҳтавои асар ба фолклор ва қисса мансуб аст ва шоир дар бисёр мавридҳо бозгӯии саҳнаҳоро аз номи «сухандону сухансанҷ», «устоди куҳанзод», «аз куҳанпирон ривоят», «дабири хома», «суханпардозии ин роз» сар мекунад.

Мавлоно Ҷомӣ оғози фасли «Дар сифату насаби Зулайхо» - ро чунин баён кардааст:

Чунин гуфт он сухандони сухансанҷ,
Ки дар ганчина будаи аз сухан ганҷ.
Ки дар Мағрибзамин шоҳе баномус,
Ҳаме зад кӯси шоҳӣ, ном Таймус [1, с. 157].

Ва саршавии фасли «Фиритодани Зулайхо Юсуфро ба ҷониби боғ ва таҳияи асбоби вай қардан» бо чунин байтҳо оғоз бахшидааст:

Чаманпирои боғи ин ҳикоят,
Чунин қард аз куҳанпирон ривоят.
Зулайхо дошт боғеву ҷӣ боғе,
К-аз он бар дил Ирамро буд доғе [1, с. 258]

Вежагии дигарии сабки шоир он аст, ки агар муҳтавои фасл ба пешрафти қори яке аз образҳо бошад, аз вожаҳои масарратомез гуфторро оғоз мебахшад. Масалан, фасли «Насими қабул аз ҷониби Миср вазидан ва маҳмили Зулайхоро чун имории гул ба Миср кашидан», ки барои Зулайҳои дар ишқ беқарор хабари хуш аст, чунин ба тасвир гирифтааст:

Чу аз Миср омад он марди хирадманд,
Ки аз ҷони Зулайхо бугсилад банд.
Хабарҳои хуш овард аз Азизаш,
Тихӣ аз хешу пур қард аз азизаш.
Гули бахташ шукуфтан қард оғоз,
Ҳумои давлаташ омад ба парвоз [1, с. 189]

Ва, агар муҳтавои фасли достон ба пешомади ноҳубе оид бошад, дар оғози ҳамон фасл калимаву ибораҳои «ҷарҳи ҳуққасоз», «мушкилӣ», «дар қунҷи беҳудӣ нишастан», «фиғон 3-ин ҷарҳ» ва ғайраро истифода бурдааст:

Куҳанҷарҳи мушаббад ҳуққасозест,
Пайи озори мардум ҳилласозест.
Ба умеди ниҳад бар бедиле банд,
Бурад охир ба нағмедӣш пайванд [1, с. 195]

Ва:

Фиғон 3-ин ҷарҳи дӯлобӣ, ки ҳар рӯз
Ба ҷоҳе афканад моҳе дилафрӯз.
Ғизоле дар риёзи қон чаранда
Ниҳад дар панҷаи гурғи даранда [1, с. 215].

Дар достон Ҷомӣ як ҳикояти иловагии тамсилӣ бо номи «Достони духтари Бозға ном аз насли Од, ки ба молу ҷамол назири худ надошт ва ғоибона ошиқӣ ҷамоли Юсуф шуд»-ро овардааст. Ва, дар маҷмӯъ дар қордаҳ маврид таҳаллуси худро овардааст.

Нома ҳамчун як ҷузъи ҳунарий дар достони Ҷомӣ дар як маврид оварда шудааст, ки он дар фасли «Фиритодани падари Зулайхо қосиде ба сӯйи Азизии Миср ва арз қардан Зулайхоро бар вай ва қабул қардани вай онро» дар қанд байте баён гардидааст. Дар номаи овардашуда масъалаи аз ишқи Азиз [Юсуф дар назар аст – Ш.Б.] бетокат шудани Зулайхо ва се хоб дида, ошиқ шудани вай баён шуда, бо исрори зиёди Зулайхо падараш номае ба унвони Азизии Миср менависад, ки мазмуни фишурдаи он дар абёти зер омадааст:

Зулайхо дошт аз дил бар ҷигар доғ,
Зи нағмедӣ фузудаи доғ бар доғ.
Падар чун баҳри Мисраш ҳастаҷон дид,
Илоҷи ҳастаҷониш андар он дид.

Ки доное ба роҳи Миср пӯяд,
Илоҷаш аз Азизи Миср ҷӯяд.
Барад аз вай паёме чанд бо ӯ,
Зулайхоро диҳад пайванд бо ӯ...
Вале вай дарнаёрад сар ба ҳар кас,
Ҳавои Миср дар сар дораду бас...
Агар афтад қабули раъйи олӣ,

Фириستمаш ба он дилкаш ҳаволӣ [1, с. 185-186-187].

Дар сарчашмаҳои аслии қиссаи Юсуф ва Зулайхо – Таврот, Қуръон ва «Таърихи Табарӣ» нома вучуд надорад ва Абдурахмони Ҷомӣ барои пуртаъсир баён кардани муҳтаво ва сабки нигориши худ ҳамчун як ҷузъи ҳунари истифода кардааст, зеро: «Нома ва номанигорӣ дар таърихи адабиёти олам ва форсизабонон аз қадимулайём то кунун ҳамчун навъе аз ақсоми мутуни адабӣ шинохта мешавад» [11, с. 3].

Достони Ҷомӣ дар сабки ироқӣ нигошта шудааст, ки вожаву таъбирҳои нофаҳмо надорад, вале дар ҳаждаҳ маврид ибораҳои арабиро истифода кардааст, ки ин сабки шоирӣ Ҷомӣ аст ва дар асарҳои дигарӣ ӯ низ ҳамин услуб ба назар мерасад ва вобаста ба ҳамин масъала Абдулҳусайни Зарринқӯб чунин таъкид кардааст: «Аз тақлиди сирф фаротар аст ва ба ривоёти арабӣ бештар таъя дорад» [8, с. 221]. Ҷомӣ дар ду маврид байтҳои овардааст, ки нисфи мисраи дувум аз ибораҳои арабӣ сохта шудаанд:

Дар ин зангоргун кохи зарандуд,

Ба ҳам **яхно русумулфазл вачҷуд**, [1, с. 141],

ки ба забони тоҷикӣ маънояш [Расми фазлу саховат бо ҳам хуш ва гуворост] мебошад ва дар байти дигар:

Зи ғаввосони ин баҳри фалакфулк,

Баромад ғулғули **субҳона зилмулк.**, [1, с. 145],

ки маънои ин ифода [Офарин бар соҳиби ин мулк] аст.

Абдулҳусайни Зарринқӯб илова мекунад, ки: «шеърӣ ӯ дар баёни макосиди сӯфия рӯшаниӣ ҳосе дорад. Ҳеч як аз шоирони қадими сӯфӣ андешаи ваҳдати вучудро ба дурустиву рӯшаниӣ ӯ баён накардааст» [8, с. 221].

Мавлоно Ҷомӣ ғояи ваҳдати вучудро дар дoston бо як маҳорати баланди сабки шоирӣ баррасӣ кардааст. Шоир чун анъана фасле дар бораи панд додан бар фарзанди худ меорад ва бо сабки шоирони гузашта барои фарзандаш илму ҳунар омӯхтан, аз китоб баҳравар гардидан, эҳтироми ҳамаро ба ҷо овардан, аз хоҳпарастӣ дур буданро талаб дорад:

Нахуст аз касби дониш баҳравар шав,

Зи ҷаҳлободи нодонӣ бадар шав.

Барои дӯстон ҷонро фидо кун,

Валекин дӯст аз душман ҷудо кун.

Зи доноён бувад ин нукта машхур,

Ки дониш дар кутуб, доност дар гӯр.

Аниси кунҷи танҳои китоб аст,

Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст

Бувад бе музду миннат устоде,

Зи дониш бахшадат ҳар дам кушода [1, с. 373].

Ҳамин тавр, Абдурахмони Ҷомӣ унвони сарлавҳаҳои dostonро бо ифодаҳои зебои шоирона, бо насри мусаччаъ номгузорӣ кардааст, ки аз нигоҳи сабки ӯ хеле гуворост. Масалан, унвони фасле, ки дар бораи ишқ сухан мегӯяд, чунин аст: «Дар баёни он ки ҳар як аз ҷамол ва ишқ мурғест аз ошёнӣ ваҳдат парида ва бар шохсори мазоҳири касрат орамида. Агар навои иззати маъшуқе аз он ҷост в-агар нолаи меҳнати ошиқест, ҳам аз он ҷост!» Ва: «Достони шамъи ҷамоли Юсуфӣ дар шабистони ғайб афрӯхтан ва парвонаи дили Одамро ба мушоҳадаи фурӯғи он сӯхтан» ва ғайра, ки воқеан дилнишин аст.

Адабиёт:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор дар 8 ҷилд. Ҷилди 4. "Субҳат-ул-аброр" ва "Ҷосуф ва Зулайхо"/ Мураттибон: З.Ахрорӣ ва М.Мамедова. - Душанбе: Адиб, 1988. - 384 с.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор дар 8 ҷилд. Ҷилди 8. «Нафаҳот-ал-унс», «Рисолаи қофия», «Рисолаи арӯз», «Рисолаи мусикӣ», «Шарҳи рубоӣ», «Номаҳо». - Душанбе: Адиб, 1990. - 495 с.
3. Амиркулов, С. Джунайдулло Хозик и его поэма «Ҷосуф и Зулейха». - Душанбе: Ирфон, 1967. - 93 с.
4. Афсаҳзод А. Камоли Хучандӣ – устои ғазал. – Душанбе: Деваштич, 2005. -220 с.
5. Гулназарова, Ж. Таснифоти маъноии феъл дар "Баҳористон"-и Абдурахмони Ҷомӣ. Монография / Ж. Гулназарова. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. – 168 с.
6. Джавҳарова, М.О. Сопоставление поэмы «Ҷосуф и Зулейха» Ховари Шерази с одноименной поэмой Абдурахмана Джами: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / М.О. Джавҳарова. – Душанбе, 2019. – 23 с.
7. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар каламрави забони форсӣ. Ҷилди 2. / Таҳия ва тавзеҳоти С.Имронов, Б.Мақсудов. - Душанбе: Деваштич, 2003. - 318 с.
8. Зарринқуб, А. Бо қорвони ҳулла / Таҳия ва тавзеҳи Ш.Шокирзода ва Р.Соҳибназар. - Душанбе: Пайванд, 2004. - 332 с.
9. Низомов, М.З. «Ҳафт авранг» («Семь престолов») Джами и традиции сочинения цикла поэм в персидско-таджикской литературе XV века: автореф. дис. док. филолог. наук / М.З. Низомов. – Душанбе, 2018. – 44 с.
10. Сатторзода А.. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ). - Душанбе: Адиб, 2011. - 432 с.
11. Тилавов, Б. Суханҳои дилафрӯз. - Душанбе: Дониш, 1973. – 133 с.
12. Шерназаров, Б. "Ҷосуф и Зулейха" Низами Хироти и его сравнение с одноименной поэмой Абдурахмана Джами: дисс. канд. филол. наук / Б. Шерназаров. – Душанбе, 2003. – 154 с.

ЗАБОН ВА САБКИ ҶОМӢ ДАР ДОСТОНИ «ҶОСУФ ВА ЗУЛАЙХО»

Дар мақола зикр шудааст, ки забон яке аз унсурҳои асосии санъати сухан аст, ки ҳунари шоир ва нависанда, камоли нигорандагӣ ва дараҷаи таълифоти ўро маҳз тавассути забони осораи муайян қардан ва баҳо додан мумкин аст.

Ба андешаи муаллифи мақола, Ҷомӣ дар достони «Ҷосуф ва Зулайхо» бунёди суханашро асосан бо калимаҳои зебои форсии тоҷикӣ ниҳода, дар баъзе мавридҳо вожаҳо ва таъбирҳои арабиро низ истифода қардааст. «Ҷосуфу Зулайхо»-и Ҷомӣ достонест, пурфасоҳат, дорои луғати зиёди сермаъно ва вожаву таъбирҳои дилнишин ва аз нигоҳи истифодаи қабатҳои лексикӣ пурмаъност. Гуфтори шинаму равони шоир аз байтҳои аввал диққатро ба худ ҷалб мекунад. Мавлоно Ҷомӣ яке аз пешвоёни тариқати нақшбандия маҳсуб мешавад ва табиист, ки дар достон аз вожаву таъбироти ирфонӣ зиёд истифода қардааст ва истифодаи бамавриди вожаву истилоҳоти аҳли ирфон яке аз мумаййизоти гуфтори ўст.

Тибки маълумоти бадастомада, достони «Ҷосуфу Зулайхо»-и Ҷомӣ аз вожаву ибораҳои зебои таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ ва арабӣ, ки калимаҳои арабӣ қайҳо ба таркиби забони мо дохил шуда, умумистеъмол шудаанд, фаровон истифода қардааст.

Муаллиф таъкид қардааст, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар достони «Ҷосуфу Зулайхо» ибораҳои фразеологӣ ва истифодаи мақолу зарбулмасалҳо низ устои забардаст аст, чунки ин ифодаҳо сухани зебои шоирро боз ҳам дилнишин ва пуртаъсиртар мегардонанд. Дар ҳар саҳифаи достон ба таъбирҳо дучор мегардем, ки дар нутқи ҳақиқӣ шоир ва забони образҳо ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: забон, сабк, адабиёт, фасоҳат, балогат, санъати сухан, Қуръони қарим, "Ҷосуф ва Зулайхо", Абдурахмони Ҷомӣ, достон.

ЯЗЫК И СТИЛЬ ДЖАМИ В ПОЭМЕ «ҶОСУФ И ЗУЛЕЙХА»

В статье отмечается, что язык является одним из основных элементов искусства речи, искусство поэта и писателя, совершенство и уровень его письма можно определить и оценить через язык его произведений.

По мнению автора статьи, в поэме «Юсуф и Зулейхо» Джами основывал свою речь в основном с прекрасными таджикско-персидскими словами, а в некоторых случаях также использовал арабские слова и выражения. «Юсуф и Зулейхо» Джами – это небольшая поэма с богатым смыслом, с разнообразной лексикой и интересными выражениями и очень содержательный с точки зрения использования лексических пластов. Красноречивая речь поэта с первых строк привлекает к себе внимание. Мавлоно Джами является одним из лидеров религиозного течения «накшбандия», конечно же, он использовал в поэме огромное количество интерпретации мистических терминов, и уместно использовал мистические слова и выражения, которые являются одной из особенностей его речи.

Согласно полученной информации, в поэме Джами «Юсуфу Зулайхо» широко используются красноречивые слова и словосочетания таджикско-арабско-персидской лексики, так как арабские термины, давно вошли в наш язык.

Автор подчеркивает, что Мавлоно Абдурахмони Джами является великим мастером фразеологических выражений в использовании пословиц и притч в поэме «Юсуф и Зулейхо», так как эти выражения делают речь поэта еще более трогательными и душевными. На каждой странице поэмы мы встречаем интерпретации, которые проявляются в речи самого поэта и в языке образов.

Ключевые слова: язык, стиль, литература, красноречие, изящность, мастерство речи, священный Коран, «Юсуф и Зулейха», Абдурахман Джами, поэма.

THE LANGUAGE AND STYLE OF JAMI IN THE POEM "YUSUF AND ZULEIKHA"

Language is one of the main elements of literature, where the skill of the writer is reflected in the poetic work by its expression. Abdurahman Jami in the Persian-Tajik classical literature is both an excellent writer and a master of words. The poem "Yusuf and Zuleyha" by Jami is generally written in a beautiful Persian-Tajik literary language, but the poet in some places, taking into account the fact that the Holy Koran is one of the sources of the poem's plot, sometimes used Arabic terms.

According to the author of article, in the poem "Yusuf and Zuleykha" by Jami based the speech generally with fine Tajik-Persian words, and in certain cases also used the Arab words and expressions. "Yusuf and Zuleykha" of Jami are a small poem with rich sense, with various lexicon and interesting expressions and very substantial in terms of use of lexical layers. The eloquent speech of the poet from first lines draws attention to itself. Mavlana Jami is one of leaders of the mystical-religious order "Naqshbandiya", of course, he used a huge number of interpretation of mystical terms in the poem, and appropriate used mystical words and expressions which are one of features of his speech.

According to the obtained information, in the poem Jami to "Yusuf and Zulaykha" many eloquent words and phrases of the Tajik-Arab-Persian lexicon as the Arab terms, were included into our language long ago are widely used. It should be noted that Mavlana Abdurahman Jami is the great master of phraseological expressions in use of proverbs and parables in the poem "Yusuf and Zuleykha" as these expressions do the speech of the poet even more touching and sincere. On each page of the poem we meet interpretations which are shown in the speech of the poet and in language of images.

Keywords: language, style, literature, eloquence, elegance, skill of the speech, Holy Quran, "Yusuf and Zuleykha", Abdurahman Jami, poem.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ширинова Бахтинисо Бахриддиновна* – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 900011292

Сведения об авторе: *Ширинова Бахтинисо Бахриддиновна* - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 900011292

Information about the author: *Shirinova Bakhtiniso Bahriddinovna* - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior Lecturer of the Department of Theory and History of Literature. Address: Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 900011292.

УДК 370:681.3(575.3)

**РОЛЬ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Абдурахимова Д.А.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Социально-экономические, политические и культурно-информационные реалии развития Таджикистана характеризуются существенным повышением социальной и профессиональной мобильности населения, поисками новых адекватных форм организации образования, способных удовлетворить возрастающие потребности граждан в получении или совершенствовании ранее полученных знаний и умений, а также навыков, поскольку традиционные концепции и формы обучения в новых условиях становятся все менее эффективными. В данном контексте важнейшей задачей современного образования является рационализация интеллектуальной деятельности за счёт использования новых информационно-коммуникационных технологий и средств, позволяющих радикально повысить эффективность и качество подготовки специалиста.

В этом направлении общеобразовательная система Таджикистана наглядно развивалась в годы независимости республики. Для осуществления данного направления был утверждён ряд Концепций и программ национального образования и другие законодательные аспекты [2, 3, 8, 9].

Глобализация и технический прогресс создали новую мировую экономику, передовые технологии, способствующие получению информации и новейших знаний. С появлением новой мировой экономики наметились серьёзные тенденции и цели, характерные для образовательных учреждений. Кардинальные изменения в политической, социальной, культурной, экономической и информационной жизни Таджикистана обусловили появление принципиально новой социально-педагогической ситуации, требующей переключения всех звеньев системы образования на новую стратегию, теорию, методологию и технологию осуществления педагогического процесса.

Анализ психолого-педагогической литературы и изучение массовой педагогической практики показывают, что учащиеся познают окружающий мир с помощью всех органов чувств. Однако пропускная способность их различна. Основными каналами получения информации являются слуховой и зрительный анализаторы. Система «ухо-мозг» может пропустить в секунду до 50 бит (единиц информации). Пропускная же способность зрительного анализатора в 100 раз больше. Неслучайно около 90% всех сведений об окружающем мире учащиеся получают с помощью зрения, 9% – с помощью слуха и только 1% – с помощью осязания. Следует отметить также, что из всех видов памяти у большинства учащихся более всего развита зрительная.

Если рассматривать этот вопрос с точки зрения того, какая же часть полученной информации оседает в сознании учащихся в виде знаний, то и здесь соотношение складывается в пользу зрения. Иными словами, с помощью зрения учащиеся могут получить больше знаний, чем с помощью слуха [14 с. 124-148].

Кроме того, психологи доказали, что у взрослого человека, слушающего непрерывную монотонную речь, уже через 20 мин начинает ослабевать внимание из-за однообразия раздражителя, каким в этом случае является голос оратора. Если же речь сопровождается показом каких-то объектов, то в действие наряду со слуховым вступает и зрительный анализатор. Появление перед глазами наглядного образа приковывает внимание слушающих («Что такое?»), и они начинают лучше воспринимать объяснение.

Великий русский физиолог И. П. Павлов открыл так называемый ориентировочный рефлекс, названный рефлексом «Что такое?». Суть его состоит в следующем. Если в поле зрения человека попадает какой-то объект, то человек непроизвольно, в целях ориентации, начинает приглядываться, чтобы понять, что это такое. Внимание приковывается к предмету, на который он смотрит [10].

Все это объясняет следующие факты. Человек, только слушая, запоминает 15% речевой информации, только глядя – 25 % видимой информации, а слушая и глядя одновременно – 65% преподносимой ему информации.

Исходя из этих особенностей физиологии высшей нервной деятельности и основанной на них психологии человеческого восприятия, педагогика и психология утверждают, что наиболее высокое качество усвоения достигается при непосредственном сочетании слова учителя и предъявляемого учащимся с помощью технических средств обучения изображения в процессе передачи учебной информации [10].

Поэтому в условиях информатизации общества одним из действенных средств саморазвития будущего специалиста выступает освоение информационно-коммуникационных технологий, которые, комплексно воздействуя на формирующуюся личность, позволяют развивать познавательную активность, ломать стереотипы в мыслительных и практических действиях, осваивать новые способы приёма, хранения и переработки информации.

Коренное отличие информационно-телекоммуникационных технологий от других дисциплин, изучаемых в высшей школе, состоит в том, что предмет её изучения меняется ускоренными темпами. Сегодня количество информационных и телекоммуникационных технологий, в частности компьютеров, в мире превышает 900 миллионов единиц, при этом каждая вычислительная система по-своему уникальна. Найти две системы с одинаковыми аппаратными и программными конфигурациями весьма сложно, и потому для эффективной эксплуатации информационно-телекоммуникационной техники от специалистов требуется достаточно широкий уровень знаний и практических навыков.

Вместе с тем, в количественном отношении темп численного роста информационных и телекоммуникационных систем заметно превышает темп подготовки студентов, способных эффективно работать с ними в дальнейшей педагогической деятельности. При этом в среднем один раз в полтора года удваиваются основные технические параметры аппаратных средств, один раз в два-три года меняются поколения программного обеспечения и один раз в пять-семь лет меняется база стандартов, интерфейсов и протоколов.

Таким образом, кардинальным отличием информационных и телекоммуникационных технологий от других изучаемых дисциплин является тот факт, что её предметная область изменяется чрезвычайно динамично. Все, кто причастен к преподаванию информационно-телекоммуникационных технологий или педагогических основ использования информационных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе, а также технические средства обучения (ТСО) в высшей школе, хорошо знают, как часто приходится менять содержание учебных планов, рабочих программ, учебно-методической документации. Далеко не всегда удаётся обеспечить соответствие материально-технической базы учебного процесса текущему состоянию предметной области.

Анализируя вышеуказанные особенности информационных и телекоммуникационных технологий, приходим к выводу, что для преподавания педагогических основ использования информационных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе в сложившихся условиях для педагогических вузов необходимо расширенное взаимодействие между учебными программами специальных дисциплин и учебной программой данных курсов [10]. А также надо заметить тот факт, что проблема подготовки человека к освоению информационных и телекоммуникационных технологий, столь значимая для различных сфер жизнедеятельности постиндустриального общества, приобретает особую актуальность в рамках педагогической деятельности современного учителя, который с позиций требований

нормативных актов Республики Таджикистан рассматривается как активный субъект собственного становления и развития.

Подобный подход к характеру и уровню профессионально-личностного становления современного учителя делает проблему его готовности к использованию информационных и телекоммуникационных технологий как неотъемлемой составляющей его педагогической деятельности важнейшим направлением эмпирических поисков и междисциплинарных научно-теоретических изысканий. Эту идею отражает и Закон «Об образовании», где отмечается, что в нашей республике стратегическим ориентиром реформы образования встаёт идея формирования новой генерации людей с инновационным, творческим типом мышления, с развитой мировоззренческой культурой; высококвалифицированными профессионалами с этически ответственным отношением к миру [2]. Поэтому, во всех сферах образования ведутся поиски способов интенсификации и быстрой модернизации системы подготовки, повышения качества обучения с использованием информационно-телекоммуникационных технологий, которые повсеместно вошли в нашу жизнь. Их применение в учебном процессе как инструмента человеческой деятельности и принципиально нового средства обучения даёт возможность использовать психолого-педагогические разработки, позволяющие интенсифицировать учебный процесс, реализовывать идеи развивающего обучения, что ведёт к появлению новых методов и организационных форм обучения и более быстрому их внедрению в учебный процесс. Так, в «Концепции национальной школы Республики Таджикистан», «Национальной концепции воспитания Республики Таджикистан» и «Национальной концепции образования Республики Таджикистан» [3, 8, 9] по направлению подготовки в числе базовых компетенций называют следующие:

- ✓ готовность специалистов использовать основные методы, способы и средства получения, хранения, переработки информации, работа с компьютером как средством управления информацией;
- ✓ способность работать с информацией в глобальных компьютерных сетях;
- ✓ понимание сущности и значения информации в развитии современного информационного общества, сознавать опасности и угрозы, возникающие в этом процессе, соблюдение основных требований информационной безопасности;
- ✓ способность применения информационных технологий для обеспечения качества учебно-воспитательного процесса [7, с.24-29].

Общефилософские аспекты информатизации общества и образования в Республике Таджикистан рассматриваются в работах Давлатова Рамазона, Идиева Хайриiddина Усмоновича и Хайдарова Рустама, а также на постсоветском пространстве в работах Я.А. Ваграменко, Б.С. Гершунского, В.С. Жданова и др.

Социально-культурные аспекты информатизации в Республике Таджикистан разрабатываются в трудах отечественных исследователей Муллоджонова М., Тухлиева К., Шодмонова Ш. [7], а также учеными из ближнего зарубежья, как Г.Т.Артамонов, В.М.Глушков, Т.М.Клейман. Различные теории информации представлены в работах специалистов из дальнего зарубежья Р. Хартли, К. Шеннона, Н. Винера.

Понятие об информационном образе жизни и компьютерной грамотности как составляющие информационной культуры личности исследуются Муллоджоновым М., Тухлиевым К., Шодмоновым Ш. [7], а также Р.Ф. Васильевой, Е.Ю. Заничковским, Александром Левиным.

Условия и средства освоения информационных и коммуникационных технологий в образовательном процессе школы и вуза выявляются в трудах таджикских ученых Кодирова Кодира, Мирзоева Абдулазиза, а также зарубежных - Е.П. Велиховой, Г.Р. Громовой, А.П. Ершовой. Психолого-педагогические аспекты организации обучения в Интернет-среде исследуются в работах А.Е. Войскунского, Л.П. Гурьевой. Рассмотрению вопросов, связанных с влиянием новых информационно-коммуникационных технологий на мотивацию

учебной деятельности, посвящены работы отечественных исследователей Салимова М. К., Караева А.Т., а также учеными из ближнего зарубежья, как Н.Ф. Талызина, Е.И.Машбица.

На основе анализа психолого-педагогической литературы и изучения массовой практики можно прийти к выводу, что успешная деятельность современного учителя во многом зависит от того, насколько успешно готов он к применению информационно-коммуникационных технологий как необходимому слагаемому профессионально-личностного становления в стенах педагогического вуза.

Методологической основой формирования готовности будущего учителя к применению информационных и телекоммуникационных технологий могут служить труды таджикских учёных Шарифзода Ф. [13, с.66-89], Кадырова Б., Мирзоева А., а также зарубежных ученых М.И. Дьяченко, Ф.И. Иващенко, Л.А. Кандыбовича, в которых раскрываются теоретические основы профессиональной готовности. Проблемам психологической готовности к педагогической деятельности посвящены работы Шоева Н.Н. [14, с. 54-61], Шаропова Ш.А., Л.И. Захаровой, К.К. Платонова и других. В работах Лутфуллоева М. [4, 5, 6], Шарифзода Ф. [11, 12], Зубайдова У., Рахимова Х., Ахмедова Т., Ашуровой Д. [1. с. 154-162], отечественных исследователей, а также на постсоветском пространстве в работах О.В. Госсе, Т.В. Лавриковой, В.В. Серикова, Ю.В. Янотовской рассматриваются аспекты профессиональной готовности учителя к различным составляющим педагогической деятельности.

При всей несомненной значимости данных исследований необходимо отметить, что они по большей части носят теоретико-методологический характер, в то время как современная образовательная практика нуждается в разработке организационно-методических основ использования информационно-коммуникационных технологий как инструмента предстоящей педагогической деятельности будущего учителя.

Литература:

1. Ахмедов, Т., Ашурова Д. Педагогика в вопросах и ответах (на тадж яз.). – Душанбе, 2007. – 195 с.
2. Закон Республики Таджикистан «О высшем профессиональном образовании и профессиональном послевузовском образовании». - Душанбе, 2003.
3. Концепция национальной школы Республики Таджикистан (на тадж. языке). – Душанбе, 1994.
4. Лутфуллоев, М. Независимость Таджикистана и современное образование. – Душанбе, 2006.
5. Лутфуллоев, М. Независимый Таджикистана и вопросы воспитания. – Душанбе, 2005.
6. Лутфуллоев, М. Урок. (Дарс). – Душанбе, 1995.
7. Муллоджонов, М., Тухлиев К., Шодмонов Ш. Информатика и информационная технология. – Худжанд: Наргис, 2003, - 224с.
8. Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан. – Душанбе, 2007.
9. Национальная концепция образования Республики Таджикистан. – Душанбе: Матбуот, 2003.
10. Роберт, И.В., Панюкова С.В., Кузнецов А.А., Кравцова А.Ю. Информационные и коммуникационные технологии в образовании. Учебно-методическое пособие. – М.: Дрофа, 2008. – 312 с.
11. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 1. – Душанбе: Ирфон, 2009, 459 с.
12. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 2. Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.
13. Шарифзода, Ф. (Шарифов). Теория и практика интегрированного обучения на начальном этапе средней школы. – Душанбе: Маориф, 1997. – 194 с.
14. Шоев, Н.Н. Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. – Душанбе: Ирфон, 2008.

РОЛЬ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматривается вопрос о роли модернизации системы подготовки качества обучения с использованием информационно-коммуникационных технологий.

Автор отмечает, что для преподавания педагогических основ использования информационных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе для педагогических вузов необходимо расширенное взаимодействие между учебными программами специальных дисциплин и учебной программой данных курсов.

По мнению автора статьи, проблема подготовки человека к освоению информационных и телекоммуникационных технологий очень значима для всех сфер деятельности и приобретает актуальность в современном мире. Успешная деятельность современного учителя во многом зависит от того, насколько успешно он готов к применению информационно-коммуникационных технологий, как необходимому профессионально-личностному становлению.

В статье использованы научные труды русских и таджикских учёных, которые заложили основу формирования готовности будущего учителя к применению информационных технологий.

В данной статье рассматриваются условия применения информационно-коммуникативных технологий на занятиях и эффективные особенности использования (ИКТ) в образовательном процессе.

Автор подчеркивает, что компьютерные информационные технологии дают возможность познать за короткий срок огромный материал, просмотреть учебный материал наглядно, что развивает зрительную память. Дается быстрый углублённый контроль над знаниями (студентов), позволяет расширить кругозор студентов и преподавателей, повышает интеллектуальные умения обеих сторон, а преподавателю даёт возможность и благоприятные условия для более эффективного представления учебного материала.

Ключевые слова: технология, сознание, подготовка, качество, эффективность, информация, длительность, инновация, актуальность, поиск, мировоззрение, формирование.

НАҚШИ ТАҶДИДИ НИЗОМИ СИФАТИ ТАЪЛИМ БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-КОММУНИКАТСИОНӢ

Дар мақола масъалаи нақши навсозии низоми сифати таълим бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ баррасӣ шудааст.

Муаллиф исбот мекунад, ки барои таълими асосҳои педагогӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар раванди таълим барои донишгоҳҳои омӯзгорӣ робитаи байнифанӣ ва барномаҳои махсусро вусъат додан зарур аст.

Ба андешаи муаллифи мақола, масъалаи омода намудани шахс барои рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ барои тамоми соҳаҳои фаъолият хеле муҳим буда, дар ҷаҳони муосир аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Азбаски фаъолияти бомуваффақияти омӯзгори муосир аз бисёр ҷиҳат аз омодагии бомуваффақияти ӯ ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, ҳамчун як рушди зарурии касбӣ ва шахсӣ вобаста аст, бинобар ин вай бояд мунтазам ба дарс омодагии ҷиддӣ бинад.

Дар мақола аз қорҳои илмӣ олимони рус ва тоҷик истифода шудааст, ки барои ташаккули омодагии омӯзгори оянда ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ замина гузоштаанд.

Дар мақола, инчунин, шароитҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар дарсҳо ва хусусиятҳои самараноки истифода (ТИК) дар раванди таълим баррасӣ шудаанд.

Муаллиф таъкид каардааст, ки технологияҳои иттилоотӣю компютерӣ имкон медиҳанд, ки донишҷӯён дар муддати кӯтоҳ микдори зиёди маводро омӯхта, маводи таълимиро бинанд, ки ин хотираи визуалиро инкишоф медиҳад. Назорати амиқи фаврии

дониши донишчӯён имкон медиҳад, ки доираи дониш васеъ ва, малакаҳои зехнии ҷонибҳо афзоиш ёфта, ба муаллим имконияту шароити мусоид барои пешниҳоди маводи таълимӣ фароҳам оварда мешавад.

Калидвожаҳо: технология, шуур, омодагӣ, сифат, самаранокӣ, иттилоот, давомнокӣ, навоарӣ, аҳамият, ҷустуҷӯ, ҷаҳонбинӣ, ташаккул.

MODERNIZATION OF THE TRAINING QUALITY TRAINING SYSTEM USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

The article discusses the issue of the system of training quality education using information and communication technologies

The author in the article proves that for teaching the pedagogical foundations of the use of information and telecommunication technologies in the educational process for pedagogical universities, an expanded interaction between the curricula of special disciplines and the curriculum of these courses is necessary.

It is also noted that the problem of preparing a person for the development of information and telecommunication technologies is very significant for all spheres of duration and is gaining relevance in the modern world.

Since the successful activity of a modern teacher largely depends on how successfully he is ready to use information and communication technologies, as a necessary professional and personal development.

The article uses the scientific works of Russian and Tajik scientists, who laid the foundation for the formation of the future teacher's readiness to use information technologies.

The article says that computer information technologies make it possible to learn a huge amount of material in a short time, to view educational material visually, which develops visual memory. A quick in-depth control over knowledge (of students) is given, it allows to broaden the horizons of students and teachers, increases the intellectual skills of the general sides, and gives the teacher an opportunity and favorable conditions for the pain of effective presentation of educational material.

This article discusses the tasks of using information and communication technologies in the classroom, and the effective features of using (ICT) in the educational process.

Keywords: technology, consciousness, preparation, quality, efficiency, information, duration, innovation, relevance, search, worldview, formation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимова Дилафрӯз Абдукамоловна - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи педагогика ва психология. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. **Тел.:** (+992) 919 11 22 99. **E-mail:** 30-05@list.ru

Сведения об авторе: Абдурахимова Дилафруз Абдукамоловна - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, ассистент кафедры педагогики и психологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 919 11 22 99. E-mail: 30-05@list.ru

Information about the author: Abdurakhimova Dilafruz Abdukamolovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of Pedagogy and Psychology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev st., Phone: (+992) 919 11 22 99. E-mail: 30-05@list.ru

Маҳорати педагогӣ хусусияти шахсиятест, ки маҷмуи худташқилдиҳии фаъолияти касбиро ба дараҷаи баланд таъмин мекунад. Маҳорати педагогии омӯзгор, пеш аз ҳама, тавонистани ташкили раванди омӯзишро ифода мекунад, ки дар ҳар гуна шароит ба сатҳи тарбия, инкишоф ва дониши хонандагон комёб шуда метавонад. Муаллими ҳақиқӣ ҳамеша ба ҳар саволи ғайридоимӣ ҷавоб ёфта метавонад. Вай бояд бо хонандагон бедушворӣ наздик шуда, фикрашро равшан гардонад, ки ин албатта ба маҳорати педагогии омӯзгор вобастааст.

Маҳорати педагогӣ, риояи меъёри қоидаҳои муомила ва рафтори омӯзгор нисбат ба шогирдон ва волидайн, интиҳоби роҳи шоистаи муносибат бо онҳо дар мавридҳои гуногуни раванди таълиму тарбия, рисолати аслий ва азалии омӯзгор ба шумор меравад. Маҳорати муаллим нисбат ба дастпарварон дар асоси усулҳои ахлоқии умумибашарӣ бунёд ёфтааст. Олами ботинии хонандагонро дарк намуда, ба онҳо таъсири мусбат расонидан ҷиҳати муҳими одоби муошират аст. Санъат ё маҳорати педагогӣ роҳи усулҳои ҳуби тарбияти кӯдакону наврасонро дар бар мегирад. Набояд фаромӯш кард, ки лутфу эҳсон ва серталабии оқилонаи муаллим шогирдро илҳом мебахшад. Омӯзгор бояд ба ҳар роҳ аз олами ботинии хонандагон огоҳ бошад, қобилияту истеъдоди ниҳони онҳоро дарёбад ва тақон диҳад [1, с. 18].

Маҳорати педагогӣ чунин қисмҳоро дар бар мегирад: самти инсонпарварӣ, дониши касбӣ, техникаи педагогӣ ва қобилияти педагогӣ. Ҳар кадоми ин қисмҳо дар навбати худ боз шохаҳои худро доранд. Самти инсонпарварӣ аз меҳри бепоён доштани муаллим ба хонандагон ва касби омӯзгорӣ сарчашма меёбад. Омӯзгор бояд шогирдони худро ҳамаҷониба омӯзад, то ки мувофиқи хусусиятҳои фардиашон бо онҳо дуруст муомила карда тавонад. Вақте ки байни омӯзгору хонандагон муносибати гуманистӣ (инсонпарварӣ) барқарор шуд, ба мақсадҳои олии (идеалҳо) гузаштан, майлу рағбати онҳоро баланд бардоштан лозим меояд, зеро мақсадгузори завуқ шавқии зиндагии инсон аст. Бемақсадӣ бошад, инсонро рӯҳафта мекунад. Хуб донишмандони дониши касбӣ мефармоянд, ки омӯзгор фанни худро бо усулҳои (методикааш) амиқ донанд, илова бар ин, илмҳои ба касбаш вобаста – педагогика, психология, ҳамчун донишҳои мансубро аз худ намоянд. Омӯзгор мумкин аст, ки фанни худро дӯст дорад, донанд, вале ӯ дониши худро ба хонандагон пурра баррасӣ карда наметавонад. Барои ин ӯ ҳатман маҳорати роҳи донишгузорию аз муаллимони таҷрибадорю кордон омӯзад ва санъати муҳимро ба даст орад.

Вақте ки омӯзгор барои дарс додан воридаи синф мегардад, дар кадом ҳолате ки бошад, бояд ҳамеша бо лутфу марҳамат рӯҳияи шогирдонро болида созад, чунки чехраи кушодаи омӯзгор ғайрату эҷодкории шогирдонро ба ҷӯш меорад.

Нутқи муаллим бояд бурро, дақиқ ва мувофиқи сатҳи дониши талабагон дастрасу фаҳмо бошад. Дар ин бора мутафаккири бузург Ҷалолиддини Румӣ чунин фармудааст:

Чун бо кӯдак сару корат фитод,

Ҳам забони кӯдакон бояд кушод.

Ба ин гуфтаи мутафаккири бузург боз гуфтае илова шудааст:

Ҳар саволе, ки биёранд бар миён,

Бо забони фаҳмашон бинмо баён.

Яъне, нутқи омӯзгор ба хусусиятҳои аҳли синф бо суръати миёна ва тез бояд бошад, на як ҳел оҳанг гирад, балки бо интонатсия – гоҳ паст, гоҳ баланд ва гоҳ хурӯшон бошад [1, с. 28].

Маҳорати педагогӣ тақозо мекунад, ки ҳангоми муомила бо хонанда қабл аз баёни нуқсонӣ камбудӣҳои ҷиҳатҳои мусбати шахс ҳатман зикр карда шавад, то ки беғаразии омӯзгор ва хайрхоҳии ӯ ҳис карда шавад. Роҳҳои баланд бардоштани маҳорати педагогӣ, пеш аз ҳама, ба худӣ омӯзгор, ба садоқати ӯ нисбат ба касбаш вобаста аст. Бояд гуфт, ки пешаи

омӯзгорӣ мушкӣ ва масъалаҳои ҳалталаби зиёде дорад, чунки муаллим бо рӯҳи инсон сару кор дорад ва билохира, бидуни маҳорати баланди педагогӣ гиреҳкушоӣ кардан амри маҳол аст. М. И. Калинин муаллимиро беҳуда «муҳандиси рӯҳи одамизод» нагуфтааст.

Моҳияти маҳорати педагогӣ – ба ҳудаш, маданияти шахсӣ, дониш ва доираи назарии омӯзгор, тайёрии ҳаматарафаи вай бо азхудкунии усулҳои замонавии таълиму тарбия ва таҷрибаи пешқадамро ифода мекунад. Педагог ҳамеша як нақшо мебозад, ки ин ба тарбиягирандагон таъсири мусбат расонидан аст. Омӯзгоре, ки дар раванди таълиму тарбия ахлоқ ва одоби педагогиро сарфи назар мекунад, дар қалби хонанда ҷо гирифта наметавонад, ба робита бо хонандагону волидони онҳо, инчунин педагогикаи ҳамкориҳо аз даст медиҳад.

Педагогика барҷастаи чех Я. А. Коменский дар навиштаҷоти худ таъкид кардааст, ки аз маҳорат ва муоширати дурусти педагогии муаллим нисбати хонанда таъби хуши хонандагон ва муносибати он ба таълим дигар мегардад. Аз ин лиҳоз, омӯзгор бояд нисбати хонанда чунон рафтор кунад, ки ӯ дар симои устодаш тарбиятгари ҳақиқиро бинад.

Маҳорати педагогӣ–риояи меъёри қоидаҳои муносибат нисбати талабагон ва волидони онҳо ва интиҳоби роҳи дурусти муомила бо онҳо дар ҳар гуна маврид мебошад. Одоби муаллим ба принципҳои ахлоқи умумиинсонӣ асос ёфтааст. Олами ниҳонии хонандагонро дарк карда, таъсири мусбат расонидан ҷиҳати муҳими одоби маҳорат аст.

Маҳорати педагогӣ нишон медиҳад, ки зимни муомила бояд пеш аз нуқсони шахс сифати мусбати ӯро дар навбати аввал гузошт, сипас ҳеле эҳтиёткорона аз камбудии андеша карда, роҳи ислоҳи онро ба волидон тавсия намояд [2, с. 29].

Дар педагогика ду намуди муносибат нисбати фаҳмиши маҳорати педагогии омӯзгор вучуд дорад. Якум бо фаҳмиши методҳои меҳнати педагогӣ, дуюм бошад, ба роҳи коркунии шахсияти педагог, ки қомеъҳои зиёд ба даст овардан мебохад, вобаста аст. Вале азбаски метод аз шахсияти педагог ҷудой надорад, дар ин ҷо ҳеҷ гуна муҳолифат нест, фарқиат танҳо дар мавриди ба қадом самт равона кардани маҳорат ҳамчун метод ба воситаи шахсият амалӣ мегардад.

Барои аз худ кардани санъати педагогӣ донишмандони ва дуруст истифода бурдани: қонунҳо ва принципҳои тарбия; таркиби онҳо; тақомули технологияи раванди таълиму тарбия; дуруст интиҳоб намудани онҳо дар ҳар вазъияти мушаххас; таҳлиси намудан; пешгуӣ кардан ва тарҳбандии раванд зарур мебошад.

Профессор Ю. П. Азаров чунин гуфтааст, ки дар қори педагогии мо ҳамаашро маҳорат ҳал мекунад, аммо маҳорат барои омӯзгорон бо душворӣ ва ҳело дуру дароз ба даст меояд. Н. В. Кузмин ҷанбаҳои гуногуни психологӣ меҳнати муаллимиро ба назар гирифта, тасдиқ мекунад, ки муаллимони боистеъдоди ҳозира на зиёда аз 12% оммаи асосӣ – ин устодони моҳир, ки тавонгари хуб, донандаи усулҳои омӯзиш ва тарбия мебошанд ва бо шарофати ин таъсирбахшии қор муваффақ мегарданд.

Маҳорати педагогии муаллим, пеш аз ҳама, таҳкил қарда тавонистани раванди омӯзишро ифода мекунад, ки дар ҳар гуна шароит, ҳатто дар вазъияти ноқулай ҳам ба сатҳи тарбия, инкишоф ва дониши талабагон қомеъ шуданро таъмин қарда метавонад. Маҳорати педагогӣ муносибати омӯзгорро бо хонандагону волидайнӣ онҳо, ҳамқорон ва аҳли ҷомеа нишон дода, дар фаъолияти қории омӯзгорӣ ва раванди таълиму тарбия нақши асосиро мебозад.

Қайд қардан лозим аст, ки маҳорати омӯзгор қиддияту нофаҳмиқоро байни хонанда ва омӯзгорро барқараф қарда, нақши шахсияти хонандагонро ба зинаҳои баландтарини инкишоф бурда мерасонад [2, с. 66].

Яке аз усулҳои маҳорати педагогӣ ин муомила аст, ки он муносибати муаллимиро ба хонанда муайян мекунад. Бояд қайд қард, ки хонандагон ба муомила ва муносибати хуб эҳтиёҷ доранд, чунки онҳо дар ҷамъияте ҳаёт ба сар мебаранд, ки қур аз ҳодисоту тағйирот мебошад ва муносибат ба онҳо зарур аст. Маводи хонише, ки хонандагон ба даст мегиранд, воситаи муомилаи вай ба муаллим шуда метавонад. Яъне, хонанда ба муаллим қурочиат қарда, на танҳо маслиҳат мегирад, балки эҳтиёҷи муомила доштанаширо ҳам қоней

мегардонад. Муомила бо хонандагон ба воситаи муаллим амалӣ мегардад, ки онро дар вақти хондан, дарстайёркунӣ, суҳбат, сайругашти якҷоя мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар натиҷаи мушоҳидаҳои бисёрсола муайян гардид, ки муаллимон бо хонандагон аз рӯйи намуди фаъолияти педагогиро психологӣ бо усулҳои авторитарӣ, демократӣ ва либералӣ роҳбарӣ мекунанд. Муаллимоне, ки усули авторитариро истифода мебаранд, супоришхоро зина ба зина дода, яккасардориро меписанданд. Шакли асосии алоқаи онҳо ба хонандагон – фармон, дастур, танбеҳ ва ситоиш мебошад. Дар вақти мушоҳидаи хатогихои талабагон бошад, роҳи ислоҳи онро дуруст намефаҳмонанд ва дар ҳолати ҳузур надоштани кор суғардида, он пеш аз вақти муайяншуда қатъ мегардад. Албатта, чунин фаъолияти педагогии муаллимон дар пешравии кори таълиму тарбия натиҷаи хуб дода наметавонад.

Омӯзгороне, ки бо усули демократӣ бо хонандагон фаъолият мекунанд, пеш аз ҳама коллективро ғуш карда, сипас масъалаҳои пайдошударо якҷоя ҳал мекунанд. Онҳо вазифаҳои супоришхоро мувофиқи истеъдод ва қобилияти хонандагон муайян карда, аз рӯйи қорҳои иҷрокардашон онҳоро ҳавасманд менамоянд.

Муаллимоне, ки бо усули либералӣ ба хонандагон муносибат намуда, муошират мекунанд, ба ҳаёти коллективи хонандагон даҳлат накарда, нисбати онҳо беаҳамиятӣ зоҳир менамоянд. Масъалаҳои пайдошударо рӯякӣ ҳал карда, аз хонандагон, онҳоро, ки болаёқату бонуфуз ҳастанд, тарафдорӣ мекунанд. Чунки муносибат бо хонандагон ба фарқгузориҳои онҳо бурда расонида, дар байни хонандагон ҷудой меандозад [3, с. 11].

Набояд фаромӯш кард, ки танҳо лутфу эҳсон, муносибати хуб бо шогирдон ва серталабӣ нисбати онҳо илҳомбахши пешравӣ дар кори таълиму тарбия мегардад. Омӯзгор бояд ба ҳар восита аз олами ботинии хонандагон огоҳ бошад, қобилияту истеъдоди онҳоро омӯхта, онро инкишоф диҳад. Ҳамин ки омӯзгор барои машғулияти дарсии навбатияш воридаи синф мегардад, дар қадом ҳолате, ки набошад, бо хонандагон бояд муомилаи хуб намуда, руҳияи онҳоро баланд бардорад. Агар муаллим аз қасе ранҷида, бо қеҳраи ғамгин назди шогирдон дарояд, аҳли синф авзои ӯро дида, дар дарс фаъолона иштирок намекунад. Бинобар ин, ба муаллим зарур аст, ки ҳолатҳои ногувори худро дар ҳузури хонандагон намоён накунад, чунки фақат қеҳраи қушоду меҳрубонии муаллим қобилияти эҷодкории онро бедор намуда, ташаккул медиҳад.

Этика (илми ахлоқ) ва одоби муоширати педагогӣ узвҳои муҳими маҳорати педагогӣ ба шумор мераванд. Этикаи педагогӣ илми ахлоқи одоби муаллим аст ва муаллим дар ҳар гуна вазият, дар ҳама ҷо бояд онро риоя кунад, то ки шогирдон аз ӯ наҳаросанд, ӯро ҳамчун дӯсти мунису ғамхорашон бидонанд. Дар чунин муносибат бо ҳар роҳ омӯзгор метавонад аз олами ботини шогирдон огоҳӣ пайдо кунад, қобилияти онҳоро дарёбад. Оре, муаллими мумтоз чун устои заршинос ба қабри дили шогирдон ғӯта зада, аз ботини ниҳонии онҳо марвориду дурдонаҳои истеъдод ба соҳили мурод меоварад ва бо қамоли фазилату хайрҳои он қобилиятҳоро болу пар мебахшад.

Маҳорати педагогӣ ба муаллим имкониятҳоро фароҳам меоварад, ки ӯ донишҳои маърифатии хонандагонро баланд бардошта, онҳоро идора намояд. Афзалияти асосии маҳорат боз аз он иборат аст, ки дараҷаи фаъолияти фикрии хонандагонро муайян карда, донишзаҳидкунии онҳоро таъмин мекунанд [3, с. 88].

Ҳангоми баррасии роҳҳои ташаккул додани маҳорати педагогӣ ва омӯхтани асосҳои маҳорати педагогӣ, пеш аз ҳама ба принципҳои зерин таъия кардан лозим аст:

- принципи муносибати муқамал (яқпорчагӣ) ба таълим;
- принципи равобити фаъл, ки аз қорқарди низоми супоришоти шавқовар иборат аст;
- принципи ба қисмҳо ҷудокунии амалиёти педагогӣ, бо мақсади муфасссал омӯхтани усулҳои алоҳида дар қараёни тренинги педагогӣ;
- принципи алоқамандии машқҳо, ки ба тақмили техникаи педагогӣ ва вазифаҳои онд ба эҷодқорона истифодабарии малакаи омӯзгорӣ равона карда мешаванд;
- принципи ба инобат гирифтани ихтисос дар машғулиятҳои онд ба маҳорати педагогӣ;

- принсипе, ки бо дониш, малакаву маҳорат, ки дар шароити таҳсилоти олий хонанда гирифтааст, бо машғулиятҳои амалӣ дар мактаб мавриди гузаронидани таҷрибаи педагогӣ аз ду қисм иборат аст:

- а) эҳсосоти эстетикӣ ҳамчун қисми муҳимтарини маҳорати педагогӣ;
- б) аз худ кардани таҷрибаи хонанда ва савияи инкишофи вай.

Яке аз роҳҳои муҳимтарини ташаккули маҳорати педагогӣ худтарбиякунист, ки аз қисмҳои зерин иборат аст: худшиносӣ, худтаҳлилкунӣ, худмуайянкунӣ, ӯҳдадории хеш, худназораткунӣ, худро арзёби кардан, худҳавасмандкунӣ, худбоваркунонӣ, барномаи худтарбиякунӣ.

Ҳунари педагогӣ бо ҳунари театри баробар аст. Педагог (актёр)- касби эҷодкорист, ки дар фаъолияти омӯзгорӣ зухуроти истеъдодро тақозо мекунад. Мурочиати педагогика ба низоми К.С. Станиславский қонунист. Зеро ин на танҳо илм оид ба эҷодиёти актёрӣ, ҳамчунон илм оид ба педагога аст, ки ба қонунҳои объективӣ таъя карда истода, қобилиятҳои муҳталифи фаъолияти педагогиро инкишоф медиҳад ва ғани мегардонад [4, с. 33].

Гузоришу назари К.С. Станиславский оид ба истедоди актёрӣ ва қобилияти эҷодии зиёди одамон дар омехтагӣ бо иродаи эҷодкорист. Қобилияти эҷодкорӣ: мушоҳидакорӣ, пуртаъсиротӣ, хотира, темперамент, фантазия, тасаввурот, таъсироти ботинӣ ва зоҳирӣ, ҳавас, ақл, ритму суръати эҳсосоти ботинӣ ва зоҳирӣ, завқи мусикӣ, самимият, мустақилият, худдорӣ, ҷўяндагиву чолокӣ, овози хуб, буррогии чашмон, кубораи рӯй, мимика, қаду қомат, мавзунии ҳаракат ва ғайра.

Баъдан, фаъолияти педагогиро дар нишондодҳои низоми К.С. Станиславский дар ҳолати педагогӣ дуруст баррасӣ кардан лозим аст:

- асосоти тренинги (таминот) ҷисмонӣ ва психологӣ;
- типикунонии актёру омӯзгор ва ғайра.

Қисми таркибии маҳорати педагогиро қобилияти омӯзгорӣ ташкил мекунад. Дар адабиёти педагогиро психологӣ ҳелҳои зерини қобилиятҳои педагогӣ ба қайд гирифта шудаанд:

1. Дидактикӣ - ин қобилият ба муаллим имкон медиҳад, ки маводи таълимиро ба хонандагон пурра, даққатҷалбкунанда (гузаронида) баррасӣ намояд.
2. Ташкилотчигӣ – ин намуди қобилият ба муаллим имкон медиҳад, ки хонандагонро ба корҳои гуногуни ҷамъиятӣ, ҷорабинҳои умумимактабӣ, маҳфилҳо ҷалб намояд.
3. Пертсептивӣ-психологӣ - ин қобилият ба омӯзгор имкон медиҳад хусусиятҳои психологӣ хонандагонро донд ва мувофиқи он бо онҳо муросо намояд.
4. Сугестивӣ – боиродагӣ - ин намуди қобилият ба муаллим имкон медиҳад, ки дарсҳои худро таъсирбахш гузаронида, соҳиби эҳтиром гардад.
5. Илми маърифатӣ (дарккунӣ) - ин қобилият ба муаллим имкон медиҳад, ки дар соҳаи илм мувофиқи замона қадам зада, Ю аз навигариҳои илм оид ба фанни таълими худ бохабар бошад.

Мазмуни маҳорати педагогӣ аз инҳо иборат аст:

1. Маданияти баланди омӯзгорӣ.
2. Доштани маълумоти пурраю васеъ доир ба фанни дарсӣ.
3. Донишҳои илми педагогика, физиологияи синнусолӣ ва истифодаи он дар амалияи таълиму тарбия.
4. Маҳорати баланди методикаи таълимиро донишдан.

Донишҳои касбӣ – ин заминаи асосии маҳорати педагогӣ мебошад. Асоси донишҳои касбиро предмети таълимӣ, методикаи он ва педагогикаю психология ташкил мекунад. Донишҳои касбии муаллим дар баланд бардоштани сифати таълим, тарбия ва ташаккули шахсияти хонандагон нақши асосӣ мебозад.

Таърифоти гуногуни маҳорати педагогӣ вучуд дорад, И.А.Зязюн гуфтааст: маҷмуи хусусиятҳои шахсиятро, ки савияи баланди худташаккулунии фаъолияти педагогиро таъмин

менамояд, маҳорати педагогӣ меноманд. Таърифи дуюмаш чунин аст: Маҳорати педагогӣ – ин системаи худтанзимкунӣ дар сохтори шахсият мебошад. Самтҳои ин система инҳоянд:

- Самти инсонпарварона (шавқу ҳавас, арзанда идеалҳо);
- дониши касбӣ (фанни таҳассусӣ, методикаи таълими вай, педагогика ва психология);
- қобилияти омӯзгорӣ (иртибот, пешбинии ҳаёти дӯстона, қобилияти эҷодкорӣ);
- техникаи педагогӣ (қобилияти таҳассусиро идора карда тавоништан, маҳорати дидактикӣ ва ташкилотчиӣ, малакаи техникаи амалиёти тарафайн).

Ба андешаи педагогикаи барҷаста А.С.Макаренко, танҳо маҳорати педагогӣ хосияти одамони боистеъдод набуда, балки барои маҳорат доштан ихтисос ҳам лозим аст. Маҳорати педагогӣ як қатор хусусиятҳоеро, ки барои касби муаллимӣ лозим аст, дар бар мегирад [4, с. 180].

Чунончи, масъалаҳои мураккаберо ба талабагон фаҳмо ва равшан карда нишон додани факт ва ҳодисаҳо, ки ба ташаккул ёфтани ҳаёти бача таъсир мерасонад. Мушоҳида ва таҳлил карда тавоништан, ба талабагон роҳбарӣ намуда, қувваи онҳоро муташаққилона ба иҷрои кори шахсият оилавӣ ва умум равона карда тавоништан, корро ба нақша дароварда, иҷрои онро назорат кардан ва ба натиҷаи он баҳои ҳақиқӣ додан, дар ҳалли масъалаҳои ташкилӣ эҷодкор ва уҳдабаро будан, дар ягон соҳа, ба мисоли техника, санъат, меҳнат, варзиш, маҳорати махсус доштан, ба малакае, ки бо техникаи кори педагогӣ вобаста аст, соҳиб шудан, дар синф бо кадом овоз гап задан, чӣ гуна муносибат ва ҳаракат кардан ва ғайраҳо.

Яке аз нишонаҳои маҳорати педагогӣ такти педагогӣ, ё одоби муомила мебошад.

ТАКТ- калимаи латинӣ буда, маънои муносибат, амал ва таъсирро дорад. ТАКТ- маҳорати бо одамон дуруст муомила карда тавоништан, худдорӣ ва рафтори шоистаро мефаҳмонад. Ин хислат дар ҳаёт барои ҳар як шахс лозим аст. Барои муаллим аз ҳама заруртар аст, зеро такти педагогӣ як қисми маҳорати педагогӣ мебошад.

Такти педагогӣ ё одоби муомила он аст, ки муаллим чӣ гуна натиҷа додани воситаҳои тарбиявиро пешбинӣ карда, мувофиқи хусусиятҳои синну сол ва психологияи бачагон онҳоро оқилона истифода мебарад. Ба иззати нафси бачагон намерасад, ҳангоми истифода бурдани воситаҳои тарбиявӣ шитоб намекунад. Дар такти педагогӣ ё одоби педагогӣ муомила ба он равона карда мешавад, ки хонанда ба рафтору кирдори худ, худаш баҳо дода тавонад ва ба ҳамин восита вай ҳамчун шахсе, ки хусусиятҳои нав пайдо кардааст ба камол расад, шаъну шарафи худро нигоҳ дорад, дар назди коллектив вазифа ва ўҳаддориро хис кунад аз рӯи одоб муомила карда, дорои хислатҳои ҳамида ва писандидаи инсонӣ гардад.

Тавре, ки олимони А.С.Макаренко, К. Д. Ушинский, М. Орипов ва дигарон исбот кардаанд, такти педагогӣ истеъдоди табиӣи шахс набуда, балки дар натиҷаи фаъолияти эҷодии муаллим ба вучуд меояд.

Шарти зарурии ҳосил намудани такти педагогӣ чуқур омӯхтан ва доништа гирифтани хусусиятҳои синну сол ва психологияи ҳар як талаба, дарки тағйирёбии ҳолати рӯҳии он мебошад. Дар такти педагогӣ ё одоби муомила бо бачагон самимӣ, дилчаспу кушод муносибат кардани муаллим ниҳоят муҳим аст [5, с. 17].

Дар инкишофи маҳорати омӯзгорӣ мутафаккирони халқи тоҷик Абӯабдуллоҳ Рудакӣ, Шахидии Балхӣ, Абдушуқри Балхӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд. Асарҳои ин бузургон асосан афкори педагогии халқи тоҷикро ифода карда, дар тарбияи одами асил нақши калон мебозанд. Хусусан асарҳои Носири Хисрав «Рушнонома», «Саодатнома», аз Кайковус, «Кобуснома», аз Низомулмулк «Сиёсатнома», аз Фаридуддини Аттор «Панднома», аз Насриддини Тусӣ «Ахлоқи Носирӣ», аз Ҳусайн Воизи Кошифӣ «Ахлоқи Муҳсинӣ», аз Абдурахмони Ҷомӣ «Баҳористон» ва дигарон насли наврасро ба покаҳоӣ, одамгарӣ мардонагӣ даъват кардаанд. Аҳмади Дониш ақидаҳои педагогии худро ба инкишофи мактабу маориф бахшидааст. Моҳияту мазмуни гавҳари маҳорати педагогиро Абӯабдуллоҳ Рудакӣ чунин баён кардааст.

Чаҳор чиз мар озодаро зи ғам бихарад,

Тани дурусту номи неку хӯи неку хирад.

Ҳар он, ки Эзидаш ҳамин чаҳор рӯзӣ кард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахӯрад.

Дар давраи Шӯравӣ илми педагогикаи шӯравии тоҷик ташаккул ёфт, ки давомдиҳандаи афкори педагогии гузаштамон, ақидаҳои пешқадами мутафаккирони кишварҳои дуру наздик мебошад. Дар ташаккул ва рушди педагогикаи тоҷик С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, А. Ҳамдӣ, А. Алиев, Л. Бузургзода ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Хулоса, маҳорати педагогӣ яке аз масъалаҳои асосию проблемавии илми педагогика ба шумор рафта, ҷамъбасту натиҷаи малакаҳои тарбиявӣ, хусусияти ҳоси раванди таълим ва таҷриба дар самти тарбия мебошад.

Адабиёт

1. Абӯали ибни Сино. Осори мунтахаб. – Душанбе, 1983. – Ҷ.2. – 200 с.
2. Афзалов, Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. – Душанбе, 1994. – 180 с.
3. Абдулина, О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М.: Просвещение, 1990. – 250 с.
4. Азаров, Ю.П. Радость учить учиться. - М. Политиздат, 1999. 300 с.
5. Анин, В. Учитель в моей жизни. - М.: Просвещение, 1977. – 185 с.
6. Зазюна, А.И. Асосҳои маҳорати педагогӣ – М.: Просвещение, 1988. – 200 с.
7. Давидов, В.В. Проблемы развивающего обучения. – М., 1982. – 300 с.
8. Основы педагогического мастерства: Учебное пособие для педвузов / И. А. Зязуна- М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
9. Методическое указание по курсу «Основы профориентации учащихся общеобразовательных школ» / сост. Ахлиллоев Т., Қайюмов А. – Ленинобод, 1989. – 250 с.
10. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир. – Душанбе, 2001. – 250 с.
11. Раҳимов, Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе, 2000. – 300 с.
12. Раҳимов, Х. Педагогика. – Душанбе, 1987. – 180 с.

НАҚШИ МАҲОРАТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ҶАҶОЛИЯТИ КАСБИИ ОМУЗГОР

Дар мақолаи мазкур маҳорати педагогӣ, риояи меъёри қоидаҳои муомила ва рафтори омузгор нисбат ба шогирдон ва волидайн, интиҳоби роҳи шоистаи муносибат бо онҳо дар мавридҳои гуногуни раванди таълиму тарбия, рисолати аслий ва азалии омузгор нишон дода шудааст. Дар мақола қисмҳои маҳорати педагогӣ оварда шудаанд, ки аз инҳо иборатанд: самти инсонпарварӣ, дониши касбӣ, техникаи педагогӣ ва қобилияти педагогӣ. Ҳар кадоми ин қисмҳо дар навбати худ боз шохаҳои худро доранд. Самти инсонпарварӣ аз меҳри бепоян доштани муаллим нисбат ба хонандагон ва касби омузгорӣ сарчашма меёбад. Омузгор бояд шогирдони худро ҳамаҷониба омузад, то ки мувофиқи хусусиятҳои фардиашон бо онҳо дуруст муомила карда тавонад.

Муаллифони роҳҳои баланд бардоштани маҳорати педагогиро пеш аз ҳама, ба ҳуди омузгор, ба садоқати ӯ нисбат ба касбаш вобаста медонанд. Ба андешаи онҳо пешаи омузгорӣ мушкилиҳои ҳалталаби зиёд дорад, чунки муаллим бо рӯҳи инсон сару қор дорад ва бидуни маҳорати баланди педагогӣ гиреҳкушоӣ кардан дар ин самт амри маҳол аст.

Дар мақола зикр шудааст, ки дар педагогика ду намуди муносибат нисбат ба маҳорати педагогии омузгор вучуд дорад. Якум, бо фаҳмиши методҳои меҳнати педагогӣ, дуҷум бошад, ба роҳи ташаккули шахсияти педагог, ки қомебиҳои зиёд ба даст овардан меҳодад. Азбаски метод аз шахсияти педагог ҷудой надорад, дар ин ҷо ҳеҷ гуна муҳолифат нест, танҳо ба қадом самт равона кардани маҳорат ҳамчун метод ба воситаи шахсият амалӣ мегардад.

Муаллифони қайд кардаанд, ки яке аз роҳҳои муҳимтарини ташаккули маҳорати педагогӣ худтарбиякунӣ. Хонандагонро ба зарурати ташаккули худтарбиякунӣ ва худтақмилдиҳӣ мутаваҷҷеҳ кардан, бо техника ва усулҳои худтарбиякунӣ шинос кардан, худтарбиякунӣ, худшиносӣ, худтаҳлилкунӣ, худмуайянкунӣ, худназораткунӣ, худро арзёбӣ

кардан, худҳавасмандкунӣ, худбоваркунӣ, барномаи худтарбиякунӣ ниҳоят зарур мебошанд.

***Калидвожаҳо:** муомила, муошират, хусусият, шахсият, таълим, роҳҳои ташаккул, худтарбиякунӣ, худтакмилдиҳӣ, қисмҳои маҳорат, инкишоф, дониш, ҳунари педагогӣ, одоб, синну сол, қобилият, эҷодорӣ, усулҳ.*

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ

В данной статье рассматриваются педагогическое мастерство, соблюдение правил поведения педагогов по отношению к учащимся и родителям, выбор правильного способа обращения с ними в разных аспектах образовательного процесса, изначальная и самобытная миссия педагога. В статье представлены разделы педагогического мастерства, к которым относятся: гуманитарные науки, профессиональные знания, педагогические приемы и педагогические способности. Каждая из этих частей в свою очередь имеет свои ответвления. Направление гуманизма проистекает из бесконечной любви учителя к ученикам и учительской профессии. Учителю необходимо тщательно изучить своих учеников, чтобы иметь возможность заниматься с ними индивидуально.

Авторы считают, что пути повышения педагогического мастерства зависят, прежде всего, от самого учителя, от его преданности своей профессии. По их словам, у профессии учителя есть много проблем. потому что учитель имеет дело с человеческой натурой и без высокого педагогического мастерства развязать узел в этом направлении невозможно.

В статье отмечается, что в педагогике существует два подхода к педагогическому мастерству учителя. Во-первых, пониманием методов педагогической работы, а во-вторых, формированием личности педагога, стремящегося многого добиться. Поскольку метод неотделим от личности педагога, противоречия здесь нет. только то направление, в котором направлено умение как метод, реализуется через индивидуума.

Авторы отмечают, что одним из важнейших способов развития педагогического мастерства является самообразование. Важно обратить внимание учащихся на необходимость самообразования и самосовершенствования, познакомиться с техникой и методами самообразования, также крайне необходимы самообразование, самопознание, самоанализ, самоопределение, самоконтроль, самооценка, самомотивация, уверенность в себе, разнообразные программы самообразования.

***Ключевые слова:** общение, особенность, личность, обучение, пути формирования, самовоспитание, самосовершенствование, компоненты мастерства, развитие, знание, педагогическое мастерство, этикет, возраст, способности, творчество, методы.*

THE ROLE OF PEDAGOGICAL SKILLS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER

This article demonstrates pedagogical skills, observance of the rules of behavior and behavior of teachers in relation to students and parents, the choice of the appropriate way of dealing with them in various aspects of the educational process.

There are also sections of pedagogical skill, which include: the humanities, professional knowledge, pedagogical techniques and pedagogical abilities. Each of these parts, in turn, has its branches. The direction of humanism stems from the teacher's endless love for students and the teaching profession. The teacher needs to carefully study his students in order to be able to deal with them individually.

The authors outline ways to improve pedagogical skills, which depend primarily on the teacher himself, his dedication to his profession. It should be noted that there are many problems and unresolved issues in the teaching profession, because the teacher deals with the human spirit, and, in the end, it is impossible to untie the knot without high pedagogical skill. M. I. Kalinin called the teacher "an engineer of the human spirit."

The article states that in pedagogy there are two types of approaches to understanding the pedagogical skill of a teacher. The first is related to understanding the methods of pedagogical work, and the second is how a teacher who wants to achieve a lot works. But since the method is inseparable from the personality of the teacher, there is no contradiction here, but only the difference in the direction in which the ability as a method is allowed is realized through the personality. It should be noted that one of the most important ways of developing pedagogical skills is self-education.

Educating students about the need for self-education and self-improvement using techniques and methods of self-education should cover key components: self-education, self-knowledge, self-analysis, self-determination, purposefulness, self-control, self-control, respect, self-motivation, self-motivation. It should be noted that this article is based on the new requirements of the standard.

Keywords: communication, personality, education, the most important ways of formation, self-education, self-improvement, parts of skills, development, knowledge, purposefulness, pedagogical skills, ethics, age, abilities, creativity, methods, personality.

Маълумот дар бораи муаллифон: Амирова Гулнисо Гулмировна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи педагогика ва психология. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 938295775.

Ҷонбобоева Мастура Ғафуровна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи педагогика ва психология. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 938295775.

Сведения об авторах: Амирова Гулнисо Гулмировна - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 938295775.

Джонбобоева Мастура Гафуровна – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, ассистент кафедры педагогики и психологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 938295775.

Information about the authors: Amirova Gulniso Gulmirovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, senior lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 938295775.

Jonboboieva Mastura Gafurovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Assistant of the Department of Pedagogy and Psychology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 938295775.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что народное образование в 50-60 гг. в бывшем Советском Союзе сохраняло ведущую роль в осуществлении политического, экономического и социокультурного развития страны. Поэтому разработка проблемы развития высшего и среднего, в том числе и среднего специального образования в Таджикистане в исследуемый период объясняется его решающей ролью, богатым и интересным историческим опытом, важным для последующего развития образования и создания необходимой инфраструктуры, а также культурно-духовных предпосылок коренных преобразований советского общества и всесторонне развитой личности.

В декабре 1958 г. Верховным Советом СССР был издан Закон «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР». В соответствии с указанным выше Законом 28 марта 1959 г. сессия Верховного Совета Таджикской ССР приняла Закон «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в Таджикской ССР» [1, с.224]. Закон предусматривал осуществление всеобщего обязательного восьмилетнего обучения и удлинения сроков обучения в средней школе до 11 лет в связи с введением производственного обучения учащихся старших классов, придавая большое значение воспитанию трудящихся, особенно молодежи. Начиная с 1959-60 учебного года, развитие народного образования в Таджикской ССР, как и во всей стране, осуществлялось в соответствии с вышеуказанным Законом. Закон особый акцент делал на воспитание подрастающего поколения в духе приближения школы к жизни, соединения обучения с производительным трудом, овладение научными знаниями, преодоление пережитков капитализма в сознании советских людей и развертывания непримиримой борьбы с враждебной буржуазной идеологией. Эти и другие задачи легли в основу деятельности правительства Республики Таджикистан по дальнейшему улучшению учебно-воспитательной работы.

Повышение общеобразовательного и профессионального уровня трудящихся способствовало решению социальных, экономических и культурно-просветительных задач и других важных проблем, которые встали перед республикой.

Общеобразовательная школа Таджикистана давала подрастающему поколению знания по основам наук, уделяла большое внимание воспитанию юношей и девушек.

Выполняя задачи, определенные Законом о школе по неуклонному развитию вечернего обучения рабочей молодёжи органы народного образования республики многое сделали по улучшению учебно-воспитательной работы в вечерних школах рабочей и сельской молодежи. Министерством народного образования республики в соответствии с Законом о школе была проведена реорганизация сети школ рабочей и сельской молодежи, были открыты отдельные классы по обучению работающей молодежи при общеобразовательных дневных школах в тех случаях, когда общее количество учащихся было недостаточным для того, чтобы реорганизовать самостоятельную школу. В 1962/63 учебном году такие классы были открыты при 380 школах, против 98, открытых в 1957/58 учебном году [2, с.3].

Разнообразная воспитательная работа проводилась в Шурабской школе рабочей молодёжи. Здесь еженедельно проводилась работа информационного характера, которая приучала учащихся к регулярному чтению газет и журналов, быть в курсе важных событий в жизни республики и за рубежом.

Постоянно используя в воспитательных целях учебный материал, учителя этой школы умело организовывали внеклассную работу. Интересно была проведена конференция

читателей по книге К. Симонова «Солдатами не рождаются», учащиеся принимали активное участие в различных диспутах. Вопросам воспитания посвящались многие выпуски школьной стенной газеты «За учебу и труд» и сатирический листок «Рашпиль». За хорошее оформление и актуальное содержание стенных газет вечерняя школа горняков получила на городском смотре первую премию.

Умелое сочетание обучения и воспитания в школе положительно сказывалось на труде молодых рабочих. Проводимая учебно-воспитательная работа повышала общий идейный и культурный уровень учащихся, знакомила их с важнейшими событиями внутренней и международной жизни, с успехами во многих областях народного хозяйства, содействовала формированию и развитию нового человека.

Во многих вечерних школах Душанбе, Ленинабада, Куляба, Канибадама и других городов сложились хорошие педагогические коллективы, овладевшие спецификой преподавания для взрослых. Их педагогическое мастерство, высокая требовательность к учащимся открывали выпускникам дорогу в жизнь.

Вместе с тем, далеко не в полной мере и не везде использовались благоприятные условия для учёбы молодёжи. На многих предприятиях республики в учебу не была вовлечена значительная часть молодёжи.

Вовлечение молодёжи в учёбу, нормальная деятельность вечерних школ во многом определялись умелой организаторской работой общественных организаций, местной власти, их деловой помощи органам народного образования, тесными контактами между ними. Пример городов Душанбе и Ура-Тюбе, Кумсангирского, Ходжентского, Яванского районов, где успешно были выполнены планы охвата вечерним обучением рабочей молодёжи, показывали плодотворность и эффективность совместных усилий общественных организаций, учительства.

В практической деятельности учителя по руководству учебно-воспитательной работой использовали целостный подход к усвоению материала большой темы, а на заключительном этапе проводились уроки обобщения. Один из эффективных приемов на таких занятиях явились постановка учащимися вопросов друг другу и получение развернутых комплексных ответов от товарищей в ходе учебно-воспитательного процесса.

В целях совершенствования культуры устной и письменной речи учащихся в практику вошли разнообразные формы умственного творческого труда, краткие, конкретные и развернутые ответы на вопросы, выполнение учебно-воспитательных задач, поставленные учителем; работа в заданном темпе; взаимодействие в строго принципиальном порядке, установленном учителем; умение обсуждать воспитательные задачи и т.д.

Вовлечение молодежи в учёбу было тесно связано с воспитанием в ней чувства необходимости иметь среднее образование. И многое здесь делали общественные организации, ближе всех стоящие к молодёжи.

Как отмечают исследователи, «учащиеся вечерних школ — люди взрослые, и естественно, что учебный процесс здесь имеет свои особенности. Но эта специфика ни в коей мере не означает, что надо снижать требовательность к ним, как это имело место в некоторых вечерних школах. Либерализм в оценке знаний, натягивание отметок ничего, кроме вреда самим же учащимся не приносит, ибо при поступлении в техникумы, вузы сразу выявляется расхождение в истинных знаниях и отметках в аттестатах» [3, с. 2].

В 50-60-е годы XX столетия вечерние школы явились важным звеном народного образования, их деятельность требовала строгого контроля со стороны органов управления районов и городов. В этом вопросе в республике проводилась определённая работа.

За указанный период в республике сложилась определенная система учебных заведений для обучения рабочей, сельской молодёжи и взрослого населения без отрыва от производства. Эта система включала в себя вечерние (сменные) школы рабочей и сельской молодёжи, заочные средние школы, очно-заочные школы, трёхгодичные школы и классы мастеров, а также классы с ускоренным сроком обучения. Все эти вечерние и заочные школы способствовали охвату обучением широких слоев городского и сельского населения. В таких

школах проводилась значительная работа по совершенствованию учебно-воспитательной формы их подготовки к жизни.

На достаточно высоком уровне была поставлена учебно-воспитательная работа в школе работающей молодёжи №4 г. Канибадама. Для работающей молодёжи Канибадамского консервного комбината и завода автозапчастей было построено специальное школьное здание. Школа была обеспечена необходимым оборудованием, имела учебные кабинеты по таким предметам, как история, таджикский язык и литература, физика, география и др. Здесь работали опытные учителя, которые имели высшее педагогическое образование.

Педагогический коллектив школы поддерживал тесную связь с многими промышленными предприятиями города. Представители школы систематически информировали руководителей предприятий о посещаемости занятий рабочими, их успеваемости. На заседания педагогических советов школы приглашались представители общественных организаций промышленных объектов, работники городского отдела народного образования. Администрация, педагогический коллектив школы проявляли повседневную заботу о совершенствовании учебно-воспитательной работы с учащимися.

Школы получили инструктивно-методические письма о преподавании отдельных учебных предметов. Республиканские и областные институты усовершенствования учителей организовывали семинары и курсы повышения квалификации учителей вечерних школ.

Было усилено внимание к повышению профессиональной квалификации учащихся вечерних школ. В новых учебных планах V-VIII классов предусматривалось выделить один час в неделю на факультативные занятия [4, с. 12].

Учебные планы значительно усовершенствовались, стали методически и педагогически более продуманными, отражали специфику вечерних (сменных) школ, рационально распределялось число часов, была ликвидирована многопредметность, сокращена продолжительность учебного года. Все эти мероприятия создали более благоприятные условия для повышения качества обучения и воспитания.

Учебно-воспитательная работа в школах рабочей молодёжи строилась с учётом возрастных особенностей, производственного опыта, интересов и запросов учащихся. Чтобы придать обучению более целенаправленный характер, как того требовал Закон о школе, занятия строились с учётом производственной деятельности учащихся. В 1960/61 учебном году в школах рабочей молодёжи был введён новый предмет - повышение профессиональной квалификации учащихся. Его изучение помогало молодым рабочим расширить свой технический уровень и кругозор. Так, в школе №2 г. Душанбе было организовано изучение швейного дела, в школе №6 - технология обувного производства и материаловедения. В школе №3, где занимались в основном обувщики, ткачи, шоферы, слесари были организованы курсы повышения квалификации по отраслям знаний. Курсы вели специалисты профилирующих предприятий [4, с. 23].

Таким образом, эти изменения помогли в ряде школ молодым рабочим совершенствовать свою специальность и повысить технический уровень, а преподавателям сблизить школу с производством.

Педагогические коллективы школ рабочей молодёжи работали над тем, чтобы приблизить обучение к производству, сделать его действенным средством повышения культурно-технического уровня рабочих.

Практиковались и более сложные требования для выработки у учащихся вечерних школ учебных умений: необходимо было научить их составлять простой и развернутый план, делать записи в форме тезисов, конспекта, реферата, доклада, выражать содержание материала в форме диаграммы, графика, таблицы или схематического рисунка.

Заметные успехи отмечались в работе школ рабочей и сельской молодёжи в районах Ленинабадской области. На начало 1959/60 учебного года в школах рабочей молодёжи области обучалось 4098 учащихся, в 1960/61 учебном году количество учащихся возросло до 4866 человек, а в школах сельской молодёжи соответственно обучалось 2850 и 3035 учащихся [1, с. 32].

Значительная работа по привлечению работающей молодёжи к школе проводилась в городах Чкаловск, Ленинабад, Шураб, Исфара и других городах области.

Показательно, что в ряде городов этой области проводились письменные занятия, некоторые школы рабочей молодёжи имели свои учебные помещения, оборудованные учебные кабинеты, оснащенные необходимыми наглядными пособиями.

За указанный период в школах №4 (г. Канибадам) им. Навои, им. Кошевого (г. Ленинабад) учебно-воспитательная работа с рабочей молодёжью была поставлена на достаточно высоком уровне. Школа рабочей молодёжи им. Навои была размещена в типовом двухэтажном здании, имела 9 классных комнат, физические и химические кабинеты, библиотеку, буфет. Занятия проводились посменно. Педагогические коллективы организовано и с большой ответственностью относились к проведению занятий, их лекции и практические занятия тесно связывались с практической деятельностью учащихся, работающих в промышленных предприятиях указанных регионов. Для работающей молодёжи Канибадамского консервного комбината и завода автозапчастей было построено специальное школьное здание. Школа была обеспечена необходимым оборудованием, имела учебные кабинеты по таким предметам, как история, таджикский язык и литература, физика, география и др. Здесь работали опытные учителя, которые имели высшее педагогическое образование.

Коллектив школы поддерживал тесную связь со многими промышленными предприятиями города. Представители школы систематически информировали руководителей предприятий о посещаемости занятий рабочими, их успеваемости. На заседания педагогических советов школы приглашались представители общественных организаций промышленных объектов, работники городского отдела народного образования.

Педагогический коллектив школы проявлял повседневную заботу о совершенствовании учебно-воспитательной работы с учащимися.

Серьёзное внимание уделялось повышению грамотности и культуре речи учащихся. По школьному радио были проведены беседы «О выразительности речи», «Почему мы так говорим», «О словах и словосочетаниях», «О богатстве русского языка» и др. [5, с. 60-80].

В школе проводились контрольные проверочные диктанты, изложения и сочинения с последующим их разбором и работой над ошибками.

Все эти меры дали положительные результаты. Многие рабочие успешно учились, повышали общеобразовательный уровень и производственную квалификацию, стали передовиками производства.

Высоких показателей в учебно-воспитательной работе добились школы рабочей молодёжи, классы с ускоренным сроком обучения, школы мастеров.

В школах рабочей молодёжи Душанбе, Ленинабада, Канибадама, Исфары, Кайраккума, Чкаловска и Регара систематически проводились доклады, лекции, беседы, тематические вечера, диспуты на разнообразные темы, функционировали лектории, кружки художественной самодеятельности, выпускались стенные газеты в школе и на производстве.

В республике проводилась значительная работа по улучшению методики преподавания учебных предметов в вечерних школах работающей молодёжи. В целях её улучшения во многих вечерних школах работали учебные секции по предметам, такие как секция предметов политехнического цикла и секция гуманитарных наук.

На секционных занятиях, организованных для учителей-предметников, особое внимание уделялось методике организации уроков, вопросам самостоятельной работы учащихся, межпредметным связям, методике использования зачётной системы при проверке знаний учащихся и т.д. [6, с. 8].

Во многих школах рабочей молодёжи активно работали предметные секции и секции классных руководителей. На заседаниях обсуждались интересные вопросы, связанные с улучшением качества обучения и воспитания учащихся вечерних школ.

Учителя вечерних школ хорошо понимали, что жизненный опыт учащихся не может не оказывать влияния на процесс обучения, его организацию и методику. Опыт может быть

опорой для теоретических обобщений, а теоретические знания помогут решать практические задачи. Поэтому в практике педагогов, работающих в вечерних школах, важное место принадлежало изучению жизненного опыта учащихся.

Преподаватели вечерних школ в течение всего учебного года знакомились с производственным процессом на предприятиях, слушали лекции инженерно-технических работников, практикуя доклады молодых рабочих на темы, связанные с их профессиями, широко применяли на уроках наглядные пособия, изготовленные на производстве самими учащимися.

С целью подробного ознакомления с производственной деятельностью учащихся в этих школах были организованы школьные политехнические комиссии, в состав которых входили главные инженеры заводов, фабрик и специалисты различных отраслей народного хозяйства.

В педагогической работе учителей вечерних школ республики особое место принадлежало изучению различных групп учащихся, в первую очередь, возрастных и профессиональных особенностей.

Следует отметить, что в вечерних школах учатся в основном взрослые люди, работающие на производстве, и поэтому необходимо было учитывать их утомленность. В этих условиях распределение классного и домашнего времени в вечерней школе должно быть иным, чем в дневной школе. Поэтому для большей эффективности уроков было необходимо так строить методику обучения, чтобы усвоение материала происходило, в основном на уроке, а домашнее задание сводился к минимуму.

Для эффективного проведения уроков использовались наглядные пособия. Наглядные пособия для вечерних школ были сконструированы с учётом технических достижений и педагогических требований, предъявляемых к учебной работе. Всё это способствовало улучшению качества обучения, повышению качества знаний учащихся.

Учителя, работающие в консультационных пунктах районов и городов, таких как Душанбе, Куляб, Курган-Тюбе, районные консультанты Гиссарской, Орджоникидзеобадской, Регарской, Шаартузской групп районов республиканского подчинения, готовясь к групповой консультации, с особой тщательностью продумывали её структуру и содержание, подбирали к занятиям примеры, задачи, предложения, тексты, выбирали из них наиболее эффективные [7, с. 29].

Улучшению качества знаний учащихся помогали и индивидуальные консультации. Цель индивидуальных консультаций заключалась в том, чтобы практически оказывать действенную помощь каждому учащемуся заочной школы. Кроме того, использовались индивидуальные консультации для того, чтобы подтянуть отстающих учащихся, имеющих академические задолженности по программе предыдущего класса.

С целью эффективности таких занятий учителя заранее намечали материал для индивидуальной консультации и проводили, вызывая отдельных учащихся к доске, тренируя их в выполнении упражнений, решений задач и т.д.

Вечерняя школа является основным типом учебного заведения, где рабочая молодёжь не только должна учиться, но и воспитываться. Исходя из этого, учебно-воспитательная работа проводилась коллективом учителей, классными руководителями и старостами совместно с общественными организациями промышленных предприятий.

Взаимосвязь учителей между собой, а также учащимися между собой при умелом использовании современных методов и технических средств обучения всемерно содействует повышению качества знаний и навыков учащихся, уровня их духовной воспитанности. С учетом этого, педагогические коллективы вечерних (сменных) школ республики вели определенную работу среди учащихся на промышленных предприятиях по их привлечению в такие школы.

Проводимая учебно-воспитательная работа содействовала повышению общего идейного и культурного уровня учащихся, ознакомлению их с важнейшими событиями

внутренней и международной жизни, успехами во многих областях народного хозяйства, формированию и развитию нового человека.

В таких школах проводилась значительная работа по совершенствованию учебно-воспитательной формы их подготовки к жизни.

Таким образом, за указанный период во многих вечерних школах Душанбе, Ленинабада, Куляба, Канибадама и других городов республики сложились хорошие педагогические коллективы, овладевшие спецификой преподавания для взрослых. Их педагогическое мастерство, высокая требовательность к учащимся открывали выпускникам дорогу в жизнь. В эти годы Правительством Республики была проведена большая работа по переходу к всеобщему среднему образованию, укреплению материально-технической и учебной базы школ, укомплектованию их педагогическими кадрами и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашурова, Д. Становление и развитие системы образования в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 2021.- С.17-135
2. Архив ЦСУ Таджикской ССР // Стат. отчёты по форме №В-1-С на соответствующие года.
 1. Коммунист Таджикистана. - 1961. - 5 августа.
 2. Отчёты о работе школ Северной группы районов за 1959/60 и 1960/61 учебные года // Архив МНО Таджикской ССР.
3. Аленов, А. Дифференцированная организация обучения работающей молодёжи и взрослых (на материале Казахской ССР): автореф. дисс. ... канд. пед. наук. / А.Аленов. - Алма-Ата, 1982. – 21с.
4. Аманов, О. О развитии среднего специального и высшего педагогического образования в Таджикистане в предвоенные годы (1917-1941 гг.) // Учен. зап. Кулябского ГПК. - Вып.4. – Душанбе, 1958. –76 с.
5. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства Тадж. ССР на 1946-1950 гг. - Душанбе: Госиздат, 1945. – С. 24-67.
6. Обидов, И. и др. Расцвет народного образования в Советском Таджикистане. - Душанбе: Ирфон, 1987.- С.34-125
7. Обидов И. История развития народного образования в Таджикской ССР (1917-1967 гг.). - Душанбе, 1988.- С.23-132
8. Васильев, Л.А. Некоторые сведения о народном образовании в Ходженте и Ура-Тюбе в 1910-1917 гг. и первые годы после октября // Сообщение ТФАН СССР, - Вып.11. - Сталинабад, 1948.
9. Вечерняя школа // Методическое руководство для работников вечерней (сменной) школы. - М.:Просвещение, 1978.
10. История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977 гг.) // Институт истории им.А.Дониша АН Тадж.ССР.-Т.І. -Душанбе: Дониш, 1979.- С.18-76.
11. Кадыров, А. Из истории борьбы за ликвидацию неграмотности в Северном Таджикистане (1917-1924 гг.) // Сборник, работ аспирантов ТУ.- Вып.4.- Душанбе, 1968.- С. 85-88
12. Миркасымов, М. – Особенности обучения работающей молодёжи в сельских вечерних школах Узбекской ССР: Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. -Ташкент, 1973.- **С.22-24**

КОРҲОИ ТАЪЛИМИЮ ТАРБИЯВИИ МАКТАБҲОИ КОРГАРЧАВОНОН ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (СОЛҲОИ 50-60-УМИ АСРИ XX)

Мақола ба яке аз мавзӯҳои муҳим – корҳои таълимию тарбиявии мактабҳои коргарчавонон дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 50-60-уми асри XX) бахшида шудааст.

Қайд гардидааст, ки қабули Қонун “Дар бораи мустаҳкам кардани алокаи мактаб бо ҳаёт ва инкишофи минбаъдаи системаи маорифи халқ дар РСС Тоҷикистон” (аз 28-уми март соли 1959) ба раванди дарки моҳияти таълиму тарбия барои сохтмони сотсиалистӣ мусоидат намуда, зарурати таҳкими заминаи таълимию моддӣ-техникии мактабҳо, таъмини онҳо бо кадрҳои

педагогӣ ва фароҳам овардани шароитҳои зарурии моддию маишӣ барои омӯзгоронро таъкид намуд.

Ба андешаи муаллифи мақола, солҳои 50-60-уми асри XX дар мактабҳои коргарчавонони ҷумхурий барои беҳтар намудани сифати машғулиятҳо ва методикаи корҳои таълимию тарбиявӣ корҳои назаррас роҳандозӣ гардиданд.

Дар бисёр мактабҳои коргарчавонон сексияҳои сикли фанҳои политехникӣ ва илмҳои гуманитарӣ ва пунктҳои машваратӣ (консультатсионӣ) амал мекарданд.

Пунктҳои машваратии шаҳру ноҳияҳои Душанбе, Кӯлоб, Қурғон-теппа (Бохтари имрӯза), Ҳисор, Орҷоникидзеобод (Ваҳдати имрӯза), Регар (Турсунзодаи имрӯза) ва Шаҳритуз ба омӯзгорону кормандони мактабҳои коргарчавонон оид ба методикаи ташкили корҳои таълимию тарбиявӣ, машғулиятҳои гуногун, аз ҷумла маҳфилҳо пайваста ёрии амалию методӣ мерасониданд.

Барои боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани раванди дарсасҳудкунии коргарчавонон ва баланд бардоштани сатҳи маънавияту ҷаҳонфаҳмии онҳо дар мактабҳо консультатсияҳои инфиродӣ ташкил карда шуда, ин раванд пайваста зери назорати мақомоти маориф қарор дошт.

***Калидвожаҳо:** коргарчавонон, маълумоти политехникӣ, мактабҳои шабона, корҳои таълимию тарбиявӣ, РСС Тоҷикистон, маорифи халқ, таърихи маориф, сатҳи техникӣ, сатҳи касбӣ.*

УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА ШКОЛ РАБОЧЕЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (50-60-е ГОДЫ XX ВЕКА)

Статья посвящена одной из важнейших тем - воспитательной работе школ рабочей молодежи в условиях Республики Таджикистан (50-60-е годы XX века).

Отмечено, что принятие Закона «Об укреплении связи школы с жизнью и дальнейшем развитии системы народного образования в Таджикской ССР» (28 марта 1959 г.) облегчило процесс осмысления сущности образования для социалистического строительства и необходимость укрепления образовательной базы, материально-технического обеспечения школ, обеспечения их педагогическими кадрами и создания необходимых материально-бытовых условий для учителей.

По мнению автора статьи, в 50-60-е годы XX века в школах страны была проведена значительная работа по повышению качества уроков и методов воспитательной работы.

Во многих рабочих школах хорошо функционировали секции цикла политехнических и гуманитарных наук.

Появились консультационные пункты в городах и районах страны. Консультационные пункты городов и районов Душанбе, Куляба, Курган-Тюбе (ныне Бохтар), Гиссара, Орджоникидзебада (ныне Вахдат), Регара (ныне Турсунзаде) и Шахритуса регулярно оказывали практическую и методическую помощь учителям и сотрудникам рабфаков в организации воспитательной работы, различных мероприятий, в том числе кружков.

В целях дальнейшего совершенствования процесса усвоения уроков рабочей молодёжью и повышения их духовности и мировоззрения в школах были организованы индивидуальные консультации и этот процесс находился под постоянным контролем органов образования.

***Ключевые слова:** рабочая молодежь, политехническое образование, вечерние школы, учебно-воспитательная работа, Таджикская ССР, народное образование, история образования, технический уровень, профессиональный уровень.*

EDUCATIONAL WORK OF SCHOOLS OF WORKING YOUTH IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (50-60s OF THE XX CENTURY)

The article is devoted to one of the most important topics - the educational work of schools for working youth in the conditions of the Republic of Tajikistan (50-60s of the XX century).

It is noted that the adoption of the Law "On Strengthening the Connection of School with Life and the Further Development of the System of Public Education in the Tajik SSR" (March 28, 1959) facilitated the process of understanding the essence of education for socialist construction and the need to strengthen the educational base, the material and technical support of schools, their teaching staff and the creation of the necessary material and living conditions for teachers.

According to the author of the article, in the 50-60s of the twentieth century, significant work was carried out in the country's schools to improve the quality of lessons and methods of educational work.

In many workers' schools, sections of the cycle of polytechnics and the humanities functioned well.

Advice points appeared in cities and regions of the country. Consulting centers of the cities and districts of Dushanbe, Kulyab, Kurgan-Tyube (now Bokhtar), Gissar, Ordzhonikidzeabad (now Vakhdat), Regar (now Tursunzade) and Shakhritus regularly provided practical and methodological assistance to teachers and employees of workers' schools in organizing educational work, various events, including circles.

In order to further improve the process of assimilation of lessons by working youth and increase their spirituality and worldview, individual consultations were organized in schools and this process was under the constant control of educational authorities.

Keywords: *working youth, polytechnic education, evening schools, educational work, Tajik SSR, public education, history of education, technical level, professional level.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳадов А. – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи методикаи таълим. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 938353692*

Сведения об авторе: *Ахатов А. - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры методики преподавания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 938353692*

Information about the author: *Ahadov A. - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, senior lecturer of the Department of Teaching Methods. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 938353692*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ОРФОГРАФИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Боронова С.Б.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

В основе методической направленности одной из основных задач орфографического курса русского языка является развитие устной и письменной речи студентов. Этот курс основная часть всей языковой подготовки учителей-филологов, при помощи которой формируется правильная речь студентов. За время учебы студенты факультета русской филологии овладевают русским языком как средством общения, однако этого недостаточно для приобретения необходимых навыков для профессиональной деятельности. Нужна целенаправленная работа. Остановимся на проблемах овладения орфографией как средством обучения [1, с. 123]

Работу над практическими занятиями следует вести в двух течениях:

- 1) Повышение уровня знаний грамотности самого студента;
- 2) Второе - овладение способами и приёмами работы в школе, то есть приобретение будущими учителями профессиональных навыков. При этом нужно довести до сознания студентов не только запланированный учебный материал, но и методику его отбора, презентации, доклады, разработки и т.д.

На первом этапе вузовского обучения, преподаватель на основе текстов (диктантов) обнаруживает у студентов ошибки в письменной речи, что доказывает недостаточную сформированность орфографической речи. В течение 4 лет обучения приобретается навык письма при лекционном написании. Но первые шаги в написании приобретаются в школе: у учащихся курс языковых знаний, умений и навыков не формируется, в результате чего отдельные факты правописания остаются для учеников неизведанными, а потом и студентов немотивированными. Механическое заучивание правил не приносит необходимых результатов, - наоборот, падает интерес к изучению орфографии.

Практикум по орфографии русского языка предусматривает повторение школьных тем. Но в школьном ресурсе этому уделяется мало внимания: многие правила по правописанию не знакомы студентам и навык их практического использования не автоматизирован, поэтому интерес к вузовским занятиям орфографией явно ослаблен. Как заинтересовать студентов? Нужно не заучивать правила правописания, а «достучаться» до них, то есть преподнести материал в доступном виде, чтобы студент мог сам разобраться с данной задачей. Надо значительно повысить мотивированность обучения через показательный орфографический материал в профессиональном аспекте. На занятиях по орфографии перед студентами предлагается к каждому уроку материал презентаций, что значительно повышает интерес к изучению русского языка. Студенты активно участвуют в организации мероприятий, в проведении ролевых педагогических игр, в подборе учебного материала, изготовлении наглядных пособий и презентаций, умении работать со слайдами, составлении их, анализе каждого своего открытия на каждом практическом занятии. Они должны не только усваивать необходимый материал, но и обучаться способам и приёмам работы с будущими учениками.

На традиционном занятии по орфографии следует соблюдать следующие элементы: формулировку орфографического правила, анализ образца написания, инструкцию написания слов на данное орфографическое правило, образец рассуждения, сопоставление и перевод на родной язык, закрепительные упражнения, воспроизведение заученного правила, восстановление в памяти инструкции написания и т.д. Главное рассматривать материал во взаимосвязанной системе, то есть к указанным элементам добавлять систему упражнений и заданий, которые проходили в школе. Формирование профессиональной направленности обучения при изучении орфографии имеет многокомпонентный характер: формируется профессиональный интеллект и личностные особенности студента, т.е. формируется

профессиональная компетенция специалиста. В данном случае, профессионально-ориентированные навыки являются средством овладения специальностью, в связи с чем формируются и развиваются познавательные и творческие возможности студентов с учётом их будущей профессии. Происходит приобщение к систематическому, лингвистическому, лингводидактическому анализу языковых фактов, что является одним из путей формирования и совершенствования профессионального общения, а также умений пользоваться языком, способностью продемонстрировать эти умения, учитывая коммуникативно значимую в профессии, ценность языковых фактов [2, с. 90]

Таким образом, повышается заинтересованность студентов в совершенствовании орфографических навыков, усваивается тема, приобретаются профессиональные умения, основы которых закладываются в вузе на практических занятиях по методике преподавания русского языка, что даёт студентам уверенность в своих силах в период педагогической практики [1, с. 23]

При проведении занятия вводится конкретная тема с графико-орфографическими упражнениями, целью которых является закрепление орфографических умений и навыков. В конце занятия необходимо подводить итог с небольшим методическим комментарием. Подбирать такие виды диктантов (выборочно-распределительный, диктант по аналогии, предупредительный, объяснительный, творческий, с элементами комментирования, «проверяю себя», зрительный и т.д.), которые формулируют целевую установку работы (например: закрепление написания слов на орфографическую ошибку, на повтор, на оглушение и озвончение, правописание «ц» и т.д.). Задания, должны основываться на теории поэтапного формирования умственных действий:

- быть небольшими по объёму;
- с продолжением постепенно усложнять языковой материал;
- соответствовать определённому этапу обучения;
- ставить перед собой цель, содержание и характер работы.

Задания по практикуму орфографии на начальном этапе целесообразно включать следующие виды упражнений, которые имеют свои требования: 1) упражнения, формирующие орфографическую зоркость; 2) упражнения, обучающие студентов последовательности орфографических действий. К ним относятся: дописывание с пропуском букв, содержащие малозначные ошибки. Большую самостоятельность умственной деятельности студентов приобретают тренировочные упражнения, которые решают сразу несколько проблем. Сложным для студентов является написание диктантов типом орфографических заданий на шипящий звук, на «ц», на правописание «ы-и», мягкого знака и т.д., которые в зависимости от цели обучения делятся на обучающие (словарные, выборочные, зрительные, слуховые, предупредительные, объяснительные) и контрольные.

В дальнейшем формирование орфографических навыков зависит от речевых упражнений: 1) задания на отработку орфографических навыков; 2) задания, обеспечивающие письменное целевое высказывание при работе над текстом. Желательно, чтобы текст был продюцирован студентами над которым они работали. При рассмотрении текста в связи с изучением орфографических правил проверяется, с одной стороны, умение студентов раскрывать содержание высказывания, с другой - усвоение конкретных орфографических навыков. К ним относятся:

- 1) Формирование правильного высказывания.
- 2) Реализовывать связь между предметами по обучению орфографии.

Следует учитывать и воспитательную сторону, умение наиболее эффективно и рационально организовать учебный процесс в подготовке личности преподавателя, который включает в себя не только глубокое и всестороннее знание преподаваемого предмета (в данном случае русской орфографии), но и, умело сочетать его с воспитательным процессом. Более эффективным методом взаимодействия орфографической зоркости является работа над чтением, которая влияет как на устную форму речевой коммуникации, так и на воспитательный процесс обучения. Чтение входит в сферу коммуникативно-общественной

деятельности людей и обеспечивает в ней письменную форму вербального общения. Оно развивает языковую наблюдательность, интерес обучаемых к различным способам выражения мысли на родном и русском языках и тем самым заставляет их внимательно относиться к языковому оформлению своих мыслей.

Влияние чтения на развитие письменной речи оказывается возможным потому, что в процесс чтения вовлечены зрительный, моторный, слуховой анализаторы, в том числе и те, которые участвуют в говорении и письме, и тем самым практика в чтении одновременно является практикой в говорении.

Поскольку чтение всегда связано с извлечением информации, то основные требования к текстам как информативным материалам следующие: познавательная ценность и научная обоснованность содержания, идейно-воспитательная направленность и значимость, соответствие содержания текстов этапу обучения и интересам студентов. Таким образом, организуя чтение как вид речевой деятельности, мы осуществляем связь разных аспектов в процессе обучения — коммуникативного, познавательного, воспитательного - и тем самым способствуем более успешному достижению главных целей обучения [2, с. 98].

Цель обучения правописанию русского языка заключается в том, чтобы: 1) понимать текст, умело владеть навыком быстрого чтения, бегло разбираться в орфограммах и каллиграфически писать выбранные тексты сочетания слов, предложений; 2) развить умение выражать мысли в устной и письменной форме, обогащая словарь и синтаксические конструкции; 3) способствовать всестороннему развитию обучающегося. Студент обязан при выполнении определённого задания мыслить, развивать способность слушать и слышать, видеть и наблюдать, прививать любовь к прекрасному, излагать на родном языке правильное видение окружающего, получать навыки мыслительных операций при использовании книги, как источника знаний, прививать любовь к чтению, письму, к знаниям. Студент привыкает к правильному выражению своих мыслей и проявляется орфографическая зоркость, что очень важное, нужное при изучении письменной речи. Эти общие задачи ни в коем случае нельзя упускать из виду при решении вопроса о содержании, объеме и методической системе обучения русскому языку вообще и правописанию в частности.

Основными видами упражнений в каждой группе являются: 1) фонетические (звуко-буквенные) упражнения; 2) лексико-морфологические и связанные с ними орфографические упражнения; 3) синтаксические и связанные с ними орфографические и пунктуационные упражнения; 4) упражнения в анализе и составлении рассказов [2, с. 100].

Большое значение при орфографической работе должно уделяться преимущественно словарной работе, которая строится на грамматической основе. Главное место занимают дисциплины: фонетика, графика и каллиграфия, которые развиваются в плане упражнений не грамматическими абстракциями, а с элементами языка.

На факультете русской филологии разработана целостная система упражнений на протяжении всех годов обучения. Всякое слово и его орфограмма приобретают в глазах студента свой смысл только в живой ткани языка, только тогда, когда слово, включающее ту или иную орфограмму, употреблено в более широком контексте: в словосочетании, в предложении, в рассказе или подобном смысловом целом. Особенно это справедливо в применении к большой области падежных, родовых, личных окончаний, которые тесно связаны с синтаксическим строем языка.

В ныне действующей программе взята установка на практическое обучение орфографии русского языка. На видное место выдвигается выработка умений и навыков в области языка: развитие устной и письменной речи, обучение правописанию.

Совершенствование учебной программы и силлабуса приводит к результатам повышения орфографической школы в соответствии с задачами высшей школы на современном этапе.

И материал специальности, и методика их презентации призваны воспитывать профессиональные и личностные качества будущих специалистов. Следовательно, отмечая преобладающее внимание к учебно-познавательной деятельности, можно констатировать

взаимодействие всех аспектов на этом этапе обучения - учебно-познавательного, коммуникативного и воспитательного.

Орфографическая зоркость возрастает, если студентами осознается важнейший теоретический материал, сформировано представление об орфограмме, основные принципы правописания.

В качестве показательного урока предлагаются следующие виды Примеры комплексных видов упражнений:

1. Переписать, найти однокоренные слова, выделить в них корень, поставить ударение.
2. Списать, вставляя пропущенные буквы. Какая часть слова не дописана? Укажите части речи, падеж, объясните написание.
3. Списать, вставить в текст подходящее по смыслу слово, выбирая из слов, данных в скобках.
4. Восстановление деформированных предложений и текста.
5. Выборочное списывание (списать только слова определённой части речи, определённого спряжения; списать словосочетания, состоящие из имени существительного и имени прилагательного и т. п.) и др.

Работа над ошибками:

1. Студент пропуская ошибку должен поделить слово на слоги и переписать правильно.
2. Допуская ошибку разобрать слово по составу и определить допуск ошибки на правило.
3. На определённую приставку написать три слова, поставить ударение, узнать как она пишется.
4. Если ошибка в корне, узнай, на какое правило. Напиши проверочное слово, обозначь ударение, выдели корень. Напиши ещё несколько однокоренных слов. Во всех словах выдели корень.
5. Определить суффикс, узнать как он пишется и подобрать слова без суффикса.
6. Падежные окончания проверяются склонением, выписать слово и просклонять.
7. Окончание прилагательного определяется по роду и падежу, согласовать с существительным и т.д.

Таблица

Прилагается наименование тем, которые студенты усваивают с затруднением

Изученные орфограммы	
1.	Перенос слов
2.	Обозначение мягкости согласных звуков гласными буквами и ъ
3.	Правописание заглавной буквы в именах собственных
4.	Правописание заглавной буквы
5.	Правописание гласных после шипящих
6.	Правописание буквосочетаний <i>чк, чн, щн</i>
7.	Парные звонкие и глухие согласные
8.	Раздельное написание предлогов
9.	Разделительные <i>Ь</i> и <i>Ъ</i>

10.	Слитное написание приставок
11.	Гласные и согласные в приставках
12.	Безударные гласные в корне
13.	Непроизносимые согласные в корне слова
14.	Правописание <i>не</i> с глаголами
15.	<i>Ь</i> в окончании глаголов 2 лица единственного числа
16.	Гласные <i>о, а</i> в конце наречий
17.	Падежные окончания имен существительных
18.	Падежные и родовые окончания имен прилагательных
19.	Личные окончания глаголов
20.	Двойные согласные
21.	Словарные слова
22.	Пропуск букв
23.	Замена, искажение букв

Орфографическая зоркость тесно формируется с развитием познавательной деятельности студента. Владение словом отражает процесс соотношения мышления и речи в сознании студента и во многом определяется уровнем его интеллектуального развития, которое тесно связано с формированием восприятия, памяти, других педагогических процессов. Система речи оказывает существенное влияние не только на речевое развитие в целом, но и на формирование познавательной деятельности студента. Практика в вузе показывает, что влияние школьного курса на формирование орфографических навыков играет большую роль. Студенты, поступающие в институты, к сожалению, не владеют даже элементарными опознавательными признаками орфограмм. Это связано с методикой преподавания орфографии, как в школе, так и в вузе, а также индивидуальными особенностями студентов-таджиков.

Преподавание орфографии у многих учителей не отвечает предъявляемым требованиям. Часть преподавателей недостаточно подготовлена; есть такие, которые не понимают, что полноценное и эффективное занятие как основная форма организации учебного процесса, обучения и воспитания создаётся прежде всего, самим учителем, его знаниями, творческим опытом и энтузиазмом [2, с. 164].

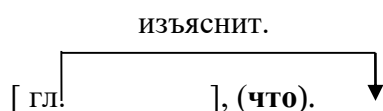
Профессиональная направленность практических занятий также осваивается по орфографии с выполнением синтаксиса от простейших типов сложноподчиненного предложения, с которыми студенты знакомятся на 1 курсе, однако прочный навык выделения придаточных вырабатывается гораздо позднее. В предложениях с одним придаточным студенты ориентируются довольно свободно, но, если в предложении несколько придаточных и они ещё осложнены, студенты испытывают затруднения, так как уже не видят строения такого предложения.

На изучение сложных конструкций программой отводятся очень мало часов, поэтому вводим предложения с несколькими придаточными уже при закреплении первого изучаемого вида придаточного, постепенно усложняя материал.

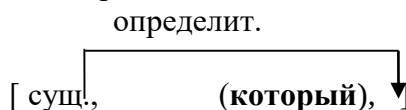
Сложное предложение состоит из двух частей: двусоставного и односоставного безличного:

Погода была невыносимая: бушевал ветер, мокрый снег падал хлопьями; фонари светились тускло; улицы были пусты (Пушкин). Сложноподчинённое предложение состоит из пяти придаточных частей, соответствующих двусоставным предложениям, выделенных определёнными знаками препинания [6, с. 380].

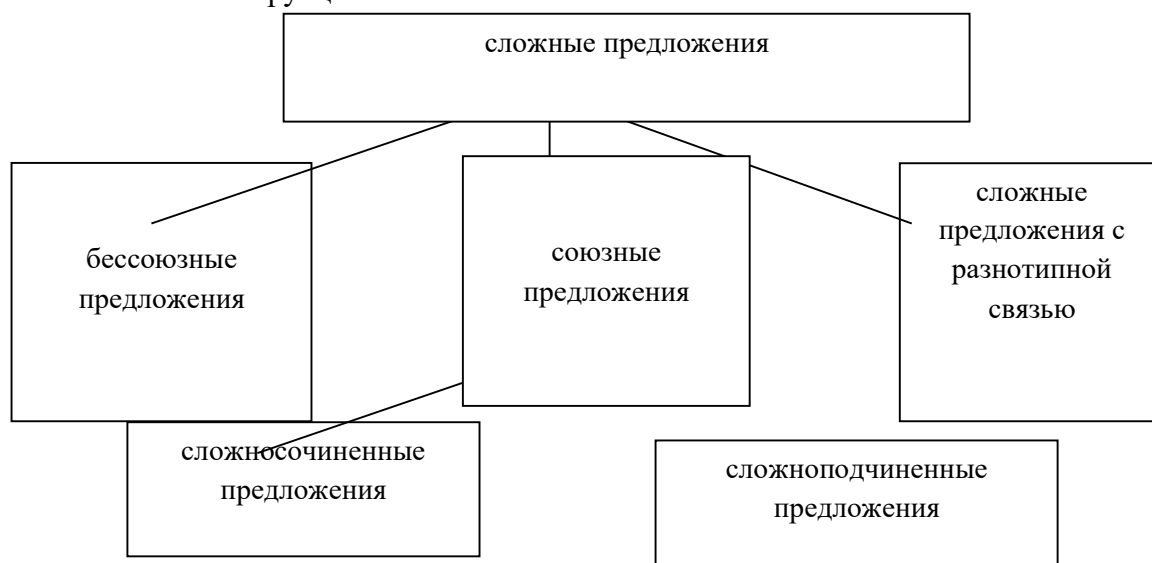
Сложное предложение – это таблица, модель, которая включает все признаки строения предложения, отличающие один тип (вид, разновидность) сложного предложения от другого: 1) *Они сообразили, **что** детей дома нет, и, скорее всего, остались у бабушки;* 2) *Бальные танцы показали, **что** нужно серьёзно заниматься;* 3) *С платочком, **который** подарила мне мать, я никогда не расставался;* 4) *Скалы, **которые** увидел он, показались ему незнакомыми.* По грамматическому значению и структуре первое и второе, третье и четвертое предложения одинаковы, по конкретному содержанию (речевой семантике) приведенные предложения различны. Следующие элементы включают традиционно организованное занятие по синтаксису: первое и второе предложения – сложные, с двумя придаточными предложениями, из вторая часть без главной является не законченной, которая присоединяется при помощи союза **что**. Части сложных предложений связаны изъяснительными отношениями (главная часть и не только структурно, но и по смыслу является неполной без второй и требует пояснения). Оба предложения, следовательно, построены по одной схеме сложноподчиненных предложений с придаточными изъяснительными:

Третье и четвертое предложения – сложные, с двумя придаточными, присоединяющиеся при помощи союзного слова **который**. Предикативные части связаны определительными отношениями. Оба предложения, следовательно, строятся тоже по одной схеме:

Сложные предложения могут включать в себя ССП и СПП, БСП, являющиеся синтаксической конструкцией:

Все основные правила расстановки знаков в СПП (союз и между однородными придаточными, придаточное, начинающееся не с союза или союзного слова, стечение союзов и другие случаи, осложняющие предложения) даются при изучении первых придаточных

предложений, с тем, чтобы потом последовательно закреплять эти правила при изучении других видов придаточных.

Выделение СП:

1. Выделяем грамматические единицы предложения

одна	
	две или больше
Вывод :	Вывод :
предложение простое	предложение сложное

2. Соединение предложений

Интонацией + безопасными союзами, или союзными словами; повторяющимися «опасными» союзами *и, да (=и), или*

одиночными «опасными» союзами *и, да (=и), или*

Эти случаи группируются в следующем:

Первая группа-это сложные предложения. В этой группе свои проблемы: «быть или не быть» запятой перед *и*. [14, с. 23].

Вторая группа – это предложения с однородными членами (подлежащими, сказуемыми, дополнениями, определениями, обстоятельствами). Здесь свои «быть или не быть».

Студенты должны научиться отличать союзы от союзных слов, видеть, что союз, будучи служебной частью речи, только связывает предложения, но членом предложения не является, а союзное слово является членом придаточного предложения.

Для закрепления этого навыка предлагаем упражнения.

1. Определить, союзом или союзным словом прикрепляется придаточное предложение к главному.

2. *Он предполагал, сколько времени провела девушка в окопах подземелья. 2) Витя знал, куда ушли дети. 3) Это был простой город, часть которого не имела домов. 4) В дом, куда я вошел, было темно. 5) Ему показалось, что погода стала меняться.*

3. Определить зависимое предложение с союзом или союзным словом, которое прикрепляет придаточное предложение к главному.

1) *Я знаю, что ты хочешь мне сказать. Я знаю, что ты хочешь поговорить со мной.*
 2) *Чтобы добраться до передовой, надо пересечь незащищенный участок. Я хочу услышать, что бы ты мог сказать по этому поводу.* 3) *Чем кумушек считать, трудиться, но лучше ль на себя, кума, оборотиться. (Кр.) Я не знал, чем искупить свою вину.* 4) *Мать ждала его, когда бы он ни пришел. Мы договорились, когда встретимся снова.* 5) *Матч перенесли, поскольку один из игроков заболел. Врач сказал, поскольку капель надо давать больному* [14, с. 66].

При изучении СПП широко используется приём сопоставления, составление схем предложений и предложений по данным схемам.

Профессионализация практического курса русского языка по практикуму орфографии и разные виды деятельности, направленные на воспитание культуры педагогического труда, окажут положительное воздействие на ход педагогической практики студентов и на всю их будущую педагогическую деятельность.

Литературы:

1. Бакеева, Н.З. Методика преподавания русского языка в национальной школе. Учебное пособие для пед. институтов / Н.З. Бакеева. – Л.: Просвещение, 1986. – 234с.
2. Боронова, С.Б. Формирование орфографической компетенции студентов - филологов в процессе профессиональной подготовки / дис ... канд. пед. наук / С.Б.Боронова. - Душанбе, 2017. – 187 с.

3. Соловова, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е.Н. Соловова. - М.: Просвещение, 2003. – 239 с.
4. Владимирова, З.И., Майер М.Э. Книга для чтения. Пособие для студентов высших учебных заведений с таджикским языком обучения/ З.И. Владимирова, М.Э. Майер – Душанбе: Ирфон, 1966 – 271 с.
5. Граник, Г.Г., Бондаренко С.М. Секреты пунктуации / книга для учащихся / Г.Г Граник., С.М Бондаренко. - М.: Просвещение, 1986. – 128 с.
6. Лекант, П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. Учебное пособие для вузов / П.А. Лекант - М.: Высшая школа, 1986. – 178 с.
7. Попов, Р.Н., Валькова Д.П. Современный русский язык. Учебное пособие для вузов. / Р.Н. Попов, Д.П. Валькова - М.: Просвещение, 1978.- 464с.
8. Солнцев, М.В. Язык как системно – культурное образование. Учебное пособие / М.В. Солнцев. - М.: Наука, 1971. – 294с.
9. Митрофанова, О.Д. Структура научного текста и обучение монологической речи. Учебник «Русский язык» / О.Д. Митрофанова. - М.: Просвещение, 1985. – 128с.
10. Потебня, А.А. Из записок по русской грамматике. Учебное пособие / А.А. Потебня. - М.: Наука, 1958. – 534с.
11. Пешковский, А.М. Роль выразительного чтения. Методическое пособие – 3 изд., исп. и доп. / А.М. Пешковский. - М.: Наука, 1959. – 124 с.
12. Шапиро А.Б. Современный русский язык. Учебник / А.Б. Шапиро - Л.: изд. Академии наук СССР, 1974. – 398 с.
13. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Учебник / Л.В. Щерба. - М.: Едиториал, 2004. – 432с.
14. Развитие коммуникативных компетенций на уроках русского языка [электронный ресурс]. URL: <https://infourok.ru/razvitie-kommunikativnih-kompetency-na-urokah-russkogo-yazika-i-literaturi-prilozheniya-3054248.html> (дата обращения: 3.07.2019)
15. Содержание Федеральной целевой программы «Русский язык». Педагогическое обозрение № 3.- 2007. [электронный ресурс]. URL: <https://textarchive.ru/c-2830923-p3.html> (дата обращения: 3.07.2019)
16. Нематова, Р.П. Методика. [электронный ресурс]. URL: <https://docplayer.ru/32294092-O-g-metodika-vzaimosvyazannoe-obucheniya-vidam-rechevoy-deyatelnosti.html> (дата обращения: 3.07.2019)
17. Федоренко Л.П., Лотарёв В.К. Практикум по орфографии и пунктуации./ Л.П Федоренко., В.К. Лотарёв– М.: Просвещение, 1979. – 207 с.
18. Лекант, П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. Учебное пособие для вузов / П.А. Лекант - М.: Высшая школа, 1986. – 178 с.
19. Хазанова, А.С. Работа по орфографии и пунктуации при изучении синтаксиса / А.С. Хазанова. - М.: Просвещение, 1982. – 127 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ОРФОГРАФИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье охватываются разделы курса орфографии и синтаксиса. Предлагается эффективный приём работы над орфографической и синтаксической темой, имеющей решающее значение для прочных навыков изучения практический курс русского языка. Этот приём приучает студентов наблюдать, сравнивать, вглядываться в строй разделов по русскому языку, самостоятельно делать выводы, развивать логическое мышление.

При изучении орфографии предлагается использование различных видов самостоятельных работ, сфера их разработанности, приводятся тренировочные упражнения, рассчитанные на закрепление материала. Упражнения включают в себя слова с орфограммами, позволяющими повторять различные правила.

По мнению автора статьи, все основные правила расстановки знаков в СПП даются при изучении первых придаточных предложений, с тем, чтобы потом последовательно закреплять эти правила при изучении других видов придаточных.

Статья отвечает следующим целям: задания, привлекающие внимание к исходным лингвистическим положениям, лежащим в основе формулировок правил пунктуации; для развития профессионального навыка анализировать формулировки правил с точки зрения их доступности.

Описывается отличие союзов от союзных слов, союз, будучи служебной частью речи, только связывает предложения, но членом предложения не является, а союзное слово является членом придаточного предложения.

Ключевые слова: орфография, орфоэпия, профессиональная направленность, сложноподчинённое предложение, предложение, пунктуация, положение, формулировка, анализировать, правило, союзы, союзные слова, развитие профессионального навыка.

ТАШАККУЛИ КАСБИЯТ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ИМЛОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Мақола бахшҳои курси имло ва синтаксисро дар бар мегирад. Усули самарабахши кор аз рӯи мавзуи орфографӣ ва синтаксисӣ пешниҳод карда шудааст, ки барои малакаҳои мустаҳкамӣ омӯзиши курси амалии забони русӣ аҳамияти калон дорад. Ин усул ба талабагон мушоҳида кардан, муқоиса кардан, бо ҳамдигар ба соҳти бахшҳо бо забони русӣ, мустақилона ҳулоса баровардан ва тафаккури мантикиро инкишоф медиҳад.

Ҳангоми омӯзиши як ҷумлаи мураккаб пешниҳод карда мешавад, ки як ҷадвали дигар истифода шавад, ки махсусан барои маводи ӯшида муҳим аст, машқҳои омӯзишӣ дода мешаванд, ки барои мустаҳкам кардани мавод пешбинӣ шудаанд. Дар машқҳо калимаҳои имло мавҷуданд, ки барои такрори қоидаҳои гуногун имкон фароҳам меоранд.

Ба андешаи муаллифи мақола, тамоми қоидаҳои асосии гузоштани аломатҳо дар СПП ҳангоми омӯзиши аввалин ҷумлаҳои тобеъ оварда шудаанд, то ин ки ин қоидаҳоро ҳангоми омӯзиши дигар ибораҳои тобеъ пайваста мустаҳкам кунанд.

Мақола ба ҳадафҳои зерин ҷавобгӯ аст: вазифаҳое, ки таваҷҷуҳро ба муқаррароти ибтидоии забоншиносӣ, ки дар таҳияи қоидаҳои пунктуатсия асос ёфтаанд, ҷалб мекунад; ташаккули малакаҳои касбӣ оид ба таҳлили матни қоидаҳо аз рӯи дастрасии онҳо.

Фарқи байни пайвандакҳо ва калимаҳои пайвандакӣ тавсиф карда мешавад, пайвандак, ки қисми расмӣ нутқ аст, танҳо ҷумлаҳоро мепайвандад, аммо узви ҷумла нест ва калимаи пайвандаки узви ҷумлаи тобеъ аст.

Калидвожаҳо: имло, орфоэпия, тамоюли касбӣ, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумла, пунктуатсия, мавқеъ, тартиб, таҳлил, қоида, пайвандакҳо, калимаҳои пайвандакӣ, рушди малакаи касбӣ.

FORMATION OF PROFESSIONALIZATION IN CLASSES IN RUSSIAN SPELLING

The article covers sections of the spelling and syntax course. An effective method of working on the spelling and syntactic topic is proposed, which is crucial for strong skills in studying the practical course of the Russian language. This technique teaches students to observe, compare, peer into the structure of sections in the Russian language, independently draw conclusions, develop logical thinking.

When studying spelling, it is proposed to use various types of independent work, the scope of their development, training exercises are given, designed to consolidate the material. The exercises include spelling words to help you repeat different rules.

All the basic rules for the arrangement of signs in the SPP are given when studying the first subordinate clauses, in order to then consistently consolidate these rules when studying other types of subordinate clauses.

The article meets the following goals: tasks that draw attention to the initial linguistic provisions underlying the formulation of punctuation rules; to develop professional skills to analyze the wording of the rules in terms of their accessibility.

The difference between unions and union words is described, the union, being an official part of speech, only connects sentences, but is not a member of the sentence, and the union word is a member of the subordinate clause.

Keywords: *spelling, spelling, professional orientation, SPP, sentence, punctuation, position, formulation, analyze, rule, conjunctions, union words, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Боронова Светлана Бурхоновна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзоди илми педагогика, дотсенти кафедраи забони русӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: pilavseva77@mail.ru*

Сведения об авторе: *Боронова Светлана Бурхоновна - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. E-mail: pilavseva77@mail.ru*

Information about the author: *Boronova Svetlana Burkhonovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Russian Language Department. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., E-mail: pilavseva77@mail.ru*

УСУЛИ ТАЪЛИМИ НАЗМИ ҚОМӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Бобоева Зарнигор Тоҳировна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Шеваи муносибати босалоҳият ба таълим аз усули таълими суннатӣ фарқ дорад. Масалан, мақсади таълим дар усули анъанавӣ асосан дониш додан аст, яъне азхудкунии донишҳои назариявӣ доир ба муҳтавои таълим (мавзӯ) аст, ки хонандагон бо андӯхтани он соҳиби малакаву маҳорат мешаванд. Аммо дар таълими босалоҳият мақсади таълим танҳо бо азхудкунии донишҳо маҳдуд намешавад, омӯзгор бояд диққати хонандаро ба ҷиҳатҳои амалии муҳтавои таълим (мавзӯ) ҷалб кунад, ки тавонад дониши омӯхташро бомуваффақона дар ҳаёт татбиқ намояд. Формулаи асосии натиҷаи таълим дар таълими анъанавӣ хонанда “чиро медонад”, аммо дар таълими босалоҳият, бино ба гуфтаи методистон, формулаи асосии натиҷаи таълим хонанда “кадом амалро иҷро карда метавонад” аст [8, с. 45]. Порчаҳои шеърӣ, ки дар курси хониши эзоҳӣ таълим дода мешаванд, бояд тафаккурсоз бошанд ва фаъолияти маърифатии хонандаро дар ҳаёт таъмин карда тавонанд.

Дар зинаи аввали таълими адабиёт, яъне курси хониши эзоҳӣ (синфҳои I-IV) фанни адабиёт мустақиман омӯхта намешавад, аммо дар китобҳои “Забони модарӣ” аз адабиёти бадеӣ фаровон истифода бурдаанду мебаранд. Оё аз ашъори Абдурахмони Қомӣ абёте метавон интихоб кард, ки ба синну сол ва ҷаҳонбинии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мутобиқат кунад ва ҳамчунин аҳамияти бузург тарбиявӣ дошта бошад. Бе ҳеҷ шакке, аз осори ин мутафаккири бузург метавон чунин байтҳое пайдо кард, ки ба талаботи курси хониши эзоҳӣ ҷавобгӯ бошад. Мо ба тариқи намуна байтҳое аз осори Абдурахмони Қомӣ меоварем, ки ба синну соли хонандагони синфҳои I-IV мутобиқат дошта бошад ва омӯзгорон метавонанд аз онҳо истифода кунанд. Масалан, байти зерро метавон, ҳатто дар муассисаҳои томактабӣ истифода бурд:

Аниси кунҷи танҳои китоб аст,

Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст [12, с. 246].

Байти боло, ки аҳамияти бузург маърифатӣ дораду насли наврасро ба омӯхтани дониш далolat мекунад, муаллим тарзе шарҳ диҳад, ки хонандагони зинаи ибтидоӣ на танҳо мазмунашро омӯзанд, балки ин байтро дар давоми таҳсил шиори зиндагии худ созанд. Ё абёти зер, ки низ дар масъалаи аҳамияти китоб дар зиндагии инсон аст:

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,

Дар ғамкадаи замона ғамхоре нест.

Ҳар лаҳза аз ӯ дар гӯшаи танҳои

Сад роҳате асту озоре нест [14, с. 137].

Дар роҳи омӯхтани дониш ва ошноӣ бо китоб нақши устод – омӯзгор бузург аст, зеро бидуни тарбиятгари бани башар – омӯзгор ҷаҳон аз вучуди беҳирадону ҷоҳилон тираву тор мегардад. Агар равшанидиҳандаи ҷаҳони зулмонӣ ҷароғи хираду дониш бошад, пас равшангари ин ҷароғ бешак, омӯзгор аст:

Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор,

Шавад тира аз беҳирад рӯзгор [13, с. 263].

Ҳамин тариқ, аз ашъори Мавлоно Қомӣ абёти фаровони тарбиявӣ ахлоқие метавон ёфт, ки ба забони сода навишта шуда, ба синну соли хонандагони синфҳои ибтидоӣ мувофиқ аст. Мо ба тариқи намуна чанд абёти дигар пешниҳод мекунем, ки ниёз ба шарҳ надорад, зеро бо камоли содагиву равоӣ иншо шудаанд. Аз эҷоди ин ашъор 600 сол гузашта бошад ҳам, барои одитарин хонандаи тоҷик фаҳмост. Танҳо омӯзгор бояд ин абётро тарзе шарҳу тавзеҳ диҳад, ки ба умқи хоҳири хонандагон нақш бандад:

Эй, ки пурсӣ беҳтарин кас кист?

Гӯямат аз қавли беҳтарин касон:

“Беҳтарин кас касе бувад, ки зи халқ

Беш бошад ба халафърасон” [14, с. 352].

Шамъ шав, шамъ, ки худро сӯзӣ,
То бад-он базми касон афрӯзӣ [13, с. 252].

Рост чӯ, рост нигар, рост гузин,
Рост гӯ, рост шунав, рост нишин [11, с. 282].

Омӯзгор набояд фаромӯш кунад, ки вазифаи курси хониши эзоҳӣ ба хонандагон омӯхтани хониши дурусти ифоданок, бошууруна ва огоҳона мебошад. Раванди дарсро тавре бояд ба роҳ монд, ки мустақилияти хонандагон таъмин шавад, матнро мустақилона хонанд, аз матни хондашон хулоса бароварда тавонанд. Ба хонанада дар ин синну сол матнро бояд пешниҳод кард, ки ўро ба шавқ орад, тафаккури ўро инкишоф диҳад. Ёд кардани матни бадеӣ, алаҳхусус, порчаҳои шеърӣ дар ин синну сол хеле муфид аст. Аммо на монанди мактабҳои асримиёнагӣ, ки талабагон шеърро ба тарзи механикӣ ва қориёна мехонданд аз ёд мекарданд. Гарчанде ин шеваи хониш дар даврони Шуравӣ саҳт мазаммат шуда, инкор гардидааст (дар ин масъала М. Қозичонов ва А. Ваҳҳобов дар китоби “Таълими адабиёт дар мактаб” маълумот додаанд), баъзе бартарихо дошт ва устодони бузурге монанди устод Муҳаммадҷон Шакурӣ ба тариқи истисноӣ онро зарур донистаанд: “Усули таълими мактаби кӯҳна аз бисёр ҷиҳатҳо сҳоластикӣ буд, кӯдакони маҷбур мекарданд, ки он девонҳоро пурра, ё қисман аз ёд кунанд. Вале ин сҳоластика баъзе бартарихо ҳам доштааст: одам аз кӯдакӣ осори бузургони сӯхани бадеӣро аз бар карда ва як умр дар ёд дошта, ҳама умр кам-кам ба моҳияти он пай мебард, бо афзоиши таҷрибаи ҳаётии худ мазмуни фалсафӣ ва арзиши эстетикӣ онро амиқ мефаҳмид. Инсон аз аввал, аз кӯдакӣ имкон пайдо мекард, ки ҳофизаи худро босуръат инкишоф диҳад, онро аз доираҳои нав ба нави маънавию эстетикӣ афзояд. Ин ҳолат, бегумон барои дарки зиндагии худ ва атрофиён, барои тарбияи худ ва инкишофи доимӣ замина тайёр менамояд” [9, с. 42].

Талаботи муносибати босалоҳият ба таълим, пеш аз ҳама, дар он аст, ки омӯзгор фаъолияти хонандагонро хуб ташкил карда тавонад. Дикқати асосиро дар раванди дарс на танҳо ба дониш, балки ба ҷиҳати амалии дониш, малакаву маҳорат равона кунад ва хонандагонро барои дар зиндагӣ комёб шудан омода намояд. Ба таъбири содатар, аз ашъори Ҷомӣ дар курси хониши эзоҳӣ ҳамон абётеро бояд интиҳоб карду таълим дод, ки аввалан, ба синну сол ва ҷаҳонбинии онҳо мувофиқ бошад. Сониян, тафаккурсоз бошад дар ташаккули тафаккури хонандагон мусоидат кунад. То ин ки, ин дониши андӯхта аз ашъори шоир барои хонанда муҳим бошад дар оянда ўро ба кор ояд. Яъне, қабл аз интиҳоби абёт муаллим бояд суол гузорад, ки донишгари ин мавод барои хонанда чӣ зарурат дорад, барои чӣ лозим мешавад ва муҳимтар аз ҳама, онро дар кучо истифода мебарад?

Аз сӯйи дигар, дар муносибати босалоҳият ба таълим муносибатҳо ва ҷараёни таълим мушаххасоти ба худ хос дорад. Аз ҷумла дар он хонандамехварӣ нақши асосиро мебозад ва вобаста ба ин муносибати хонанда ба маводи таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, нақши омӯзгор дар раванди таълим ва тарзи ташкили таълим муайян мешавад. Дар ин шеваи таълим хусусияти фардии ҳар хонанда ба назар гирифта шуда, дар раванди таълим бомақсад ва самарабахш истифода мешавад.

Дар курси хониши адабӣ адабиёт ба таври мавзӯӣ омӯхта мешавад ва он давоми мантиқии таълими хониши эзоҳӣ буда, хониши матни бадеӣ дар он мавқеи асосӣ дорад. Адабиёт бояд инсонсоз бошад ва яке аз вазоифи курси хониши адабӣ тарбияи насли наврас аст, ки ин мақсад бо воситаи таълими матнҳои бадеӣ амалӣ мегардад. Муносибати босалоҳият ба таълим имкон медиҳад, ки омӯзгор мавзӯҳои барномаро тағйир диҳад ва матнҳоеро интиҳоб намояд, ки хонандаро ба андешидан вомедоранд ва ба салоҳиятҳо даст меёбанд. Муносибати босалоҳият ба матни бадеӣ метавонад захираи луғавии хонандаро бой гардонад, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ онҳоро инкишоф диҳад ва нуктаи аз ҳама асосӣ, фаъолияти маърифатии хонандаро дар ҳаёт таъмин менамояд.

Мураттибони “Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI” (2007) барои таълими эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ 5-соат чудо кардаанд, аммо ин панҷ соат барои таълими ҳикояҳо аз “Баҳористон”-у маснавии “Силсилат-уз-захҳаб” ва “Нафаҳот-ул-унс” аст. Мураттибони барнома аз ашъори ғиноии Абдурахмони Ҷомӣ байтеро ҳам барои хонандагони синфи 7 мувофиқ наёфтаанд ва ё салоҳ надонидаанд. Чунонки зикр шуд, дар шеваи муносибати босалоҳият ба таълим омӯзгор имкон дорад, ки мавзӯ ва мундариҷаро вобаста ба талаботи таълим иваз намояд. Аммо, пеш аз он ки аз ашъори ғиноии шоир намунае дархури хонандагони синфи 7 биёварем, нишондоди барномаро баррасӣ мекунем, зеро омӯзгорони мактаб бештар ба барнома таъя мекунанд ва пойбанди он ҳастанд

Адабиёт

1. Қозичонов, М. Методикаи таҳлили асари бадеӣ дар синфҳои VII-IX-и мактаби миёна / Қозичонов М. // Маҷмуаи илмӣ, ҷилди 4. – Сталинобод, 1954. – С. 77-83.
2. Лебедев, О.Е. Компетентностный подход в образовании / О.Е. Лебедев [эл. ресурс]. – <http://www.nekrasovspb.ru/publication/cgi-bin/publ.cgi?event=3&id=22>.
3. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев [эл. ресурс] Библиотека <http://www.koob.ru>
4. Львов, М.Р. Словарь справочник по методике русского языка / М.Р. Львов. – М.: Просвещение, 1988.
5. Лутфуллоев, М. Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо / М.Лутфуллоев, Ғ.Бобизода. – Душанбе, 2019. – 90 с.
6. Лутфуллоев, М. Дарс / М.Лутфуллоев. – Душанбе: Маориф, 1993.
7. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик / М. Лутфуллоев. – Душанбе, 2015. – 704 с.
8. Усмонов, М.Н. Адабиёти форсӣ тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисми 1. / М.Н. Усмонов ва дигарон. - Душанбе: Дониш, 1976. - 345с.
9. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. Ҷилдҳои 1,2,3. - Душанбе: Ирфон, 1977. – 584 с.
10. Хоҷаева, М. Таҳқиқи услуби осори адабӣ / М. Хоҷаева. - Хуҷанд, 1994. - 166 с.
11. Ҷомӣ, А. Осор. Силсилат-уз-захҳаб, Саломон ва Абсол, Тухфат-ул-аҳрор, ҷилди сеум./ Ҷ. Абдурахмон. – Душанбе: Адиб, 1986. – 560 с.
12. Ҷомӣ, А. Осор. Юсуф ва Зулайхо, ҷилди чорум. / Ҷ. Абдурахмон. – Душанбе: Адиб, 1988. – 360 с.
13. Ҷомӣ, А. Осор. Лайлӣ ва Маҷнун, Хирадномаи Искандарӣ, ҷилди панҷум / Ҷ. Абдурахмон. – Душанбе: Адиб, 1988. – 560 с.
14. Ҷомӣ, А. Осор. Хотимат-ул-ҳаёт, ҷилди ҳафтум / Ҷ. Абдурахмон. – Душанбе: Адиб, 1986. – 545 с.
15. Ҷомӣ, А. Баҳористон / Таҳиягари матн, муаллифи сарсухан, тавзеҳот ва шореҳи луғот Аълоҳон Афсаҳзод. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 200 с.

УСУЛИ ТАЪЛИМИ НАЗМИ ҶОМӢ ДАР СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф саъй намудааст, ки роҳи василаҳои таълими порчаҳои назми Абдурахмони Ҷомӣро дар зинаи ибтидоии таълими адабиёт, яъне дар курси хониши эзоҳӣ бо таҳлили порчаҳои назмӣ бо забони содаву фаҳмо пешкаши омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ гардонад. Муаллиф бо далелҳои илмӣ шеваи таълими порчаҳои назмиро вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим пешниҳод намудааст.

Тибқи консепсияи мактаби миллии таълими адабиёт дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба се зина чудо мешавад: курси хониши эзоҳӣ, хониши адабӣ ва таърихи адабиёт. Мутахассисон мақсад ва вазифаи ҳар се зинаи таълими адабиётро муайян кардаанд. Ин се зинаи таълим аз якдигар тавофут ва хусусияти махсуси ҳешро доранд ва ба синну солу ҷаҳонбинии хонандагон алоқаманданд. Тибқи таъкиди методистон, дар курси хониши эзоҳӣ, ки дар зинаи ибтидоӣ дар мактаб таълим дода мешавад, хонандагон бояд ба хондану эзоҳ

додани вожаву калима ва ибораҳо машғул шаванд, то савту хонишашон аз ҳар ҷиҳат марому қурби савти овозӣ пайдо кунад. Вазифаи асосии курси хониши эзоҳӣ ба хонандагон омӯзондани хониши дурусти матни бадеӣ, бошууруна, ифоданок ва огоҳона мебошад.

Тибқи талаботи низоми таълими суннатӣ курси хониши эзоҳӣ дар зинаи аввали таҳсилот, синфҳои I-IV гузаронида мешавад ва зинаи аввали таълими адабиёт ба шумор меравад. Дар ин зина хонандагон хондану навиштанро ёд мегиранд ва вазифаи асосии омӯзгор дар курси хониши эзоҳӣ он аст, ки хонандагонро ба дуруст ва огоҳона хондани матни бадеӣ ҳидоят намояд.

Калидвожаҳо: усулҳои фаъл, муносибати босалоҳият, таълими адабиёт, таълими суннатӣ, хониши эзоҳӣ, синфҳои ибтидоӣ, ашъор, омӯзгор, хонанда.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПОЭЗИИ ДЖАМИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В статье автор стремился сделать текстовый анализ отрывков лирических произведений Абдурахмони Джами в ступенях начального образования.

Согласно концепции национальной школы, преподавание литературы в общеобразовательных средних школах делится на три уровня: курс толкового чтения, литературные чтения и история литературы. Специалисты определили цели и задачи трех указанных уровней. Эти три уровня имеют свои отличия и особенности, и имеют тесную связь с возрастом и мировоззрением воспитанников. По утверждениям методистов, на курсах устного перевода, которые преподаются в начальной школе, учащиеся должны заниматься чтением и толкованием новых слов и словосочетаний, чтобы они могли правильно и отчетливо произносить голоса, что делает их ценными и простыми для понимания. Основная функция интерпретационного курса состоит в том, чтобы научить учащихся правильным способам осознанного, добросовестного и выразительного чтения художественных текстов.

В соответствии с требованиями традиционной системы обучения курс устного чтения проводится на начальных ступенях образования, в 1-4 классах, что считается первой и низшей ступенью преподавания литературы. На этом уровне ученики изучают, как читать и писать текст, и функция учителей на этом уровне состоит в том, чтобы обеспечить ученикам правильное и добросовестное чтение текста.

Ключевые слова: интерактивные методы, компетентностный подход, преподавание литературы, традиционный метод, комментированное чтение, начальные классы, поэзия.

METHODS OF TEACHING JAMI'S POETRY IN PRIMARY CLASSES

In the article, the author sought to make a textual analysis of excerpts from the lyrical works of Abdurahmoni Jami at the stages of initial education. Written scientific evidence testifies to the moral education of this ethical workforce in regards to education. In addition, the style of the lyrical works guides the communicative competence based on the age of the students and easy ways of access.

According to the conception of national school, teaching of literature at the general secondary schools is divided into three levels: the interpretive reading course, the literary readings, and the history of literature. The specialists defined the aims and purposes of the three mentioned levels. These three levels have their differences and features, and have a close connection with the age and worldview of the pupils. Relating to the confirmations of the methodic specialists, at the interpretive course, which is taught during beginning years, the pupils should be deal with the reading and interpretation of the new words and word-combinations, so that they could pronounce the voices correctly and clearly, which makes them valuable and easy to understand. The main function of the interpretive course is to teach the pupils correct ways of consciously, conscientiously and expressive reading of the literary texts.

According to the demand of the traditional system of education the interpretive reading course at is held at the beginning levels of education, at the 1st to 4th forms, which is considered as the first and lowest level of the teaching of literature. At this level the pupils study how to read and

write a text, and the function of the teachers at this level is to provide the pupils to the correctly and conscientiously reading of the text.

Keywords: *interactive methods, competent attitude, teaching literature, traditional method, explanatory reading, elementary grades, poetry.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоева Зарнигор Тоҳировна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, муаллимаи кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Мавлонбеков, 1. Тел.: (+992) 935581818.*

Сведения об авторе: *Бобоева Зарнигор Тохи́ровна – Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, преподаватель кафедры теории и методики преподавания родного языка, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова, 1. Тел.: (+992) 935581818*

Boboeva Zarnigor Tokhirovna - *Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, senior lecturer of the Department of Theory and Methods of Teaching the Native Language, State Educational Institution, Address 135700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1. (+992) 935581818*

БАИНОБАТГИРИИ БАЪЗЕ АЗ ОМИЛҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ СИННУСОЛӢ ДАР ТАШАККУЛӢИИ КӢДАК

Ғафурова Н.Н.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Аломату нишонаҳое, ки инкишофи равонӣ ва ҷисмонии одамро нишон медиҳанд, бевосита ба синну соли вай вобастаанд. Инро одамон аз замонҳои пешин медонистанд ва мушоҳида менамуданд. Ин ҳақиқатест, ки баҳс ва исботкунии махсусро наметалабад, чунки дар раванди умр ба сар бурдан, инсоният соҳиби дониш, маҳорат ва малакаҳои рушдфто мегардад. Албатта, ҳар як зинаи синну сол дараҷаи муайяни инкишофи ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоии худро дорад.

Маълум аст, ки ҳар як давраи инкишофи психикӣ ба таври номутаносиб суръат мегирад. Аз ин рӯ, хусусиятҳои давраи синнусолиро надониста, масъалаи ташаккули шахсияти инсонро дуруст ба роҳ мондан ғайриимкон аст.

Ин аст, ки олимони Ж.Пиаже, А.Л.Гезелл, А.Валлон, П.П.Блонский, Л.С.Виготский, А.Н.Леонтев, Л.И.Божович, Д. Б.Элкони, Я.А.Коменский, Ж.Ж. Руссо, А. Дистервег, Арасту, Абуали ибни Сино ва дигарон дар асарҳои худ оид ба хусусиятҳои синнусолӣ ва ташаккули шахсияти комил нуқтаи назари худро иброз намуда, доир ба ин масъала принсипи меъёрҳои гуногунро баён кардаанд. Дар тадқиқоти олимони зикршуда на танҳо таҳлили хусусиятҳои синнусолӣ сурат гирифтааст, ҳамчунин ба имконоти баинобатгирӣ онҳо ҳамчун воситаи муҳими ташаккули шахсияти наслҳои нав диққати махсус зоҳир шудааст.

Психологияи синнусолӣ қонуниятҳои инкишофи анатомӣ - физиологӣ, психологӣ, тағйирёбии хусусиятҳои синнусолӣ, имкониятҳои маърифатнамоӣ дар давраҳои гуногуни камолот, қонуниятҳои инкишофи психика, ҳамчунин душворию зиддиятҳои дохилии ҳар як зинаи синну солро меомӯзад. “Ин соҳаи психология буда, қонуниятҳои тараққиёти психикаи одам, ташаккули хусусиятҳои психологияи шахсро дар онтогенез меомӯзад. Ин соҳа психологияи бачаҳо, психологияи одами калонсол ва герантопсихологияро дар бар мегирад” [6, с. 124].

Дар маҷмӯъ, ин соҳаи илм ташаккули шахсиятро дар давраҳои гуногуни ҳаёт меомӯзад ва таъба тадқиқотҳо таҷрибаҳои бадастовардаи худро пешкаш менамояд.

Соҳаи психологияи синнусолӣ даврабандиҳои зеринро қабул кардааст:

- Психологияи давраи кӯдакӣ – аз рӯзи таваллуд то яксолагӣ;
- Психологияи давраи бачагии барвақт – аз яксолагӣ то сесолагӣ;
- Психологияи давраи томактабӣ – аз сесолагӣ то шашсолагӣ;
- Психологияи давраи хурди мактабӣ – аз шашсолагӣ то даҳсолагӣ;
- Психологияи давраи наврасӣ ва ё болоғатрасӣ - аз даҳсолагӣ то понздаҳсолагӣ;
- Психологияи давраи яқум ё аввали ҷавонӣ (давраи ҷавонии барвақт) - аз понздаҳсолагӣ то ҳабдаҳсолагӣ;
- Психологияи давраи дуҷуми ҷавонӣ - аз ҳабдаҳсолагӣ то бисту яксолагӣ;
- Психологияи давраи яқуми камолот - аз бисту яксолагӣ то сиву панҷсолагӣ;
- Психологияи давраи дуҷуми камолот - аз сиюпанҷсолагӣ то шастсолагӣ;
- Психологияи давраи калонсолӣ - аз шастсолагӣ то ҳафтоду панҷсолагӣ;
- Психологияи давраи пиронсолӣ - аз ҳафтоду панҷсолагӣ то навадсолагӣ;
- Психологияи дарозумрон - зиёда аз навад сол.

Психологон ва педагогон ба давраҳо тақсимкунии синну солро ба хусусиятҳои ҳар зинаи синнусол пайваста асоснок кардаанд. “Хусусиятҳои синнусолӣ гуфта, он ҷиҳатҳои муҳими одамро меноманд, ки дар марҳилаҳои инкишоф сифатҳои анатомӣ - физиологӣ ва психологияи хоса пайдо мешаванд” [12, с. 58 - 59].

Моҳияти хусусиятҳои синнусолӣ дар инкишофи ҷисмонии одам аён мешавад. Масалан, дар зиёдшавии вазн, пайдо шудани дандонҳои ширӣ, ҳамчунин иваз гардидани дандонҳои ширӣ ба дандонҳои доимӣ, дароз шудани қад ва дигар ҷараёнҳои биологӣ.

Ин мафҳум дар адабиёти “Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ” - и Қодиров Қ.Б., Давлатов М.Т., Расулов С.Х. ба таври зайл маънидод шудааст: “Хусусиятҳои синнусолӣ – хусусиятҳои физиологӣ ва психикӣ, ки ба давраи муайяни синнусолӣ хосанд. Донишмандони хусусиятҳои синнусолӣ ба муаллим, мураббӣ ва ҳамаи шахсоне, ки бо кӯдакони синнашон гуногун ва бо ташаккули шахсияти одам сару кор доранд, зарур аст” [6, с. 174].

Ҳамчунин, дар омӯзиши хусусиятҳои синнусолӣ хизматҳои психолог ва сотсиологӣ амрикоӣ Эрик Эриксон низ бузург аст. Мувофиқи ақидаи ӯ, дар ҳар як давраи синнусолии кӯдак малақаҳо ҳосил мешаванд, ки ба ҳамаи муҳити иҷтимоӣ хос буда, барои ояндаи ӯ зарур мебошанд. Як давраи синнусолиро кӯдак ба охир расонида, ба давраи нави синнусолӣ дохил мешавад ва бахрони синнусолиро аз сар мегузаронад. Эрик Эриксон қайд карда буд, ки саломатии кӯдак на танҳо аз генҳои ба таври ирсӣ гузашта ва ба шароите, ки барояш муҳайё мекунад, инчунин ба омилҳои то таваллудии кӯдак низ вобастагӣ дорад. Кӯдак ба ғамхорӣ ва муҳаббати модар эҳтиёҷ дорад ва ӯ алоқаи кӯдакро бо олами ихотакарда барқарор мекунад.

Шаклирии кӯдак аз давраи бордоршавӣ, аз он вақте ки ҷинс ва захираи биологӣ муайян мешавад, оғоз мегадарад. Шахсияте, ки оянда ба воя мерасад, аз ҳамаи ҷанине пайдо мешавад, ки он ягона, тақдорнашаванда буда, дигар ҳеҷ гоҳ падару модар ба фарзандони минбаъда чунин хусусиятҳоро мерос дода наметавонанд. Маҳз дар ҳамаи ҳаҷаҳои хурдак ҷинс, ранги ҷашму мӯй, пӯсти бадан, сохти рӯй ва бадан, майл ба пастию баландии қаду қомат, саломатӣ, майл ба бемориҳо, хусусиятҳои психикӣ ва дигар аломатҳои ӯ пешбинӣ карда шудааст.

Таҷқиқотҳои солҳои охир гузаронидаи олимони собит кардааст, ки ба давраи инкишофи батнии кӯдак ҳолатҳои аз сар гузаронидаи модар низ таъсир наметавонад. Муҳити иҷтимоӣ, кайфияти руҳӣ, тарзи ҳаёт ба сар бурдан, маишат, маърифатнокӣ, маданияти модарӣ ба ҷанин таъсир мерасонад. Агар дар вақти ҳомиладорӣ вақти модар хуш гузарад, таъбиш болида бошад, бо хоҳиши зиёд тавлиди фарзандашро интизорӣ кашад, муносибатҳои ояндаи худро бо кӯдак пеши назар оварда, ба вай номи некро интихоб наояд, ҳонаи ҳоби худро бо ашӯву расмҳои дилкашу зебо оро диҳад, мусиқии нотақорро гӯш карда, зебогии табиатро эҳсос наояд, маҷаллаҳои шавқовар ва китобҳои баландмазмунӣ олимони гуногунсоҳаро мутолиа наояд, асарҳои рассомони машҳурро тамошо карда, аз ҳаёти худ қаноатманд бошад, аз эҳтимол дур нест, ки тифли оянда ба дунё меомадаи ӯ натавонад ҷисман, ҳамчунин руҳан ва маънаван солим ҷашм ба олами ҳастӣ кушояд.

Оид ба инкишофи батнии кӯдак баъзе ҳодисаҳои таърихӣ аз гуфтаҳои мардумшиносии машҳури рус Забелин М.Гален дар асри XIX:

“Ман як марди зоҳиран бадафту қоматҳамидаро мешинохтам. Он мард аз тарси он, ки мабодо фарзанди ба дунё меомадаи ӯ мислаш бадафту қоматҳамида таваллуд нашавад, пеш аз никоҳ аз рассом хоҳиш намуд, ки расми писарбачаро тасвир наояд, ки зоҳиран афти зебо, нигоҳи ҷиддӣ ва дурандешонаро дошта бошад. Рассом бо майли том хоҳиши он мардро ба сомон расонд. Ин расми қашидаи рассомро марди қоматҳамида дар ҳонаи ҳоби худ тавре ҷойгир намуд, ки ҳар доим ҷашмони завҷаш ба он тифли дар расмбуда меафтод. Баъди интизориҳо зану шавҳар соҳиби писараке шуданд, ки вай ба расми қашидаи он рассом монандии зиёд дошт” [13, с. 89].

Аз даврони қадим пирони дунёида ба модарони ҷавон насихат карда мегуфтанд, ки дар давраи ҳомиладорӣ бештар ба шахсон ва ашӯҳои зебову назаррабо назар андозед, то тифли дар оянда ба дунё меомадаи шумо мавзун ва дилрабо бошад. “Агар хоҳӣ, ки фарзандат оянда зебову солим ҷашм ба олами ҳастӣ кушояд, бештар ба ашӯҳои зебову дилкаш ва шахсони дилангез назар андоз. Худро аз дидори одамони бадафту зиштрӯй дур кун, то тифлат бебебу бадафт ба дунё наояд” [13, с. 89].

Далелҳои олимони даврони шӯравӣ пурбаҳо ва нотакрор будани ҳар кадом давраи инкишофи организми кӯдакро тасдиқ менамояд. "...кӯдак чун ҷамоҳанги том инкишоф меёбад, аммо ҳар як марҳалаи инкишофи вай хусусиятҳои худро дорад" [9, с. 225].

Кӯдаки дар батнбуда ҳар марҳалаи давраи инкишофро бо хусусиятҳои алоҳида аз саргузаронида, дар ҳафтмоҳагӣ, аллакай барои дар ҳаёт умр ба сар бурдан омода мешавад. Маълум аст, ки тифли ҳафтмоҳа ба дунё омада солиму бардам буда, фақат бо баъзе хусусиятҳо, аз ҷумла вазн, дарозии қад аз кӯдаки нӯҳмоҳа ба дунё омада фарқ дорад. "Олимони соҳа оид ба инкишофи узвҳои одамон тадқиқот бурда, ба ҳулосае омадаанд, ки баъди шашмоҳагии инкишофи батнӣ кӯдак садо ва овозҳои гуногуни муҳити мавҷударо шунида, ҳатто таппиши дили модарро ҳис мекунад ва овоз мебарорад" [13, с. 86].

Ҳамин тавр, дар инкишофи батнии 7 моҳагӣ ва охири он вазни кӯдак аз 1 кг то 1 кг 800 грамм расида, тамоми узвҳояш ба дараҷае инкишоф меёбад, ки берун аз батни модар умр ба сар бурда метавонад.

Ба инкишофи ҷисмонӣ ва психикии кӯдак на танҳо омили ирсӣ, биологӣ ва муҳити иҷтимоӣ, ки ўро ихота намудааст, ҳамчунин сифати ҳӯроки истеъмолишаванда, иқлим, обу ҳаво, фаслҳои сол, садо, олами овози паррандаю ҳайвонот ва ашёҳои гирду атроф низ таъсири худро расонида метавонад. Тамоми ҳодисаҳои олами ихотакардаи модар бевосита ба кӯдаки дар батн буда таъсир мерасонад.

Дар лаҳзаи тавлидшавӣ захираи биологӣ кӯдак ҳеҷ гоҳ вайрон ва ё ин ки тағйир намеёбад. Ин ё он хусусият ва сифатҳое, ки ирсӣ барномагузори намудааст, зери таъсири муҳити беруна дар ҳаёт татбиқ мегардад ва мумкин аст, ки тамоман аз байн равад. Бинобар ин ҳам таълим ва тарбия барвақт усулест, ки бо воситаи он ташаккули шахсияти инсон ба вучуд меояд. "Ташаккули организми одам баъд аз таваллуд сар шуда, танҳо дар 22 – 25 – солагӣ ба итмом мерасад" [1, с. 153].

Раванди ташаккули организми инсон баъди таваллуд, асосан дар марҳилаи солҳои аввали ҳаёти кӯдак ва синни наврагӣ бағоят босуръат мегузарад. Кӯдаки навзод 80%-и шабонарӯзиашро бо ҳоб мегузаронад, ки дар як шабонарӯз 22 – 23 соатро ташкил менамояд. Вай, асосан ҳангоми гурусна мондан аз ҳоб бедор мешавад. Дар давоми соли аввали ҳаёти кӯдак дар системаи тақияҳо ҳаракат тағйироти назаррас мушоҳида карда мешавад. Устухонҳои сари кӯдак то ба ҳол ташаккул наёфтаанд ва сари кӯдакро фақат бофтаи пайвастанандаи нарм муҳофизат менамояд. Барои ҳамин сари кӯдаки ширхораро аз ҳар гуна ҳодисот эҳтиёт кардан шарт ва зарур аст.

Аз синни 1 – солагӣ то синни 3 – солагӣ кӯдак мустақилона роҳи гаштанро ёд гирифта, ҳӯроки калонсолонро истеъмоли мекунад. Дар ин давра инкишофи психикии бача, аз ҷумла нутқи кӯдак бо суръати ниҳоят тез инкишоф меёбад. Акнун дар кӯдак маҳорати идрок кардан, дида тавониш, шунидан ва ба тартибдарории ҳаракатҳои дасту пойҳо шакл мегирад. Талаботи барқарор кардани муоширати нутқӣ бо калонсолон пайдо мешавад. Дар рафти муошират дониш ва таҷрибаи ҳаётии бача васеъ мешавад. Ин ба шаклирии сифатҳои маънавӣ – психологӣ ӯ мусоидат менамояд.

Ҳангоми 3 – солагӣ дар кӯдак маҳорати худхизматрасонӣ, бо атрофиён алоқа барқарор кардан, аз нутқ ҳамчун воситаи муносибат ва муошират истифода бурда тавониш ва риояи рафтори маданӣ ташаккул меёбад. Кӯдаки ин синну сол ғаёб буда, атрофиён хоҳиш талаботи ўро ба осонӣ мефаҳманд. Баъзан, бача ба мушкилие вомехӯрад, ки худ мустақилона вайро бартараф карда наметавонад. Дар чунин ҳолатҳо эмотсияи манфӣ зоҳир карда, аз калонсолон ёрӣ меҷӯяд. Ҳамин ки калонсолон ба ӯ ёрӣ расониданд, вай хушҳол шуда, амалу ҳаракатҳояшро давом медиҳад. Бинобар ин, калонсолонро лозим меояд, ки хусусиятҳои фардӣ – психологӣ кӯдакони ба ҳисоб гирифта, ташаббус ва ғаёли онҳоро дастгирӣ намоянд.

Барои инкишофи тамоми ҷараёнҳо махсусан нутқ, ҳаракатҳои мураккаб ҳамчунин, ҳифз кардани ин ё он маҳзани маълумот дар амалиёт давраи мусоид ва самарабахши синну сол мавҷуд аст. Танҳо дар ҳамаи давраи ҳодисаи омӯхташаванда ба осонӣ ҳифз карда мешавад ва дар хотир то ҳади ақал нақш мебандад. Агар дар ҳамаи як давраи муайян он

хусусиятҳову сифатҳо шакл нагирад, сипас аз гузашти вақт барқарор намудан ва ба шакл даровардани он дар як вақт мушкил ва ҳатто ғайриимкон мегардад.

Дар таърих ҳодисаҳои нақш бастааст, ки инсон дар натиҷаи дур шудан аз муҳити одаӣ аз ташаккулёбии ҳаматарафа, ҳосатан аз ташаккулёбии нутқ дур мондааст.

Дар яке аз мамлакатҳои Ҳиндустон ду духтарчаро аз оилаи гургон раҳо намуданд. Номи ин ду духтаракон Амилла ва Камилла буд. Амилла дусола буд ва баъди як соли ба олами одамон баргаштанаш аз олам даргузашт. Камилла бошад, ҳафтсола буд. Кашиш Сингх ном марде Камилларо ба сарпарастии худ гирифт ва тарбия намуд. Камиллаи ҳафтсола мисли дигар ҳамсолонаш бо ду пой роҳ рафта наметавонист. Қадду қоматашро рост нигоҳ доштан барояш мушкил буд. Духтарак ба дасту зонуҳо така намуда чорпо роҳ мегашт, қоматашро рост нигоҳ дошта наметавонист. Мисли гурғбачаҳо обро бо забонаш мелесид ва гӯштро бо дандонҳояш меканд. Барои он ки бо ғимоя рост гаштанро ёд гирад, аз байн ду сол гузашт. Баъди шаш соли дигар роҳ рафтанро омӯхт. Дар давоми ҳафт сол захираи луғавии ӯ ҳамагӣ ба 45 адад расид. Хулоса, вай гап задан ва ибрази ақида намуданро ёд нагирифт. Баъди даҳ сол Камилла дар ҳабдаҳсолагияш аз олам даргузашт. Ин ҳодисаи таърихан исботшуда шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳар як марҳила ва давраи синнусолӣ хусусият ва сифатгирӣ ба худ хосро дошта, аз даст додани аввалин хусусиятҳои шаклгирӣ нутқ талафоти бузург аст.

Дар илми психология мафҳуми “Давраи сензитивии тараққиёт” васеъ истифода бурда мешавад. Равоншиносон зинаи синни томактабиро давраи сензитивӣ, яъне давраи ниҳоят мувофиқ меноманд, чунки барои инкишофи ҷиҳатҳои психологӣ, маънавию эстетикӣ ва ташаккули шахсияти бачаҳо дар ин давраи синнусол имкониятҳои зиёде мавҷуданд. “Синнусоли сензитивӣ – ин давраи имкониятҳои мусоид ва мувофиқи тараққиёти назарраси ягон ҷиҳати психикаи одам (хотир, тафаккур, нутқ ва ғ.) ва инчунин таълиму тарбия мебошад. Бавҷудноии барвақт ё дери синнусоли сензитивӣ самарабахш набуда, ба инкишофи психикӣ таъсири манфӣ мерасонад ва баръакс, саривақт ба эътибор гирифтани он ба инкишофи ҳамаҷонибаи ҳамагон як ҷанбаи ҳодисаи психикӣ мусоидат менамояд” [6, с. 135].

Барои инкишофи хусусият ва сифатҳои гуногуни кӯдак бозӣ мақоми аввалро ишғол менамояд. Бозӣ шакли асосии фаъолияти кӯдакон ба шумор меравад. “Бозӣ яке аз намудҳои асосии фаъолият, ки дар давраи томактабӣ ҳамчун фаъолияти пешбаранда аст. Бозӣ инъикоси махсуси ҳаёт, мактаби тайёри ба ҳаёт, воситаи муҳимми тарбия ба шумор меравад. Он шартӣ муҳимми ташкилу муттаҳид намудани коллектив мебошад” [6, с. 30].

Психологон ва педагогон давраи шӯравӣ бозиро фаъолият мешуморанд, ки дар рафти он ҳақиқати ихотакарда инъикос мегардад. Яке аз психологони давраи шӯравӣ Крутетский В.А. мафҳуми бозиро чунин шарҳ медиҳад: “Бозӣ инъикоси махсуси ҳаёт мебошад. Бозӣ бачаро аз ҳаёт ва ҳақиқат дур намекунад. Баръакс, ин тайёри ба ҳаёт ва ҳуди ҳаёт мебошад, ки ба бачаҳо шодӣ меорад, дар онҳо нисбати олами ихотакарда муҳаббат ва шавқу ҳаваси ҳаматарафа парвариш мекунад” [5, с. 62].

Бале, дар олами рангини бачагӣ раванди бозӣ бо фаъоливу ҷаззобияти ҳоса инъикос мегардад. Бо лафзҳои ғайриҷашмдошт, ҳаракатҳои нотақрор, фикрҳои софу беолоиш, номгузориҳои ширини кӯдакона, ки ин ҳама зебогиҳои давраи бачагиро нишон медиҳад. Дар баробари ин, ташаккулёбии ҳаматарафаи кӯдак маҳз дар раванди бозӣ суръат мегирад.

Яке аз психологони барҷастаи рус Леонтев А.Н. формулаи бозии кӯдаконро чунин тарҳрезӣ кардааст: на бурд кардан, балки бозӣ кардан. Бозӣ фаъолияти эҷодӣ аст ва дилхоҳ эҷодиёт туфайли фаросат амалӣ мегардад. Бозӣ тамоми ҷанбаҳои шахсияти кӯдакро ташаккул медиҳад, дар рафти он функсияҳои психикӣ кӯдак суръат мегирад ва ӯ ниҳоят барои гузаштан ба марҳилаи навбатии тараққиёт омода мешавад.

Тадқиқотҳои гузаронидаи олимони собит намудааст, ки бозӣ дар кӯдак шаклҳои баамалбарории фаъолиятро дар ҳаёти ӯ ташаккул медиҳад.

Равоншиноси намоёни рус Люблинская А.А. бозии бачагонро ҳаматарафаи тадқиқ карда, як қатор хусусиятҳои онро муайян намудааст:

❖ Дар чараёни бозӣ кӯдак ҳодисаву воқеаҳои муҳити атроф ва ҳаёти одамонро ба таври ғаёл инъикос мекунад.

❖ Зимни бозӣ кӯдак аз тарзу воситаҳои гуногун истифода мебарад.

❖ Бозӣ ба монанди дигар ғаёлияти инсонӣ характери ҷамъиятӣ дошта, бо тағйирёбии шароити таърихӣ - иҷтимоӣ, характери бозӣ низ тағйир меёбад.

❖ Бозӣ яке аз воситаҳои дарки олами воқеӣ ба шумор меравад.

❖ Бозӣ воситаи инкишофи қобилияти фикрӣ, маърифатӣ ва маънавии кӯдак мебошад.

❖ Ҳангоми бозӣ дар бачагон ҳислатҳои неки инсонӣ ташаккул меёбад ва онҳо бо аҳли гурӯҳ муносибат карданро ёд мегиранд.

❖ Бозӣ воситаи муҳими инкишофи ҳаматарафаи кӯдак ба шумор меравад.

Бо воситаи бозӣ сифатҳои маънавӣ, ба монанди дӯстӣ, рафоқат, ғамхорӣ, меҳрубонӣ, ҳамдаму ҳамроз шудан, изҳори ҳамдардӣ баён кардан шакл гирифта, интизомнокӣ, итоаткорӣ ва риоя кардани қоидаҳои бозӣ омӯхта мешавад. Ин ҳама кӯдакро барои ҳаёти оянда тайёр карда, ташаккулёбии онро ҳаматарафа таъмин менамояд.

Дуруст аст, ташаккулёбӣ ба худ мақсад дошта, мақсади ниҳоияш ба “шахсият” мубаддал гардонидани кӯдак мебошад.

Хулоса, мақсади ниҳони ташаккулдиҳии кӯдак, агар шахсият бошад, ҳамаи масъулини тарбияро зарур аст, ки ба андешаҳои илмӣ олимони соҳаи педагогика ва психология назар оварда, вобаста ба пешрафти илм, техника ва омилҳои тарбия дар замони муосир ва пеш аз ҳама ба баинобатгирии хусусиятҳои синнусолии кӯдак эътибор зоҳир намоянд.

Аз ин рӯ, волидайн бояд:

- сатҳи донишҳои педагогӣ ва психологии худро бо истифода аз сарчашмаҳои гуногун баланд бардоранд ва барои инкишоф дода тавонистани фарзанди хеш мусоидат намоянд;

- модарон дар вақти ҳомиладорӣ нишондодҳои олимони соҳаи педагогика, психология ва тибро ба таври қатъӣ риоя намоянд;

- гуфтаҳои олимони соҳаро дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ бомаврид истифода баранд;

- пайваста дар семинар - машварати олимони соҳаи педагогика ва психология ширкат варзанд.

Мураббӣён ва муаллимони мактабро зарур аст:

- дар раванди таълиму тарбия ба давраҳои синнусолӣ ва хусусиятҳои синнусолӣ эътибори ҷиддӣ диҳанд;

- шароит ва омилҳои таъсиррасонӣ ба инкишофи кӯдакро ба инобат гиранд;

- дар вақти ташкили бозӣ ба ғаёлияти эҷодии кӯдак эътибор диҳанд;

- дар ташаккули хусусиятҳои маърифатии кӯдак аз дастурҳои методӣ ба таври фаровон истифода баранд.

Танҳо дар ҳамин ҳолат бемуболиға метавон шахсияти комилан меҳнатдӯсту покнат, кавиродаву масъулиятшинос ва ватандӯстро ба воя расонд.

Адабиёт

1. Блага, К. Я - твой ученик, ты - мой учитель / К Блага, М.Шебек. // Кн.для учителя: Пер. с чеш. – М.: Просвещение, 1991. – 143 с.
2. Буйдоқов, Х. Психологияи синнусолӣ / Х.Буйдоқов, Ҳ.Начимова. – Душанбе: Ирфон, 2014. - 136 с.
3. Зайтметов, Ҳ.А. Психологияи умумӣ. Дастури таълимӣ / Ҳ.А.Зайтметов. – методӣ. – Хучанд: Ношир, 2017. – 240 с.
4. Зайтметов, Ҳ.А. 8 усули инкишофи хотир // Дастури методӣ / Ҳ.А Зайтметов., Ҳ.Б. Баҳриддинов. – Хучанд: Ношир, 2017. - 52 с.
5. Крутетский, В.А. Психологияи умумӣ. Дастури таълимӣ / В.А. Крутетский /Тарҷумаи Атохонов Р. – Душанбе: Маориф, 1977. - 511 с.
6. Қодиров, Қ.Б. Вожаномии тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ. / Қ.Б. Қодиров., М.Т. Давлатов., С.Х. Расулов. – Душанбе, 2008. – 192 с.
7. Маннонова, А. Педагогика ва психология. Дастури таълимӣ / А.Маннонова, Г.Раҳимова, М.Раҳимова. – Хучанд: Ношир, 2001. – 268 с.

8. Манонова, А. Психологияи ғаёлияти касбӣ // Маҷмааи таълимию методӣ / А. Манонова, Г.Раҳимова, М.Ҳакимова. – Хучанд: Меъроҷ, 2013. – 232 с.
9. Маркосян, А.А. Масъалаҳои психологияи синну сол / А.А.Маркосян; тарҷумаи Ҳ.Раҳматуллоев; муҳаррир Д.Чалолов). – Душанбе: Маориф, 1981. – 232 с.
10. Мустафоқулов, Т. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ / Т.Мустафоқулов, М.Нарзуллоева. – Душанбе, 1993. - 224 с.
11. Мухторова, М. Психологияи умумӣ (Роҳнамои таълим). Нашри дуюм / М. Мухторова, М.Азизов, Д.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2010. - 100 с.
12. Наимов, З.Қ. Педагогикаи умумӣ. Маҷмуаи таълимӣ / З.Қ. Наимов., Д.Қ. Каримова., М. Шарифов. – Душанбе: Бухоро, 2017. - 244 с.
13. Нарзуллоева, М. Психологияи бачагона. Васоити таълимӣ / М.Нарзуллоева. – Душанбе, 2007. - 181 с.
14. Раҳимов, Б. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик / Б.Раҳимов, А.Нуров. – Душанбе, Шарқи озод, 2008. - 296 с.
15. Раҳмонова, Д.З. Усули таълими психология. Дастури таълимӣ-методӣ / Д.З.Раҳмонова. – Хучанд, 2012. – 120 с.
16. Раҳмонова, Д.З. Асосҳои педагогӣ ғаёлияти раваншинос дар мактаб. Китоби дарсӣ / Д.З.Раҳмонова, М.Мухторова. – Хучанд: Меъроҷ, 2018. – 256 с.
17. Сузмер, А.М. Физиология. Анатомиа. Гигиена / А.М.Сузмер, О.Л.Петришина /Тарҷумаи К.Олимов. – Душанбе: Маориф, 1981. – 253 с.
18. Сухамлинский, В.А. Мудрость родительской любви / В.А.Сухамлинский. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 304 с.
19. Шарофов, Ш.А. Муошират, таъсири мутақобила ва танзими муносибати инсон / Ш.А.Шарофов. – Хучанд: Нури маърифат, 2009. – 240 с.
20. Штольц, Х. Каким должен быть твой ребёнок?/Л.Анзорг Дети и семейный конфликт. Х. Штольц Каким должен быть твой ребёнок?/ Анзорг Л. Дети и семейный конфликт//Кн.для учителя /Пер. с нем. – М.:Просвещение, 1987. – 144 с.
21. Юнусова, Н.М. Дастури психологияи амалӣ / Н.М.Юнусова, М. Давлатов. – Душанбе: Собириён, 2004 – 338 с.

БАИНОБАТГИРИИ БАЪЗЕ АЗ ОМИЛҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ СИННУСОЛӢ ДАР ТАШАККУЛӢИИ КӢДАК

Дар ин мақола масъалаи омилҳои таъсиррасонӣ ба инкишофи кӯдак ва баинобатгирии хусусиятҳои синнусолӣ дар инкишофёбии ӯ баррасӣ карда мешавад. Ба инкишофи ҷисмонӣ ва психикӣ кӯдак на танҳо омили ирсӣ, биологӣ ва муҳити иҷтимоӣ, ки ӯро ихота намудааст, ҳамчунин сифати ҳӯроки истеъмолшаванда, иқлим, обу ҳаво, фаслҳои сол, садо, олами овози паррандаҳо ҳайвонот ва ашёҳои гирду атроф низ таъсир мерасонад.

Зикр гардидааст, ки ба андешаи олимони барҷастаи соҳаҳои педагогика, психология ва физиология дар ҳар зинаи синну соли инкишоф ва ташаккулёбии кӯдак на дар ҳама давру замон бо пуррагӣ риоя карда мешавад. Ба андешаи онҳо, маълумоти кофӣ надоштан доир ба хусусиятҳои синнусолӣ ва ба инбат нагирифтани он хусусиятҳо, муҳайё насохтани шароити мусоид боиси инкишоф ва ташаккули нодурусти шахсияти кӯдак шуда метавонад.

Таъкид шудааст, ки кӯдакро аз рӯзҳои аввалини ба дунё омадан тарбия бояд қард ва баҳри ин аз донишҳои педагогиву психологии олимони соҳа ба таври васеъ истифода бояд бурд. Барои омӯзгор, мураббӣ ва ҳамаи шахсоне, ки бо кӯдакони синну солашон гуногун ва бо ташаккули шахсияти одам сару қор доранд, донишҳои хусусиятҳои синнусолӣ зарур аст. Хусусиятҳои синнусолиро надониста, раванди таълиму тарбияи кӯдакро ба роҳ мондан, ҳатогии маҳз аст.

Ба андешаи муаллиф, танҳо бо баинобатгирии хусусиятҳои синнусолӣ, муҳайё сохтани шароити мусоид, риоя намудани меъёрҳои муайяннамудаи олимони соҳа, ба таври фаровон истифода намудани дастурҳои методӣ дар раванди таълиму тарбия ташаккули дурусти кӯдакро ба роҳ мондан имконпазир мегардад.

Калидвожаҳо: кӯдак, инкишоф, давраҳои синнусолӣ, хусусиятҳои синнусолӣ, ташаккули шахсият, шаклгирии кӯдак, муҳити иҷтимоӣ, малақаҳои рушдёфта, омилҳо, волидайн.

УЧЕТ НЕКОТОРЫХ ФАКТОРОВ И ВОЗРАСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ РЕБЕНКА

В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на развитие ребенка и учитывающие особенности возраста в его развитии. На физическое и психическое развитие ребенка влияют не только генетические, биологические и социальные факторы, которые его окружают, но и качество потребляемой пищи, климат, погода, времена года, звук, голос птиц и животных и окружающая среда.

Следует отметить, что, по мнению видных ученых в области педагогики, психологии и физиологии, не всегда соблюдаются во всех этапах развития и становления ребенка. По их мнению, из-за отсутствия информации об особенностях возраста и игнорирование этих особенностей, отсутствие благоприятных условий может привести к неправильному формированию личности ребенка.

Подчеркивается, что ребенка необходимо воспитывать с первых дней рождения, а для этого следует широко использовать педагогические и психологические знания ученых. Знание возрастных особенностей необходимо учителю, воспитателю и всем тем, кто занимается разновозрастными детьми и формированием личности человека. Ошибочно начинать процесс воспитания ребенка, не зная возрастных особенностей.

Делается вывод, что только с учетом возрастных особенностей, создания благоприятных условий, соблюдения установленных учеными нормативов, широкого использования методических указаний в образовательном процессе становится возможным правильное формирование ребенка

Ключевые слова: *ребенок, развитие, возрастные периоды, возрастные особенности, формирование личности, формирование ребёнка, социальная среда, развитие навыков, факторы, родители.*

CONSIDERATION OF AGE CHARACTERISTICS AND SOME FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF THE CHILD

This article discusses the fact that is aimed at the development of the child, taking into account age-related properties in his development. The physical and psychological development of the child was emphasized not only by the biological factors of the environment and social environment, but it is also observed by nutrition, climate, weather, seasons, sounds of birds, animals and environmental objects.

It should be noted that the opinions of leading scientists in the field of psychology, pedagogy and physiology are not always respected at all stages of the development and formation of the child. In their opinion, the inability to provide favorable conditions for age can lead to improper development and formation of the child's personality.

It should be emphasized that a child needs to be brought up from the first days of birth, and pedagogical and psychological directions are widely used for this. Knowledge of age characteristics is required for teachers, trainers and all those who are associated with children and with human identity. If you do not know the age characteristics of teaching, then you can make a mistake in raising a child.

It can be concluded that only taking into account the age characteristics, creating favorable conditions, observing the advice of scientists, it is possible to correctly pave the way for the exact development of the upbringing of the child.

Keywords: *child, development, age periods, age characteristics, personality formation, child formation, social environment, developed skills, factors, parents.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғафурова Наргиза Нурмамадовна – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, муаллимаи кафедраи педагогикаи умумӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.*

Сведения об авторе: *Ғафурова Наргиза Нурмамадовна – Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова, преподаватель кафедры общеуниверситетской педагогики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбеков 1.*

Information about the author: *Gafurova Nargiza Nurmamadovna - Khujand State University named after B. Gafurov, applicant for the Department of Social and Professional Pedagogica. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1.*

**КЛОУЗ–ТЕСТ КАК СРЕДСТВО КОНТРОЛЯ КОММУНИКАТИВНОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ***Розикова С.Р.***Таджикский национальный университет**

В настоящее время в отечественной литературе уделяется особое внимание разнообразным формам контроля, применяемого на занятиях по иностранному языку и в ходе которого выявляется усвоение учебного материала и овладение учащимися языковых навыков. Одним из наиболее эффективных средств контроля в обучении иностранным языкам считается тест [3, с. 56].

Тестирование как метод педагогического исследования означает систему заданий, выполнение которых позволяет охарактеризовать уровень владения языком с помощью специальной шкалы результатов. Тесты также широко применяются для определения способностей, умственного развития и других характеристик личности [6, с. 29].

В рамках современной компетентностно ориентированной парадигмы образования процесс формирования языковой личности с определенным набором компетентностей происходит, начиная с младшего школьного возраста. Например, в федеральном государственном образовательном стандарте начального общего образования Российской Федерации среди метапредметных результатов освоения основной образовательной программы выделяется овладение навыками смыслового чтения текстов различных стилей и жанров в соответствии с целями и задачами. Из этого следует, что младший школьник должен уметь осознанно строить свое речевое высказывание в соответствии с целями и задачами коммуникации, а также составлять тексты в устной и письменной формах.

Языковая личность - это, прежде всего, личность, характеризующаяся определенным уровнем овладения родным языком. В современном образовании выделяют следующие компетенции, определяющие уровень овладения языком: коммуникативную, языковую, лингвистическую, культуроведческую и текстовую. Перечисленные виды компетенций, по понятным причинам, реализуются в текстах, созданных носителем языка [2, с. 65]

Содержание понятия «текстовая компетенция» в современной лингвистической и методической науке определяется достаточно неоднозначно. Многие ученые отводят ей роль компонента коммуникативной компетенции. Однако, на наш взгляд, достаточно трудоемкий и содержательный процесс построения текстов разных типов, выделение характерных признаков, восприятие, понимание и интерпретация текстов разных жанров позволяют выделить текстовую компетенцию из ряда «филологических».

Клоуз тестом называется тестовое задание, представляющее собой деформированный текст объемом в 250-500 слов, в котором пропущено каждое слово. Задача испытуемых – восстановить текст, т.е. вместо пропусков вставить опущенные слова [5, с. 13].

Создатель клоуз-теста американский методист У.Л. Тэйлор, разработавший принципы и технику конструирования и применения этого проверочного средства, предложил и его название – clouze procedure.

В теории и практике тестирования широко используются тестовые задания, представляющие собой деформированный текст с опущенными словами, которые испытуемые должны восстановить, т.е. вместо пропусков вставить слова, подходящие к смыслу. Однако подобное тестовое задание является прагматическим лишь в том случае, если основа теста – связный текст, так как в этом случае подлежащие восстановлению слова детерминированы более широким контекстом – последовательно связанными предложениями текста. Если же основа теста состоит из отдельных, изолированных предложений, то, несмотря на идентичный характер выполняемого действия – заполнения пропусков соответствующими словами – и необходимых для этого умственных операций, данное тестовое задание не является прагматическим.

Следует отметить, что вероятность правильного ответа тем выше, чем выше частотность восстанавливаемых слов, богаче словарь, устойчивее лингвистические и грамматические навыки учащихся, богаче комбинаторная способность испытуемых сочетать слова; больше их индивидуальной языковой опыт, в котором накапливаются статистические ассоциации лингвистических элементов [4, с. 98].

Таким образом, клоуз – тест представляет собой типично вербальный тест как по характеру материала, так и по контролируемой деятельности – способам работы с этим материалом. С помощью клоуз-теста можно выявить различные параметры обученности языку. Хотя клоуз-тест и используется для измерения таких параметров овладения языком, как усвоение лексики и понимание прочитанного, однако основное его назначение состоит в получении количественных данных, характеризующих коммуникативную компетенцию учащихся, под которой имеется в виду способность правильно использовать язык в разнообразных социально детерминированных ситуациях. В этом случае можно получить общую оценку обученности языку, что во многих ситуациях учебного процесса представляется весьма важным. Остановимся на методических вопросах подготовки и проведения клоуз-теста. Приступая к подбору текста для клоуз-тестов, необходимо, прежде всего, четко сознавать цель применения этого средства контроля, соответственно отбирая тексты по содержанию, трудности и объему.

Если целью планируемого тестирования является, например, контроль усвоения тематически организованного лексико-грамматического материала. («В театре», «В библиотеке» и т.п.), то, естественно, подбираются тексты на соответствующую тему. При акценте на проверку продуктивности умений тексты должны воспроизводить диалогическую речь. При проверке общего характера используются самые разнообразные по содержанию тексты [3, с. 123].

Что касается трудности текстов, то при любом уровне трудности задание достигнет своей цели, так как оно дифференцирует учащихся по тестовым результатам. Однако со всех точек зрения лучше подбирать тексты, соответствующие по степени трудности представленным в стабильном учебнике текстам для ознакомительного чтения.

Наконец, последний критерий – объем. Он определяется с учетом того, что в тексте должно быть опущено 50 слов. В связи с тем, что опускается каждое 5-е, 6-е, 10-е слово, объем текста - 250-500 слов. В подобранном тексте подсчитывается количество слов. Если оно находится в пределах 250-500 слов, то число слов в тексте делят на 50 и устанавливают таким образом величину микроконтекста между двумя пропусками. Пропуск слов может осуществляться в двух вариантах: фиксированный – пропускается каждое слово; нефиксированный пропуск осуществляется в зависимости не от порядкового номера слова, а от выбранного критерия, например, опускаются слова, несущие наибольшую информационную нагрузку, знаменательные слова (или только существительные, прилагательные и т.д.), служебные слова [3, с. 75].

Некоторые авторы предлагают делать пропуски слов, начиная со второго – третьего предложения до конца. Другие считают это необязательным и рекомендуют начинать пропуски самого начала.

Выбор способа подготовки текста зависит от количества слов в тексте. Если оно кратко, то можно использовать второй способ. В противном случае – первый.

Сформулируем некоторые дополнительные методические рекомендации по подготовке текстов:

1. Желательно, чтобы тест представлял собой законченный фабульный текст с логическим ходом событий, стилистически нейтральный.
2. В соответствии с целью проверки текст для учащихся может быть незнакомым или знакомым (т.е. одним из тех, которые были предназначены для изучающего или ознакомительного чтения).

3. Если нельзя избежать употребления имен собственных, то их пропуски допустимы в тех случаях, когда они падают на имена собственные, уже упоминавшиеся в тексте ранее.
4. При использовании метода фиксированного пропуска слов пропуски не должны падать на слова, которые могут быть восстановлены не в результате понимания микротекста, а в результате знания испытуемым данного факта, события и т. п.

В случае невозможности выполнить условия пунктов 3, 4 необходима небольшая реконструкция текста. Однако против такой реконструкции всегда возражают прагматики, по мнению которых никакие изменения в текст вносить нельзя. При расчете времени, необходимого для выполнения задания, обычно руководствуются следующими соображениями.

На тестовое задание с 50 опущенными словами (при пропуске каждого пятого слова) в тексте средней трудности обычно отводится один урок.

При подсчете результатов могут быть использованы два метода. В качестве правильного ответа засчитывается: 1) точно восстановлено слово (ТС), 2) любое слово, близкое по значению и удовлетворяющее данный контекст (КС). В первом случае может быть предложено слово, более удовлетворяющее данный контекст, чем опущенное. Но использование второго метода подсчёта и учета результатов тестирования усложняет эту процедуру: необходимо в листок с эталонными ответами внести все возможные варианты ответов, а это подчас затруднительно сделать.

Как показывает практика, невозможно предусмотреть все в той или иной мере правильные ответы и часто в работах учащихся оказываются слова, не вошедшие в список правильных ответов и потому незасчитывающиеся. Данный метод, с нашей точки зрения, может быть использован для тестирования вербального развития учащихся: каждый пропуск заполняется неограниченным количеством слов, подходящих по смыслу и удовлетворяющих контекст. Суммарная оценка всех выставленных слов может характеризовать уровень вербального развития.

Следует, однако, иметь в виду, что, хотя корреляция между методами ТС и КС очень высока, количественные характеристики тестирования в обоих случаях будут различаться. При использовании метода КС результаты будут всегда выше. Поэтому в научных исследованиях предпочтительнее пользоваться методом ТС; некоторое снижение среднего результата не имеет значения, так как это снижение относится ко всем испытуемым и не отражается на точности корреляционного анализа. При использовании клоуз-теста для оценки достигнутого уровня владения языком следует, по-видимому, все же отдать предпочтение методу КС, так как более строгий критерий ТС даёт более низкие результаты по тесту, в то время как правильное употребление одного слова вместо другого должно быть оценено положительно. Использовать клоуз-тест также можно и в качестве метода проверки понимания иностранной речи на слух. При этом клоуз-тест является звучащей речью (опять же в форме диалога или монолога), которую произносят в нормальном темпе. Естественными помехами здесь выступают опущенные слова.

Деятельность тестируемых при выполнении данного клоуз-теста характеризуется прогнозированием ответов, на основе избыточных элементов сообщения, лингвистической и контекстуальной догадки. Учащиеся будут стремиться восстановить деформированное сообщение, в результате чего восстановят или не восстановят пропущенные слова, а значит, продемонстрируют – понимают или нет воспринятое сообщение [6, с. 96].

Существуют и другие способы оценки тестовых заданий клоуз-теста, когда за каждый правильный ответ даётся не один пункт, а от одного до нескольких пунктов. Такая дифференцированная оценка довольно сложна для практических целей и не даёт существенных преимуществ. Кроме того, её уязвимое место – недостаточная мотивация приписывания определённого количества пунктов той или иной группе слов.

В заключении отметим, что в работе учителя, а также почти в любом экспериментальном психологическом или методическом исследовании в той или иной мере

может быть использован клоуз-тест - относительно простой инструмент этих исследований. Клоуз-тесты носят более комплексный характер и при необходимости оперативного получения интегральной оценки обученности языку могут быть использованы вместо целой серии узконаправленных. Если в избирательных тестах деятельность учащихся в ряде случаев носит рецептивный характер, то выполнение клоуз-тестов требует продуктивной речевой и мыслительной деятельности учащихся.

Составление этих тестов требует значительно меньших затрат времени и усилий, чем составление и экспериментальная проверка избирательных тестов. Эти тесты могут быть использованы, как для массовых проверок, так и для контроля, осуществляемого учителем в своих классах. Однако в силу своего интегрального характера клоуз-тест мало чувствителен к небольшим сдвигам в обученности школьников, что с одной стороны, делает невозможным его применение в тех случаях, когда необходимо диагностировать именно подобные сдвиги, и, с другой стороны, делает его незаменимым средством, когда при проведении некоторых исследований необходимо исключить эффект обучения.

Литература

1. Брейгина, М.Е. О контроле базового уровня обученности // Иностранные языки в школе. – 1991.- №2. – 356 с.
2. Временный государственный образовательный стандарт, - общее среднее образование. Министерство образования РФ и лаборатория обучения иностранным языкам, Россия, Академия образования. – М., 1993. – 245 с.
3. Денисова, Л.Г., Симкин В.Н. Об итоговом контроле обученности иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 1995. - №2. – 125 с.
4. Королева, О.Л., Пыстина Н.В. Использование тестирования в старших классах. // Контроль в обучении иностранным языкам в средней школе: Кн. для учителя: Из опыта работы / Ред.-сост. В.А. Слободчиков. -М.: Просвещение, 1986. – 213 с.
5. Поляков, О.Г., Бим И.Л. Рекомендации по подготовке и использованию итогового теста за базовый курс обучения иностранному языку // Иностранные языки в школе. – 1996. - №3. – 98 с.
6. Поляков, О.Г. О некоторых проблемах использования тестов как одного из средств контроля обучения школьников по иностранному языку // Иностранные языки в школе. – 1994.- №2. – 23 с.
7. Рабинович, Ф.М. Контроль на уроке иностранного языка // Иностранные языки в школе. - №1. – 1987. – 210 с.
8. Рапопорт, И.А. Прагматические тесты: сущность, специфика, перспектива // Иностранные языки в школе. - №2. - 1985. – 245 с.
9. Рогова, Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. - М.: Просвещение, 1991. – 156 с.
10. Розенкранц, М.В. Использование тестовой методики при обучении чтению текстов различных функциональных стилей в старших классах. // Контроль в обучении иностранным языкам в средней школе: Кн. для учителя: Из опыта работы / Ред.-сост. В.А. Слободчиков. -М.: Просвещение, 1986. – 185 с.
11. Розенкранц, М.В. Использование тестовой методики при обучении чтению иноязычных текстов. - Хабаровск, 1984. – 155 с.
12. Симкин, В.П. Осторожно: тест // Иностранные языки в школе. – 1996. – №5. – 214 с.
13. Полонкина, С.К. Тестирование в обучении иностранному языку // Иностранные языки в школе. – 1986. – №2. – С.105-110.

КЛОУЗ-ТЕСТ КАК СРЕДСТВО КОНТРОЛЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ

В данной статье рассматривается важность применения тестов в процессе обучения русскому языку, рассмотрена функция и роль тестов в процессе обучения. Тесты являются наиболее экономной формой контроля и объективным показателем степени усвоения учащимися того или иного языкового материала. Тесты выполняют две различные функции: контролирующую и обучающую. К контрольным относятся те тесты, основной целью которых является установить факт знания/незнания, владения/невладения тем или иным материалом и соответственно оценить его. Если в избирательных тестах деятельность

учащихся в ряде случаев носит рецептивный характер, то выполнение клоуз-тестов требует продуктивной речевой и мыслительной деятельности учащихся.

Составление этих тестов требует значительно меньших затрат времени и усилий, чем составление и экспериментальная проверка избирательных тестов.

Ключевые слова: тесты, деятельность, занятие, русский язык, творчество, деятельность, применение, контроль, вид, средство, методика.

НАВЪИ САВОЛНОМАИ ПЎШИДА ҲАМЧУН ВОСИТАИ НАЗОРАТИ САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТИВИИ ДОНИШЧЎЁН

Дар ин мақола аҳамияти истифодаи тестҳо дар раванди таълими забони русӣ баррасӣ шуда, вазифа ва нақши тестҳо дар раванди таълим мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Санчишҳо шакли сарфакоронаи назорат ва нишондиҳандаи объективи дараҷаи азхудкунии хонандагонии ин ё он маводи забонӣ мебошанд. Санчишҳо ду вазифаи гуногунро иҷро мекунанд: назорат ва таълим. Санчишҳои назоратӣ он санчишҳоро дар бар мегиранд, ки мақсади асосии онҳо муқаррар намудани далели дониш доштан ва ё надоштани ин ё он мавод ва мувофиқан баҳодиҳии он мебошад. Агар дар санчишҳои интихобӣ фаъолияти хонандагон дар як қатор мавридҳо хусусияти ресептивӣ дошта бошад, пас иҷрои санчишҳои наздик барои нутқи пурмаҳсул ва фаъолияти равонии хонандагон талаб карда мешавад.

Тартиб додани ин санчишҳо нисбат ба тартиб додан ва тасдиқи таҷрибавии санчишҳои интихобӣ вақт ва кӯшиши хеле камтарро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: тестҳо, машғулият, забони русӣ, эҷодкорӣ, фаъолият, татбиқ, назорат, намуд, восита, методика.

CLOSE-TEST AS A MEANS OF CONTROL OF STUDENTS 'COMMUNICATIVE COMPETENCE

This article discusses the importance of using tests in the process of teaching the Russian language, examines the function and role of tests in the learning process. Tests are the most economical form of control and an objective indicator of the degree of mastering by students of a particular language material. Tests perform two different functions: monitoring and teaching. Control tests include those tests, the main purpose of which is to establish the fact of knowledge / ignorance, possession / non-possession of this or that material and, accordingly, evaluate it. If in selective tests the activity of students in a number of cases is of a receptive nature, then the performance of close-tests requires productive speech and mental activity of students.

The compilation of these tests requires significantly less time and effort than the compilation and experimental validation of selective tests.

Keywords: tests, activity, occupation, Russian language, creativity, activity, application, control, type, means, technique.

Маълумот дар бораи муаллиф: Розикова Саодат Разақовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони русии факултети ҳайрифилологии факултети филологияи рус. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакий, 17. Телефон: + 992-907746203

Сведения об авторе: Розикова Саодат Разаковна - Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: +992-907746203.

Information about the author: Rozikova Saodat Razakovna - Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of the Russian Language for Non-Philological Faculties of the Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: +992-907746203.

Дастовардҳои навтарин дар соҳаи пешрафти илму техника имкониятҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро ба мақсади рушди муносибатҳои касбии байни намоёндагони фарҳангҳои гуногун фароҳам овардааст. Ин муносибатҳо дар таҳқиқотҳои байналмилалӣ, лоиҳаҳои иқтисодӣ, таълимӣ ва илмӣ муайян гардида, дар навбати худ афзоиши талабот ба мутахассисони сатҳи дахлдори таълими касбӣ, ки қобилияти иҷрои салоҳиятнокӣ доранд, амалӣ карда мешаванд.

Ҳамасола дар ҷаҳон шумораи гуногуни навҳои технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионии нав ихтироъ ва мавриди истифода қарор мегиранд. Имрӯзҳо дар асри илм ва техникаи пешрафта доштани маълумоти зарурӣ аз соҳаҳои гуногуни ҳаёт муҳим аст, инчунин ҳадафи асосии ин раванд тарбияи мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат дар заминаи истифодаи ТИК мебошад.

Истифодаи ТИК (мултимедия, барномаҳои таълимии электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ) дар раванди тайёр намудани мутахассисони дорои салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ имкон медиҳад, ки фазои нави муносибатҳо барои алоқаи байнифарҳангӣ (мубодилаи иттилоот, матнҳо, аксҳо, видеоҳо) рушд намояд. Намоёндагони илмҳои гуманитарӣ воситаҳои ТИК-ро баррасӣ намуда, онро ҳамчун маҷмуи дониш, иттилоот, ташаккул ва дар ҷараёни таҳаввулоти ҷомеа доимо тағйирёбанда меҳисобанд.

Вақтҳои охир муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ бештар таваҷҷуҳи худро ба ташаккули салоҳиятҳои донишчӯён равона намудаанд, ки ҳадафҳои зеринро доро мебошанд:

- қобилияти муайян кардани мушкилот, таҳлили онҳо, арзёбӣ ва пайдо кардани роҳҳои ҳалли онҳо;
- қобилияти кор бо иттилоот, малакаҳои муошират дар доираи истилоҳоти васеи иҷтимоӣ ва ғайра.

Сарфи назар аз пешрафти илму техника ва коҳиш ёфтани арзишҳои баъзе воситаҳои ТИК, то ҳол доираи васеъ ҷорӣ намудани онҳо дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва истифодаи самарабахши онҳо дар ҳалли мушкилоти ташаккули салоҳиятнокии донишчӯён саҳми назаррас дорад. Ҳамзамон, дар ин қисм мо бештар усулҳои арзёбии истифодаи ТИК дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ бо нишондиҳандаҳои мураккаб омода кардани мутахассисони варзидаи дорои маълумоти аввалия ва салоҳиятнокӣ ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнатро мавриди таваҷҷуҳ қарор додем.

Технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, аз рӯйи таърифе, ки аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид вобаста ба соҳаи маориф, илм ва фарҳанг муайян шудааст, чунин мебошад: “Маҷмуи техникӣ воситаҳои мебошанд, ки барои мусоидат намудан ба коркарди иттилоот ва алоқа, аз ҷумла таҷҳизоти компютерӣ, шабакавӣ ва барномаҳои зарурӣ истифода мешаванд” [5, с. 18].

Таҳлили таҳқиқотҳои илмӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёрӣ нишон дод, ки байни мафҳумҳои “технологияи иттилоотӣ”, “технологияҳои иттилоотии компютерӣ” ва “технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ” хатти муайяни пайваستкунанда вучуд дошта, онҳо дар ҳамбастагӣ амал менамоянд ва истилоҳи “Технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ” доираи васеи истифодаи худро дорад. Технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионии босуръат рушд намуда, талаботи нав ба навро дар таҳияи барномаҳои илмӣ ва таълимии сатҳи баландтар ба миён меорад.

Ба таври муфассал мафҳумҳои “технологияҳои иттилоотӣ” ва “технологияи коммуникатсионӣ” – ро дида мебароем. Аз ҷониби олимони маъруф М.Ю. Бухаркина, Б.С. Гершунский, М.В. Моисеева, А.Э. Петров, Э.С. Полат, В.И. Солдаткин ва дигарон моҳияти

ТИК ва бартариҳои он дар раванди таълим муайян карда шудаанд. Тибқи ақидаи бисёр олимон, технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ - "...истилоҳи иловагии технологияҳои иттилоотӣ, нишон додани арзиши алоқаи ягона ва ҳамгироии коммуникатсия, инчунин зарурати таъминоти барномаҳои корпоративӣ, таъминоти барномаҳои миёнрави системаҳои дастгирӣ ва нигоҳдории маълумот мебошад" [6, с. 67].

Марҳилаи муосири рушди методикаи таълими забони англисӣ бошад, бо равишҳои нав дар муайян намудани ҳадафҳои таълим хос аст. Ҳадафҳои махсуси таълими забони англисӣ дар ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ ва коммуникатсионӣ - лингвистии донишҷӯён бояд махсус нигаронида шуда бошад [1, с. 12-14].

Дар методикаи таълими забони англисӣ, салоҳиятҳои касбӣ -лингвистӣ ин азхудкунии микдори муайяни дониши расмӣ ва малакаҳои мувофиқи марбут ба ҷанбаҳои гуногуни забонӣ иборат аст: луғат, фонетика, грамматика ва ғайра. Ҳамин тавр, мо гуфта метавонем, ки диққати раванди таълим ба забон на ҳамчун система, балки ба гуфтугӯ низ равона мегардад [1, с. 12-14].

Аз тарафи дигар, асосноккунии зарурати татбиқи истифодаи ТИК дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ айни замон зарурӣ мебошад, зеро чунин зарурат бо санадҳои меъёрии ҳукукии дахлдор, аз ҷумла қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба татбиқи ТИК дастгирӣ карда мешаванд. Ғайр аз он, зарурати истифодаи ТИК дар раванди таълим бо таҷрибаи собит шудааст, ки дар оянда як ҷузъи асосии самараноки дидактикӣ дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии хоҳад буд. Бо вучуди ин, таҳия ва татбиқи технологияҳои омӯзишӣ дар асоси истифодаи воситаҳои ТИК барои ташаккули салоҳиятҳои касбӣ-лингвистии донишҷӯён бояд дар мадди аввал қарор гирад.

Натиҷаи равандҳои таълимот тариқи истифода аз ТИК дар соҳаи маориф ба таври назарӣ ва амалӣ густариш меёбад, ба монанди: таҳияи мундариҷаи нав, усул ва шаклҳои нави таълиму тарбия, татбиқ ва паҳн кардани таҷрибаи бойи педагогӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим ва идораи муассисаҳои таълимӣ, гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ва ғайра [8, с.18-20].

Бо истифода аз ТИК дар раванди таълим, шароити ҳамкориҳои муаллим ва донишчӯён, инчунин донишчӯён бо ҳамдигар хеле тағйир меёбад. Таълим бидуни таъсири тарбиявии шахсияти муаллим ба донишчӯ тасаввурнопазир аст. Ҳадафи асосии омӯзиши забони хориҷӣ низ дар муассисаҳои таълимӣ асосан ташаккули салоҳияти коммуникативӣ мебошад ва ҳамзамон ҳадафҳои дигар (таълим, тарбия, рушд) дар раванди татбиқи ин ҳадафи асосӣ амалӣ карда мешаванд.

Таҳқиқотчиён Л.В. Занин ва Н.П. Меншиков хусусиятҳои анъанавии салоҳиятҳои донишҷӯёнро чунин муайян кардаанд:

- **салоҳиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ** ин қобилияти шахсони алоҳида, ки масъулиятро ба зимма гирифта, дар қабули қарорҳои гурӯҳӣ иштирок мекунанд ва дар бораи ҷаҳолият ва таҳаввулотӣ ҷомеа андешаронӣ мекунанд;

- *салоҳиятҳои ҳаёти бисёрфарҳангӣ*, ки ба сатҳи бегонаситезӣ, таҳаммулнопазирӣ ва мусоидат ба муоширати фарҳангӣ бо намояндагони фарҳангҳои дигар, инчунин забонҳои дигар равона гардидааст;

- *салоҳиятҳои марбут ба чандфарҳангӣ ва бисёрзабонӣ* ба дониستاني забони хориҷӣ, дарки мазмуни арзишҳои миллӣ ва фарҳангии кишварҳои шарик ва хусусиятҳои кор дар соҳаҳои гуногун дар дигар кишварҳо равона шудааст;

- **салоҳиятҳои вобаста ба оммавияти шабакаи алоқии ҷаҳонӣ**: истифодаи технологияҳои инноватсионии рақамӣ, маҳорати интиқод намудан нисбат ба иттилоот ва таълимоти дар интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ паҳншаванда;

- *салоҳиятҳои марбут ба қобилияти омӯзиши муттасил*, дониш, маҳорат ва малакаҳои амалиро дар сатҳҳои касбӣ ва шахсӣ дар тӯли ҳаёт ҳал кардан [2, с. 101-102].

Таҳқиқи назария ва таҷрибаи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён тавассути ТИК дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабони ҷумҳурӣ,

контингенти донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олий, талаботи ҷомеаи кишвар, имкониятҳо, сатҳи касбият ва ҳайати омӯзгоронро нишон дод, ки дар ин замина санадҳои меъёрии ҳукукии зерин таҳия гардидаанд:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи илм ва сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ”;
2. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти инноватсионӣ;
4. Барномаи давлатии таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ бо кабинетҳои фанӣ ва озмоишгоҳҳои мучахҳази таълимӣ барои солҳои 2018-2020;
5. Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022;
6. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба Барномаи давлатии “Дар бораи тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014”, (баъдан тамдиди “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020”- Амалигардонии ин Фармон имрӯзҳо низ идома дошта, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 438 аз 30 августи соли 2019 бори дигар то соли 2030 тамдид карда шудааст);

7. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳуҷҷатҳои меъёрии зикршуда ҳадафҳо, вазифаҳо ва самтҳои талаботи тайёр намудани мутахассисони варзидаро дар муассисаҳои таҳсилоти олий дар бар мегиранд. Дар заминаи ин санадҳои меъёрии ҳукукӣ, вазифаҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин самтҳо вобаста гардидааст: истифодаи методика ва усулҳои муассир дар раванди таълим ва фароҳам овардани шароити мувофиқ барои баланд бардоштани сатҳи дониши бадастовардаи ҳар як донишчӯ, инчунин азхудкунии забони хориҷӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ бо мақсади баланд бардоштани салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишчӯён ва ғайра.

Тибқи Концепсияи таълими миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати инноватсионӣ дар соҳаи технологияҳои таълим яке аз афзалиятҳои асосии рушди он ба ҳисоб меравад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” мустақиман нақши калони ин системаро дар таъмини таҳия ва татбиқи технологияҳои нави таълим дар таҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти олий дар заминаи ислоҳоти сохторӣ ва моҳияти он нишон медиҳад [3, с. 6]. Тамоюли технологӣ дар ислоҳоти таҳсилоти олии касбӣ аз объективӣ набудани муваффақиятҳои назаррас дар таҳқиқот, ки ба дарёфти шаклҳои амалан илмӣ ва педагогӣ дар доираи принципҳои анъанавии дидактикии гурӯҳи классикӣ равона карда шудаанд ва ҳалли тамоми маҷмуи вазифаҳои дар назди муассисаҳои таҳсилоти олий гузошташударо талаб менамояд. Имрӯз, фарогирии васеъ ва самарабахшии ТИК ба системаи таҳсилоти олий таҷдиди назар кардани тамоми фаъолиятҳои таълимиро пешбинӣ мекунад ва дар ин замина ба раванди педагогӣ, методологӣ, лингвистӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва назариявӣ низ таъсир мерасонанд.

Ҳамин тариқ, нақш ва масъулияти соҳаи маориф барои рушди глобалии иҷтимоию иқтисодӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, ташаккули низоми одилонаи ҷамъиятӣ ва муваффақияти миллии давлат афзун мегардад.

Самаранокии истифодаи ТИК ба сатҳи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишчӯён дар ин робита алоқаманд буда, ба донишчӯён маҳорати мустақилона ва осон ҳал намудани мушкилиҳои пешомадаро меомӯзонад. Таҳлили таҳқиқоти илмӣ ва педагогӣ дар муошират бо забони хориҷӣ, забони касбӣ ва муоширати байнишахсӣ имкон медиҳад бигӯем, ки дар педагогикаи муосир ҷанбаҳои марбут ба тарбияи мутахассисони дорои ахлоқи намунавӣ ва дарккунандаи арзишҳои фарҳангӣ, махсусан дар робита ба гузариши ҷомеаи одӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамӣ, ки қобилияти шабакаи оммавро оғоз мекунанд, хеле муҳиманд. Дар ин замина, муошират тавассути фаъолияти муштараки намоёндагони фарҳангҳо, кишварҳо ва эътиқодҳои мухталиф бо истифода аз ТИК ҷиҳати ташаккули салоҳиятҳои донишчӯён роҳандозӣ мегардад.

Асри XXI асри технологияҳои пешрафта мебошад. Омӯзгорон имконият пайдо кардаанд, ки дар дарс воситаҳои гуногуни техники, аз қабилҳои компютерҳо, таҷҳизоти видеоӣ ва аудиоӣ, телевизиони моҳвораӣ, интернет ва бисёр чизҳои дигарро истифода баранд. Ва ин ба мо имкон медиҳад, ки дарсҳои забони хориҷӣ ҷолибтар ва самарабахштар гардида, ҳавасмандии донишҷӯён ба омӯзиши забони хориҷӣ зиёд карда шавад [10, с. 43-47]. Дар ниҳоят, донишҷӯён бо истифода аз наватарин васоити техники на танҳо забони хориҷиро меомӯзанд, балки метавонанд онро пурра дар раванди таълим истифода баранд. Масалан, бо ҳамсолони хориҷӣ муоширатро тариқи почтаи электронӣ ё дигар шабакаҳои иҷтимоӣ роҳандозӣ намоянд ва ин ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки маҳорати хаттии худро рушд диҳанд. Ё бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ ҳангоми насб намудани веб-камера, ки ин ба донишҷӯён имкони рӯ ба рӯ муошират намуданро фароҳам меорад.

Арзёбии самаранокии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён дар асоси ТИК, инчунин таҳлили самаранокии истифодаи воситаҳои ТИК ба сохтори системаи арзёбии сифати таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ дохил карда шудааст. Таъмини арзёбии дастовардҳои таълимии донишҷӯён дар асоси пойгоҳи ягонаи концептуалӣ ва методологӣ, инчунин омилҳое, ки ба натиҷаҳои таълим таъсир мерасонанд, муайян карда мешавад. Ташаккули системаи баҳодихии сифати таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар асоси таҷрибаи ватанӣ ва байналмилалӣ сурат гирад.

Ақидаҳои асоснок аст, ки ТИК системаи ҷудонашавандаи воситаҳо ва усулҳое мебошад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои дидактикии рушди шахсияти донишҷӯ, ташаккули мақоми зеҳнӣ, рафторӣ ва касбии ӯ равона карда шудаанд. Ҳамин тавр, зери мафҳуми ТИК пайдарпайии расмиёт, амалиёт ва ташкили системаи ҷудонашавандаи дидактикӣ, ки татбиқи он дар амалияи педагогӣ кафолат дода шуда, ҳадафҳои пешгузоштаи таълим ба даст оварда мешаванд, фаҳмида мешавад.

Баррасии наشرҳои илмӣ оид ба масъалаҳои технологияи таълим имкон дод, ки як қатор хосиятҳои муҳимтарини онро ҷудо намоем: ҳадафҳои таҳхисӣ, самаранокӣ, қобилияти алгоритмӣ, самарабахшӣ, тарҳрезӣ, идорашаванда, мутобиқшавӣ, ва худомӯзӣ. Самаранокии ТИК дараҷаи оптималии қори муаллим, захираҳои вақти хониш ва ба даст овардани натиҷаҳои ба нақша гирифташудаи дидактикиро ифода мекунад.

Дар манбаъҳои муосир бошад, технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ доираи васеи технологияҳои рақамиро, ки барои сохтан, интиқол ва паҳн кардани иттилоот, ба монанди таҷҳизоти компютерӣ, телефон, алоқаи мобилӣ, почтаи электронӣ, технологияҳои мобилӣ ва моҳвораӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, алоқа, барномаҳои мултимедиявӣ ва ғайраҳо хизмат мерасонанд, фаҳмида мешавад.

Олимон чунин мешуморанд, ки ҳама гуна усули таълим тавассути ворид кардани технологияи иттилоотӣ ба он осонтар ва назаррас мегардад. Аммо, агар дар раванди таълими дарси информатика воситаҳои ТИК ҳамчун объекти омӯзиш амал кунанд, пас дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ онҳо танҳо воситаи таълим мебошанд.

Салоҳияти ТИК дар раванди таълими забони хориҷӣ бо маҳорат ва малакаҳое, ки донишҷӯ бояд барои истифодаи воситаҳои техники ва технологияҳои интернетӣ барои дарёфти маълумоти зарурии лингвистӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва мубодилаи он дошта бошад, муайян карда мешавад. Истифодаи ТИК дар дарсҳои забони хориҷӣ на танҳо талаботи муқарраркардаи санадҳои меъёрии ҳукукии соҳаи маориф, балки ниёзи донишомӯзи муосир низ мебошад. ТИК барои муаллим воситаест, ки имкон медиҳад ҳалли масъалаҳои рушди забон, қобилиятҳои маърифатӣ ва коммуникатсионӣ, инчунин дарсҳо барои донишҷӯён пурсамар, муосир ва ҷолиб гузаронида шаванд. Ҳамин тариқ, ташаккул ва рушди салоҳияти ТИК дар донишҷӯён ба яке аз вазифаҳои муҳим дар назди муассисаи таълимӣ табдил ёфтааст. Доштани имконоти истифода аз воситаҳои ТИК ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки як қатор мушкилотро дар дарсҳои забони хориҷӣ ҳал кунанд, аз ҷумла:

- пурра намудани фонди луғавии худ тавассути луғатномаи электронии забони муосири хориҷӣ;

- рушди малакаҳои шунавой дар асоси матнҳои асли;
- пурра кардани донишҳои фарҳангӣ, аз ҷумла хусусиятҳои фарҳанг, одоби суҳанронӣ, вижагиҳои рафтори нутқи халқҳои гуногун дар заминаи муошират;
- ташаккул додани маҳорат ва малакаҳои ҳониш, мустақиман бо истифодаи маводи дараҷаи гуногуни мураккаб дар шабакаҳои интернетӣ;
- ташаккул додани ҳавасмандии устувори забони хориҷӣ ва фаъолияти хориҷии донишҷӯён дар раванди таълим [9, с. 54-56].

Ҳамин тариқ, технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ барои фардикунонӣ ва пурзӯргардонии раванди таълими забони англисӣ шароит фароҳам оварда, дар як вақт ҳамаи донишҷӯён машқҳои дорои мураккабии баробарро фаро мегирад.

Гузариш ба шаклҳои нави таълим дар асоси ТИК тамоюли истифодаи инфиродӣ ва дастаҷамъонаи манбаъҳои тақсмоти таълимиро ба вуҷуд меорад, ки тавассути яқоя кардани захираҳои таълимии муассисаҳои таълимии кишвар ташаккул меёбанд. Чунин манбаъҳои иттилоотии тақсимшуда тадриҷан ба тамоми унсурҳои фарҳанги шабакавӣ ворид шуда, тадриҷан маводи бойгонӣ, китобхонаҳо, музейҳо ва марказҳои илмиро аз худ мекунанд.

Истифодаи ТИК дар соҳаи маориф ва инфрасохтори таълимии муассисаҳои таҳсилоти олий, муносибат ва шаклҳои рафтор дар системаи таълим ва ҳатто мазмуни таълими касбиро тағйир медиҳад. ТИК, инчунин имкон медиҳад, ки як қатор мушкилот дар назди системаи маориф ҳал карда шаванд. Масалан, таъмини истифодаи фаъолонаи иттилоот дар бораи сатҳи кунунӣ ва ниҳии дониши донишҷӯён ва намудҳои қобилияти тафаккури донишҷӯён, инчунин нав кардани ҷузъи коммуникативии ба даст овардани дониш.

Таҳлили омӯзиши забонҳои хориҷӣ чиҳати рушди салоҳияти касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ, дурнамо ва мундариҷаи таҳсилоти олии касбӣ, инчунин ҷанбаҳои марбут ба истифодаи ТИК дар раванди таълими забони хориҷӣ гуфтаҳои болоро тасдиқ менамояд.

Яке аз ҳуҷҷатҳои асосии ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ дар самти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ “Дастур оид ба арзёбии технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ (ТИК) дар соҳаи маориф” мебошад [7, манбаи электронӣ]. Ин санад фарогири маҷмуи нишондиҳандаҳои муқоисашавандаи байналмилалиро дар самти истифодаи ТИК дар соҳаи маориф дар бар мегирад. Усулҳо ва моделҳои дар боло овардашуда имкон медиҳанд, ки тағйирот дар соҳаи маориф дар ҳар як кишвар миқдоран муайян карда шаванд [4, с. 393-398].

Дар баробари арзёбии берунии самаранокии ТИК, он ҳамчун баҳои принсипан муҳим, дохилӣ, худшиносии натиҷаҳои раванди таълим ва системаи дидактикӣ ба назар гирифта мешавад. Ҳамзамон, аттестатсияи ниҳии давлатӣ ҳамчун таносуби баҳодиҳии мутахассисони беруна бо арзёбиҳои шахсии фанҳои таълимӣ барои муайян кардани сатҳи ҳар яке дар дастовардҳои таълимии хатмкунандагон мебошад. Мавҷуд набудани қобилияти арзёбии дастовардҳои таҳсилоти худро ҳамчун тамоюли манфии инкишофи вазъи кунунии фазои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кардан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти истифодаи ТИК дар раванди таълими забони англисӣ дар заминаи системаи таълими кредитӣ ба роҳ монда шуда, асоснокии зарурии назариявиро ба даст овардааст. Ин далели он аст, ки раванди ташаккули назарияи мундариҷаи таҳсилоти олий ва назарияи омӯзиши муносири забонҳои хориҷӣ ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ мебошад.

Ташкили дарсҳои забонҳои хориҷӣ бо истифода аз ТИК, чиҳати ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ яке аз натиҷаҳои муҳими фаъолияти омӯзгорон ба ҳисоб меравад. Технологияи иттилоотӣ - коммуникатсиониро қариб дар ҳама фанҳои таълимӣ, хусусан омӯзиши забони англисӣ татбиқ кардан мумкин аст. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ба мо имкон медиҳад, ки ҳадафи гузоштамонро мустақилона иҷро намоем ва дарсро тибқи

талаботи муосири соҳаи маориф аз худ кунем. Истифодаи ТИК дар раванди таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ба афзоиши салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён таъсир мерасонад, ки ин ба болоравии назарраси сифати раванди таълим мусоидат мекунад ва боиси ҳалли вазифаи асосии сиёсати таълимии пешгирифтаи кишвар мегардад.

Дар мавриди самаранокӣ бошад, ТИК ба донишҷӯёне, ки мунтазам бо барномаҳои таълимии омӯзишӣ тавассути ТИК кор мекунад, ё бо фаъолияти лоиҳавӣ машғуланд, кумаки бевосита намуда, инчунин барои баланд бардоштани сифати дониши донишҷӯён ва ташаккули салоҳиятҳои касбии онҳо саҳми бевосита дорад. Донишҷӯён ба омӯхтани забони англисӣ таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир намуда, дар олимпиадаҳо ва озмунҳо тариқи ҳузурию онлайнӣ ширкат меварзанд ва натиҷаҳои хубро низ ба даст меоранд.

Қорӣ намудани ТИК дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз воситаи асосии ислоҳоти тамоми системаи маориф бо мақсади ташаккули салоҳияти касбӣ – лингвистии донишҷӯён ба ҳисоб меравад. Дарача ва суръати ташаккули технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ мавқеи иқтисодиёт, сатҳи зиндагии мардум, амнияти кишвар ва нақши ҷумҳуриро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муқаррар менамояд.

Ҳоло мо фаъолияти касбии худро бе истифодаи ТИК тасаввур карда наметавонем, зеро ҳамеша ҳангоми тартиб додани банақшагирии фаъолияти ҳамаҷуза, омодагӣ ба дарсҳо, ҷоп кардани дастурҳо барои дарсҳо, маводи аёнӣ барои дарсҳо, тарроҳии лоиҳаҳо ва ғайраҳо ба ТИК зарурат дорем. ТИК асосан ба рушди шавқ, ҳавасмандӣ, фаъолияти субъекти омӯзиш, баланд бардоштани сатҳи мустақилияти донишҷӯён, рушди эҷодкорӣ, худшиносии иҷтимоии донишҷӯён, ҳалли мушкилиҳои пешомада ва ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён равона карда шудааст. Мо мутмаин ҳастем, ки дар замони муосир бо истифода аз ТИК танҳо омӯзгори эҷодкор метавонад шогирди эҷодкорро тарбия кунад. Мусаллам аст, ки дар ояндаи наздик омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо қорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён натиҷаҳои назаррасро касб менамояд.

Бо назардошти ҳамаи ин гуфтаҳо, мо зарур мешуморем, ки дар раванди дарсҳои забони хориҷӣ бояд бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён истифодаи ТИК дар мадди таваҷҷуҳи аввалиндараҷа қарор гирад. Баргузори дарсҳои забони хориҷӣ бо истифода аз ТИК имкон медиҳад, ки бо донишҷӯёни сатҳҳои гуногун дарсҳо гузаронида шуда, ба онҳо супоришҳои дараҷаи гуногун дода шаванд ва мувофиқи қобилияти онҳо маҷмуи вазифаҳо ва машқҳо пешниҳод карда шаванд. Инчунин, иштироки пурраи донишҷӯён дар раванди таълим таъмин карда шуда, фазои мусоид ва оромии дохилӣ нигоҳ дошта шавад.

АДАБИЁТ:

1. Алиев, С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ: Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни факултаҳои забонҳои хориҷии донишгоҳҳои омӯзгорӣ. – Душанбе, 2013. – 213 с.
2. Занина, Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства /Серия «Учебники, учебные пособия». – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 288 с.
3. Кодиров, К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе /К.Б.Кодиров, А.Мирзоев. - Душанбе, 2006. -138 с.
4. Манако, А.Ф., Синица К.М. КТ в обучении: взгляд сквозь призму трансформаций // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). - 2012. - Т. 15. - № 3. - С. 392-413.
5. Непрерывное образование // Энциклопедии & Словари - коллекция наиболее популярных энциклопедий и тематических словарей Рунета [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://enc-dic.com/pedagogics/Nepreryvnoe-Obrazovanie-1153.html>

6. Полат, Е. С., Современные педагогические и информационные технологии в системе образования [Текст]: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. - М.: Академия, 2007. - 368 с.
7. Руководство по оценке информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовании. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/ICT_Guide_RU_final_web2.pdf
8. Селевко, К.Г. Современные образовательные технологии / К.Г. Селевко – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
9. Халимова, Н.М. Эффективность педагогической системы управления качеством профессионального образования в условиях его реформирования [Текст] / Н.М.Халимова // Педагогика: традиции и инновации: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). Т. II. – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – С. 54-56.
10. Цветкова, Л. А. Использование компьютера при обучении лексике в начальной школе/ Л. А. Цветкова//Иностранные языки в школе.-2002.-№2.- С.43-47
11. Юсуфбекова, Н.Р. Общие основы педагогических инноваций: Опыт разработки теории инновационного процесса образования / Н.Р. Юсуфбекова. – М., 1991. – 216 с.
12. Языкова, Н.В. Формирование профессионально-методической деятельности студентов педагогических факультетов иностранных языков. Монография. - Улан-Уде, 1994.

ТИК – ВОСИТАИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБӢ-ЛИНГВИСТИИ ДОНИШЧӢӢН ҲАНГОМИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Мақола ба масъалаҳои ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ ва методологии донишчӯён ҳангоми омӯзиши забони англисӣ ҳамчун раванди муттасил ва нисбатан муътадил баҳшида шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола ТИК воситаи асосии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ ва методологии донишчӯён ҳангоми омӯзиши забони англисӣ ба шумор рафта, натиҷаи он дар пайдоиш ва рушди малакаҳои забонӣ ва касбӣ мушоирати онҳо мусоидат мекунад.

Зикр гардидааст, ки истифодаи ТИК дар раванди таълими омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ба рушди имконот ва қобилиятҳои эҷодии донишчӯён, аз ҷумла: барои худомӯзии донишчӯён шароит фароҳам меорад; ба баланд шудани сатҳи намоёни раванди дарс, натиҷагирӣ раванди таълим, барқарор намудани робитаҳои байнисоҳавӣ; ғанӣ гардонидани дониши донишчӯён дар бораи таърих ва фарҳанги кишварҳо мусоидат мекунад.

Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, бешубҳа ҳавасмандии донишчӯёнро ба омӯзиши забони хориҷӣ афзоиш медиҳад ва бар рушди салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ, қобилиятҳои инфиродӣ, эҷодӣ, амалӣ ва маърифатии донишчӯён ёрӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: малакаҳои касбӣ, салоҳиятҳо, коммуникатсионӣ, забони хориҷӣ, муҳити иттилоотӣ, робитаҳои байнисоҳавӣ, худомӯзӣ, ғайризабонӣ, усулҳои таълим, самаранокӣ, технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ.

ИКТ - ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Статья посвящена развитию профессионально-лингвистических и методических компетенций студентов при изучении английского языка как непрерывному и относительно стабильному процессу.

По мнению автора статьи, ИКТ являются основным инструментом развития профессиональных лингвометодических компетенций студентов при изучении английского языка, результаты которых способствуют возникновению и развитию у них языковых и профессиональных коммуникативных навыков.

Отмечено, что использование ИКТ в процессе обучения иностранным языкам в неязыковых вузах создает условия для развития возможностей и творческих способностей студентов, в том числе: самостоятельной работы студентов; способствует значительному повышению уровня учебного процесса, результативности учебного процесса, установлению межотраслевых связей; обогащению знаний учащихся об истории и культуре стран.

Информационно-коммуникационные технологии, несомненно, повышают интерес студентов к изучению иностранного языка и способствуют развитию профессионально-лингвистических компетенций, индивидуальных, творческих, практических и познавательных способностей студентов.

Ключевые слова: профессиональные навыки, компетенции, коммуникативный, иностранный язык, информационная среда, междисциплинарная коммуникация, самообразование, неязыковые, методы обучения, эффективность, информационно-коммуникационные технологии.

ICT IS THE MAIN TOOL FOR FORMING PROFESSIONAL - LINGUISTIC COMPETENCES OF STUDENTS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

The formation of professional and linguistic competencies of students in the study of English is a continuous and relatively stable process, the result of which is the formation of language skills and the development of their professional and communication skills for life and work in a civilized society.

The use of ICT in the process of teaching foreign languages in non-linguistic universities contributes to the development of creative abilities and abilities of students, including: creates conditions for independent work of students; increase the visibility of the educational process, summarize the educational process and establish intersectoral links; Enriching students' knowledge about the history and culture of the countries of the language being studied, as well as developing skills to work in the modern information environment of a foreign language.

Information and communication technologies undoubtedly increase students' interest in learning a foreign language and contribute to the development of professional and linguistic competencies, individual, creative, practical and cognitive abilities of students.

Keywords: professional skills, competencies, communication, foreign language, information environment, interdisciplinary communication, independent work, non-linguistic, teaching methods, efficiency, information and communication technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холов Мехриддин Равшанович* – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти (PhD) кафедраи методикаи таълим. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 931 14 14 44. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

Сведения об авторе: *Холов Мехриддин Равшанович* - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, докторант (PhD) кафедры методика преподавания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 931 14 14 44. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

Information about the author: *Kholov Mehriddin Ravshanovich* - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD) of the Department of Teaching Methods. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 931 14 14 44. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

ТДУ 9. 64.028 (375.3)

ТАЪРИХИ БУНЁДИ НИҲОДИ ДАХЛДОР ДАР СОҲАИ ТУРИЗМ ВА МАРҲИЛАҲОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ ОН (солҳои 1991-2006)

Миракзода Ф.Ю.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори иҷроияи Ҳукумат, ки ба идоракунии давлатӣ, танзими байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ дар соҳаи сайёҳӣ машғул буда, сиёсати давлатиро пеш мебурд, то давраи соҳибистиклолӣ муназзам ва ягона набуд. Дар замони шӯравӣ дар Тоҷикистон ташкилотҳои зерин: Туризми иттифоқи касаба (Шӯрои Марказӣ оид ба туризм ва экскурсия дар назди Шӯрои марказии иттиҳодияҳои касабаи умумииттифоқ - ВЦСПС); Интурист (аз соли 1964 - Идора, аз соли 1984 - Комитети давлатӣ оид ба туризми хориҷӣ дар назди Шӯрои Вазирони Иттиҳоди Шӯравӣ); туризми ҷавонон (БММТ “Спутник” дар назди Комитети Марказии Иттиҳоди ленинии коммунистии ҷавонони умумииттифоқ - ВЛКСМ); туризми ҳарбӣ (Идораи туризм ва экскурсияи Вазорати мудофияи Иттиҳоди Шӯравӣ) ва туризми кӯдакона (Шӯрои Марказии иттиҳодияҳои касабаи умумииттифоқӣ (ЦДЭТС) Вазорати маорифи Иттиҳоди Шӯравӣ) фаъолият доштанд, ки ба корҳои сайёҳӣ-экскурсионӣ машғул буданд [11; 8, с. 361].

Низоми қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии он низ ба қадри кофӣ ва муқаммал набуд. Қоидаҳои асосии фаъолияти соҳаи сайёҳӣ дар санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии Комитети Марказии ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ, Комитети Марказии иттиҳоди ленинии коммунистии ҷавонони умумииттифоқ ва дигар идораҳо, инчунин, дар қарордодҳои муштарак муайян карда мешуданд. Дар он давра соҳаи сайёҳӣ на ҳамчун соҳаи иқтисодиёт, балки ҳамчун қисми таркибии фарҳанг арзёбӣ мегардид ва фаъолияти сайёҳӣ низ дар қорҷӯбаи қонун оид ба фарҳанг ва маориф ба танзим дароварда мешуд. Дар даврони Шӯравӣ чунин хусусиятҳо ба рушди соҳаи сайёҳӣ хос буданд [8, с. 355]:

- рушди системаи алоқа ва роҳ, пайдоиши роҳҳои алоқаи автомобилӣ, роҳи оҳан ва ҳавоии шаҳрҳои дохили Тоҷикистон ва гирду атрофи он.
- пайдошавӣ ва баъзан ба қор даровардани воситаҳои техникии ҳаракат дар ҳудуди Тоҷикистон, ки дар мамлакатҳои тараққикарда дар асрҳои XVIII–XIX истифода бурда мешуданд (автомобилӣ, роҳи оҳан, ҳавопаймо ва ғайра);
- ба вучуд омадани қоргарону хизматчиёни қорои вақти озод ва ба тариқи нархи муносиб дастрас будани роҳхатҳои сайёҳӣ ба кишварҳои қоричӣ ва ғайра;
- ҳуқуқи иҷтимоӣ ва шаҳрвандӣ қорои муолиҷа;
- руҳсатҳои меҳнатӣ ва ғайра;
- омӯзиши воситаҳо ва қоруи сайёҳии Тоҷикистон, ташкил шудани соҳаҳои фаъолияти ба туризм алоқаманд, ташкил шудани муассисаи аввалини маҳсус оид ба хизматрасонии сайёҳӣ ва пайдоиши хизматрасонии маҷмуи сайёҳӣ.

Баъд аз соли 1991 аз сабаби тағйир ёфтани сиёсати давлат ва баъдан гузариш ба шароити нави иқтисодӣ, марҳилаи нави рушди туризм оғоз меёбад, ки он қорои хусусиятҳои хос буд.

Давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳамчун аъзои қорилҳуқуқи қоремаи қаҳонӣ, фазои меъёрии ҳуқуқиро қорои саёҳат ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам байналқалқӣ фароҳам овард. Аммо то ин давра дар кишвар як қилсила тақбирҳо андешида шуда буданд, аз қумла Сарраёсати Иттиҳоди Шӯравӣ оид ба туризми қоричӣ дар соли 1989 барқам хӯрд., соли 1990 бо қарори Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистон “Қоритети давлатӣ оид ба туризми қоричӣ” ба “Иттиҳодияи Тоҷикистон оид ба туризми қоричӣ” - “Тоҷикинтур” тақдил дода шуд ва ба салоҳияти он қор оид ба рушди туризми қоричӣ дар қумҳурий гузошта шуд. Бо мақсади танзими самараноқи фаъолияти ҳуқуқию ташқилӣ дар соҳаи туризм ва пешбурди сиёсати

ягонаи ҳуқуқӣ ва иқтисодии рушди туризм дар ҷумҳурӣ, бо қарори Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистон аз 20 ноябри соли 1990 “Ассотсиатсияи туризми Тоҷикистон” таъсис ёфт. Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистон супориш дод, ки Ассотсиатсияи туризми Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Вазорати адлия оид ба дохил намудани тағйирот ба қонуни мавҷуда дар бораи масъалаҳои туризм пешниҳодот омода намоянд. Ҳамин тариқ, дар Тоҷикистон қонунгузориҳои мақсаднок вобаста ба туризм ва рушди он қабул гардида, бисёр вазифаҳо ва уҳдадорӣҳои вобаста ба соҳа ба салоҳияти вазоратҳои гуногуни кишвар гузашта шуда, тавассути қонунгузорӣ ба танзим дароварда шуданд. Ҳуҷҷатҳои қабулшудаи қонунӣ барои таъмини идоракунии сатҳҳои алоҳидаи фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ таъиноти вазифавӣ доштанд. Бо вучуди он ки дар Тоҷикистон туризм таърихан ба варзиш вобастагӣ дошт, баъзе масъалаҳои танзими он дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва ҳифзи саломатии аҳоли инъикос ёфтанд. Бисёр масъалаҳои танзими соҳаи сайёҳӣ бо вучуди вобастагии зич доштан бо тавсифоти табиӣ-рекреатсионии ҳудуди мамлакат дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба табиат ва экология инъикос ёфтаанд [8, с. 356].

Метавон гуфт, ки рушди туризм дар Тоҷикистон то солҳои 1995-1996-уми асри гузашта номуназам ва камсамар буд ва танҳо пас аз ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар рӯ ба беҳбудӣ ниҳод. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар соҳаҳо ба ин соҳаи аҳамияти стратегидошта низ диққати зиёд дода, дар радифи дигар омилҳои муаррификунандаи Тоҷикистон туризм ба сифати манбаи даромади иқтисодӣ шинохта шуд.

Бо назардошти ҳолати мазкур, чиҳати эҳёи туризми байналмилалӣ ва дар умум, соҳаи туризм бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тахти рақами №461, аз 8-уми апрели соли 1996 мақоми идораи давлатии соҳаи туризм, яъне Ширкати миллии «Тоҷиктуризм» мувофиқи ҳисоби хоҷагидорӣ ва худмаблағгузорӣ бе додани фондҳои асосӣ ва иншооти сайёҳӣ таъсис ёфт [13].

Фаъолияти асосӣ ва аввалиндараҷаи мақоми давлатии идораи соҳаи туризм аз инҳо иборат буданд:

1. Амалӣ сохтани сиёсати ягонаи давлат дар соҳаи туризм ва ба тартибу низом даровардани фаъолияти муассисаҳои сайёҳӣ;

2. Ташкили пояи қонунгузорӣ ва меъёрҳои ҳуқуқие, ки рушди туризмро ҳамчун соҳаи ояндадори иқтисодӣ танзим намояд;

3. Мусоидат барои ташаккули минбаъдаи обрӯю эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа бо роҳи фаълоне иштирок намудан дар намоишгоҳҳои сайёҳии байналмилалӣ, истеҳсоли маҳсулоти миллии сайёҳӣ ва пешниҳоди он ба бозорҳои ҷаҳонии хизматрасониҳои сайёҳӣ;

4. Барқарор намудани муносибатҳои муштарак бо ташкилотҳои байналхалқии сайёҳӣ, омода сохтани базаи қонунгузорӣ барои ба роҳ мондан ва мустақкам кардани ҳамкориҳо бо кишварҳои ИДМ ва хориҷи дур дар соҳаи туризм;

5. Фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва ҳамчунин, дар ҷумҳурӣ боз намудани намоёндагоҳҳои ширкатҳои сайёҳии хориҷӣ.

Моҳи марти соли 1996 бо мақсади рушди туризм дар Тоҷикистон, ташкили бозори хизматрасонии сайёҳӣ ҳангоми танзими самараноки он ва ташкил намудани инфрасохтори зарурии тичоратии сайёҳӣ, ки ба меъёрҳои байналхалқӣ ҷавобгӯӣ бошанд, аз тарафи давлат муассисаи миллии “Тоҷиктуризм” ташкил карда шуд. Ширкати мазкур дар асоси қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сохтори ҷумҳуриявӣ идоракунандаи давлатӣ, ки фарогири фаъолияти худтаъминкунӣ ва худмаблағгузорӣ мебошад, муайян гардид. Баъдан, ширкати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба туризм - “Тоҷиктуризм” номи “Сайёҳ”-ро гирифт. Тобистони соли 2001 Ширкати миллии “Сайёҳ” ба “Муассисаи муттаҳидаи давлатии сайёҳии “Сайёҳ” табдил меёбад. Муассисаи муттаҳидаи давлатии сайёҳии “Сайёҳ” соли 2001 таъсис ёфта, то соли 2006 ҳамчун ташкилоти тичоратии ҷумҳуриявӣ фаъолияти худро дар асоси Шартномаи дутарафа бо Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади мусоидат намудан ва амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар соҳаи туризми ватанӣ барои танзими фаъолияти сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ пеш бурд [2].

Ҳамзамон, моҳи январи соли 2001 бо мақсади баланд бардоштани нақши давлат дар рушди соҳаи туризм ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодиёт бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 январи соли 2001, таҳти рақами 445 вазифаҳои мақоми давлатии идора дар ин соҳа ба зиммаи Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардиданд [1].

Дар назди Вазорати иқтисод ва савдо вазифаи коркарди сиёсати давлатии иҷтимоӣ–иқтисодӣ дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ гузошта шуд ва дар ин замина тамоми ҷанбаҳои байналхалқии вобаста ба туризм дар Тоҷикистон муназзам гардиданд. Муассисаи сайёҳии мазкур вазифаҳои зеринро фарогир буд: ҳифз намудани манфиатҳои Тоҷикистон дар байни ташкилотҳои байналхалқии сайёҳӣ; таҳияи лоиҳаи барномаҳои давлатии рушди туризм, шартномаҳои байниҳукуматӣ дар соҳаи туризм ва муайян намудани тартиби амалишавии онҳо; аккредитатсияи намоёндагони шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, ки ба фаъолияти сайёҳӣ ва савдои берунӣ машғуланд; муайян намудани меъёрҳо ва муқаррароти стандартҳои давлатии хизматрасонии сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ; танзими фаъолият ва раҳнамои меъёрӣ ва методии субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ ва ғайра гузошта шуд. Вазифаи асосии муассисаи “Сайёҳ” мусоидат намудани сохтори давлатии идоракунии дар соҳаи туризм ва амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди минбаъдаи соҳаи мазкури иқтисодиёт, инфрасохтори мавҷуда, дар асоси концептсияи ҷумҳурии самтҳои афзалиятноки соҳа буд.

Таърихи 30 апрели соли 2004 аввалин маротиба Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар доир ба зарурати тақомули санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бораи соҳаи сайёҳӣ яке аз сарчашмаҳои аввалиндараҷаи рушди ин самт ҳисобида, дар баробари рушди соҳа тақомули пайвастаи қонунгузориро вабаста ба сайёҳӣ омили муҳими инкишофи он ҳисобида, аз ҷумла, қайд намуданд, ки «вобаста ба ин зарурати ҳарчи зудтар баррасӣ ва ворид намудани тағйирот ба қонунгузори соҳаҳои стандартизатсия ва сертификатсия, арзёбии гумрукӣ, назорат аз болои интиқоли борҳо, хариди давлатии мол ва хизматрасонӣ, ҳифзи муҳити зист, дар бораи рақобат, ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон, туризм, об, меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ ба миён омадааст» [9].

Дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки соҳаи сайёҳии ҷумҳуриро ба танзим дароварда, фаъолияти онро таъмин менамуданд, қабул карда шуданд.

Мувофиқи моддаи 12 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва бо мақсади иҷрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2000, таҳти №9 “Дар бораи тақмил додани сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 28.12.2006, № 609 Кумита оид ба корҳои ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳоло Кумита оид ба корҳои ҷавонон ва варзиш назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) таъсис ёфт, ки сохтори марказии ҳокимияти иҷроия дар соҳаи сиёсати ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ маҳсуб шуда, вазифаи коркарди сиёсати ягонаи давлатӣ ва танзими меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи ҷавонон, рушди варзиш ва сайёҳиро ба уҳда дошт.

Ҳамин тавр, рӯйдоди муҳимме, ки на танҳо дар соҳаи туризм, балки дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон саҳифаи комилан нав ва таърихиро боз намуда, яке аз заминаҳои бозғатимоди ташаккул ва нуфузи минбаъдаи сайёҳии миллии мо гардид, ба ҳайси узви Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ пазируфта шудани Тоҷикистон аст, ки он дар таърихи 27 ноябри соли 2007 сурат гирифт¹. Узвият ба созмони байналмилалӣ мазкур Тоҷикистонро водор менамояд, ки қонунгузори худро оид ба сайёҳӣ дар доираи меъёрҳои байналмилалӣ ба роҳ монда, тадбирҳои самараноки рушди соҳаро пешбинӣ созад.

Аз соли 2007 то 2017 татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба салоҳияти Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дошта, баъдан, бо назардошти аҳамияти стратегӣ соҳа, татбиқи самараноки сиёсати давлатӣ ва танзими

¹ Иҷлосияи 17–уми Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ. - Кортахена-де-Индиас (Колумбия), 2007.

фаъолияти сайёҳӣ ниҳоди комилан мустақил - Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт.

Қаблан, Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои зеринро ба дӯш дошт [5]: амалӣ намудани барномаи давлатии сайёҳӣ дар Тоҷикистон, таъминоти иҷроии созишномаҳо ва шартномаҳои байналхалқӣ дар соҳаи сайёҳӣ; пешниҳод намудани манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ташкилотҳои байналмилалӣ сайёҳӣ; таҳияи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва муайян намудани стандартҳои хизматрасонӣ дар ҷумҳурӣ; танзими фаъолият ва нишондодҳои меъёрӣ-методӣ дар субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ; муаррифии мавзӯҳои сайёҳии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар; амалӣ намудани фаъолияти саёҳати литсензионӣ (ичозатномадихӣ); муайян намудани квотаи сайёҳии муносибатан баробар дар байни субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ-экспурсионии ба кадастри давлатии захираҳои туристӣ дохилшуда бо шартҳои ҳатмии ҳифзи онҳо аз вайроншавӣ; назорати риояи сифати хизматрасониҳои пешниҳодшудаи сайёҳӣ ва иҷроии шартҳои литсензиявӣ ва сертификатӣ дар соҳаи сайёҳӣ; интихоби ҳайати кормандон ва ҷобачогузориҳои онҳо (ба ғайр аз субъектҳои ғайридавлатии фаъолияти сайёҳӣ), гузаронидани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ташкил намудани кадастри давлатии захираҳои туристӣ; ҳаллу фасли дигар масъалаҳои мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба салоҳияти он гузашташуда [7].

Сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти сайёҳӣ дар кишвар чунин ба танзим дароварда шудааст [7]:

- таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон ба истироҳат, ҳаракати озод ва дигар ҳуқуқҳо ҳангоми саёҳат кардан;
- ҳифзи муҳити атроф;
- ҳамасола муайян намудани номгӯи объектҳои табиӣ ва таърихӣ-фарҳангӣ, аз он ҷумла, ҳудудҳои ҳифзшавандаи табиат, ки тамошои онҳо мувофиқи квота муайян карда мевашад;
- рушди саноати туристӣ, ки имконияти қонунгардонидани талаботи шаҳрвандонро ба саёҳат дорад;
- рушди робитаҳои байналхалқӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- истифодаи самараноки мероси табиӣ ва фарҳангӣ [8].

Самтҳои афзалиятноки танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ дастгирӣ ва рушди туризми дохилӣ, воридотӣ, иҷтимоӣ ва ҳаваскорӣ мебошад.

Тибқи сиёсати давлатӣ танзими фаъолияти сайёҳӣ бо роҳҳои зерин сурат мегирад [7]:

- таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии вобаста ба тақмили муносибатҳои байналмилалӣ, ки ба саноати туристӣ бахшида шудаанд;
- ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои давлат дар соҳаи сайёҳӣ;
- ҳифзии ҳуқуқ ва манфиатҳои сайёҳон, таъмини бехатарии онҳо;
- муайян намудани низомҳои стандартикунонӣ, сертификатсия ва иҷозатномадихӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- ҳавасмандкунии сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ барои рушди фаъолияти сайёҳӣ;
- ташкил намудани имкониятҳои баробар дар бозори хизматрасонии сайёҳӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ, новобаста аз шакли моликият ва мусоидат намудан ба рушди рақобатнокӣ, таъминоти риояи қонунгузориҳои зиддинҳисорӣ дар ин соҳа;
- рушди робита бо кишварҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ, иштирок дар барномаҳои байналмилалӣ рушди туризм, коркард ва ҳулосаи шартномаҳои байналмилалӣ дучониба ва бисёрҷониба дар соҳаи сайёҳӣ ва муайян намудани тартиби амалишавии онҳо.

Афзоиши шумораи сайёҳони хориҷӣ дар ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, ба воситаи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, бавижа, сиёсати “дарҳои кушод” Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар натиҷаи суботи сиёсӣ, барқарор гардидани сулҳу ваҳдати миллӣ дар мамлакат, самаранокии ислоҳоти иқтисодӣ амалӣ гардонидани шуда истодааст.

Дар кишвари мо туризм соҳаи афзалиятнок буда, бо вучуди таваҷҷуҳи пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ, даромади иқтисодӣ аз ин соҳа ниҳоят кам

аст. Ба талаботи байналмилалӣ пурра ҷавобгӯ набудани инфрасохтори сайёҳӣ ва савияи хизматрасонӣ дар ин самт, дар сатҳи зарурӣ тарғиб наёфтани Тоҷикистон ба сифати мавзеи сайёҳӣ ва якҷанд омилҳои дигар боис гардиданд, ки кишвари мо дар мавриди ҷалби сайёҳон нисбат ба меъёрҳои байналхалқӣ натиҷаи дилхоҳро ноил нагардидааст. Илова бар ин, тӯли солҳои 1991-1995 бо назардошти вазъи ноороми сиёсӣ ба Тоҷикистон ташрифи сайёҳон ба қайд гирифта нашудааст. Танҳо пас аз ташкили ширкатҳои миллии сайёҳӣ ва тадриҷан эътидол ёфтани вазъи сиёсӣ дар ҷумҳурӣ, шумораи сайёҳон низ мутаносибан зина ба зина афзоиш ёфт, ки дар соли 1996 - 700 нафар, соли 1997 – 2100 нафар, соли 1998 - 3190 нафар, соли 1999 – 4500 нафар, соли 2000 – 7673 нафар, соли 2001 – 5200 нафар, соли 2002 - 6314 нафар, соли 2003 – 13000 нафар, соли 2004 – 14297 нафар, соли 2005 – 14437 нафар, соли 2006 – 29584 нафар ва соли 2007 – 50692 нафар сайёҳон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд [4].

Шумораи сайёҳони хориҷи кишвар, ки ба мавзеҳои табиӣи Тоҷикистон ташриф овардаанд, дар солҳои 2005-2009 ду баробар афзуда, динамикаи он мутаносибан дар солҳои 2010-2013 поён рафтааст. Чунончи, дар соли 2005 12338 нафар ва дар соли 2009 25504 нафар сайёҳ ба кишвари мо омада, соли 2013 207 ҳазору 911 нафарро ташкил дод, ки ин назар ба нишондоди соли 2010, 47 ҳазор нафар, ё худ 22,7 фоиз зиёд аст.

Динамикаи ҷалби сайёҳон ба кишвари мо дар солҳои 1996-2006 чунин аст:

Диаграммаи 1. Нишондиҳандаҳои омории соҳаи сайёҳӣ дар солҳои 1996-2006

Мувофиқи маълумоти омории суръати сайёҳати шаҳрвандони Тоҷикистон ба хориҷи кишвар (тавассути ташкилотҳои сайёҳӣ) сол аз сол (бар истисноии давраи паҳншавии вируси COVID-19) афзоиш ёфта истодааст. Чунончи, агар соли 2003 шумораи сайёҳон ба хориҷи кишвар 11 519 нафарро ташкил дода бошад, соли 2008 теъдоди онҳо ба 20 851 нафар расид, ки нисбат ба соли 2008 - 81 фоиз зиёд аст [2].

Таҳлили маълумоти омории аз васеъшавии ҷуғрофияи туризми воридотӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар соли 2003 агар ба мавзеҳои табиӣи Тоҷикистон сайёҳони 60 кишвари ҷаҳон ташриф оварда бошанд, дар соли 2008 теъдоди онҳо ба 94 кишвар расид. Даромад аз соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз ба 4 миллион доллари ИМА расида аст, аммо барои кишвари мо, ки имконоти васеи сайр ва сарчашмаҳои зиёди сайёҳӣ дорад, даромад аз ин манбаъ ниҳоят кам аст [2].

Аз таҳлили мисолҳои боло бармеояд, ки то андозае ҷараёни вуруди сайёҳон ба кишвари мо дар солҳои 2001, 2002 нисбат ба соли 2001 коҳиш ёфта, дар солҳои баъдӣ ҷараёни бонизомии афзоишро фаро гирифта, дар соли 2016 нисбат ба соли 1996 492 маротиба афзун гардидааст, ки натиҷаи таваҷҷуҳи бевоситаи Ҳукумати Ҷумҳурӣ ба ин соҳа ва татбиқи самараноки сиёсати давлатӣ дар ин самт ба шумор меравад.

Нақши ширкатҳои сайёҳии кишвар низ дар ҷалби сайёҳон рӯз то рӯз бештар ва самаранокии фаъолияти онҳо афзунтар гардида истодааст, гарчанде ки тибқи иттилоии оморӣ дар мамлакати мо дар солҳои 1996-2000 миқдори ташкилотҳои сайёҳӣ амалан афзоиш наёфтааст. Зеро аз як ҷиҳат ба вазъи сиёсӣ вобастагӣ дошта бошад, аз ҷониби дигар арзиши баланди литсензия барои дарёфти ҳуқуқ ҷиҳати фаъолияти туристӣ боис гардида буд, ки суръати фаъолияти ширкатҳои сайёҳиро паст намояд [1].

Баъд аз қабули Низомнома «Дар бораи тартиби литсензиякунонии фаъолияти туристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пардохтҳои ҳатмии истифодаи табиат» [5] миқдори ширкатҳои сайёҳӣ аз 24 адади соли 2020 дар соли 2020 ба 224 адад, ё худ қариб 10 маротиба афзун гардид, ки қисми асосии онҳоро секторҳои хусусӣ ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, барои мунтазам андешидани чораҳо ҷиҳати беҳбудии имиджи Тоҷикистон дар миқёси байналмилалӣ ва васеъ намудани ҳамкориҳои байнидавлатӣ, кишварӣ мо аз моҳи июни соли 2005 нархҳои раводидро барои шаҳрвандони хориҷӣ 20% ва барои визаи туристӣ вобаста ба миқдори гурӯҳ то 50% кам кард. Ғайр аз ин, дар ин тарифҳо додани визаи сесолаи сармоягузорӣ (инвеститсионӣ) пешбинӣ шудааст, ки ин омил низ ба рушди туризм мусоидат хоҳад кард.

Ифтитоҳи бюрои консулӣ дар фурудгоҳи шаҳри Душанбе, ҷорӣ намудани раводидҳои махсуси сайёҳӣ бо нархҳои имтиёзнок, кушодани қисми зиёди қаламрави Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) барои ташрифориҳои сайёҳон шароитҳои нав ба нав ва мусоидро фароҳам овард.

Барои фаъолшавии ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи туризм шартномаҳои расмӣ бо як қатор маъмуриятҳои миллии сайёҳии давлатҳои ҷаҳон, Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (СУС) ва дигар ташкилотҳои бонуфузи байналхалқии сайёҳӣ барқарор гаштаанд.

Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба туризм додани мақоми равияи афзалиятнокии иқтисодӣ, қабул ва иҷрои қарор дар бораи эълон намудани ноҳияи Варзобу Балҷувон ва дараи Ромит ҳамчун минтақаи санаторию курортӣ истироҳат ва туризми байналхалқӣ, пеш аз ҳама, ба барқароршавии туризми дохилӣ дар ҷумҳурӣ, барқароркунии объектҳои дар ин ноҳияҳо мавҷудбуда, ташкили шароитҳои дастрас барои истироҳат ва табобат мусоидат мекунад. Ғайр аз ин, аз соли 2002 инҷониб ҳавасмандии ташкилотҳои муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштирок дар инкишофи туризми дохилию хориҷӣ ба назар мерасид. Аз тарафи ташкилоти байналхалқии «Актед» ташаббус оид ба иҷрои барномаи барқароркунии «туризми фарҳангӣ» дар ноҳияи Мурғоби Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дастгирӣ шуд. Аз тарафи очонсии туркӣ оид ба ҳамкории иқтисодӣ «ТИКО» соли 2001 тайёр кардани 24 мутахассиси соҳаи туризм, фаъолияти меҳмонхонагӣ ва тарабхонавӣ дар Анталия гузаронида шуд. Ин чараён мунтазам идома ёфта, гузаронидани курсҳои соҳаи туризм дар давоми соли 2005, 2010 ва минбаъд низ ба нақша гирифта шуд [2].

Бо мақсади тарғиби имконоти нодирӣ соҳаи туризми ҷумҳурӣ ва инкишофи ҳамкориҳои минтақавӣ октябри соли 2004 якумин ярмакаи ҷумҳуриявии «Туризм ва истироҳат» бомуваффақият гузаронида шуд.

Таҳлилҳои вазъи туризм нишон медиҳанд, ки дар қатори шаклҳои анъанавии туризм (алпинизм, варзишию кӯҳӣ, экологӣ, маърифатӣ), инчунин, туризми конгрессию корӣ низ дар Тоҷикистон самаранамовар (ояндадор) дар пай дорад. Дар баробари таваҷҷуҳи зиёди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди туризм иншооти санаторию курортӣ низ барқарор ва таҷдид ёфтанд.

Дар айни замон туризмро ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятнокии иқтисодиёти мамлакат баррасӣ намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳо андешида истодааст, ки ба рушди туризм дар ҷумҳурӣ, ташкил намудани дастрасии бештари ҷумҳурӣ барои омаду рафти сайёҳони хориҷӣ, беҳтар намудани ҳолати инфрасохтори мавҷудаи сайёҳӣ ва санаторию курортӣ, ҷалби сармоягузориҳо нигаронида шудаанд.

Дар давоми соли 2005 дар заминаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.10.2002, № 388 «Оид ба литсензиякунонии фаъолияти туристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пардохтҳои ҳатмии истифодаи табиат» [5] ба 27 ширкати туристӣ литсензия барои

фаъолияти ҷаҳонгардӣ дода шуд ва то 1 январи соли 2006 - 65 ширкатҳои сайёҳии ҷумҳурӣ дорои литсензия буданд.

Тибқи иттилои оморӣ дар соли 2005 аз тарафи субъектҳои фаъолияти туристӣ ва Кумитаи оид ба корҳои дини назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар 16464 сайёҳ раван карда шуд, ки мутаносибан ба соли 2004 - 7661 нафар ва ё 87 фоиз зиёд мебошад [1].

Дар Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009 вазъи ифрасохтори сайёҳӣ дар кишвар ба таври зайл арзёбӣ гардидааст: “Дар ҷумҳурӣ айни замон бештар аз 65 % иншооти санаторию истироҳатӣ ва самти туристидошта барқарор гардида, қариб 35 минтақаҳои хусусӣ бунёд шудаанд, ки барои ташкили истироҳату табobati шаҳрвандони Тоҷикистон, шӯғли аҳоли ва ҷалби сармоягузори ватанӣ дар инфраструктураи номбурда шароити воқеиро ба вуҷуд меорад” [1].

Дар соли 2006 шаклҳои афзалиятноки туризми байналмилалӣ дар кишвар: туризми экологӣ, алпинизм, кӯҳию варзишӣ, конгресс-туризм (корӣ), таърихӣ маърифатӣ, турҳои автомобилӣ, велосипедӣ ва аспӣ, рафтинг, лижаронии кӯҳӣ, шикори байналмилалӣ шумор мерафтанд.

Афзоиши ҳарсолаи ташрифи сайёҳони хориҷӣ танҳо 2,5-3,5 % ташкил мекард. Намудҳои асосии воридот ба бучет аз шаклҳои мазкури туризм: пардохтҳои ҳатмӣ барои баромадан ба кӯҳ (аз 50 то 100 доллари ИМА), боҷи экологӣ (1 доллари ИМА аз ҳар 1 нафар дар як рӯз), пардохти равондид (аз 20 то 45 доллари ИМА аз 1 нафар), пешниҳоди хизматрасониҳои раҳнамо, тарҷумонҳо, хӯроку ғизо ва ҷобачокунӣ (аз 50 то 100 доллари ИМА аз гурӯҳ). иборат буданд.

Самтҳои асосии рушди ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи туризм дар соли 2006 аз иштироки ширкатҳои сайёҳии ҷумҳурӣ дар кори намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои байналхалқии сайёҳӣ, гузаронидани намоишгоҳи ҳарсолаи ҷумҳуриявии сайёҳии «Туризм ва истироҳат дар Шохроҳи Абрешим», татбиқи созишномаҳои байналхалқии қаблан имзошуда ва бастании шартномаҳои нав ба давлатҳои хориҷӣ дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаи туризм иборат буданд.

Дар асоси таҳлил нишондиҳандаи дурнамои афзоиши ҳаҷми хизматрасониҳо дар баҳши сафари сайёҳон берун аз марзи ҷумҳурӣ барои соли 2006 (бо назардошти кушодашавии роҳи мошингарди Хорӯғ-Кулма-Қарақурум) аз 5 то 15%-ро ташкил намуда, афзоиши ҳаҷми хизматрасониҳо дар баҳши туризми воридшаванда нисбат ба соли 2005 дар доираи 2,5-3,5 % муайян шудааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои соҳаи сайёҳӣ дар солҳои 2004-2006

Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Соли 2004	Соли 2005	Соли 2006
Ҳаҷми хизматрасониҳои пулакии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	Сомонӣ	20.999240	22.859541	25.831281

Дар давраи гузариш Тоҷикистон системаи сустинкишофёфтаи ба иҷтимоӣ-нигаронидашудаи туризмро ба мерос гирифт, ки он ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ ҷавобгӯ набуд. Мавқеи ҷуғрофӣи Тоҷикистон, ки дар маркази Шохроҳи Абрешим ҷойгир буда, аз ғоизи онҳо баландтарин кӯҳҳои ба силсилакӯҳҳои Ҳиндукушу Ҳимолой дохилшаванда ишғол менамояд ва захираҳои нотақрори табиӣ зарурати пеш гузоштани туризмро ба сифати самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ кишвар ба миён мегузоранд.

Мусаллам аст, ки ҷуғрофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар густариши соҳаи сайёҳии кишвар ҳамчун заминаи муҳим ба шумор рафта, дар ин самт санаи 20 апрели соли 2006 Президенти кишвар дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати хоса зоҳир намуда, аз ҷумла чунин зикр намуданд: «Бо дарназардошти хусусиятҳои хоси ҷуғрофӣ

ва имкониятҳои мавҷудаи Тоҷикистон тараққиёти саноати сабук, коркарди маъдан, маҳсулоти кишоварзӣ, истифодаи самарабахши захираҳои гидроэнергетикӣ, ашёи хоми маҳаллӣ, густариши туризм ва тавсеаи хизматрасонӣ дар кишвар аҳамияти махсус дорад»[10]. Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди соҳаи сайёҳиро дар баробари соҳаҳои муҳими Тоҷикистон дорои аҳамияти махсус доништа, ба ин восита таъкид намудаанд, ки ҷалби масъулон ва ҷоматчиӣ ба ин соҳа пайваستا ва устувор бошад.

Дар Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009 (қарори ҲҚТ аз 29.12.2003, №582) зикр шудааст, ки роҳҳои мошингарди зерин барои рушди туризм дар Тоҷикистон манфиати бештар доранд [1]:

- Душанбе-Истаравшан-Сирдарё (Ҷумҳурии Ўзбекистон);
- Душанбе-Панҷакент-Самарқанд (Ҷумҳурии Ўзбекистон);
- Душанбе-Турсунзода-Деҳнав (Ҷумҳурии Ўзбекистон);
- Хучанд-Конибодом-Қўқанд (Ҷумҳурии Ўзбекистон);
- Душанбе-Хоруғ-Ош (Ҷумҳурии Қирғизистон) ва Душанбе-Чирғатол;
- Душанбе-Айваҷ ва Душанбе Панҷи Поён (баромад ба Афғонистон);
- Душанбе-Хоруғ-Мурғоб-Қулма- шохроҳи Қароқурум (баромад ба Ҷумҳурии Халқии Хитой);
- Душанбе-Хоруғ-Ишкошим (баромад ба Афғонистон).

Барои амалӣ намудани Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон дар солҳои 2004-2009 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.12.2003, №582) то соли 2009 - 1 311 750 сомонӣ, аз ҷумла хароҷот аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ 270 950 сомонӣ пешбинӣ шуда буд [1].

Ҳамин тавр, дар асоси далелҳо ва истиноди мавриди назар метавон натиҷагирӣ намуд, ки таъсиси ниҳоди дахлдор ва масъулу ҷавобгӯ барои рушди сайёҳӣ дар кишвар яке аз иқдомоти ҷиддӣ ва муфиду саривактӣ Ҳукумати мамлакат буда, омили соҳаи сайёҳӣ нишон медиҳад, ки ба кор шуруъ намудани ниҳоди салоҳиятдор фаъолияти соҳаро ҷиддан дигаргун кардааст. Самтҳои асосии тавачҷуҳ ба соҳаи сайёҳӣ маълум гардида, туризми дохилӣ ва хориҷӣ аз зинаи қарағӣ ва қафомониву таназзул пурра раҳой ёфт. Миқдори муайяни маблағҳо аз ҳисоби даромадҳои соҳа ба буҷети кишвар ворид гардиданд. Ҷараёни барқарор сохтани робитаҳо ва рафту омади сайёҳон костагиву камбудии соҳаро низ муайян кард, ки ин дар навбати худ нақшаҳои ояндаи соҳаро низ таҳрир ва самти фаъолиятҳои минбаъра низ тақомул бахшидааст.

Адабиёт

1. Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009. – Душанбе, 2003. - №582. - 29 декабр. [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 04.04.2018).
2. Бойгонии Саридораи байгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ф. 20. Оп. 21. – Д. 934-945.
3. Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Бойгонии ҷории Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи “Низомнома «Дар бораи тартиби литсензиякунонии фаъолияти туристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пардохтҳои ҳатмии истифодаи табиат». – Душанбе, 2002. – № 388. – 1 октябр [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 12.03.2018).
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба литсензиякунонии фаъолияти туристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пардохтҳои ҳатмии истифодаи табиат». – Душанбе, 2002. - № 388. – 1 октябр.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм”. – Душанбе, 1999. – №824. – 3 сентябр (моддаи 8), [манбаи электронӣ]. URL: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=61 (санаи истифодабарӣ: 14.03.2017)
8. Мамадризоҳонов, А. А. Ташкили фаъолияти экотуристӣ / А.А.Мамадризоҳонов. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С.361.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (30.04.2004) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/6615> (санаи истифодабарӣ: 22.02.2017)
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (20.04.2006) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/198> (санаи истифодабарӣ: 22.02.2017)
11. Пивоварова, Н.В. История туризма в Таджикистане (XX – начало XXI вв.): дис. ... канд. ист. наук / Н.В. Пивоварова. – Душанбе, 2010. – 172 с.
12. Сарчашма - маълумотномаи Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.06.2005.
13. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси Ширкати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба туризм. – Душанбе. – №461. – 1996. – 8 апрел [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 15.03.2018)

ТАЪРИХИ БУНЁДИ НИҲОДИ ДАХЛДОР ДАР СОҶАИ ТУРИЗМ ВА МАРҶИЛАҶОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ ОН (солҳои 1991-2006)

Дар мақолаи мазкур оид ба номуназамии сохтори соҳаи сайёҳӣ то истиқлоли давлатӣ, низоми қонунгузорӣ ва инфрасохтор сухан рафта, муайян карда шудааст, ки то замони соҳибхиттиёрии кишвари мо сайёҳӣ на соҳаи мустақил, балки қисми таркибии фарҳанг шинохта мешуд.

Муаллиф ба хулосае омадааст, ки баъд аз гузариш ба шароити нави иқтисодӣ, марҳилаи нави рушди туризм оғоз ёфта, дорои хусусиятҳои хос аст. Дар мақола масъалаҳои сиёсати ягонаи давлат дар соҳаи туризм, низоми фаъолияти муассисаҳои сайёҳӣ, намоишгоҳҳои сайёҳии байналмилалӣ, истеҳсоли маҳсулоти миллии сайёҳӣ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, намояндагиҳои ширкатҳои сайёҳии хориҷӣ, ташкили бозори хизматрасонии сайёҳӣ мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд.

Муайян шудааст, ки тақомули пайвастаи қонунгузорӣ дар самти сайёҳӣ омили муҳими инкишофи соҳа аст ва дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст.

Муаллиф марҳилаҳои рушди соҳаи сайёҳиро дар муқоиса бо ҳам ба риштаи таҳқиқ қашида, ба ҳайси узви Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ пазируфта шудани Тоҷикистонро яке аз марҳилаҳои тақонбахши соҳа маънидод намудааст.

Дар мақола муаллиф вазифаҳои ниҳоди ҳукукии рушди сайёҳиро дар даврони истиқлол ба маърази муқоиса қашида, марҳила ба марҳила ташаккул ёфтани онҳоро муайян намуда, назорати риояи сифати хизматрасониҳои пешниҳодшудаи сайёҳӣ ва иҷрои шартҳои литсензиявӣ ва сертификатӣ дар соҳаи сайёҳиро аз ҳама вазифаи афзалтар шуморидааст.

***Қалидвожаҳо:** истиқлол, соҳаи сайёҳӣ, инфрасохтор, таърих, қонунгузорӣ, муассисаҳои сайёҳӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, ширкатҳои сайёҳӣ.*

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ УЧРЕЖДЕНИЯ В ОБЛАСТИ ТУРИЗМА И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (1991-2006 гг.)

В данной статье рассматривается нерегулярная структура индустрии туризма до обретения государственной независимости, законодательная и инфраструктурная система, а также указывается, что до обретения независимости нашей страны туризм считался не самостоятельной отраслью, а составной частью культуры.

Автор приходит к выводу, что после перехода к новым экономическим условиям начался новый этап развития туризма, имеющий свои особенности. В статье рассматриваются вопросы единой государственной политики в сфере туризма, системы деятельности туристских организаций, международных туристических выставок, производства национального туристского продукта, привлечения иностранных инвестиций, представителей иностранных туристических компаний, организации рынка туристических услуг. туристические услуги.

Отмечено, что постоянное совершенствование законодательства в сфере туризма является важным фактором развития отрасли, и за годы независимости страны данному вопросу уделяется значительное внимание.

Автор сравнивает этапы развития индустрии туризма и считает, что признание Таджикистана членом Всемирной туристской организации является одним из самых ярких этапов развития отрасли.

В статье автор сравнивает задачи правового института развития туризма в период независимости, выделяет их поэтапное формирование, а также рассматривает контроль за соблюдением качества предоставляемых туристических услуг и соблюдением лицензионно-сертификационных условий в сфере туризма.

Калидвожаҳо: истиклол, соҳаи сайёҳӣ, инфрасохтор, таърих, қонунгузорӣ, муассисаҳои сайёҳӣ, намоишгоҳҳои сайёҳии байналмилалӣ, маҳсулоти миллии сайёҳӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, бозори хизматрасонии сайёҳӣ.

Ключевые слова: независимость, сфера туризма, инфраструктура, история, законодательство, туристические организации, привлечение иностранных инвестиций, туристические компании.

THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF INSTITUTIONS IN TOURISM FIELD AND THE MAIN STAGES OF ITS ACTIVITY (1991-2006 y.)

This article considers the irregular structure of the tourism industry before gaining state independence, the legislative and infrastructural system, and also indicates that before the independence of our country, tourism was considered not an independent industry, but an integral part of culture.

The author comes to the conclusion that after the transition to new economic conditions, a new stage of tourism development has begun, which has its own characteristics. The article deals with the issues of a unified state policy in the field of tourism, the system of activities of tourist organizations, international tourism exhibitions, the production of a national tourist product, attracting foreign investment, representatives of foreign travel companies, the organization of the tourist services market. travel services.

It was noted that the continuous improvement of legislation in the field of tourism is an important factor in the development of the industry, and during the years of independence of the country, considerable attention has been paid to this issue.

The author compares the stages of the development of the tourism industry and considers the recognition of Tajikistan as a member of the World Tourism Organization one of the brightest stages of the development of the industry.

The article compares the main legal tasks of tourism development during the period of independence, reveals their gradual formation, controls the quality of tourist services and compliance with licensing and certification conditions in the field of tourism.

Keywords: independence, tourism, infrastructure, history, legislation, tourism organizations, attracting foreign investment, travel companies.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Миракзода Фаридун Юсуфӣ** – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илми таърих, дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсия. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Сведения об авторе: **Миракзода Фаридун Юсуфи** – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат исторических наук, доцент, начальник управления науки и инновации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Information about the author: **Mirakzoda Faridun Yusufi** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Science and Innovation Department. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ ФАРОНСА ВА ТАМОЮЛҲОИ НАВ ДАР ТАРАҚҚИЁТИ ОН

Баҳриддинзода П.М.

Доникадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Равандҳои ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ ногузир боиси афзоиши рақобат дар тамоми кишрҳои бозори ҷаҳонӣ мегардад, ки барои мутобик шудан ба шароити нав кӯшишҳои иловагии давлатҳоро талаб мекунад. Дар ин вазъият, инчунин, дар робита ба тағйирёбии вазъи ҳамгироии аврупоӣ барои Фаронса, ки аллакай ба иқтисоди ҷаҳонӣ амиқ ворид шудааст, хатарҳои нав ба миён меоянд, ки муайян намудани роҳҳои муносиби ҳалли мушкилоти иқтисодии дохилӣ ва амалҳои пайгиронаро тақозо мекунанд. Фаронса мамлакати ба дараҷаи баланд тараққиёфта, дорои силоҳи атомӣ ва кайҳонӣ мебошад. Мамлакат аз ҷиҳати ҳаҷми умумии иқтисодиёт дар Иттиҳоди Аврупо мавқеи пешсафро ишғол мекунад, аз ҷиҳати маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли пайваста дар байни даҳгонаи аввали ҷаҳон мебошад. Хусусияти анъанавии сиёсати иқтисодии Фаронса ҳиссаи калони сохторҳои давлатӣ, махсусан, дар соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим, саноати нафту газ ва нақлиёт мебошад. Маҳз аз сабаби нақши баланди давлат дар иқтисодиёт чунин системаи иқтисодиро аксар вақт модели статистӣ меноманд. Яке аз сарвазирони собиқи мамлакат Эдуард Балладур дар бораи ин гуна нақши ғаёлонаи давлати Фаронса дар бахши иқтисодӣ басо дуруст тавсиф карда, онро давлати банақшагиранда номид.

Аз назари иқтисоддонҳои аврупоӣ, давлатҳои пешқадами аъзои «Ҳафтгона» инҳоянд:

- Британияи Кабир;
- Чопон;
- Канада;
- Олмон;
- Фаронса;
- ИМА;
- Италия.

Ин давлатҳо асоси иқтисоди Аврупоро ташкил медиҳанд, онҳо дорои қувваи пуриқтидори иқтисодии минтақа мебошанд, ки 70% аҳоли ва 70% маҷмуи маҳсулоти дохилии (ММД) кишварҳои Иттиҳоди Аврупоро ташкил медиҳанд. Нуфузи сиёсии ин кишварҳо дар ҷаҳон низ бузург аст [14, с.5].

Дар баробари ин, низоми иқтисодӣ ва иҷтимоии бозорӣ бо унсурҳои идеологии афкори сиёсӣ муддати дароз ба ҷорӣ кардани ҳислатҳои манфии капитализм дар Франция мусоидат кард. Анъанаҳои мустаҳками низоми иқтисодӣ ва иҷтимоиёти бозорӣ, махсусан, дар давраи баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба муваффақиятҳои калони фаронсавиро дар соҳаи иҷтимоӣ кумак расонид. Дар охири солҳои 90-ум тақрибан сеяки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба мақсадҳои иҷтимоӣ (30,8% дар соли 1997) сарф шудааст. Тибқи арзёбии ҳамаҷонибаи муассисаҳои байналмилалӣ, Фаронса аз ҷиҳати самаранокии системаи тандурустии худ дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. Музди кор дар сохтори давлатӣ назар ба музди кори сохтори хусусӣ зиёд аст. Иттиҳодияҳои пурқувват доимо таҳдиди корпартоии умумимиллиро ба муқобили хурдтарин ҳучуми ҳукумат ба музаффариятҳои иҷтимоӣ ба даст меоваранд. Давомнокии ҳафтаи кор пай дар пай кам мешавад [4, с.11].

Вале бо тамоми бартариҳои системаи ҷамъиятии худ имрӯз Фаронса дар шароити нав рушд меёбад. Иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва муттаҳид шудани Аврупо ба иқтисодиёти миллий таъсири калон мерасонад. Далелҳои зерин гувоҳ бар онанд, ки давлат дар иқтисодиёти Фаронса нақши бузург дорад:

1. Давлат зиёда аз нисфи маҷмуи маҳсулоти дохилиро тавассути бучети сармоягузорӣ аз савдои саҳмияҳои боэътимодтар ба даст овардашуда (52,1 фоиз дар соли 2010) аз нав тақсим мекунад.

2. Шумораи одамоне, ки дар сохтори давлатӣ кор мекунанд, қариб чоряки тамоми аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаъолро ташкил медиҳад.
3. Қариб сеяки тамоми моликияти иқтисодӣ ба давлат тааллуқ дорад.
4. Калонтарин корхонаҳои миллии фаронсавӣ, ба мисли Элф Аквитен (истехсол ва коркарди нафт), Томсон (электроника ва электротехника), France Telecom (коммуникатсия), Renault (мошинсозӣ) то оғози хусусигардонӣ дар охири солҳои 1990 ғайрифаъолҳои пурраи давлатӣ ғайрифаъолҳои дорои иштироки давлат буданд [6, с. 51].

Дар мисоли чунин корхонаҳои давлатӣ ғайрифаъолҳои давлатӣ ба ҳам пайвастанӣ қувваи иқтисодиро сиёсии давлат, махсусан, назаррас аст.

Дар айни замон, Ҷумҳурии Фаронса дар зерин таъсири омилҳои беруна, аз ҷумла бӯҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ солҳои ахир, рушди босуръати пешрафти илмӣ ва техника ва ҳаракати фаромарзии сарҳадӣ сармоя осебпазири муайяни иқтисодии ҳудуд нишон дода истодааст. Аз нуқтаи назари қобилиятнокии ҳамагӣ халқ барои мамлакат зарурати тағйир таъмин ва ҷорӣ намудани технологияи нав ба миён омадааст.

Дар робита ба ин, ҳукумат дар таҷдиди сохтори иқтисод ва гузаштани инноватсия дар маркази сиёсати нави саноатӣ, аз ҷумла, интиқоли технология ва ҳавасмандгардонии рушди ширкатҳои инноватсионӣ бо роҳи осон кардани дастрасии онҳо ба бозорҳои ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, таҳлили таъмин модели иҷтимоӣ иқтисодии Фаронса ва натиҷаҳои таъсири он ба иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла барои давлатҳои Осиёи Марказӣ, бахусус, дар раванди ташаккули самтҳои асосии сиёсати иқтисодии хориҷӣ дар заминаи таҳримҳои мутақобила муҳим ба назар мерасад. Гуфтаҳои дар боло зикршуда аҳамият ва мақсади таҳлили моро муайян мекунад.

Равандҳои ташаккул ва тағйир ёфтани модели тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Фаронса дар охири асрҳои XX-XXI дар адабиёти илмӣ хориҷа васеъ инъикос ёфтааст. Дар баробари ин, як қатор хусусиятҳо ва проблемаҳои марҳалаи ҳозираи тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар таҳқиқи муфасссалтарро тақозо мекунад, зеро замон қисми зиёди он чиро, ки пеш аҳамияти калон дошт, тағйир дода, падидаҳои таъминҳои навро, ҳатто дар заминаи риояи анъанаҳои замони гузашта ба миён меорад [8, с.18].

Муайян карда шудааст, ки рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Фаронса марҳилаҳои гуногуни тарҳрезӣшуда аз соли 1947 то 2015 дар бар мегирад. Он бо ҳиссаи зиёди бахшҳои давлатӣ дар сохтори ҳамагӣ халқ бо риояи мутақобилияти манфиатҳо ва ба ҳам мувофиқ кунондани амалиёти давлатӣ ва дигар сохторҳои ҳамагидорӣ ҳос аст. Дар асоси таҳлили тағйирёбии рушди иқтисоди Фаронса аз рӯи даврабандӣ се марҳиларо дар бар мегирад: «30 соли пуршараф» (1947-1975), ки бо таъминҳои мусбати инкишофи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ, аз ҷумла 6 фоиз афзудани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), истеҳсоли маҳсулоти саноат 5,3 фоиз, инчунин, ташаккули иқтисоди саноатӣ Фаронса мебошад.

Шуруъ аз соли 1991 то имрӯз давраи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Фаронса, ки дар рафти он қисми нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз ҷумла сатҳи доимии баланди бекорӣ (11-12%) ва афзоиши пасти солони маҷмуи маҳсулоти дохилӣ на бештар аз 1,1 фоиз аст, мушоҳида мешавад. Аз соли 1993 инҷониб дар Фаронса қарордодҳо ва таҳияи нақшаҳои иқтисодӣ қатъ карда шуда, дар доираи таъмин консепсияи ягонаи аврупоӣ шаш самти асосии тараққиёти иқтисодиёти мамлакат, аз қабилӣ муваффақ намудани қисми аврупоӣ ва бо қарор таъмин намудани аҳоли, маориф ва илм, ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли, таъмин системаи давлатӣ, ҳавасмандгардонии инноватсионӣ муайян карда шуд [2, с.45].

Системаи қарорҳои иҷтимоӣ боиси бори гарони молияи давлат мегардад. Баъди ба истеъфо рафтани ҳукумати генерал де Голль дар соли 1968 фаронсавӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ муваффақиятҳои калон ба даст оварданд, ки онҳо барои ҳама шудан шитоб намекунанд. Гузашта аз ин, на танҳо андозҳои ғайримустақим ва даромади инфиродӣ, балки саҳмияҳои иҷтимоӣ соҳибкдорону қарордон низ зиёданд. Ҳамин тариқ, агар дар соли 1997 пардохтҳои иҷтимоӣ дар Британияи Кабир ба 6,1% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), дар ИМА 7,2%, дар Ҷопон 10,6% ва дар Олмон 15,5% баробар бошанд, пас дар Фаронса

пардохтҳои иҷтимоӣ 18,3% ММД-и кишварро ташкил медиҳанд. Дар маҷмӯъ, пардохтҳои андоз ва пардохтҳои иҷтимоӣ шаҳрвандон ва корхонаҳои Ҷумҳурии Фаронса ба 45,1% ММД расид, ки ин аз сатҳи Олмон қариб 7% зиёдтар аст, ки чун анъана кишвари дорои бори гарони андоз ва пардохтҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мерафт [7, с.68].

Аз таҳлили иқтисодчиёни ҷаҳонӣ баромеояд, ки асоси ҷаҳолияти иқтисодиёти муосири Фаронса ба амал баровардани модели тараққиёти ҷамъиятию иқтисодӣ ва маҷмуи сохтори саноаткунонӣ мебошад, ки ҳамдигарро пурра ё бо ҳам муҳолифанд ва дар тамоюлҳои зерин баръакс ифода ёфтаанд:

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аҳолии кишвар дар соли 2008 ба 51,4 миллион нафар мерасад ва дар соли 2018 он ба 67,3 миллион нафар мерасад, ки дар ин муддат пиршавии синну соли аҳоли ва афзоиши сусти қувваи корӣ то 30,4 миллион нафар меафзояд. Тибқи пешгӯиҳои таҳлилгарон, то соли 2040 ҳар як сокини сеюми кишвар аз 60-сола боло хоҳад буд. Ба ҳамин тариқ, пиршавии аҳоли метавонад ба тараққиёти минбаъдаи раванди иқтисодиёти Фаронса таҳдид кунад. Дар баробари ин, аз сабаби ҷаҳолияти бесамари бозори меҳнат сатҳи бекории ҷавонон дар Фаронса дар байни шахсони то 25-сола ба мушкилии шадиди иҷтимоӣ иқтисодӣ табдил ёфтааст. Аз тарафи дигар, дар паст шудани таваллуд ва зиёд шудани давомнокии умр поин рафтани ҷаҳолияти иқтисодиётро ба миён овардааст [10, с.14].

Ҷумҳурии Фаронса дар иқтисоди ҷаҳонӣ бо миқдори назарраси маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар ҷойи шашум меистад. Солҳои охир дар натиҷаи коҳиши шадиди бекорбавии евро суръати афзоиши сусти иқтисоди Фаронса ба назар мерасад. Аслан, тамоюли ҷаҳонии коҳиши суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилро ҳулосаи баҳодиҳии иқтисоддонҳои Маркази тадқиқоти иқтисодии Пажӯҳишгоҳи сиёсии шаҳри Париж (OFCE) тасдиқ мекунад. Дар солҳои 2022-2025 дар Фаронса интизор меравад, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз ҳисоби барқароршавии истеъмол дар як сол 1,6% афзоиш меёбад [7, с.145].

Арзиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли дар Фаронса дар соли 2020 42,813 доллари ИМА-ро ташкил дод, ки дар ҷаҳон ҷойи 24-умро ишғол мекунад. Бояд гуфт, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли бо тамоюлҳои раванди тараққиёти иқтисодӣ хос аст. Дар шароити пасти таваррум ва суръати сусти иқтисодӣ ҳатари он вучуд дорад, ки Ҷумҳурии Фаронса аз ин вазъият канорагирӣ карда наметавонад. Нархи баланд боиси коҳиши истеъмол мегардад ва дар навбати худ боиси коҳиши нави нархҳо дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ мегардад. Аз ҷумла, вақте ки арзиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ боло меравад, низоми иқтисодӣ ва истеҳсолот ноустувор мешавад, ки дар натиҷа кишвар ба заифшавии иқтисодӣ дучор мешавад.

Сарфи назар аз як қатор омилҳои номусоиди иқтисодию сиёсии солҳои охир, ба монанди афзоиши пасти маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар муқоиса бо дигар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, гаронии андоз ба соҳибкорон, нооромии иҷтимоӣ, як қатор силсилаи ҳамлаҳои террористӣ дар шаҳри Парижи Ҷумҳурии Фаронса мавзӯи иқтисоди ин кишвар ҷолиби диққати сармоягузори хориҷӣ боқӣ мемонад.

Барномаҳои махсуси давлатӣ, ба монанди нақшаи сармоягузори калон (The Big Investment Plan 2022-2026) барои солҳои 2022-2026, ки аз ҷониби президент Эммануэл Макрон ба хотири беҳтар сохтани қарзи андоз барои дастгирии рақобатпазирӣ ва шуғл (crédit d'impôt pour la compétitivité et l'emploi (CICE) дар охири соли 2021 оғоз шуда буд, метавонад ба иқтисоди давлатӣ таъсири мусбӣ расонад [13, с.9].

Ҳамин тариқ, аз рӯйи ҳаҷми воридоти мустақими сармоягузориҳои хориҷӣ соли 2018 Фаронса дар ҷаҳон ҷойи 7-умро (49,8 млрд доллар даромади солона) ишғол намуд. Дар соли 2019 низ Фаронса дар ҳамкорӣ бо Бонки марказии Аврупо як барномаи дигарро барои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ дар доираи тадбирҳои пешгирӣ кардани таворум эълон кард. Ҳукумат барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба бахши саноати Фаронса қарзи тадқиқотии андозро (Crédit d'impôt recherche - CIR) таҳия кардааст, ки дар он ташкилотҳои саноатӣ, аз ҷумла хориҷӣ, аз андозбандӣ дар робита ба хароҷоти тадқиқотӣ озод карда мешаванд. Дар давраи солҳои 2017-2021 афзоиши маблағгузориҳои солона барои қарзи

тадқиқоти андоз (Crédit d'impôt recherche - CIR) - аз 1 миллиард евро то 5,5 миллиард евро афзоиш ёфтааст [12, с.69].

Ду гурӯҳ омилҳое, ки ба рақобатпазирии иқтисоди Фаронса таъсири калон мерасонанд, аз инҳо иборатанд:

Ба гурӯҳи якуми омили иқтисодӣ, аз қабилӣ ҳаҷми зиёди истеҳсолоти иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои рейтинги байналмилалӣ, қонунҳои саҳт дар кодекси меҳнат ва соҳаи андоз дохил мешаванд.

Гурӯҳи дуюм омилҳои ғайрииқтисодӣ мебошанд, ки таъсири онҳо низ дар иқтисоди мамлакат хеле калон аст. Афзоиши шумораи гурезаҳо дар кишвар дар соли 2017 нисбат ба соли 2010 20% афзуда, аз рӯи шумораи ҳамлаҳои террористӣ бошад, Фаронса дар Аврупо ҷойи аввалро ишғол мекунад. Маҷмуи ин омилҳо ба баланд шудани рақобатпазирии иқтисоди Фаронса мусоидат накардааст [9, с.50].

Инчунин, роҷеъ ба вазъи имрӯзи минтақа (Brexit) метавонад ба иқтисоди Фаронса ва Иттиҳоди Аврупо ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати сиёсӣ таъсир расонад. Дар асоси арзёбиҳои мавҷудаи коршиносон, се омили рушди рӯйдодҳо пас аз хуруҷи Британия Кабир аз давлатҳои Иттиҳоди Аврупо пешниҳод карда мешаванд:

1. Эҳтимоли қоҳишёбии тақрибан 0,3% афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилии (ММД) Фаронса дар назар аст, агар Британия Кабир бо Иттиҳоди Аврупо қарордод дар бораи савдои озод имзо накунад.

2. Фаронса ба маркази нави молиявии Иттиҳоди Аврупо табдил меёбад, зеро бозингарони молиявӣ, ки дар Британия Кабир фаъолият мекунанд, метавонанд корхонаҳои худро ба кишварҳои таҳти салоҳияти Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла Фаронса интиқол диҳанд.

3. Хуруҷи Британия Кабир аз Иттиҳоди Аврупо барои Фаронса оқибатҳои манфии ҷиддӣ нахоҳад дошт. Эҳтимол меравад, ки Британия Кабир дар ояндаи наздик шарикӣ асосии стратегӣ дар баҳши тиҷорат барои Фаронса ва Иттиҳоди Аврупо мемонад. Аммо имкон дорад, ки ин шарикӣ тавассути созишномаҳои Созмони ҷаҳонии тиҷорат ё тавассути таъсиси иттиҳоди гумрукӣ байни Британия Кабир ва Иттиҳоди Аврупо амалӣ карда шавад [15, с.31].

Мувофиқи таҳлилҳо муайян карда шудааст, ки дар сохтори соҳавии иқтисодиёти Фаронса дар давоми солҳои 2005—2015 дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал наомадааст. Дарачаи тараққиёти онро зиёдтар соҳаҳои хизматрасонӣ, технология ва идоракуниро инъикос менамояд.

Сарфи назар аз он, ки баҳши хизматрасонӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар бартарӣ дорад, саноат ҳамчунон як соҳаи муҳимми иқтисоди Фаронса боқӣ мемонад. Масалан, дар соли 2021 кишвар дар муқоиса бо дигар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо дар истеҳсолоти саноати хӯрокворӣ бо даромади солонаи 154,9 миллиард евро дар ҷойи дуюм қарор гирифт. Аз рӯи истеҳсоли маҳсулотҳои кимиёвӣ низ бо даромади солонаи 91 миллиард евро дар ҷойи дуюм, саноати пӯлод 51 миллиард евро дар ҷойи сеюм, мошинбарорӣ ва таҷҳизоти техникӣ бо даромади 67 миллиард евро дар ҷойи дуюм мавқеи пешсафро ишғол мекунад.

Ҷумҳурии Фаронса бо маҳсулоти кишоварзӣ қомилан худтаъмин аст, аммо бояд қайд намуд, ки ин баҳши иқтисод дар давраи тамоюли пастшавӣ қарор дорад. Ҳамин тариқ, дар соли 2005 бо даромади солонаи 43 миллиард доллар ва дар соли 2020 то 36,1 миллиард доллар ҳаҷми истеҳсолот дар ин соҳа қоҳиш ёфтааст. Ҳиссаи истеҳсоли ҷаҳонӣ 1,7% дар соли 2021 мебошад, ки дар ҷойи 12-ум дар ҷаҳон мувофиқат мекунад.

Саҳми кишоварзии Фаронса 2,4 Ҷоизи ММД-ро ташкил медиҳад. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ Фаронса дар байни мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ҷойи сеюм ва дар Аврупо ҷойи якумро ишғол мекунад. Сеяки тамоми маҳсулоти хоҷагии қишлоқи мамлакат ба бозори берунӣ мебарояд. Фаронса яке аз се кишвари пешрафтаи содироти шароб, ҷав, шир ва рағван мебошад. Дар байни соҳаҳои саноати Фаронса дар бозори ҷаҳонӣ инҳо эътибор пайдо кардаанд:

- саноати аэрокосмикӣ;

- саноати ҳарбӣ;
- саноати умумии мошинсозӣ ва коркарди металл;
- саноати автомобилсозӣ;
- металлургияи ранга ва сиёҳ;
- саноати электронӣ ва электротехникӣ;
- дорусозӣ ва атриёт;
- саноати кимиё;
- муҳандисии нақлиёт.

Инчунин, маълум шуд, ки дар марҳалаи ҳозираи тараққиёт структураи соҳавии маҷмуи маҳсулоти дохилии Фаронса ба тамоюлҳои ҷаҳонӣ дар доираи гурӯҳҳои мамлакатҳои тараққикарда мувофиқ аст [5, с.16].

Айни замон дар Фаронса навоариҳо дар соҳаи нақлиёт, яъне «технологияҳои сабз» асоси фаъолияти инноватсионии модернизатсияи иқтисод буда, ба беҳбуди бахши энергияи атомӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Категорияи рушди истеҳсолоти инноватсионӣ ва раванди ҷустуҷӯи манбаҳои нави энергия, аз ҷумла энергияи барқароршаванда ва истеҳсоли маҳсулот дар соҳаи фармасевтӣ ва биотехнологияро дар бар мегирад.

Омилҳои, ки ба рушди инноватсионии иқтисодии кишвар мусоидат мекунанд, аз зиёд будани қувваи қориқӣ баландиқисос вобаста аст. Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Фаронса аз рӯи шумораи шахсони дорои маълумоти олӣ (2,4 миллион нафар) дар минтақаи Иттиҳоди Аврупо дар ҷойи сеюм қарор мегирад. Шумораи дорандагони унвонҳои докторӣ (20,2 дараҷаҳо ба ҳар 1000 нафар) дар ҷойи аввал, шумораи тадқиқотчиён дар соҳаи тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ 422 миллион нафар (3,3% нишондиҳандаи ҷаҳонӣ), шаклҳои соҳибдорӣ дар соҳаи технологияҳои баланд (141 647 корхона), сатҳи баланди санҷиш ва татбиқи натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ (65 ҳазор нашри илмӣ, 5,1% нишондиҳандаи ҷаҳонӣ)-ро ташкил медиҳад.

Барои мубориза бо бӯхрони ҷаҳонии молиявӣ раҳбарони пешрафтаи ҷаҳон масъалаҳои мубрами худро яқоя ҳал мекунанд, амалҳои худро ҳамоянг мекунанд ва стратегияи ояндаро таҳия мекунанд. Ҳамин тавр, дар Париж 4 октябри соли 2008 сарони Британияи Кабир, Фаронса, Олмон ва Италия ҷамъ омаданд. 12 октябри соли 2008 дар Париж ҷаласаи президентҳо ва сарони ҳукуматҳои Иттиҳоди Аврупо баргузор шуд, ки ба ҷораҳои рафъи бӯхрони молиявӣ бахшида шуда буд. Ҳадафи ин баргузорӣ аз таҳияи нақшаи амалиёти муштарак барои кишварҳои минтақаи Аврупо ва Бонки марказии Аврупо, ки ба бӯхрони молиявӣ дучор шудаанд, иборат буд.

Бояд таъкид кард, ки барои таҳкими бештари муносибатҳои Фаронса ва Тоҷикистон, ҷи дар соҳаи тиҷоратӣ иқтисодӣ ва ҷи дар соҳаи иҷтимоӣ гуманитарӣ, васеътар кардани ҳамкориҳои саноатӣ дар соҳаи сайёҳӣ, инкишоф додани ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ, аз ҷумла вусъат додани алоқаҳо дар соҳаи илм ва маориф, ҳавасмандгардонии гардиши сармоягузориҳои мутақобилан байни ду кишвар ва таҳияи нақшаи муштаракӣ сайёҳӣ, иштироки муштарак дар амалиёти сулҳ ва амният, татбиқи лоиҳаҳои муштарак оид ба беҳтар намудани инфрасохтор дар соҳаи нақлиёт аз ҷумлаи омилҳои муҳимме мебошад, ки ба иқтисодии ҳарду кишвар таъсир мерасонанд.

Оғози пандемия нишон дод, ки давлатҳои аврупоӣ аввалин шуда, ба вазъияти баамаломата муқовимат намуда, оқибатҳои бӯхрони иҷтимоӣ иқтисодиро баргараф карданд. COVID-19 барои Ҷумҳурии Фаронса, ҳамзамон, ба як навъ озмоиш табдил ёфт. Барои Эмануел Макрон андешидани ҷораҳои зарурии иқтисодиву иҷтимоӣ дар мубориза бо бӯхрон ва боздоштани ислоҳот тасмимҳои хеле дардовар буд, зеро дур шудан аз меъёрҳои молиявии аврупоӣ оид ба бучети давлатӣ ва қарзи давлатӣ ба даъвоҳои Фаронса ба роҳбарияти Иттиҳоди Аврупо таъсири манфӣ мерасонад. Оянда нишон медиҳад, ки оё ҷораҳои муборизаи зидди пандемия иқтисодро афзоиш хоҳад дод, ё Фаронса ба муддати тӯлонӣ ба таназзул дучор хоҳад шуд.

Адабиёт

1. Ашуров, А.М. Центральная Азия и Франция: новый этап сотрудничества (краткий сравнительный анализ многостороннего сотрудничества) / А.М.Ашуров. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 145 с.
2. Борко, Ю. Расширение и углубление европейской интеграции / Ю.Борко // Мировая экономика и международные отношения. – 2004.- С. 11-12.
3. De Hervé Beaumont, L'économie française (édition 2022) - Paris, 1993,- pages. 145
4. Elie Pierre-André, Le décrochage industriel- Paris, 2000,- pages. 45
5. Иттиходи Аврупо [Манбаи электронӣ]. URL: http://vfmgiu-europeen.ru/ponyatie_celi_funkcii_eurosouza_001/znachenie_eurosouza_002/index.html (Санаи дастрас: 02.02.2022).
6. Коронакризис перезагрузит французскую экономику [эл. ресурс]. <https://www.dw.com/ru/francija-stala-predsdatelem-soveta-es/a-60306166> (Дата обраш.: 05.02.2022).
7. Michel Guemen, Livre numérique Économie- Paris, 1993,- pages. 69
8. [Philippe Herlin](#), Pouvoir d'achat - le grand mensonge - une enquête exclusive- Paris, 2018. - pages. 14
9. Тюрина, О. А. Торгово-экономическое развитие Франции / О.А. Тюрина // Научно-аналитический журнал Инновации и инвестиции. – 2018. - № 8. – С. 104-108.
10. Французская экономическая модель [Эл. ресурс]. <https://mirec.mgimo.ru/2013/2013-03-04/francuzskaya-ekonomicheskaya-model> (дата обраш.: 05.02.2022).
11. Françoise Puel, L'économie territoriale en questions - hommage en l'honneur du président et professeur claudes courlet- Lyon, 1998,- pages. 115
12. Современная экономика Франции [эл. ресурс]. <https://www.dw.com/ru/francija-stala-predsdatelem-soveta-es/a-60306166> (дата обраш.: 05.02.2022).
13. Хабибов, С.Х. Иқтисодиёти ҷаҳон. Дастури таълимӣ-методӣ. – Душанбе, 2012.- 288 с.
14. Ҳадафҳои Ҷумҳурии Фаронса дар минтақаи Аврупо [Манбаи электронӣ]. <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/01/01/17092015.shtml> (Санаи дастрас: 03.02.2022).
15. Ҷумҳурии Фаронса ва иқтисоди Аврупо [Манбаи электронӣ]. <https://www.dw.com/ru/francija-stala-predsdatelem-soveta-es/a-60306166> (Санаи дастрас: 05.02.2022).
16. [Jean-Michel Decroly](#). La crise financière française de 1789-1799-Nante, 2001, pages.12
17. Ҷумҳурии Фаронса ва иқтисоди Аврупо [Манбаи электронӣ]. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Санаи дастрас: 05.02.2022).
18. Экономика и политика Франции 2020 и 2021 учебного года [эл. ресурс]. <https://www.hse.ru/ba/ia/courses/339569722.html> (дата обраш.: 05.02.2022).

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ ФАРОНСА ВА ТАМОҶУЛҲОИ НАВ ДАР ТАРАҚҚИЁТИ ОН

Мақолаи мазкур ҷанбаҳои гуногуни таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Фаронсаро дар минтақаи Аврупо баррасӣ мекунад. Таҳлили ташаккули иқтисодии Фаронса бо истифода аз нишондиҳандаҳои гузориши ҷаҳонӣ оид ба рақобатпазирии иқтисодии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аз як тараф, дар пасманзари кишварҳои яхелаи рушд, иқтисоди Фаронса бо инфрасохтори нисбатан баланд ва инноватсия фарқ мекунад. Аз тарафи дигар, камбудии он нишондиҳандаҳои нисбатан пасти суботи макроиқтисодӣ, таҳсилоти олий ва бозомӯзии кадрҳо, самаранокии бозорҳои маҳсулот ва бозори меҳнатро дар бар мегирад. Талаботи барқарор намудани иқтисодиёт, инчунин, вазъияти нави стратегияи иқтисодии ҷаҳон доираҳои ҳукумрони Фаронсароро хеле тағйир доданд. Дар соли 1958 маҳсулоти саноат назар ба солҳои пеш аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ бештар аз ду баробар зиёд шуд ва арзиши маҳсулоти саноати вазнин қариб 2/3 қисми арзиши тамоми маҳсулоти саноатии Фаронсароро ташкил дод.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар ибтидои асри XX маблағгузори Фаронса ба қоғазҳои қиматноки хориҷӣ назар ба маблағгузорӣ ба саноат ва савдо 10 баробар зиёд буд ва дар ибтидои солҳои 60-ум ҳаҷми сармоягузорӣ ба хориҷа баровардашуда назар ба маблағгузориҳо ба саноат, савдо ва нақлиёт қариб 6 баробар кам гардид.

Зикр ағридааст, ки таърихи рушди иқтисодии давлатҳои Аврупо дар шароити кунунӣ душвор мегардад. Барои паст кардани шиддати иҷтимоӣ ҷидду ҷаҳди зиёди ҳукуматҳо зарур аст.

Аммо сарфи назар аз душвориҳои сершумори ислоҳоти иқтисодӣ, кишварҳои аврупоӣ ва Ҷумҳурии Фаронса дар муқоиса бо дигар манотиқи ҷаҳон дар роҳи ташаккули иқтисоди давлатӣ ба пешравиҳои назаррас ноил шуданд. Дигаргунӣ, ки дар мамлакатҳои Аврупо ба амал бароварда мешаванд, пай дар пай ва бебозгашт буда, ба оянда некбинӣ ва боварӣ мебахшанд.

***Калидвожаҳо:** Фаронса, таърихи иқтисодиёт ва иҷтимоӣ, сиёсат, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), ҳамкорӣ, рушд, омор, манфиатҳо, омили таърихӣ, омили.*

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ФРАНЦУЗСКОЙ ЭКОНОМИКИ И НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ЕЕ РАЗВИТИИ

В данной статье рассматриваются различные исторические, экономические и социальные аспекты Французской Республики в европейском регионе. Анализ экономической формации Франции с использованием показателей Global Economic Competitiveness Report показывает, что, с одной стороны, французская экономика характеризуется относительно высокой инфраструктурой и инновационностью на фоне аналогично развитых стран. С другой стороны, к его недостаткам можно отнести относительно низкие показатели макроэкономической стабильности, высшего образования и переподготовки кадров, эффективности товарного рынка и рынка труда. Необходимость возрождения экономики, а также новое состояние мировой экономической стратегии существенно изменили французский истеблишмент. В 1958 году объем промышленного производства увеличился более чем вдвое по сравнению с годами, предшествовавшими Второй мировой войне, а стоимость продукции тяжелой промышленности составляла почти две трети стоимости всей французской промышленной продукции.

По мнению автора статьи, в начале XX века французские инвестиции в иностранные ценные бумаги в 10 раз превышали инвестиции в промышленность и торговлю, а в начале 1960-х годов объем иностранных инвестиций был почти в шесть раз ниже инвестиций в промышленность, торговлю и транспорт.

Отмечается, что история экономического развития европейских стран в современной ситуации сложна. Снижение социальной напряженности требует больших усилий со стороны правительств.

Однако, несмотря на многочисленные трудности в экономических реформах, европейские страны и Французская Республика добились значительного прогресса в построении государственной экономики по сравнению с другими частями мира. Изменения, происходящие в соседних странах Европы, последовательны и необратимы, вселяют оптимизм и уверенность в завтрашнем дне.

***Ключевые слова:** Франция, история экономики и общества, политика, валовой внутренний продукт (ВВП), кооперация, развитие, статистика, интересы, историческая статистика, факторы.*

HISTORY FORMATIONS OF THE FRENCH ECONOMY AND NEW TRENDS IN ITS DEVELOPMENT

This article discusses various historical, economic and social aspects of the French Republic in the European region. The analysis of France's economic formation using the indicators of the Global Economic Competitiveness Report shows that, on the one hand, the French economy is characterized by relatively high infrastructure and innovation against the background of similarly

developed countries. On the other hand, its shortcomings include relatively low indicators of macroeconomic stability, higher education and retraining, product market efficiency and the labor market. The need to revive the economy, as well as the new state of the world's economic strategy, has significantly changed the French establishment. In 1958, industrial output more than doubled compared to the years before World War II, and the value of heavy industry products accounted for almost two-thirds of the value of all French industrial output.

At the beginning of the twentieth century, French investment in foreign securities was 10 times higher than investment in industry and trade, and in the early 1960s, the volume of foreign investment was almost six times lower than investment in industry, trade and transport.

Thus, the history of economic development of European countries in the current situation is difficult. Reducing social tensions requires a lot of effort on the part of governments.

However, despite numerous difficulties in economic reforms, European countries and the French Republic have made significant progress in building a state-owned economy compared to other parts of the world. The changes that are taking place in the countries adjacent to the European countries are consistent and irreversible, and give optimism and confidence in the future.

Keywords: France, history of economy and society, politics, gross domestic product (GDP), cooperation, development, statistics, interests, set of numbers, historical statistics, factors.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баҳриддинзода Парвизи Муҳаммадҷон - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, омӯзгори кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Нишони: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: parviz.solihov@gmail.com тел: (+992) 904-14-21-42

Сведения об авторе: Баҳриддинзода Парвизи Муҳаммаджон – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, преподаватель кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Муҳаммадиева, 17/6. E-mail: parviz.solihov@gmail.com тел: (+992) 904-14-21-42

Information about the author: Bahriddinzoda Parvizi Muhammadjon - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, lecturer of the Department of Romano-Germanic Languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., E-mail: parviz.solihov@gmail.com. Phone: (+992) 904-14-21-42.

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Чабборова Ш.С.</i> Яке аз роҳҳои маъмули ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ бо зарфи «баъд».....	5
<i>Қурбонов С.</i> Баррасии мафҳуми калимаҳои хоси шева ва таснифоти мухтасари он.....	11
<i>Соҳибназарова Ҳ.Т., Зарипов Қ.А.</i> Таҳлили дараҷаи мутобиқати воҳидҳои лексикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар мисоли асарҳои С. Айнӣ).....	20
<i>Давлатов М.И.</i> Приемы определения видов глагола в современном русском языке.....	28
<i>Султонзода М.</i> Типологические особенности наименования и словосложения фитонимов в разноструктурных языках.....	36
<i>Мирзоева Г. Х.</i> Проявление толерантности по отношению к многозначным словам в языковом аспекте.....	43
<i>Мустафоева М. Р.</i> Таҳлили муқосавии ҷумлаҳои сода дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (дар мисоли асари Э. Хемингвей «Пирамард ва баҳр»).....	50
<i>Халимова С. Ш.</i> Особенности и трудности перевода поэзии с таджикского языка на русский (на примере некоторых стихотворений основоположника таджикско-персидской литературы Абуабдулла Рудаки).....	61
<i>Худоёрва Н.</i> Ибораҳои фразеологӣ дар забони асарҳои Ёрун Кӯҳзод.....	68
<i>Шаҳзодаи М.</i> Хусусиятҳои забонии истилоҳот дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ.....	75
<i>Талабов Т.С., Лузинаи З.</i> Сермаъношавии калимаҳои ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	81

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Давлатбеков Л.М.</i> Омӯзиш ва таҳқиқи афсонаҳои Бадахшон дар даврони соҳибистиклолии кишвар.....	89
<i>Зайниддинзода М.</i> Зухури фарҳанги ҳиндӣ ва густариши робитаҳои адабӣ.....	94
<i>Зуфнунбии С.</i> Панду ҳикмат дар ашъори Муҳаммад Ғоиб.....	101
<i>Самиев Ҷ.</i> Жанри Сафарнома: бадеият ва публицистика.....	111
<i>Шарипов Ш.Р.</i> Рехтшиносии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ.....	118
<i>Ширинова Б.Б.</i> Забон ва сабки Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо».....	131

ПЕДАГОГИКА

<i>Абдурахимова Д.А.</i> Роль модернизации системы обучения с использованием информационно-коммуникационных технологий.....	138
<i>Амирова Г.Г., Ҷонбобоева М.Ғ.</i> Нақши маҳорати педагогӣ дар фаъолияти касбии омӯзгор.....	144
<i>Ахатов А.</i> Учебно-воспитательная работа школ рабочей молодежи в условиях Республики Таджикистан (50-60-е годы XX века).....	152
<i>Боронова С.Б.</i> Формирование профессионализации на занятиях по орфографии русского языка.....	160
<i>Бобоева З.Т.</i> Усули таълими назми Ҷомӣ дар синфҳои ибтидоӣ.....	170
<i>Ғафурова Н.Н.</i> Баинобатгирӣ баъзе аз омилҳо ва хусусиятҳои синнусолӣ дар ташаккули баъзе қуддат.....	175
<i>Розиқова С.Р.</i> Клоуз–тест как средство контроля коммуникативной компетенции учащихся.....	182
<i>Холов М.Р.</i> Тик – воситаи асосии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ-лингвистии донишҷӯён ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ.....	187

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Мирақзода Ф.Ю.</i> Таърихи бунёди ниҳоди дахлдор дар соҳаи туризм ва марҳилаҳои асосии фаъолияти он (солҳои 1991-2006).....	195
<i>Баҳриддинзода П.М.</i> Таърихи ташаккули иқтисоди Фаронса ва тамоюлҳои нав дар тараққиёти он.....	205

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

- индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

- номи мақола;

- насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

- матн асосии мақола;

- ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

- нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

- рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

- номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

- дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

- ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

2022. № 1 (45)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъул: Мирақзода Ф.Ю.
Муҳаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми донишқадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
Е-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Дар матбааи ҶДММ “Нушбод” ба таъби мерасад.
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев, 148/1.
Ба ҷоп супорида шуд: 25.04.2022. Ба ҷоп имзо шуд: 28.04.2022.
Формати 60x84/8.
Қоғози офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Теъдод 100 нусха.

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2022. № 1 (45)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосайдзода С.Х.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмuroдов М.Р.

**Вестник института языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Отпечатано в типографии ООО “Нушбод”.
734003, г. Душанбе, ул. Н.Карабоева, 148/3.
Сдано в печать: 25.04.2022. Подписано к печати 28.04.2022.
Формат 60x841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.